

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

839.83
H69nYp

The person charging this material is responsible for its return to the library from which it was withdrawn on or before the **Latest Date** stamped below.

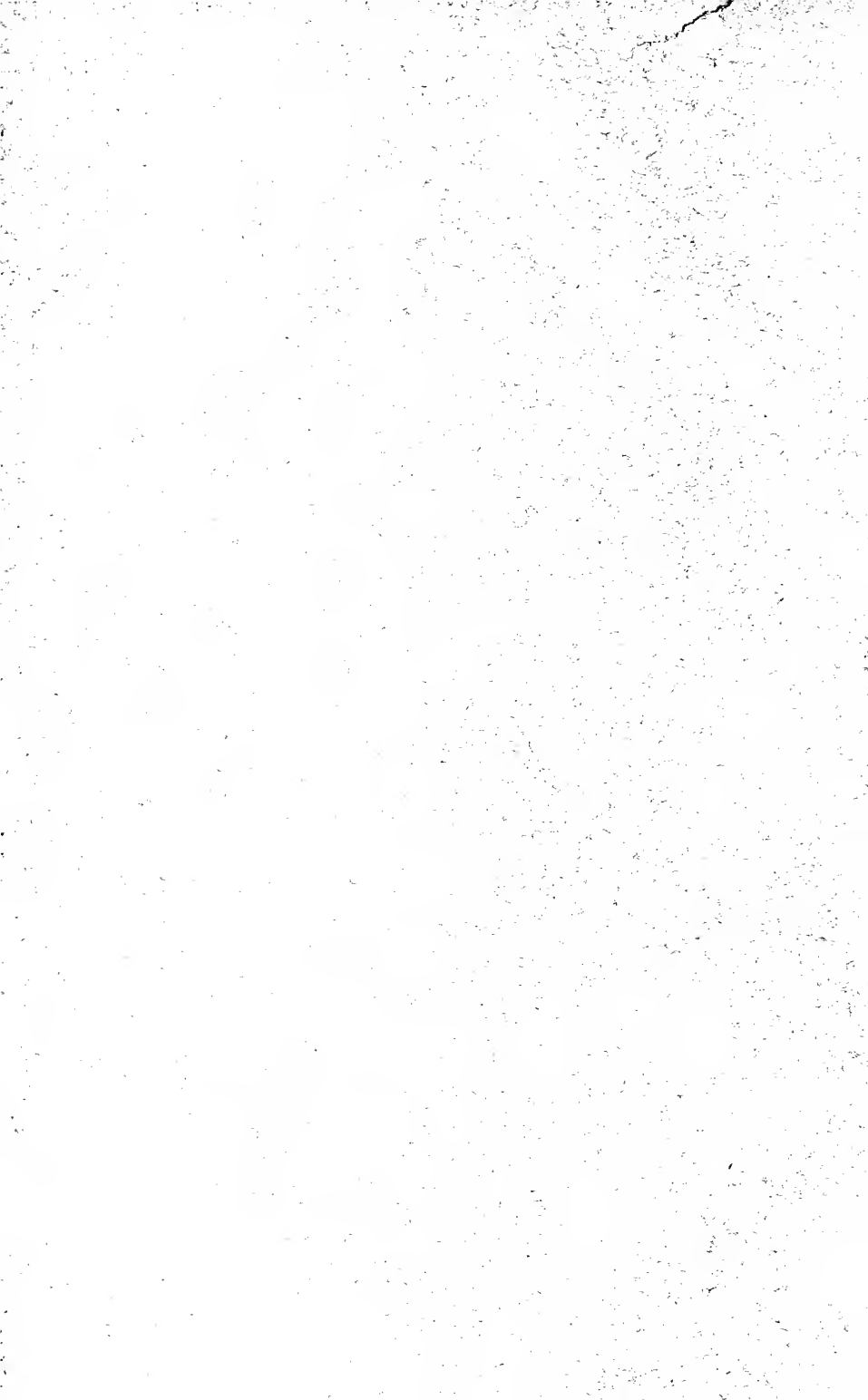
Theft, mutilation, and underlining of books are reasons for disciplinary action and may result in dismissal from the University.

To renew call Telephone Center, 333-8400

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY AT URBANA-CHAMPAIGN

AUG 12 1980

L161—O-1096

Om

Holbergs Niels Klim,

med særligt Hensyn til

tidligere Satirer i Form af opdigtede og
vidunderlige Reiser.

Et Bidrag til Kundskab om fremmed Indvirkning paa det attende
Aarhundredes danske Literatur

af

J. Paludan.

Kjøbenhavn.

Wilhelm Priors Hof-Boghandel.

1878.

Det filosofiske Fakultet har kjendt denne Afhandling værdig til
offenlig at forsvares for den filosofiske Doktorgrad.

Kjøbenhavn, den 3. Juni 1878.

S. Heegaard,
d. A. Dec. fac. phil.

Det mundtlige Forsvar finder Sted Mandagen d. 1ste Juli 1878
Kl. 12, i Auditoriet Nr. 3.

Indhold.

I. Niels Klims Forløbere.

1. Indledning. — Oldtiden, Lucian..... 1—19.

Holbergs Stilling i vor Literatur. Tidligere Undersøgelser om N. Klim. Dens fremmede Monstre. Utopier. *De fictis Rebus-publicis*. Samlinger af opdigtede Reiser 1—7. De vidunderlige Reiser en bekvem Form for Satiren. Følge nøie Geographiens og siden Naturvidenskabernes Fremskridt 8—10.

Odysseen. Tusind og een Nat 10—11. *Lucian*. Hans Satire i Almindelighed; *Menippos's Reise. Sand Historie*. Oldtidens geographiske Fabler: *Platos Atlantis, Hekateos, Theopompos, Euhemeros, Jambulos, Antonius Diogenes* 11—15. *Plutarch De facie lunæ*. Senere Gjenoptagelse af disse Fabler 15—19.

2. Geographiske Reiseromaner..... 20—49.

Middelalderens Ridderromaner og Satirer. *Alexanderkredsens* Forbindelse med Oldtiden. — Vikinger, Normanner; *Kong Hadings Reise, Sagamanden Thorkild, Erik Vidførtes Saga* 20—21. Missionerende Munke, Legender: *St. Brandan*. Deres Eftervirkninger 21—23.

Renaissancen. *Rabelais*, hans Forhold til Molière og Holberg. Pantagruels Reise til Boutelges Orakel. Forhold til Tidens Naturvidenskab og Opdagelsesreiserne. *Le Royaume de Frisquemore* 24—32. *Artus Thomas Les Hermaphrodites. Morus's Utopia. Campanella Civitas solis. Doni I Mondi og I Inferni (Chappuis)* 32—34. Sydhavsreiser. *Halls Mundus alter et idem* 34—41. *J. V. Andreae Reipublicæ Christianopolitanæ descriptio. Bacos Nova Atlantis. D'Allais's Histoire des Sévarambes* (Qvama, Soldyrkelsen) 41—46. Revolutionære Utopier: *Voyage de Jacques Sadeur. Patots Jacques Massé. Histoire des Ajaoiens. Agricola Auletis Sonderbare Reisen. Brachfelds Curieuse Begebenheiten* 46—49.

3. Astronomiske Reiseromaner. — Cyrano de Bergerac.. 49—119.

Naturvidenskabernes Udvikling. Fabelagtige Luftreiser. *Ariost. (Milord Céton, Listonai). Nouvelles de la région de la Lune* 49 53. *Godwin Man in the Moon (Grimmelshausen)*. Fugleforspand. *Wilkins Discovery of a new world. Keplers Somnium* 53—62. Philo-ophiens Standpunkt. Descartes 62—64. *Cyrano de Bergerac Histoire de la Lune og du Soleil*. Forhold til Niels Klim. Cyranos Fysik (P. Borel, Descartes, Renaissancephilosopherne) 64—74. *Campanella de sensu rerum. Dæmonologien. Md. Robert Voyage de Milord Céton* 75—78. Universet som besjælet. Fornuftige Dyr og

Planter. Menneskets Forrang bestridt (Swift, Holberg, Godwin, Montaigne og Holb.) 78—85. Humane Grundsætninger: Krig, Duel, 86—90. Bestrider gængse Fordomme (Holbergs Qvamboia). Aristotelismen og Tanketvangen. Tilregnelighed. (Holb., Bodin, Montesquieu) 90—99. Religios Indifferentisme og Døisme (Descartes, Holberg Utopierne). Tolerance, Overtro 99—107. Cyrano og Holberg 107—108.

*Daniel Voyage du monde de Descartes. Fontenelle Pluralité des mondes. Huyghens. Kindermann. Relation du monde de Mercure. Swedenborg. Decouv. dans la Lune. Brewster. Flammariion. Edg. Poe. J. Verne. Carbonnel Voyage politique 108—113. Luftseiladser: Mr. J** Aventures singulières d'un voyageur aérien. Aventures d'un voyageur aérien. Listonai Voyageur philosophe. Voyage à la lune par un aëromane (Momoro). Life of John Daniel. La sphère de la Lune. Settle The World in the moon. Arlequin empereur de la Lune 113—115. Jac. Worms Reise til Utopia. Falster Iter per Lunam. Fleischers Dänischer Robinson 115—119.*

4. Swift og hans Efterlignere 119—164.

Gullivers travels. Sammenligning med Rabelais, Hall, Cyrano og Holberg. Oversættelser og Efterligninger 119—121. Plan: Dværge- og Kæmpestat, Relativiteten. Naturtroskab og Sandsynlighed. Paavirkning af Lucian og Rabelais 121—127. Hoynnhhms Utopi (Potu). Dyreskikkelsen. Yahoos, Swifts Menneskehad. Holbergs Martinia. Rabelais 127—131. Inconsekvens: Lilliput baade Caricatur og Utopi. Utopien kjedelig og overdreven 131—132. Politisk Satire; engelske Tidsforhold og Swifts egen Stilling. Krig. Jurister og Læger. Religionen 133—140. Familieforhold, Opdragelse, Eiendom 140—142. Laputa, Philosophien og Videnskaben. Efterligning af Rabelais's *Quintessence*. Overdreven Begeistring for Naturvidenskaben (*Butler The elephant in the moon, Holberg Philosophus udi egen Indbildning, Det filosofiske Land, Sganargls Reise*). Projectmagere (*Md. Robert, Holberg Republikken, St.-Evremont Sir Politick*) 142—149. Glubdubdrib, de Dødes Rige (*Plato, Lucian, Rabelais, Cyrano, Quevedo, Grimmelshausen, Fénelon, Fontenelle, Fielding, Hamilton, La Porte, Holberg Metamorphoser og Epistler*). *Resan till Glysisvall, Samtaler i de Dødes Rige*. — De uødelige Struldbruggs (Holbergs Speleker o. s. v. Utopierne) 149—153.

Samuel Brunts Reise 153—155. Desfontaines Nouveau Gulliver (Voltaire, Swift i Frankrig). Kvindcherredomme (Holbergs Kokleku, Hall). — Tilbet og Letalispn, kort og længe levende Folk, Holberg. — Digternes, Philosophernes, Lægernes og Fraadsernes Land (Hall, Rabelais). Naturtilstanden 155—61. *Voltaires Micromégas* (Fontenelle). — *Erik hin Gøtskes Reise 161—164.*

II. Niels Klim.

1. Formen og Satiren i Almindelighed 165—178.

Bidermanns Utopia. Underjordsreiser. Jordens beboede Indre: *Ab Indagine. Die Unterwelt. Schultze. Halley. Jessen. Vergilius af Salzburg 165—167.* Overtro, Underjordiske: *Grave En norsk Hyrdes Indtagelse i et Bjerg 167—168.* Poetiske Ideer om Underverdenen: Epikerne, *St. Patrickslegenden, Dante, Ariost.* Romaner: *Simplicissimus, Schelmufsky, Le Coëdic Voy. au monde de Descartes, De Mouhy Lamékis, Kircher Mundus subterraneus og Iter ecstacticum, Voy. du Pôle arctique au pôle antarctique, Kong Hadings Reise*

168—170. Mennesketræer: *Howell Dodonas grove*, Oldtiden, *Lucian*, *Rabelais*, *Doni*, *Swift Meditation upon a broomstick*. *Holbergs Metamorphosis* 170—172.

N. klims Værd og Popularitet; fremmede Kritiker. Dens Forhold til *Cyrano* og *Swift* 172—176. Bogens Formaal: Moral, Polemik mod Overtro og lognagtige Reisebeskrivelser (*Anders Christensen*, *Lyschander*). Fremmedes Fabler om Norden, *Adam af Bremen*, *Voyages historiques* 176—178.

2. Potu og Nazar 178—249.

Satirens Sigte: a) Begrebernes Relativitet. *Holbergs Paradoxer*. Er Potu en Idealstat? Det fornuftige Land 178—182. b) Tidens Overfladiskhed og Nyhedssyge. *Holbergs Conservativisme*. Projectmageriet, især politisk: *Morus*, *Plato* *Swift*, *Pontoppidan*. Universalgienernes Land. Cumulation af Embeder, Polyhistori 182—187.

Holbergs religiøse Standpunkt: Forening af Fornuften og Troen. han forkaster ikke al religiøs Speculation (*Bayle*). Forhold til luthersk Orthodoxi. Moralen er Hovedsagen, Confessionen tilfældig (*Voltaire*) 187—192. N. Klim rent theistisk. Latitudinarianisme, Synkretisme, Semipelagianisme. — Tolerance (Joktana). Kjættene, Fanatici og Atheister. *Gjorwells brev* 192—196. I Danmark ingen Vantro, men død Orthodoxi og pietistisk Hykleri. Polemik herimod i N. Kl. *Betænkning om Conventieler* (*Pontoppidan*). Den ydre Gudstjeneste. Hensyn til Statsens Autoritet indskrænker *Holbergs Tolerance* 196—201.

Holbergs Politik. Opposition mod kongemagten paa Religionskrigenes Tid: *Mariana*, *Buchanan*, *Languet*, *Hotman*, *La Boëtie*; *Bodin*. Fri Discussion i England: *Harrington*, *Hobbes*, *Filmers*, *Sidney*, *Locke* (*Thomasius*, *Pufendorf*) 201—203. Fransk Absolutisme hyldes hos os; *Holbergs Polemik mod Molesworth*. — De fleste Utopier absolutistiske. Statsautoriteten i N. Klim. Dom over døde Konger (*Terrasson Sethos*). Absolutismen Middel for Ligheden. Nepotisme 203—207. Rangsygen. (*Scheibe Anekdoten eines reisenden Russen*, *Falster*). Kvindernes Ambition. Rangen i Potu. Agtelse for Bondestanden. — Hofstjeneste og Adel 207—211. Prinselig Opdragelse: *Xenophon*, *Rabelais*, *Utopierne*, *Barclay*, *Terrasson*, *Fénelon*, *Ramsay*. *Snedorf* 211—212.

Friere Undervisningsprinciper, populær Methode, Polyhistoriet 212—214. Det scholastiske Universitetspedanteri; Jurister og Lærer 214—219. Megetskriveri, Smagseensur, men ikke Politieensur. Død Lærdom og Andagtsliteratur 219—220. *Holbergs Syn paa Poesien*: det Nyttige, Moralen. *Pasch De variis modis moralia tradendi*. Utopierne og Nyteperioden upoetiske. Poesi i ubunden Stil. klassikerne. Leilighedsdigtningen 220—226. *Holbergs sunde Blik og fornuftige Middelvei i Forhold til Renaissancen*, Oplysningsperioden og Utopiernes Socialisme 226—227.

Nazar. Løser Plan: *Rabelais*, *Hall* og *Swift* 227—228. Kvinden og Emancipationen: *Rom. de la Rose*, *Martin Franc* og *Christine Pisan*, *Rabelais*, Tyskerne. *Bording*, *Eleonora Christina*, *J. Sten Sehested* og *Falster*. Fru *Nordenflycht* og hendes Forhold til *Holberg*. *Zille Hansdotters Forsvarsskrift*. — Utopierne om Ægteskabet og Kvindens Stilling. *Holbergs Potu*; han mangler Erotik. Kokleku og Bostanki. *Fénelon Ile des Plaisirs*, *Hall*, *Hist. du prince Soly*, *Aubignac Royaume de la Coquetterie*, *Milord Céton*. Amazoner: *Orellanas* Reise. Kvindens Stilling i Europa 228—235. Guldaldersideerne, den uskyldige Naturligsiand og den uendelige Perfectibilitet: *Lalak*, *Kimal*, *Spelek*. Moderation selv i Dyd; ingen absolut Lykke eller Ulykke. Alles Lighed: *Qvislimiri*. Det uskyldige Land: Uskyldstanden raa, men Lasten dog ikke nødvendig for Civilisationen. *Man-*

deville Fable of the bees (Patot, Fontenelle, Marnix) og *Esprit De la fausseté des vertus*. Den naturlige Moral utilstrækkelig: det frie Land, Mikolak 235—241. Nationaløkonomien: Mercantilsystemet, Physiokraterne. *Ad. Smith*. Utopierne. *Samtale mellem tvende Kjøbmænd*. Dansk økonomisk Literatur. — Luxuslove (Plato, Morus, Swift, Fénelon). Sparsomhedslandet. *F.* og *O. Lütken*, *Pontoppidan*, *Moltke*, *Holberg* selv mod Luxus. — Toldvæsenet. Opposition mod Beskyttelsessystemet, Svindel (*J. Law*; *Sam. Brunts Reise*). — Folke-mangel 241—249.

3. **Martinia og Vidunderlandene** 249—269.

Postfuglene. — Martinia Caricatur; Hurtighed og Overfladiskhed. Satire paa Frankrig og de franske Moder (Falster, Laurenberg). Anerkjendende Udtalelser derom 249—256. Frankrig som Abestat (Voltaire, Fr. Hansen. Falster, Hall, *Le ciel de Mercure*). *Seriman Viaggi di Enr. Wanton* (Cyrano, Swift og Holberg) 256—261. Vidunderlandene. Klassiske Citater. *And. Christensens Reise* 261—263. Havfruer. Kamp mod Tidens Overtro. R. Prutz om Holberg og Swedenborg 263—266. Musiklandet. Mezendore, Dyrefabelen, Holbergs *Metamorphoser*. *Perrot d'Ablancourt Supplém. de l'Hist. véritable* 266—269.

4. **Qvama. — Tanians Reise. — Menoza** 269—314.

Qvama. Grønlænderne, Egede (Kanaliska). Australreiser 269—271. Robinsonader: *Ebn Tophail*, *Godwin*, *Ile de Pines*, *Grimmelshausen*. *Defoes Robinson* (Swift, Al. Selkirk). Menneskehedens Udviklingsgang i et enkelt Menneskes Liv. *Insel Felsenburg*, *Psalmanzaar Island Formosa*. *Fleischer*. *Philip Quarll*. Uvedkommende Værker under Titelen Robinson 271—276. Qvama en Samfundsudvikling (*Ile inconnue*, Hist. des Sévarambes), kulturhistorisk Skizze og Satire paa utopiske og til Dels paa de phantastiske Robinsonader: *Den beyerske Robinson* (N. Kl., Lyschander). *Will. Bingfields*, *J. Daniels* og *P. Wilkins's Reiser* (*Hommes volants*). *Kirkbys Automathes* og *Gracians El Criticon* 276—282. Skildringen af Qvama paavirket af klassiske Historiekrivere (kanaliskerne) 282—283.

To Slags Satire: 1) Utopisk, ideale Folk, rent vilde (Jacq. Massé), halvt Houyhnhms, Sadeur) eller helt civiliserede (Morus, Broddingnag, Potu; Campanella). 2) Opposition mod Vane og Fordom (Cyrano, Utopierne). *Hist. des Galligènes*. Caricatur: vore Feil under fremmede Omgivelser, Dyre- og Plantenationer, der staa over Mennesket (Swift, H. Wanton, Holb.) eller afspeile hans Daarskaber (Hall, Holb.). Fremmed Kritik af Europæernes Civilisation (Sevaramberne, Sadeur, Swift, Holb., Nouv. Gulliver) 283—286. Naturfolks Reiser i Europa, Spioner, *Marana Espion turc* (Breve i *Trykkefrihedsskrifterne*) 286—291. Tidligere Characteristik af de europæiske Nationer: *Anacharsis* (*Lucian*, *Barthélemy*), *Barclays Euphormio* (hans „politiske“ *Roman Argenis: Utopia*, *Cyropædien*, *Harrington*, *Howell*, *Terrasson*, *Fénelon*). *Voy. de Glantzby*. *Caraccioli Voy. de la Raison en Europe*. *Voltaire Princesse de Babylone* 291—294. Kritik af de forskjellige Stænder, Aldere o. s. v. *Rom. de Renart*, *Dødningedansen*, *Doni*, *Gracian*, *Quevedo*, *Hall*, *Seb. Brandt*, *The Murner*, *Comenius's Philosophisch satyrische Reisen*, *Moscherosch Philander v. Sittewald*, *Voy. de Milord Céton*. *Gil-Bias* 294—295. Efterligninger af Esp. ture; sociale: *Goudar Espion chinois* (*Esp. français*). *Castagne Esp. chinois*. *Md. Graffigny Lettres péruviennes*. Politiske: *Esp. de Thomas Koulikan*. Religiøs moralske: *D'Argens Lettres juives* (*Lettres chinoises*). *Frederik II Relation de Puhuhu*. *Goldsmith Citizen of the world*. — *Spectato-*

rerne 295—297. *Montesquieu Lettres persanes (Dufresny Amusements sérieux et comiques)*. Ideernes Relativitet. *Holbergs Remarques sur l'Esprit des lois* og *Conjectures sur les causes de la grandeur des Romains*. Ricas Breve (*Fajardo República literaria*). 297—304. Efterligninger af Montesquieu: *Nouv. lettres persanes*. *La Beaumelle Le Groenlandais*. *En Grønlanders Besøg i Kbh. Patriotisk Tidskræer* 304—305. *Tanians Reise*. Kritik af de europæiske Lande. Parallel med Holbergs øvrige Værker 305—310.
Menoza. Holb. og Pontoppidan. Indbyrdes Paavirkning 310—314.

III. Plagiater og Efterligninger 315—337.

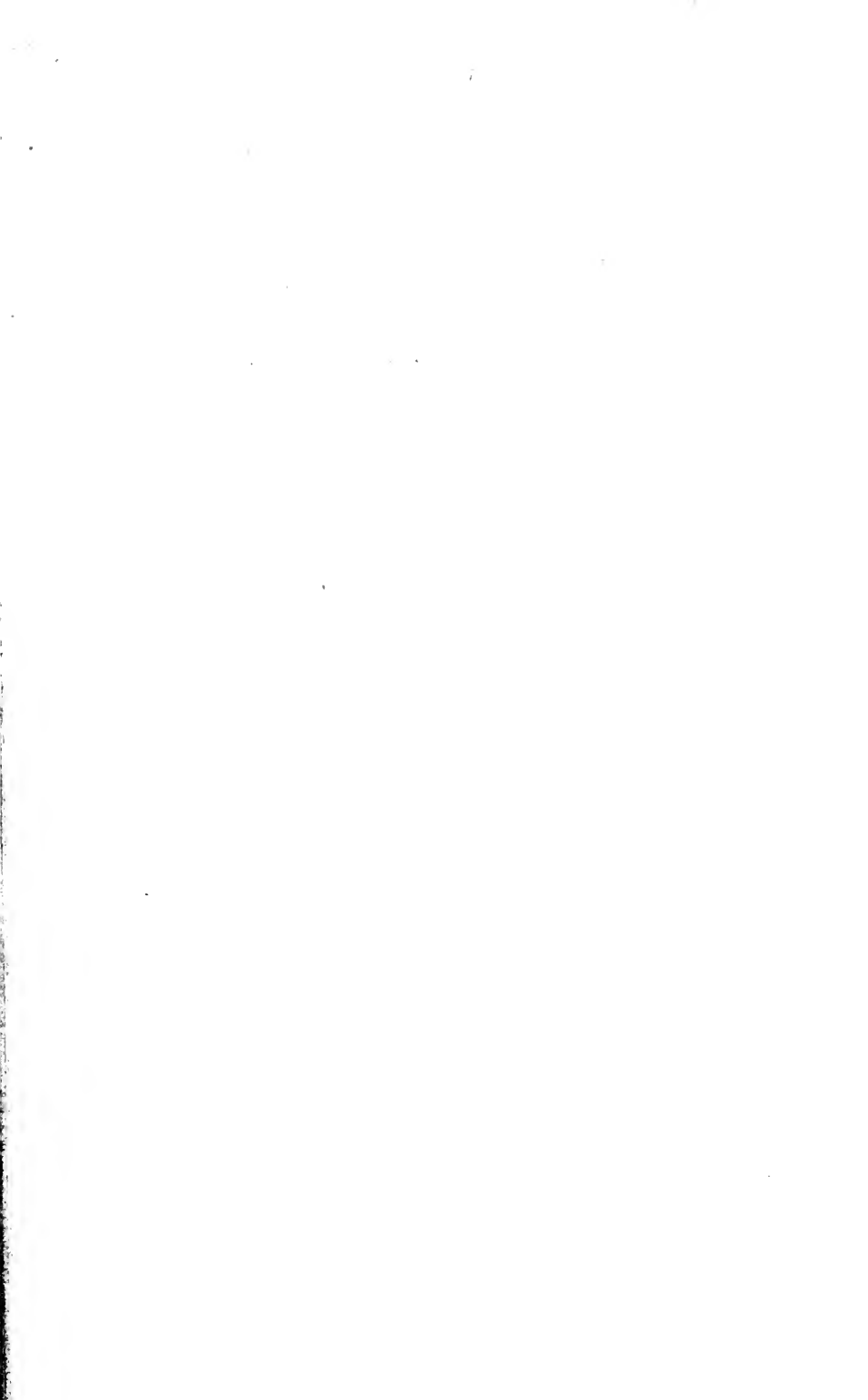
Danmark. Ingen betydelige Efterligninger af N. Kl. Holbergs egen Benyttelse. — *Aplothos* og *Aletheia*, *Hallager Tanker efter N. Kl.'s Maade (Amusements périodiques)*. Trykkefrihedsskrifter: *Samtale i Klims Rige*, *Den bugede Ræv*, *Forslag til allegoriske Kobber*. — *Zettitz Brev fra Abelin*. *N. Kl.'s efterladte Papirer*. *Underjordisk Urtebog*. *P. Klims overjordiske Reise*. *Bie Den fra Maanen hjemkomne Politicus*. *Fortsættelse af Gulliver*. — *H. C. Andersen Mer end Perler og Guld* 315—320.

Tyskland: *Rabener Todtenliste* og *Dr. Swifts letzter Wille (Levninger af N. Kl.'s Papirer, Klokkerregister i Clio)*. *Schlegel Der Fremde*. *Hagedorns Mezendore*. — *Mylius's Oversættelse*. Andre tyske Bearbejdelser. *Mummsen*. — *Reise eines Europäers in den Mond* 320—326.

Frankrig: *P. Rousseaus Oversættelse*. *Tiphaine de la Roche Zamar* 326—330.

Sverrig: *Krook Fonton Fremasson*. *Bergestrøm Indianiska bref* og *Nahkhanahamahhem*. *Nyrén Mappa geographica Scelestine* 330—336.

Slutning. *Cabet Voy. en Icarie*. *Sibbern Meddelelser af et Skrift fra Aar 2135* 336—337.

I. Niels Klims Forløbere.

1. Indledning. — Oldtiden, Lucian.

Naar vi nævne Holberg som den nyere danske Literaturs Fader, er det ikke blot, fordi han var den første, der afgjort ledede den fra det lærde ind paa det folkelige, fra det latinsk-kosmopolitiske eller tysk orthodoxe paa det nationale Spor¹⁾ men lige saa meget fordi han aabnede Blikket for hele den fremmede, moderne europæiske Literaturudvikling siden Renaissanceperioden, som hidtil, med Undtagelse af den tysk protestantiske, kun temmelig løst og overfladisk havde berørt Danmark. Hans mangesidige Arbeides Maal var overalt, næst den moralske Indvirkning eller som Middel for den, at optage fremmede literære Ideer, Former og Mønstre og bearbejde dem i national Aand, at „polere Sproget“²⁾ og „give nogle Prøver i belles-lettres . . . at mit Fædreland kunde have det, hvormed det kunde igjendrive deres Critique, som fordem har bebreidet os en Mangel i disse Videnskaber“³⁾.

¹⁾ Heiberg Uds. ov. d. danske skjøne Litt. § 203. ²⁾ 3die Skjemtedigt. ³⁾ 3die Epistel ad virum perill. i Levnet v. Levin 193, netop om Niels Klim. Moralske Tanker v. Rode, cfr. Fortalerne til Moralske Tanker, til Fablerne, til Kirkehist. v. Liebenberg LXIX, til Epigrammerne m. Jens Justesens Oversætt., samt Just Justesens Betænkning i Peder Paars v. Boye XXI.)

Det er derfor af ikke ringe Interesse for os at efterspore Holbergs og dermed hele vor senere Literaturs fremmede Kilder, og det er med stor Iver forsøgt baade af danske og fremmede Forfattere for hans Komediens og enkelte andre af hans Hovedværkers Vedkommende. Blandt dem af Holbergs Arbejder, med hvilke Forsøget kun ufuldstændigt eller slet ikke er gjort, staar derimod Niels Klim i første Række, og just her synes Undersøgelsen at være af særlig Interesse, da Holberg her tilsigter en almen europæisk mere end en specielt dansk Satire, og derfor mere end ellers henter sine Motiver og Ideer udenlands.¹⁾

Det Vigtigste, der er fremkommet til Oplysning om N. Klim, da Rahbeks Løfte om en Commentar²⁾ blev uopfyldt, er Werlauffs Noticer til Historien af Holbergs N. Kl. i Boyes Holbergiana 1832 I.³⁾, senere omarbejdet som Historiske og literariske Oplysninger til Holbergs N. Kl. i Dorphs Oversættelse af N. Klim 1841⁴⁾, og med Tilføielser, først noget udførligere meddelte i Nyt hist. Tidsskr. VI. 329 ff., overgaaet i Dorphs Overs. 2den Udgave 1857 og 3die Udgave 1874. Endvidere C. W. Smith: Om Holbergs Levnet og populære Skrifter, 1858, hvor N. Kl. omtales S. 237—88, samt N. M. Petersens Bidrag til den danske Literaturs Historie (v. Secher 1871) IV. 502 ff. N. M. P. belyser Værket fra alle Sider, men kortelig, medens Werl. især stiller det i Belysning af de historiske Forhold i Indlandet og beskæftiger sig med dets Bibliographi (fuldstændiggjort i I. H. Bang: Sorø Akademis Samling af Holbergiana, Program 1872, samt paa sidste Blad af Dorphs Ovs. 3 Udg.) Prof. Smith endelig giver en almindelig Udvikling af de i N. Kl. indeholdte politiske, religiøse, filosofiske og moralske Ideer, men udtaler

¹⁾ Prof. Smith i Dsk. Mdsskr. 1866, II. 392. ²⁾ Holb. udv. Skr. VIII. 535. ³⁾ jvf. Kritiken i Dsk. Litt. Tid. 1832, 531. ⁴⁾ jvf. Kritiken i Tidsskr. f. Litt. og Krit. VII. 353 ff.

selv¹⁾, at N. Kl. behøver en tredobbelt Commentar, en nordisk given af Werlauff, en antik klassisk med Hensyn til Citater og Paavirkning af gamle Forfattere, meddelt i Dorphs Oversættelse og Udgaven ved Elberling, som senere har suppleret sine Oplysninger i Danske Saml. IV., 95 ff.²⁾, — og endelig en moderne europæisk, som endnu mangler, skjøndt baade Prof. Smith og N. M. Petersen have givet værdifulde Bidrag dertil. Disse er det mit Haab at kunne supplere; men tillige har det, for at se de holbergske Ideer i deres Forhold til Udlandet, været nødvendigt at gjenoptage mange af de allerede af Werl., N. M. P. og Smith behandlede Emner og udføre dem fra et noget andet Synspunkt, til Dels i den Aand, Werl. hentyder til i sine Hist. Oplysninger³⁾. Det har naturligvis ikke her været Meningen at gjøre et Arbeide om, der allerede er udført af tre hver i sin Art saa fortrinlige Forfattere, hvorfor der overalt, hvor det lod sig gjøre, er henvist til dem, medens jeg dog ogsaa tror, hist og her at have tilføiet noget Nyt.

Saa vel i de nævnte Undersøgelser som andet Steds i danske og fremmede literaturhistoriske Værker⁴⁾ er der henvist til fremmede Forgængere for N. Kl., og Holb. selv nævner som „moralske“ Digtninger i samme Genre Lucians, Swifts, Hist. des Sévarambes, Bidermanns Utopia, Barclaji Argenis, Télémaque, Spionerne og Spectatores; Mori Utopia, Campanellæ Civitas solis, Verulamii Novus Atlas og Reineke Foss. Men en virkelig, udførligere Sammenligning mellem N. Kl. og noget af disse Skrifter er neppe nogensinde foretagen, og hver-

¹⁾ I Kritiken af Elberlings nye Udgave af N. Kl. i Originaltexten, Dsk. Mdsskr. 1866 II. 389 ff. ²⁾ cfr. ogsaa Tidsskr. f. Litt. og Krit. VII. 361 ff. ³⁾ N. Kl. v. Dorph, 2 Udg. 269. ⁴⁾ Prutz, Ludv. Holberg, sein Leben und seine Schriften, 1857, p. 216—17. ⁵⁾ Fort. til Moralske Tanker v. Rode, 9 ff. 13 ff., og til Fablerne v. Boye XVIII.

ken Rabelais eller Cyrano de Bergerac¹⁾, for ikke at tale om mange mindre betydende, ere, mig bekjendt, nogensinde nævnte i Forbindelse med N. Kl.

Den literære Satire, som det tjenligste Værktøi til at nedbryde de stive, forældede Former og Fordomme og bane nye Ideer Vei, maatte blive et Hovedvaaben for Holberg som overalt, hvor det gjaldt om at lede Renaissancens og de moderne Tiders Culturstrømninger ind over det middelalderlige Aandslivs fortørrede Marker. Ved Siden af Komædien som Hovedform optræder her den satiriske Roman, der alt i Oldtiden spillede en Rolle og af Renaissance endnu tidligere end Komædien blev gjenoptagen og gjort til Bærer af de nye Ideer, og skjøndt denne Genre nu betragtes som forældet og kjedelig, maa det ikke glemmes, at den gennem Aarhundreder, da Lærdom og Aand mest skjulte sig i latinske Folianter, har været den mest yndede og næsten eneste Form for populær Behandling af videnskabelige, filosofiske og moralske Emner. Naar det nu skal forsøges at gjenoplive en Række saadanne, til Dels med Aarhundreders Støv bedækkede Romaner og vise dem i deres Forhold til Holbergs Værk, saa maa det strax bemærkes, at jeg ingenlunde hermed tror at paavise Holbergs umiddelbare Mønstre. Hans og hans Samtids Begreber om Tilladeligheden af Benyttelse af fremmede Skrifter vare saa forskjellige fra vore, og hangiver selv i denne Henseende saa faa Anvisninger, at en Bevisførelse for directe Paavirkning ofte bliver umulig; selv hvor Lighederne ere mest slaaende, kunne de være tilfældige, opstaaede af lignende sociale eller Culturforhold, eller Paavirkningen kan have naaet Holberg ad hundrede indirecte, ueftersporlige Omveie. Men paaviselig er de Ideers og den literære Forms Historie og Udvikling til andre Tider og i andre Lande, som Holberg har indført hos os gennem Niels Klim, efter at have lært dem at

¹⁾ cfr. dog Wolf's Gesch. des Romans 1850, p. 243.

kjende, middelbart eller umiddelbart, gennem sin for de Tider udstrakte Læsning og Færden i fremmede Lande. Ideerne ere naturligvis væsentlig de samme, som præge alle Holbergs Værker, men som her mylre talrigere og flersidigere, om end maaske mindre harmonisk udførte, end noget andet Steds, i alt Fald med Undtagelse af Epistlerne: hele den moderne europæiske Verdensanskuelse, født ved Renaissancen, klaret og modnet i Ludvig XIV.s Periode og nu, i Midten af det 18de Aarhundrede, paa Overgang til „Oplysningens“ Tidsalder. Den satiriske Form derimod, som er benyttet i Niels Klim, er en paa dansk Grund hidtil ukjendt, eiendommelig Afart af Romanen: den opdigtede, vidunderlige Reise.

Det Naturligste kunde nu synes at være, at tage Udgangspunkt i N. Kl. selv og behandle de vigtigste fremmede For-gængere efterhaanden, som Undersøgelsen gav Anledning dertil. Men da en stor Del af disse Romaner kun indirecte, gennem deres Emne, forberede N. Kl., uden bestemt Paavirkning i det Enkelte, har jeg troet fyldigst at paavise N. Kl. Plads i den historiske Udvikling ved først at give en Udsigt over de vidunderlige Reisers tidligere Literatur, idet jeg kun forbeholdt enkelte, mest samtidige, til Behandling under N. Kl. selv, naar de stode i særlig nær Forbindelse dermed, men ellers henviste til Holberg, hvor dertil gaves Anledning, samt gik noget udførligere ind paa dem, der frembød en beslægtet kulturhistorisk Interesse. Hertil fandt jeg saa meget mere Opfordring, som hele denne eiendommelige Genre er meget lidt kjendt og, saa vidt jeg veed, aldrig monographisk behandlet; hvad derom findes f. Ex. i Wolffs *Gesch. des Romans* og især i Dunlop: *Hist. of fiction* er langtfra udtømmende. Saaledes har neppe Nogen paavist disse Romaners interessante indbyrdes Slægtskab, deres nøie Sammenhæng med Geographiens og Naturvidenskabens Udvikling, og flere her hen hørende kulturhistoriske Phænomener. At der i denne Fremstilling, hvor skizzeret den end bliver, for Fuldstændigheds

Skyld maa omtales et og andet Værk, som er uden nærmere Berøring med N. Kl., kan ikke undgaas; men jeg haaber derfor ikke, at det vil findes uden Betydning for Totalbilledet af Holberg og hans Samtid.

Niels Klim indeholder Satire over det menneskelige Liv og de menneskelige Daarligheder i alle Retninger, politisk, religiøst, moralsk og socialt. For nogenlunde at kunne overse den mylrende Masse af Satirer i Reiseform gennem lange Tidsrum, har det foreløbig været nødvendigt at udskille alle dem, hvor Satiren specielt beskæftiger sig med en enkelt af disse Menneskelivets Sider og da navnlig den allertalrigste Klasse, den politisk-socialt Utopi, Statsromanen, der mere indeholder en Kritik af end en Satire over det bestaaende Samfund, og har sin Hovedinteresse i ganske anden Retning, som Forberedelse for Socialismens og Communismens Lærdomme. De utopiske Romaner have i det Enkelte mange Berøringspunkter med N. Kl., til hvilke der leilighedsvis vil blive taget Hensyn, men som Helhed høre de ikke her hen. En Oversigt over Statsromanerne lige fra Plato og Xenophon gennem Morus's Utopia til Cabets Voyage en Icarie giver Mohl *Gesch. und Litt. der Staatswissenschaften*, Erlangen 1855.¹⁾

Allerede langt tidligere har dog et Slags Landsmand af os gjort opmærksom paa denne Literaturgren i *Disputatio philosophica de fictis Rebus publicis*, quam præside G. Paschio publice defendet Henricus ab Ahlefeldt, eqves Holsatus, Kiloni 1704, (i kgl. Bibls Exemplar mangler S. 8—17, men Piecen findes noget bearbejdet som Del af G. Paschii *De variis Modis moralia tradendi*, Kiloni 1707, cap. II. § 41 — cap. III.). Her opregnes temmelig tørt og tarveligt i Tidens Stil en Del slige

¹⁾ cfr. „Statsromaner og socialistiske Reformatorer“ i *Nær og Fjern*, 2. Juli 1876.

Værker med historiske Oplysninger og Kritikernes Udtalelser derom: Homer, Plato, Morus, Bidermann (i Følge samme Misforstaaelse som hos Holb. (s. senere), Bacos Novus Atlas, Alb. Gentilis's (sic! s. senere) Mundus alter, Hist. des Sévarambes, Sadeurs Reise, i Forbindelse med Ubetydeligheder som Inckhofers (? Schioppii) Monarchia Solipsorum, Nova Solyma, Dornkrellius, Stiblin o. a.

I hvilken Grad den opdigtede og vidunderlige Reise har været yndet og benyttet som Form for Digtning og Satire fra det 16de til det 18de Aarhundrede, ses bedst af et Blik paa de 36 anselige Bind, der danne Garniers Samling af Voyages imaginaires, Songes, Visions et Romans cabbalistiques, Amsterd. 1787 (deriblandt N. Klim i Mauvillons franske Oversættelse), hvor dog kun de allerfærreste i min Afhandling omtalte Værker findes. Webers Popular Romances, consisting of imaginary voyages and travels, Edinb. 1812, der ogsaa har optaget en Oversættelse af N. Kl.,¹⁾ indeholder een Roman (The History of Automathes af Kirkby), som mangler hos Garnier; Bogen findes ikke paa vore Bibliotheker, men har været mig udlaant fra Sorø Akademis Bibl. Webers Indledning om opdigtede Reiser i Almindelighed giver imidlertid intet Nyt, og hans Behandling af N. Kl. er tilstrækkelig refereret af Werlauff. — Vier Bücher wunderbarlicher indianischer Reisen durch die Luft, Wasser, Land, Hölle, Paradies und den Himmel, verteutscht durch Gabr. Rollenhagen, Stettin 1614, indeholder kun Alexanders apokryphe Brev til Aristoteles om Indiens Vidundere, Plinius's fabelagtige indiske Beretninger, Lucians Sande Historie og St. Brandans Reise.

¹⁾ s. Werlauffs Hist. Oplysn. t. N. Kl. i Dorphs Ovs., 2. Udg., S. 324.

Beskrivelser af ukjendte Lande og Folk med deres Sæder og Skikke, deres Rigdomme og Herligheder have til alle Tider virket pirrende paa Mængdens Nysgjerrighed og Phantasi, og ingen Form var derfor bekvemmere for Satiren, naar den iførte sin politiske, philosophiske og moralske Tendens Digtningens phantastiske Dragt, for derved at sprede den videre mellem Lag af Folket, for hvem den strengere videnskabelige Fremstilling var fremmed. Holberg selv kalder den ¹⁾ „en bekvem Maade at moralisere paa“, og sammenligner Fabelen i N. Kl., der „opmuntrer dem til at læse, som ikke gider hørt alvorlige Formaninger“, med Madingen paa Fiskerkrogen ²⁾. Denne Indklædning tjente desuden til, som et for det skarpere Øie let gennemtrængeligt Slør, at dække Satirens Dristighed i politisk og religiøst intolerante Tider, hvor den directe Kritik af Samfundsforholdene var saare farlig, medens Autoriteterne endnu ikke vare klartseende nok til at opdage Angreb skjulte under fremmede Navne i tilsyneladende uskyl-dig, underholdende Læsning. Endelig fik de satiriske Forfatters ofte extravagante Ideer en for Indbildningskraften tiltalende Sandsynlighed ved at henlægges til ukjendte og hemmelighedsfulde Dele af Verden, som nye Opdagelser maaske netop vare i Færd med at henvende den almindelige Opmærksomhed paa, og som Folkets Lettroenhed fyldte med allehaånde Vidundere. Medens Satirikerne saaledes benyttede denne Lettroenhed til deres egne Formaal, gjorde de sig paa den anden Side ogsaa lystige over den, og Satire over de alvorlig mente og for Alvor troede vidunderlige Reiser er et Element i alle Romaner lige fra Lucian til Holberg, ofte, som vi skulle se, kun med det Resultat, at selve Satirikernes spottende Overdrivelser af Mængden toges for paalidelige Skildringer. (Morus's Utopia, Swift, N. Klim selv. ³⁾)

¹⁾ Mor. Tank v. Rode 13, s. ovenf. ²⁾ Levn. v. Lev. 177. ³⁾ N. M. P. v. S. IV., 514 Not. 2. Werl. i Dorphs Ovs., 2. Udg., 289.

Herefter er det intet Under, om man ved nøiere Betragtning af de opdagede Reiser finder, at de temmelig nøiagtig følge de geographiske og naturvidenskabelige Kundskabers Fremskridt og næsten vilde kunne inddeles i Klasser derefter. Hver Gang nye Opdagelser have aabnet ukjendte Egne af Jorden, er der paafolgt en Opblomstring af en vis romantisk Poesi, knyttet til de eventyrlige Beretninger om Opdagelsen eller Erobringen. I Oldtiden begynder Rækken med den mythiske Geographis Sagn, navnlig om Øer i Vesterledet, maaske støttede paa phøniciske og græske Skipperhistorier ¹⁾. Derpaa følger Alexanders Tog til Indien, der alt af de Gamle udsmykkedes med utrolige Fabler, og siden gjorde Alexander til en yndet Romanhelt i Middelalderen. Videre Middelalderens egen Opdagelse af Asien ved Korstogene med deres eventyrlige Bedrifter, hvor simple Riddere erobre Lande og Riger, hvortil knytter sig Ridderromanernes og især Arthurkretsens Udvikling. Dernæst den senere Forbindelse med Østasien gennem Mongolerne ²⁾; Rubruquis og Marco Polo i 13de Aarh., Mandevilles Reise til det hellige Land i 14de, og de deraf opstaaede Folkebøger (Romanen om Fortunatus) ³⁾. Ved de store Opdagelser i det 15de—16de Aarhundrede, der foranledigede saa mange eventyrlige Reiseberetninger, kastede man Vrag paa den gamle ridderlige Romantik og optog den nye, der nu tilbød sig, i alvorlig Digtning (Camoens *Lusiade*, *Ercillas Araucana* o. fl.) og især i Satiren. I det 17de—18de Aarhundrede aabnedes atter uformodentlig en ny Verdensdel, Australien, som især blev benyttet af den utoxiske Roman hen imod Revolutionen til Forberedelse af Rousseaus Lære om den lykkelige Naturtilstand. Nu var hele Kloden undersøgt og den digtende Phantasi tog da sin Tilflugt til enkelte, allerede tidligere benyttede, halv dunkle

¹⁾ Chassang *Hist. du roman dans l'antiquité*, 1862, 131 ff. ²⁾ Peschel *Abhdl. zur Erd-und Völkerkunde* 1877, p. 154, 177. ³⁾ Görres *Die deutschen Volksbücher*.

Egne som Polarlandene og det indre Afrika, eller kastede sig ind paa den vide Mark, som den fra det 17de Aarhundrede af saa vidunderlig hurtig udviklede Naturvidenskab, især Astronomien, aabnede for den. Denne sidste Gren af vidunderlige Reiser til Solen, Maanen og Stjernerne eller Underverdenen, hvortil ogsaa Niels Klim hører, gaar i øvrigt alt fra Oldtiden af jævnsides med de geographiske. Den hele Genre culminerede imidlertid didaktisk og satirisk i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede i England med Robinson og Gulliver, med hvilke kun Utopia kan maale sig i Berømmelse, og kort efter hvilke fulgte N. Klim. Senere udarter den i triviell Allegori og Tendens indtil Revolutionen, men er gjenoptagen i vore Dage (Jules Verne).

Den ældste Type for alle vidunderlige Reiser, hvilken alt Lucian nævner som saadan i Fortalen til sin „sande Historie“, er Homers Odyssee. Dens Beretninger om Loto-phagerne med deres Glemsel voldende Blomster, om Circes Trylleri og Sirenernes Sange ligne langt mere Orientens eller den senere Romantiks brogede Eventyrverden, end det græske Epos's simple, harmoniske Strengthed. Odysseus's Fart til de Dødes Rige, hvor Aanderne af Fortids Store passere Revue for ham, er ikke blot gennem Virgil forplantet til det senere Epos, men gaar ogsaa igjen i mangfoldige vidunderlige Reiser, og en anden af hans Beretninger, om den menneskeædende Kæmpe Polyphemos, gjenfindes paa en Enkelthed nær (den om Faarene) i Sømanden Sindbads Reise i Tusind og een Nat. Der er ingen Tvivl om, at samme Sagn ligger til Grund for de to Beretninger, men hvilken Form der er den ældste, er svært at afgjøre, da den arabiske Redaction, vi nu have af Tusind og een Nat, vel er forholdsvis sen (efter Harun al Raschids Tid), men uden Tvivl grundet paa persiske Overleveringer af ubestemmelig Ælde. Sindbads Reiser indeholde for Resten mange Træk, som gaa igjen i senere opdigtede Reisebeskrivelser, saaledes Søslangen eller Hvalen, der hol-

des for en Ø¹⁾, Rokfuglen, Diamantdalen, de uhyre Slanger og mange andre overdrevne Beretninger om det ukjendte Indiens Naturundere, svarende til de græske Forfatteres fra Alexander den Stores Tid. Det er dog kun Enkeltheder, her kunne fremdrages, thi som Helhed bære baade Odysseen og Tusind og een Nat et alt for antikt klassisk eller orientalsk Præg til at opstilles som Mønster for de moderne, især satiriske, opdigtede Reiser.

Som disses fælles Forbillede, ogsaa nævnet som saadant af Holberg i Moralske Tanker, staar derimod den syriske Sophist Lucian fra Samosata, midt i det 2det Aarhundrede e. Chr. Først i den romerske Sølvalder uddanner den egentlige Prosaroman sig af Epos, og først i denne urene, gjærende Overgangstid mellem det Gamle, der hændør, og det Nye, der spirer, finder Satiren Emner og historiske Forhold, der minde om de moderne. Den i Sophisteri, Pedanteri, uforstaaelig Jargon og hadefulde Skolestridigheder eller phantastisk Magi udartede Philosophi, Kampen mellem den indbrydende Christendom og det uddøende Hedenskab med dets mangfoldige Overtro frembyder megen Lighed med Renaissanceperioden, da den satiriske Roman paany fremblomstrede og kastede sig over den udlevede Scholastik og den mystiske Naturspeculation eller indi Striden mellem Katholicisme og Reformation. Lucians aandrige og vittige Dialoger, skrevne paa Græsk, der siden Hadrians Tid atter havde taget Magten fra Latinen, uddele nu satiriske Sidebug til alle Sider i denne Gjæring, hvor han selv staar paa et rent negativt Standukt, ubarmhjertig mod alle Latterligheder, de Christnes som Hedningernes, Goeternes og alle de philosophiske Secters. I Gjæstebudet eller Lapitherne ender en Disput mellem Philosopher af forskjellige Skoler med Slagsmaal, som saa ofte hos Molière og Holberg, og i Menippos's Reise til Himlen gaar det ud over Philosophernes „mørke og strenge

¹⁾ cfr. Zacher Pseudocallisthenes, Halle 1867, p. 148.

Aasyn, lange Skjæg og høit flyvende Tale“ i Strid med deres Pengebegjærlighed, slette Liv, stridende og forvirrede Lærdomme, medens de se Tegn paa Visdom i Dovenskab, Smudsighed, sære Dragter og Lader, ganske som hos Satirikerne fra Renaissancen ned til Holberg. Træt af deres Charlataneri og løse, abstracte Naturspeculation, der ogsaa ganske minder om Renaissancephilosophernes, vil Menippos selv skaffe sig Besked, navnlig om Maanens Natur, og tiltræder derfor en Maanereise, der aabenbart er bleven Mønster for mange af de senere, navnlig Cyrano de Bergeracs, kun at den korte, livfulde Beskrivelse er blot satirisk, uden Stræben efter Sandsynlighed eller Forsøg paa videnskabelig, fysisk-astro-nomisk Tendens. Han flyver med en Ørns og en Gribbs Vinger og møder paa Maanen Naturphilosophen Empedokles, som skærper hans Syn til Nedblik paa Jorden og dens mangeartede Færden, der her oppe fra bliver latterlig lille og ubetydelig som en Myretues, Pygmæer, der udgyde hver- andres Blod i Krige om en Fødbred Land, medens ligefuldt Fyrsternes Forbrydelser og Philosophernes Skandaler behandles med en Bitterhed, der næsten minder om Swift, som nok fra dette Sted kunde tænkes at have taget et Motiv. Tilsidst klager Maanen selv med en Kvindes Røst over Philosophernes Løgne: at den er beboet, har sit Lys fra Solen o. s. v. Opholdet paa Maanen er imidlertid kun et Hvil; derfra flyver Menippos til Himlen, snakker jævnt med Zeus og ser mærkelige Ting af Gudernes Liv, saa at Dialogen ender i en Art humoristisk Offenbachiade, hvor Lucian dog ikke undlader at lade sin Helt bringe en streng Dom over Philosopherne ned med fra Guderne.

Lucians andet her hen hørende Værk, den sande Historie, er en opdigtet Reise i ren Romanform, satirisk rettet mod en anden af Tidens Udartninger, de Phantasiens vilde Skud, der nærrede af den almindelige Lettroenhed og Overtro havde taget Magten fra den gamle klassiske Harmoni, Sim-

pelhed og Naivetet, og paa Sandhedens Bekostning bredte sig i Historien, Geographien og Reisebeskrivelsen. Ogsaa fra denne Side set staar Lucian som anerkjendt Forbillede for de moderne Forfattere i den literære Genre, vi her beskæftige os med, lige fra Rabelais til Holberg, og det saa meget mere som disse ofte til Skive for deres Satire vælge, ikke løgnagtige Reisebeskrivelser fra deres egen Tid, men de samme gamle Forfattere, som Lucian behandler (s. saaledes Niels Klim i Afsnittet „Reisen til Vidunderlandene“). Naar Holb.¹⁾ siger, at Lucian „indeholder intet uden Skjemt“ : ingen Satire eller Moral, er det saaledes neppe retfærdigt og taknemligt; men hvad Holb. egentlig forargedes over, er vel, at intet var Lucian Alvor, heller ikke i Religionen²⁾. I sin Fortale gjør Lucian selv opmærksom paa, hvor vigtig for Satirens Virkning den tilsyneladende naive, godtroende Fortællertone er, som ogsaa Holberg befinder sig paa, og hvori navnlig Swift endog overgaar Lucian selv. De Reisebeskrivelser, han sigter til, ere for en stor Del nu tabte eller ubekjendte; han nævner Herodot, som dengang og lige ned til den nyere Tid var Gjenstand for en ufortjent Mistro. Men især aabnede, som før omtalt, Alexanders Tog til det saa hurtig atter lukkede østlige Asien en vid Mark for det Phantastiske og Eventyrlige. Naturhistorikerne lige fra Aristoteles berette mange Fabler, men især har Lucian et godt Øie til Historikeren Ktesias, der som græsk Livlæge ved det persiske Hof i Begyndelsen af 4de Aarhundrede f. Chr. fyldte sin Indiens Beskrivelse med de Beretninger om Sundhedskilder, Pygmæer og Traner, Stymphalider, Griffer, Folk med een Fod, Hundehoved, eet Øie midt i Panden, længe levende Folk o. s. v., som gaa igjen hos Plinius, Strabo og lige ned til Holberg³⁾. Og dog har man maaske ogsaa

¹⁾ Mor. Tanker v. Rode 13. ²⁾ cfr. Ep. 14. Levn. v. Levin 155.

³⁾ N. Klim v. Dorph 2. Udg., 167—68.

gjøit Ktesias Uret. Naar han og den noget senere Megasthenes f. Ex. fortælle om Folk med Øren, der hænge ned om dem som Kapper, da kunde dette nok stemme med Heltedigtet Ramayanas Beretninger¹⁾, om gammelindiske Kongers store Tog mod Sydost, for saa vidt man vil tænke sig disse fortsatte ned over de indiske Øer til Australien, hvor der virkelig findes vilde Folk, der spile deres Øren saaledes ud med Træklodser, at de kunne stikke Armen eller Hovedet gennem Hullet. Paa lignende Maade har den moderne Videnskab fundet Sandhed selv i de usandsynligste Beretninger hos Herodot, s' f. Ex. Prof. Schjerns Undersøgelser om de guldgravende Myrer og om Fjerenes Land (Mænd med Gedefødder²⁾).

Ogsaa over en anden Række af Beretninger satiriserer Lucian, den, som vi maa opfatte som en Oldtidens Anelse om Amerika. Allerede Plato taler i Indledningen til sin physiske Dialog Timaios og videre i Brudstykket Kritias om Atlantis, en uhyre Ø, der i en tidligere Jordperiode laa udenfor Herkulesstøtterne, men nu ved en Naturrevolution er sunken i et mudret Hav. Herom skulle de ægyptiske Præster i Sais, der tænktes at bevare Traditionen fra de fjerneste Tider, have fortalt Solon. Den nærmere Udførelse vedkommer os imidlertid ikke her, da det Hele er en filosofisk Tendensdigtning, der som Exempel skulde slutte sig til Reglerne i Platons „Stat“, Oldtidens Urtype paa den utopiske Digtning. Lignende Utopier i Form af opdigtede Landes Beskrivelse³⁾, ere Theopompos's (c. 350 f. Chr.) Fortælling om Meropenes Land, Alexandrinerne Euhemeros's Panchaia med hierarchisk Communisme og Heka-

¹⁾ cfr. Zeitschr. f. die Kunde des Morgenlandes II. 40. Chassang Hist. du rom. dans l'antiquité 138 ff. ²⁾ Vdsk. Selsk. Forhdl. 1873—74, cfr. Peschel Abhdl. z. Erd. u. Völkerk., p. 39. 42. ³⁾ Chassang Hist. du roman dans l'antiquité, p. 36—78, 143 ff., 380 ff.;

taios's Beretning om de hyperboræiske Øer, omtrent samtidig med Pytheas's Reise; den af Lucian i Forordet til „Sand Historie“ udtrykkelig nævnte Jambulos's Reise til de lykkelige Øer, hvor der hersker en paradisisk Tilstand, og Antonius Diogenes „om de vidunderlige Ting hinsides Thule“, c. 200 e. Chr.(?), hvori skulde forekomme en Reise til Underverdenen, Amazoner o. s. v. Disse Forfattere ere os kun bekjendte i enkelte Brudstykker eller Citater hos andre, navnlig Photius, men deres Beskrivelser synes blot at være digterisk Indklædning for Utopier, der ikke gjorde Fordring paa nogen geographisk Paalidelighed. Naar Lucian alligevel drog dem ind under sin Satire, var det, fordi mange lettroende Læsere dog skjænkede dem Tiltro. Især er Traditionen om Atlantis, et stort Land hinsides Atlanterhavet, optagen af mange Naturforskere og Geographer lige fra Aristoteles til Diodorus Siculus under August, iøvrigt bekjendt for sin Upaalidelighed, til Plinius og Ptolemæos, Lucians Samtidige. Strabo og Seneca, der endog mente, at det kunde naas i nogle Dagsreiser. Især er Historikeren Plutarch, en anden, lidt ældre Samtidig af Lucian, her af Interesse ved den romanagtige Form, han har givet Traditionen i en lille Afhandling, der under Titlen *Plutarchi philosophi Chæronensis libellus de facie, quæ in orbe lunæ apparet* er oversat paa Latin og annoteret af Astronomen Kepler i Forbindelse med dennes egen Maanereise, om hvilken senere. Det er en videnskabelig Samtale mellem Philosopher af forskjellige Skoler om Maanens Natur, især Maanepletterne, der imidlertid ender med, at en af dem fortæller en Reisendes Beretning om et Archipel, hvis største Ø han kalder Ogygia efter Calypsos Ø, beliggende fem Dagsreiser Vest for Britannien, og længere borte et stort Fastland lige over for Asien, hvor der bo Grækere. De dyrke Saturn, som af Jupiter er fængslet i disse Egne, og dels ved Aabenbareelser fra ham, dels ved Studier af gamle Manuscripter,

især i Carthago, har vedkommende Reisende faaet hemmelighedsfulde Kundskaber om Sol, Maane og Stjerner som Principer i det physiske og aandelige Liv, især om Maanen som Proserpinas Bolig og tillige med de mellem den og Jorden liggende Luftregioner som Opholdssted og en Art Skjærsild for de Afdødes Aander (Dæmoner). Slutningen af Beretningen har saaledes Berøringspunkter med senere Maanereiser og med Middelalderens hemmelighedsfulde Naturphilosophi, men det Hele er brudstykkeagtigt og meget uklart.

Hvor meget af disse Sagn om et Land hinsides Atlanterhavet, der skyldes fri Digtning, og hvor meget der beror paa halv dunkle Traditioner, maaske støttede paa phøniciske og carthagiske Sømænds Beretninger¹⁾, er ikke til at afgjøre. Paa Søfartens og Geographiens daværende lave Stankpunkt betragtedes meget som Fabel, hvilket Erfaringen senere har stadfæstet, f. Ex. hos Herodot Phøniciernes Omseiling af Afrika, og vist er det, at ligesom middelalderlige Skippersagn ikke vare uden Indflydelse paa Columbus, saaledes have ogsaa disse gamle Beretninger spillet en Rolle paa de store Opdagelsers Tid. Endnu langt længere ned i Tiden har Bestemmelsen af Platos Atlantis optaget de Lærde; Svenskeren Rudbeck 1675 fandt det som bekjendt i Sverrig (Höf. spotter hans Phantasier, Ep. 193—94), medens hos os Seb. Laurenberg, Søn af den bekjendte Satiriker, i en Disputats *De America priscis cognita* 1665, ligesom Janus Bircherod *In Platonis Timæum de novo orbe non novo schediasma* 1683, forklarede det om Amerika og omtaler til Støtte derfor mange Oldtidssagn, Phøniciernes Seiladser, Salomos Ophir o. s. v.; ligeledes J. Treschow i en Disputats: *De America priscis cognita et tempore Apostolorum luce evangelii collustrata*, 1719. Delisle

¹⁾ Humboldt *Examen critique de l'histoire de la géographie du nouveau continent*. Paris 1836, I., 130 ff., 193 ff.

de Sales i sin Hist. de tous les peuples du monde, Paris 1779, skjænker det endnu et helt Bind som historisk Beretning om et Urfolk. Bacos digteriske Gjenoptagelse deraf vil senere blive omtalt.

Mod alle disse apokryphe Forfattere og mange andre drager altsaa den „sande Historie“ i Marken, men her som hos saa mange senere Satirikere maa vi ikke i ethvert Træk søge en Allusion; mange Steder slaar blot den komiske Fortællers Lune sig løs og river ham med. Forfatteren gaar da fra Spanien paa Eventyr i det atlantiske Hav og naar efter 80 Dage (omtrent Tiden for en Reise til Amerika) en Ø, der havde været Maalet for Herkules's og Bacchus's Reiser, (altsaa det østlige Indien eller Asien, som ogsaa Columbus troede at finde i Amerika), hvorfor der endnu findes Vinfloder og Kvinder, der fra Bæltstedet ned ad ere Vinstokke, med Ranker til Haar og Grene til Fingre, maaske den uudviklede Type for Holbergs Potuanere, som vi ville gjenfinde hos Doni og Rabelais. Herfra fører en Hvirvelvind de Reisende op i Luften, hvor de seile mellem Stjernebillederne og forbi det af Rabelais laante Lychnopolis til Maanen. Denne Maanereise er imidlertid lige saa kaad phantastisk som Menippos's, uden Forsøg paa pseudovidenskabelig Sandsynliggjørelse. Det samme gjælder Luftslaget mellem Sol og Maaneboerne, hvor de forskjellige Uhyreskikkelser, Hippogrypher, Skycentaurer, Hestetraner, ere laante fra geographiske Fabler. Hvad der derimod fortælles om Maaneboernes Sæder gjenfindes til Dels i senere Utopier og hos Cyrano: der findes ingen Kvinder, men Børnene fødes dels af de unge Mænd (Allusion til den græske Usædelighed; Ideen om Hermaphroditismen gjenoptages i Renaissancetidens Roman og siden i Voyage de Jacques Sadeur), dels ved Knopskydning af en Art Mennesketræer. Maaneboerne dø ikke, men flyde hen i Luften, nære sig af Dampen af Fødemidler og sammentrykke Luft til Vand. Tydeligere bliver Satiren, naar der fortælles, at de svede Mælk

og Honning, klæde sig i Glas og Malm, kunne tage Øinene ud, aabne Maven og bruge den som Lomme eller Gjemmested for smaa Børn, hvor man næsten skulde tro at en Beretning om Kænguruher laa til Grund.

Atter sættes de Reisende ned i Havet, hvor de sluges af en uhyre Hval, et hyppig gjenkommende Motiv, maaske af orientalsk Oprindelse (Jonas). Her har det aabenbart paavirket Rabelais II. 32, i Beretningen om Nedstigningen i Pantagruels Svælg, idet der i Hvalens Indre findes en hel Verden, beboede Øer med andre skibbrudne Mænd, der bekæmpe og fordrive Urindvaanerne, en Art Fiskemennesker. Dernæst brænde og hugge de sig ud af Hvalen og komme gjennem et frossent Hav, hvor Skibene glide over Isen, til de Saliges Øer, hvis Beskrivelse erindrer om de mange senere af utopiske Lande, endog om Eventyrenes Slaraffenland. Her er Musik og Blomsterduft, evigt Foraar, ingen Ælde, ingen Nat, fuld kjønslig Frihed og Kvindefællesskab, Stæder af Guld, Krystal og Ædelsten, Floder af Mælk og Vin, medens Glassene voxer paa Træer og fylde sig selv, en Ide, der var Rabelais værdig. De afdøde Heroer og Vismænd føre her en Skyggetilværelse, og Lucian benytter Leiligheden til et af sine sædvanlige Angreb paa Philosopher og Pedanter: Sokrates er mistænkt som Pæderast, Diogenes bleven udsvævende, Plato har misfornøjet trukket sig tilbage til sin egen Republik, og Akademikerne mangle paa Øen, da de ikke kunne blive enige med sig selv, om den eksisterer eller ei. Heller ikke Heroerne skaaner Lucian: Helena lader sig paa ny bortføre, og Odysseus stikker ubemærket af Penelope en *billet d'amour* til de Reisende, der skulle passere Kalypsos Ø. Homer giver Oplysning om sin Fødestad og sine Digtes Ægthed, en Satire over Commentatorernes Pedanteri, som er efterlignet i Swifts magiske Land, Glubdubdrib, hvor ligesom i Odysseen og her Oldtids Store manes frem. Pythagoras's Ankomst og ærefulde Modtagelse blandt de Døde ville vi senere finde efterlignet af

Cyrano de Bergerac. De Salige maa kæmpe med de løsslupne Fordømte, hvis øde Klippeøer ere fulde af Flammer, Svovl-lugt, Smuds- og Blodfloder og frembringe Sværd og Dolke i Stedet for Blomster. Overensstemmende med Lucians Formaal fremhæves særlige Pinsler for løgnagtige Historieskrivere som Herodot og Ktesias. Derefter passeres Drømmenes mørke Ø, der viger tilbage for de Reisende; den allegoriske Beskrivelse af Staden med Porte af Horn og Elfenben er lige efter Odysseen XIX 560. Øen er fuld af Valmuer og Flagermus; Drømmene vandre om og føre de Reisende tilbage hver til sit Hjem. Et Sted i Havet begynder Gaasen paa Skibets Gallion at slaa med Vingerne, den skaldede Styrmand faar Haar, og Mastetræet spirer, ganske som i Kong Hadings Reise til de Dødes og de Levendes Land i den nordiske Sagnhistorie ¹⁾, der minder om flere af de Digtninger, vi her beskæftige os med. — Resten af Lucians Eventyr, der bestandig faa en mere kaad, eventyrlig Character, vedkomme os mindre: saaledes de $\frac{1}{2}$ Stadie høie Mennesker med Flammeglorie, der paa seilende Øer kæmpe med uhyre Polyper, Korkfødderne, der løbe paa Vandet, Søroverne, der seile i Græskar eller ride paa Delphiner, Menneskeæderne med Oxehoved, Rygsvømmerne, de vilde Kvinder med Æselsfødder, fra hvilke Forfatteren med en anden Odysseus's Snildhed redder sine Ledsagere, Skoven, som de seile over, den 1000 Stadier dybe Kløft i Havet, over hvilken en Vandbro fører. Sluttelig strandte de i en anden Verdensdel „lige over for deres egen“, saa man skulde tro, at han tænkte sig Jorden rund og omseilet.

¹⁾ Saxo I Bog.

2. Geographiske Reiseromaner.

Middelalderen afbrød den literære Forbindelse med Oldtiden og skabte en ny Digtning paa sin egen Grundvold. Romanen saa vel som Satiren antager Form af lange episke Digte, og vist nok vilde man kunne finde mange enkelte Træk beslægtede med vort Emne ved omhyggelig at gennemgaa de vandrende Ridderes utrolige Eventyr i det fjerne Østen og den ved Araberne indførte Feverden; men som Helhed ligge de os fjernt. Det samme gjælder de mangfoldige versificerede politiske, sociale og især religiøse Satirer, af hvilke Roman de la Rose og Roman de Renart vel ere de mest fremragende. Kun i Alexanderromanerne ere bevarede Træk fra Oldtiden, deriblandt Beretninger om Indiens Naturundere, Alexanders Luft- og Havfarter, de talende Træer, Ungdomskilden, Kynokephaler, Amazoner, som vi senere ville gjenfinde, og som nærmest stamme fra et Par middelalderlige (?) Compilationer, Alexanders Brev til Aristoteles og den falske Kallisthenes¹⁾ (en græsk Lærd, der fulgte Alexander og skal have beskrevet hans Bedrifter); men disse have atter Rod i de med Alexander samtidige græske Historikeres Overdrivelser, gjentagne f. Ex. af Plinius, og i gamle orientalske Eventyr²⁾. Ellers er det snarere Normannernes Lyst til Reiser og Eventyr, deres Bosættelser og Erobringelser omkring i Europa og senere livlige Deltagelse i Korstogene, der har afpræget sig i Ridderromanerne, paa hvis Opstaaen man neppe feiler i at tilskrive vore nordiske Fortædres romantisk poetiske Aand en Hovedindflydelse.

Men endnu tidligere have Vikingetogene ud i det ved geographisk Ukyndighed ubestemmelige Fjerne afpræget sig i

¹⁾ Cfr. Dunlop Hist. of fiction 1845, S. 179. ²⁾ Ste-Croix Examen crit. des anciens historiens d'Alex. le Grand. Zacher Pseudocalisthenes, Halle 1867. Michelant Li romans d'Alixandre, Stuttg. 1846 Indl. Chassang p. 105 ff. 313 ff. 441.

vidunderlige Reiser og Eventyrsagaer, rent hedenske som den tidligere nævnte Kong Hadings Reise og Sagnene i Saxos 8de Bog om Kong Gorms og Sagamanden Thorkilds Reise Nord paa over Bjarmeland til Geirrødsgaard, og Thorkilds senere Reise til Utgardeloke¹⁾, eller christelig farvede og beslægtede med Legenderne, som Sagaen om Erik Vidførle²⁾, der, omvendt til Christendommen i Grækenland, beslutter at søge Paradis (Ódáinsakur) ved Verdens Ende i Indieland, hvor han efter eventyrlige Farter møder en Drage hinsides den fra Paradis udstrømmende Flod Pison, gaar ind i dens Svælg³⁾ og finder et herligt Land, hvor en evig Dag lyser over Purpurenge, hvor hans Skytsengel fører ham til en i Luften hængende By, fuld af Guld og Ædelstene, og spaar ham hans Hjemfart for at forkynde Troen og hans senere Tilbagevenden til Paradis. Saaledes ere de fleste af Middelalderens opdigtede Reiser kun fjernt beslægtede med vort Emne, ikke satiriske, men romantisk ridderlige eller religiøs asketiske; thi i Middelalderen traadte ofte Troen i Ærgjerrighedens og Havesygens Sted og drev Korsridderne saa vel som Geistlige og Missionærer ud paa lange og farefulde Tog. I Legenderne herom kan det dog ikke undre os ogsaa at finde dunkle Spor af klassiske Overleveringer, som Geistligheden i den tidlige Middelalder var ene om at bevare. Mærkeligst er St. Brandans Reise, tilhørende den oldirske Kirke, der i umiddelbar Forbindelse med den gammelromerske Christendom overlevede Folkevandringer og gennem Aarhundreder førte en isoleret Tilværelse mellem Vesteuropas Hedninger. Det mærkelige Kloster- og Eneboerliv her, paa Holmene og Skjærene Nord og Vest for de engelske Øer ud til det store, hemmelighedsfulde Atlanterhav, kan vel have givet Anledning til Søfarer og Opdagelser i det

¹⁾ Holb. Danm. og Norges Stat 1749, p. 100. ²⁾ C. C. Rafn Fornaldar Sögur III, Kbh. 1830. ³⁾ cfr. S. 18.

Smaa; ja, Sagnet beretter, at irske Munke først besøgte Færøerne, Island, endog Grønland og Amerika allerede i det 8de Aarhundrede, altsaa længe før Normændene¹⁾. Af disse eienommelige Livsforhold præges den nævnte Legende, udgiven af Ach. Jubinal under Titel *La légende latine de St. Brandaines*, Paris 1836, i en latinsk, en prosaisk og en rytmisk gammelfransk Redaction. St. Brandan, der skal have levet i det 6te Aarhundrede, men hvis Legende naturligvis er langt senere, vistnok fra det 9de, drager med nogle af sine Munke ud paa Havet for at søge „*Terra repromissionis sanctorum*“, hvorom der er bragt ham en Beretning. Den barnagtige, taabelig overtroiske Fortælling om deres syvaarige Omflakken paa Havet, hvor „Herren vil vise dem sine Undere,“ skulle vi ikke opholde os udførlig ved; den er holdt i en yderst asketisk Tone og vrimler af Gjentakelser, idet de hvert Aar til de store Fester føres tilbage til de samme Steder, stadig ledes ved Spaadomme, underholdes paa mirakuløs Maade og frelses ved Helgenens Bønner fra alle Farer, der true dem ved Havuhyrer, Griffer o. s. v. Den uhyre Fisk, som de tage for en Ø, og som bevæger sig, da de tænde Ild oppe paa den, minder om Sindbads Reiser²⁾. Beskrivelsen af de Saliges og især af de Fordømtes Øer er en christelig Omarbejdelse efter de gamle Epikere og Lucian³⁾: nøgne Klippeøer fulde af flammende Esser, Lyden af Hamre og Blæsebølge; Indbyggere, der minde om Oldtidens Kykloper, kaste glødende Masser efter de Reisende, og stikke derpaa under vild Hylen Ild paa Esserne og kæmpe indbyrdes. Ganske lignende Vandringer gennem Paradis og Skjærsild eller Helvede findes i Mængde i Middelalderens asketisk-opbyggelige Legender og „visiones“, der culminere i Dantes berømte Digt; men her vedkommer os kun St. Brandanslegenden som temmelig ene

¹⁾ Rafn *Antiqv. americanæ*. Humboldt *Kosmos* 1847, II 274. E. Beauvois *Découverte du Nouveau Monde par les Irlandais*, Nancy 1875. ²⁾ Se S. 10. ³⁾ S. 19.

staaende Exempel paa en jordisk Reise. Endelig finder St. Brandan den Ø, som først skal aabenbares for de Troende ved Tidernes Ende, en Art Eden, hvor der aldrig er Nat, Træthed, Hunger eller Tørst, fuld af herlige Frugter og Ædelstene. Denne „St. Brandans Ø“ troede man almindelig paa gennem Middelalderen og de store Opdagelsers Tid, ligesom paa Platos Atlantis: fra Spanien udrustedes Expeditioner for at finde den i Atlanterhavet, thi St. Brandan var seilet imod Vest og fandt Øen omgivet af Lys i et mørkt Taagehav. Atlanterhavet gjaldt nu virkelig i Oldtiden og hos de arabiske Geographer for et „mare tenebrosum et pigrum“, mudret og ufremkommeligt, som Plato beretter om det Hav ¹⁾, hvori hans Atlantis er sunket (Sargassohavet?), og i det fjerne Vesten henlagdes lige fra den ældste Tid til Jambulos „de Saliges Øer“. Derfor skulle vi nu imidlertid hverken søge St. Brandans Paradis paa de skønne canariske Øer eller de endnu fjernere Azorer, eller med Malte-Brun mene, at en opdukende og atter forsvindende vulkansk Ø i disse Egne kan have bidraget til at holde Sagnet i Live, ikke heller sætte vi de Fordømtes Øer paa de vilde og øde nordskotske eller færøiske Øgrupper. Det maa være nok at vise, at Digtningen synes at pege i Retning af de tidlige skotske og irske Expeditioner i Atlanterhavet, som Sagnene tillægge den fabelagtige Kong Arthur, der skal være kommen til Færøerne og Island ²⁾, de missionerende Munke og den walesiske Høvding Madoc, Gwynnes Søn, der c. 1170 skal have fundet et stort ukjendt Land mod Vest ³⁾. Endvidere ses det, hvorledes dunkle Spor af de klassiske Øsagn have holdt sig Middelalderen igjennem og bidraget deres til det 15de Aarhundredes store Tog for at finde Øer og Lande i det fjerne Vesten ⁴⁾.

¹⁾ Se S. 14. ²⁾ Hackluyt Early voyages and navigations I. ³⁾ Hackluyt III. Humboldt Exam. crit. II, 142. ⁴⁾ Humboldt Exam. crit. II, 156 ff. Peschel Abhdl. zur Erd- und Völkerkunde 1877, p. 20 ff. V. Schmidt Før-columbiske Opdagelser af Amerika i Geogr. Selsk. Tidsskr. 1877.

Med Videnskabernes og Literaturens Gjenfødelse i Begyndelsen af den nyere Tid tilsidesætter man ganske Middelalderens Literatur og søger paa alle Punkter tilbage til klassiske Mønstre. Saaledes gjenopstaar atter Prosaromanen og udvikler sig efterhaanden til en Oldtiden ukjendt Betydning, ligesom den strax træder i den humanistiske Satires Tjeneste mod de udlevede middelalderlige Samfundsformer. Den franske Præst og Læge Fr. Rabelais, † 1553, skrev 1533—52 den satiriske Roman *Vie de Gargantua et de Pantagruel* (ikke oversat paa Dansk, men temmelig uheldig bearbejdet paa Tysk af den bekjendte danske Forfatter Levin Chr. Sander 1785; senere af andre). Her findes mærkelige Lighedspunkter med Niels Klim, uden at det dog er paaviseligt eller endog blot rimeligt, at Holberg har læst Rabelais, som han aldrig nævner, og som i det 18de Aarhundrede var næsten glemt i Frankrig selv. Men Holberg kan være paavirket af Rabelais gjennem senere franske Forfattere, hvorpaa et Exempel skal blive givet nedenfor, og har undertiden fælles Forbillede med ham i Lucian, ligesom Satirens Gjenstand ofte er fælles for dem begge, saaledes Kampen mod Universitetspedanteriet, det scholastisk aristoteliske System med dets barbariske Terminologi og Kjøkkenlatin, en lærd Skæl, der ofte ingen Kjærne skjulte. Den friere, aandfuldere Videnskabs Kamp mod Aristoteles begyndte i Syd-europa under Platos Fane 200 Aar før Holberg, men saa indgroet var Ondet, at ikke blot Cyrano de Bergerac, men endnu Holbergs umiddelbare Forbillede Molière maa fortsætte den; hvad Under da, at det hos os i det afsides, høie Norden endnu blomstrede frisk og uanfægtet paa Holbergs Tid. I Frankrig begyndte Sokratikeren Pierre Ramus, et af Bartholomæusnattens Ofre, den philosophiske Befrielseskamp, og skjøndt Rabelais heller ikke skaaner denne sin Samtidige¹⁾,

¹⁾ Indl. til IV Bog o. fl. St. i *Garg. et Pant.*, Bibliophile Jacobs Udg. 1841.

stiller han sig dog langt oftere ved hans Side mod Aristotelikerne. Ganske som hos Holberg, der ogsaa var Tilhænger af Sokrates's ironiske og dialogiske Methode¹⁾, og endnu stærkere spottes den ufrugtbare Dialektik og Syllogismerne i Janotus de Bragmardos Tale om Klokkerne²⁾, Universitetsdisputatserne i Panurgs og Thaumastos's Tegndisputats³⁾; Pantagruels Lærer, Ponocrates⁴⁾, repræsenterer den friere Aand, den humane Opdragelse og den sandere Videnskabelighed, der pludselig kom op i Rabelais's Dage, og til hvis Fremme Frants I 1531 stiftede Collège de France i Modsætning til det gamle, scholastisk stive Sorbonne. Paa lignende Maade fremhæver Holberg i Potu den populære Undervisning, der blander det Underholdende med det Belærende, studerer de Unge individuelt og leder dem med Mildhed i det 18de Aarhundredes Aand⁵⁾. Et Sted er Satiren over Philosophernes Pedanteri gaaet aldeles uforandret over til Holberg gennem Molière, nemlig⁶⁾ den skeptiske Philosophs Svar paa Panurgs Ægteskabsbetænkeligheder, efterlignet af Molière i Sganarels Raadførelse om sit Ægteskab med Skeptikeren Marphurius⁷⁾, hvorefter Holberg atter har taget Sc. 7 i Sganarels Reise til det philosophiske Land, som kun er en udførligere Udvikling af det philosophiske Land i Niels Klim⁸⁾. Det oprindelige Forbillede er vel Skeptikeren Pyrrhias i Lucians Dialog Auctionen over de philosophiske Ordener. Molière, som efter sine egne Ord „prend son bien où il le trouve“, har ofte taget Arv efter Rabelais, og Holberg atter efter ham; især føres den ubarmhjertige Kamp mod de philosophiske Skoler næsten ens af de tre Forfattere fra saa forskellige Tider, og det vilde neppe være vanskeligt hos Rabelais at finde Forbilledet for Aristotelikeren Pancrace⁹⁾, der

1) Epp. 58 og 157 m. Bruuns Not., 227, 497. Fort. til Kirkehist. v. Liebenb. LXIX. 2) Rab. liv. I, ch. 19. 3) II, 19. 4) I, 23 ff. 5) N. Kl. v. Dorph, 2 Udg. S. 51, 78. 6) Rab. III, 36. 7) Mariage forcé Sc. 8. 8) Rahbek Holb. udv. Skr. V 524, cfr. Ep. 30. 9) Mar. forcé Sc. 6.

gaar igjen i Holbergs „subtile“ Philosoph¹⁾. Naar Prof. Smith²⁾ nævner den italienske Maskekomedies Dr. Baloardo som Mønstrer for Molières Philosopher, turde der altsaa dog ogsaa findes et fransk Forbillede; men ganske vist vare paa Ludvig XIV's Tid Italienerne mere kjendte og studerede, end den gamle franske Literatur.

Endvidere gaar det hos Rabelais stærkt ud over Jurister-nes Pedanteri og Charlataneri, mindre over Lægerne, som Molière og Holberg tage med, da Rabelais selv dyrkede denne Videnskab. De to Faculteter ere i det Hele i ilde Ry og udelukkes f. Ex. af alle utopiske Romaner lige fra Plato til Thomas Morus, Campanella og deres Efterlignere, i hvis lykkelige Stater Processer og Sygdomme ikke forekomme. Rabelais anbefaler endog mundtlig Rettergang og ivrer mod de nendelige Processer, Dommernes Vilkaarlighed³⁾, de underordnede Retsembedsmands Bestikkelighed og Lavhed⁴⁾, de juridiske Omsvøb og de barbariske, gothiske Glosser⁵⁾, ganske som de samtidige, humanistiske Jurister Budé, Cujas, Accursius, Pasquier. Men især hudfletter Rabelais Parlamenterne, som i de blodige Huguenotforfølgelser fra Frants I's Tid gjøre sig til Tjenere for den katholske Intolerance og Fanatisme, som en Art Inkvisionsdomstole. Chats-fourrés og Grippeminaud med deres Staalkløer og Omkvædet „or ça!“⁶⁾ er en af de blodigste Satirer i det ellers gemytlige Værk, og de religiøse Spørgsmaal spille i det Hele paa Grund af Tidsforholdene hos Rabelais og i den samtidige franske Satireliteratur (Despériers, d'Aubigné, Satire Ménippée) en Hovedrolle, hvortil intet Tilsvarende findes hos Holberg. Renaissancens Fritænkeri gik Danmark næsten spørløst forbi; selv Spændingen mellem Katholiker og Protestanter ved Reformationens Indførelse var forholdsvis lidet betydende og paa Holbergs Tid forlængst

¹⁾ Sgan. Reise Sc. 5. ²⁾ Holb. Levnet p. 125. ³⁾ III, 39. ⁴⁾ „Chicaneux“ IV, 12 ff. ⁵⁾ II, 10. ⁶⁾ V, 11 ff.

gaaet over i den stive protestantiske Orthodoxy. Holbergs forsigtige Opposition mod denne i det 18de Aarhundredes frembrydende Oplysnings Aand har en ganske anden Character end Rabelais's voldsomme Angreb paa Romerkirken, Paven selv, de høieste Geistlige og Munkene, deres Dovenskab, Usædelighed, Udpresninger og Fanatisme. Saaledes Ile sonnante med Papegaut, évesgaux, prêtregaux osv. som Fugle ¹⁾, Frères fredons ²⁾, Papefigues og Papimanes ³⁾, Grandgousiers Tale mod Valfarter ⁴⁾, Klosteret Thélème ⁵⁾, en Art Slaraffenland med ubunden Frihed og human Livsnydelse i Modsætning til Klosterreglerne og Askesen, ligesom de fra Klosteret undløbne, svirende og kæmpende Munke ere blandt Rabelais's Yndlingshelte. Skjøndt Præst staar Rabelais nemlig som Humanist nærmest paa de undertrykte Huguenotters Side, og det er næsten utroligt, at hans dristige Spot over Kirken, der ofte streifer selve Religionen temmelig nær, i hine Kjætterbaalenes Dage gik Ram forbi, hvor meget han end skjuler den under en barok Allegori og en ofte cynisk kaad, spøgende Tone. Hans Klager over Forfølgelse ⁶⁾ (Frants I har ladet sig hans Bøger forelæse og fundet dem uskyldige, ganske som Frederik IV i Anledning af Rostgaards Klage over Peder Paars, og maaske Christian VI ved Niels Klim ⁷⁾) lyde dog ikke synderlig høiere end Holbergs ⁸⁾.

I politisk Henseende ere baade Rabelais og Holberg monarchisk sindede, men med den Forskjel, som Tidsomstændighederne give. Rabelais støtter den af Middelalderens Gjæring fremspirende Absolutisme som Borgerstandens og Frihedens Allierede mod Aristokrati og Hierarchi, uden dog at frygte for at revse Kongernes Feil. Hans forslugne Kæmpkonger ere maaske i og for sig en Satire over Kongemagts

¹⁾ V, 1 ff. ²⁾ V, 27. ³⁾ IV, 45 ff. ⁴⁾ I, 45. ⁵⁾ I, 52. ⁶⁾ Prologen til IV o. a. St. ⁷⁾ Werl. hist. Opl. hos Dorph 2. Udg. 262. N. M. P. v. S. IV 509. ⁸⁾ N. Kl. v. Dorph 251, Levnet v. Levin 180 og flere Epistler.

Tryk paa Folket, og endnu værre gaar det ud over deres Redskaber, Embedsmænd og Jurister ¹⁾ („Apedefternes“, Rentekammerets Udsugelser). Men i det Hele staa Gargantua og Pantagruel som Renaissancens Ideal af en human, oplyst Konge, fredsommelig trods sin Styrke, mild mod de Overvundne, fuld af Omhu for sine Undersaatter. Her skulde vel Samtidens Fyrster som i et Speil se de Dyder, de selv manglede; thi nu, da Rigerne begyndte at blive Enheder, Adelen at kues og Kongemagten at concentreres, misbrugte netop Kongerne deres Magt til de store, for Folkene saa ødelæggende Ærgjerrigheds- og Erobringskrige, saaledes Carl V (Picrochole? ²⁾) og Frants I. Men Rabelais ser dog aldrig Idealet i Republiken som den følgende Tids frækt revolutionære Pamphletlitteratur, paavirket af Kongernes Alliance med Katholikerne i de blodige Huguenotfølgelser, Rigets Opløsning under Henrik II's usle Sønner og den gjenopstandne Klassicismes republikanske Ideer. Denne Litteratur vidner om Kongedømmets Magtløshed, af hvilken først Richelieu og Ludvig XIV hæve det frem, gjøre det helligt og uangribeligt, og saa træffe vi Holberg i en Tidsalder, hvor Loyaliteten var Trossætning over hele Europa, men rigtignok lige paa Overgangen til Oplysnings- og Revolutionsperioden.

Dette er Rabelais's og Holbergs indbyrdes Forhold i de store Tidsspørgsmaal. Udenfor dem har Rabelais kun liden Satire over almindelige Samfundsforhold, som Niels Klim derimod er fuld af, og de Punkter, hvor de træffe sammen, ere mindre betydende. I Makræoner og Makrobier ³⁾ (klassiske Reisebeskriveres Navne paa længe levende Nationer ved Meroe i Ægypten) skulde man vente Forbilledet for Swifts Struldbruggs og Holbergs Speleker ⁴⁾, men Tanken udføres ikke. Øen Ruach ⁵⁾, hvor Indbyggerne leve af Vind, kunde minde om Pyglossianerne ⁶⁾, men Sproget er ikke det samme. Værk-

¹⁾ V, 18. ²⁾ I, 26. ³⁾ IV, 25 ff. ⁴⁾ Dorph 113. ⁵⁾ IV, 43. ⁶⁾ Dorph 175.

tøis Øen¹⁾, hvor allehaande Instrumenter voxte paa Træerne og skyde op af Jorden, ligner Lucians Fordømtes Øer²⁾ og til Dels Holbergs Musikland³⁾, hvor Indbyggerne ere Instrumenter; her findes ogsaa, ligesom i IV. 32 og hos Lucian⁴⁾ en Antydning af Mennesker som Træer, med Hovedet og Haarene ned ad og Benene op. Fra Lucian, hvis Menippos citeres⁵⁾, findes oftere Reminiscenser, saaledes Lychnopolis, der hos Rabelais er bleven Lanterneland⁶⁾, hvis Indbyggere leve af Lys og dø, naar de slukkes, en Allegori paa Renaissancens Oplysning. Derfor er det en af dem, der fører hans vandrende Helte til deres Maal, Boutelgetemplet, hvor bl. a. Bacchus's Reise til Indien er afbildet efter Lucians Bacchus. Epistemons Nedstigning til Underverdenen⁷⁾, hvor han finder Philosopher og Digtere i høieste Ære, men Konger og Helte ved de laveste Forretninger, minder noget om de Saliges Øer i „sand Historie“ og endnu mere om Holbergs *Metamorphosis* II. Bog II. Fabel, hvorom siden. — Formen af en vidunderlig Reise efter Lucian endelig gjenfindes i IV og V Bog af Rabelais, (den sidste, som indeholder den skarpeste og mindst tilslørede Satire, anses almindelig for uægte, men dog udarbejdet af en Samtidig, maaske efter Rabelais's efterladte Papirer). Her skildres Pantagruels og hans Ledsageres Reise til den hellige Boutelges („Flaskens“, en Allegori efter Ordsproget: „in vino veritas“; Rabelais selv var som bekjendt hengiven til dette Orakels Dyrkelse) Orakel for at faa Afgjørelse paa Panurgs Ægteskabsbetæneligheder, en Satire ikke alene over Oldtidens Orakler, men ogsaa over den katholske Valfartsovertro, samt ved Siden deraf over utrolige Reiser og Eventyr, baade Middelalderens hendøende Ridderromaner, fra hvilke Formen nærmest er laant, og Opdagelsesperiodens ikke mindre overdrevne Beretninger. Thi Rabelais afspeiler en Overgangsperiode, optagen af Renaissancens religiøse og poli-

1) V. 9 2) s. S. 19. 3) D. 173. 4) s. S. 17. 5) II. 1. 6) V. 33. 7) II 30.

tiske Gjæring i det aandelige Liv, og rig paa vidunderlige Begebenheder i det materielle, hvor en helt ny Verden afslører sig for Slægtens forbausede Blik. Men ved Siden af alt dette er den klassiske Indfyldelse dog overveiende; den directe Satire rettes, ganske som hos Lucian, især mod Oldtidens Reisebeskrivere, og Rabelais¹⁾ nævner mange af de samme, som Holberg i N. Kl. 11 Kap., Seiladsen til Vidunderlandene. De Dyr og Naturmærkværdigheder, de Reisende træffe, ere tagne lige efter Aristoteles og Plinius, Strabo og Ælian, men for det middelalderlig indskrænkede Blik lige indtil Columbus²⁾ staar Chamæleonen med sit Farveskifte, Elephanten og Næshornet som halv fabelagtige ved Siden af Enbjørningen, Phønix³⁾, Griffer, Stymphalider, Kynokephaler og den ogsaa hos Cyrano forekommende Fisk Remora, der suger sig fast til Skibene og standser dem (nævnes af Torfæus under Magnus Heinesens Reiser i Nordhavet⁴⁾), en fabelagtig Overdrivelse, stammende fra Plinius, af Sugefisken, som i Masse vel kan hindre Farten noget⁵⁾. Først 1551 med Gesners store Zoologi kom der igjen lidt Orden i denne Videnskab, og mange fabelagtige Dyr forkastedes. Rabelais lader ogsaa „Oui-dire“⁶⁾, Rygtet, beskrevet efter Virgils Æneide IV Bog, holde Skole og forelæse om alle mulige Vidundere fra Ægypten og Indien, om Hyperboræer, Pygmæer osv. Imellem Fablerne regnes her endnu Herodots Beretninger om Pyramiderne, det gamle Babylon, Nilens Kilder. Dog begyndte man nu med den nyere Videnskabs Fremskridt at faa Øiet op for Herodots Paalidelighed, som hos os endnu Holberg betvivler⁷⁾, og 1566 overtog den berømte Humanist og Satiriker Henri Estienne hans Rehabilitation med sin Apologie d' Hérodote. Det er der-

¹⁾ IV 2, V 30 o. fl. St. ²⁾ Humb. Ex. crit. V. 221. ³⁾ Ep. 247—48.

⁴⁾ cfr. Grønland. hist. Mindesm. III 659 og Tr. Lund, M. Heinesen 78.

⁵⁾ Holb. Epigr. VII. 73. ⁶⁾ V. 31. ⁷⁾ Hans Mikkelsens Fortale t. P. Paars.

for vist med Urette, at nogle tillægge Estienne Udarbeidelsen af Rabelais's femte Bog. Blandt „Rygtets“ lærvillige Disciple nævnes videre Plinius. Strabo, Albertus Magnus, Paulus Jovius, Pave Pius II., Marco Polo, Cartier, Cabral, Brasiliens Opdager, og P. Gilles, der reiste for Frants I. Gjennem Middelalderens berømte Reisende og Kosmographer føres vi altsaa ned til de store Opdagere paa Rabelais's egen Tid, i hvis Spor Rabelais ogsaa¹⁾ lægger Veien til Gargantuas og Pantagruels Rige Syd om Afrika, men gjennem forskjellige Fabellande. Seiladsen til Boutelges Orakel, der ligger i Cathay i Øvre Indien, Tidens Eventyrland, China hos Marco Polo, synes derimod efter et noget uklart Sted²⁾ at gaa Nord om, en Hentydning til den da begyndende Anelse om en nordlig Gjennemfart til Indien enten om Amerika (Nordvest-Passage) eller om Asien (Nordost-Passage). Ligesom Verdenshavene forenede sig Syd for Afrika og Amerika, mente man, at de maatte gjøre det mod Nord, og de store Vanskeligheder med Is og Kulde, som man ikke fandt i den længere Afstand fra Sydpolen, synes man ikke at have tænkt sig. Jo mere hemmelig Spaniere og Portugisere holdt den sydlige Vei til Indien, desto begjærligere vare de opkommende Sømagter, England og Holland efter at finde en anden. I engelsk Tjeneste gjorde i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede de første Opdagere af Amerikas Fastland, Italienerne Cabot og Portugiserne Cortereal, Fader og Søn, Forsøget ad begge Veie, men naaede kun Labrador og det hvide Hav, ligesom 1534 Franskmanden Cartier fandt Canada. Nordost-Passagen søgte paa Rabelais's Tid Englænderne Chancelor og Willoughby, som derved uformodet fandt Adgangen til Rusland ad det hvide Hav³⁾, dengang Landets eneste Søvei, og bragte dette uhyre, hidtil næsten ukjendte

¹⁾ II. 24. ²⁾ IV. 1. ³⁾ Jurien de la Gravière Les marins du XVI. siècle i Rev. d. deux Mondes 1875.

Rige i nærmere Forbindelse med Europa. Denne Opdagelse synes et hundrede Aar senere at have foranlediget en Reise-roman, *Relation de ce qui s'est passé à la nouvelle découverte du royaume de Frisquemore*, Par. 1662 par de S. — I Aarhundredets Slutning søgtes Nordost-Passagen af Hollænderne Barentz og Hemskerk, medens Englænderne Frobisher og Davis søgte Nordvest om ligesom Danskeren Jens Munk¹⁾, der 1619 fandt Grønland, som alt Frobisher havde berørt 1576, og Frederik II ladet søge ved M. Heinesen, Christian IV ved John Cunningham og Godske Lindenow 1605 og flere Gange senere. Endnu paa Mercators berømte Atlas 1608 ere disse Egne afsatte efter vilde Gisninger om et Polarindhav og derfra udgaaende Stræder og Sunde.

Columbus's store Opdagelse berører Rabelais derimod ikke, men det er naturligt, at den har paavirket andre samtidige Forfattere, saaledes Artus Thomas, sieur d' Embry i *Les Hermaphrodites*, en Satire over Henrik III.s yppige Hof, rimeligvis fra de første Aar af det 17de Aarhundrede. Fortælleren en fransk Adelsmand, der, kjed af de ulykkelige Forhold i Fædrelandet, har begivet sig til den nye Verden, lider Skibbrud paa en flydende Ø, men Skildringen heraf er løst skizzeret, og Værket har for øvrigt kulturhistorisk og archæologisk Interesse, men berører ikke vort Emne. Det kgl. Bibliotheks Exemplar er i 12mo uden Forfatter, Sted og Trykkeaar, og en anden allegorisk Satire, rimeligvis af samme Forfatter, *Discours d' Iacophile à Limone*, i Form af en Reise til Indien, mangler paa vore Bibliotheker.

Den engelske Kantsler Th. Morus's berømte Skrift: *De optimo reipublicæ statu deque nova insula Uto-*

¹⁾ Grønl. hist. Mindesmærk. III. 639, 671 ff. ²⁾ Marchand Dictionn. histor., Art. Hermaphrodites.

pia 1516, staar i samme Forhold til Rabelais, som i Oldtiden Plato til Lucian: denne er den nyere Tids første satiriske, hin dens første utopiske Roman, der har givet alle senere deres Fællesnavn. Kunne vi end ikke gaa udførlig ind paa denne Klasse Romaner, bliver det dog ofte nødvendigt at hentyde til dem, da de, og navnlig Morus, have mange Berøringspunkter med vort Emne. Rabelais's Værk er i mange Henseender i øvrigt ogsaa at betragte som en Utopi overfor Samtidens ulykkelige Forhold, og directe fra Morus har han laant Navnet Utopia („intet Steds“ som angiver Romanernes phantastiske Character; om Misforstaaelser heraf s. Hallam *Introd. to the literature of Europe* 1837, I. p. 387 Not.) for Gargantuas og Pantagruels Rige, foruden andre, som Achoria, Amaurotis¹⁾. I Morus's Utopia føres Ordet af en Sømand, Hythlodæus, der har ledsaget Amerigo Vespucci paa hans Reiser til Amerika. Man ser, at Columbus paa den Tid er glemt over Vespucci²⁾, der reiste med spanske og portugisiske Skibe siden 1499, og hvis Rejsebeskrivelser udkom 1507 under Titlen *Mundo novo*. Hythlodæus fortæller, at han paa Vespuccis sidste Reise 1503 blev efterladt i Ny Castilien og paa egen Haand gennemreiste store Lande, under Linien øde, uhyggelige og fulde af vilde Dyr, men Syd for den temmelig civiliserede, saa man mindes om Indianerrigerne i Mexico eller Peru (begge dog Nord for Linien). Endelig kommer han til Taprobane (Ceylon), som det synes efter en kort Søreise: man troede endnu paa Amerikas Forbindelse med eller Nærhed ved Øst-Asien, tre Aar efter at Balboa (1513) havde fundet det stille Ocean. Virkelig efterlod Vespucci paa sin Reise med Coëlhos portugisiske Expedition 1503 nogle af sit Mandskab i et lille Fort paa Brasiliens Kyst, hvorfra en enkelt Eventyrer kunde tænkes at være kommen til Peru før Pizarro, om end ikke over det stille Hav til Ceylon³⁾.

Den italienske Munk og Naturphilosoph Campanella

¹⁾ II. 24. ²⁾ Ep. 457. ³⁾ Humboldt *Ex. crit.* V. 120 et pass.

henlægger derimod sin utopiske *Civitas solis* c. 1620 til selve Taprobane „lige under Linien“, hvor en italiensk Søfarende strander efter en Verdensomseiling; heller ikke Vasco de Gamas Opdagelse har altsaa ladet sig uden Spor i Romanerne; men Campanellas yderlig gaaende idealistiske og rent allegoriske Phantasier vedkomme os i øvrigt ikke, og den geographiske Ramme er kun lige antydet. Ganske samtidige med Rabelais's sidste Bøger ere den florentinske Literat og Lykkejæger Donis *I Mondi* 1552 og *I Inferni* 1553, der i en Blanding af Brev-, Dialog- og Afhandlingsform give et yderst forvirret Compendium af Renaissancens uklare, allegoriske og halv mystiske Philosophi og Physik. Han citerer baade Plato Dante og Lucian, hvis Dialoger til Dels have tjent som Forbillede i Formen. Bogen, der paa det kgl. Bibliothek kun findes i Gabr. Chappuis's franske bearbejdede Oversættelse *Les Mondes célestes, terrestres et infernaux*, Lyon 1583, nærmer sig til vort Emne ved den rigtignok kun antydede Form af en philosophisk Reise gennem Jord, Himmel og Helvede, ligesom der i *le Monde* sage et fol skizzeres en utopisk Stat, den første moderne efter Morus, tidligere end Campanella. I de to sidste, mere moralsk-satiriske Bøger efterlignes Rabelais, men de ere senere tilføiede af en Pseudonym F. C. T., maaske Chappuis selv. Det Hele er altfor forstyrret og meningsløst til at gjøres til Gjenstand for en nærmere Analyse.

Den næste Klasse af opdigtede Reiser fører os til Sydhavet. Da Amerika var fundet, og man nogenlunde kjendte Jordens Skikkelse og Runding, kunde man ikke tro, at det stille Havs umaadelige Flade var tom. Saa længe Seiladsen mellem Amerika og Asien var sparsom og især gik Nord for Linien, stødte man kun tilfældig paa de enkelte her spredte australiske Øer og ansaa dem for Forposter (*ante-ilhas*) for et tredie Continent, et umaadeligt sydligt Fastland, ligesom de

vestindiske Antiller ved Amerika. Om dette „Terra australis incognita¹⁾ gjorde man sig nu allehaande phantastiske Forestillinger, der angives paa Datidens Kort, saaledes paa Mercators Atlas af 1608, hvor det er et stort Fastland, der i en Bue forbinder Ildlandet og Ny Guinea, som man dengang nærmest regnede til det sydøstasiatiske Archipel. Derfra gaar det rundt om Polen i meget vexlende sydlig Brede, trækker sig langt tilbage Syd for Indien, men hæver sig igjen overfor det gode Haabs Forbjerg. Mod Syd strækker det sig lige til Polen; andet Steds tænker man sig dog bag ved det et stort Polarindhav, og senere, f. Ex. paa Blaews Theatrum orbis terrarum 1648, er terra australis bestemt skilt fra Ildlandet. Forestillingen om et ubekjendt Sydland stammer ogsaa allerede fra Oldtiden; Ptolemæus og andre Geographer lade det forbinde Afrika og Østasien Syd om det indiske Hav, og Plutarch bestrider i de facie lunæ den almindelig udbredte Mening, at Maanepletterne ere en Reflex af Jorden med dens Have og Lande, hvor man altsaa ligesom paa et Kort skulde kunne se det ukjendte Sydlands Form²⁾. Her hen flyttede man nu Eventyrlandene fra Amerika, der begyndte at blive for godt bekjendt; om Sydlandets Opdagelse tvivlede ingen efter de allerede vundne store Resultater. Paa de store Opdagelsers Tid vare kun de nordvestlige Øer ved Asien, Ny-Guinea og Marianerne, berørte af Magelhæns og enkelte andre spanske og portugisiske Søfarende. 1567 gjorde Mendana sin Opdagelsesreise og fandt Salomonsøerne Øst for Ny-Guinea, og senere de meget østligere Marquesasøer. 1605 vovede Queiros sig længere sydlig til Selskabsøerne og Ny-Hebriderne, og Torres passerede Strædet mellem Ny-Guinea og Ny-Holland, som man ansaa for et Fremspring af det store sydlige Fastland. Da man intet Guld fandt, fort-

¹⁾ cfr. Mor. T. v. Rode 422. Levn. v. Lev. 257. ²⁾ Humb. Ex. crit. I. 144—45, 161.

satte Spanierne, hvis Rolle ved denne Tid var forbi, ikke Opdagelserne. Hollænderen Tasman 1642, Englænderne Dampier 1700 og Anson 1739 berørte Ny-Hollands og Ny-Zeelands Kyst, medens Koffardiskibe tilfældig forvildede sig mellem Koralrev og Kyster Syd for Linien, og bragte vidunderlige Fortællinger med hjem. Først Cooks Sydhavsreiser 1769—74 fastsatte Australiens Kort og gjorde Ende paa alle Drømmerier.

Det tidligste Værk, der staar i Forbindelse med disse Sydlandsphantasier, er *Mundus alter et idem, sive Terra australis antehac semper incognita, autore Mercurio Britannico* (første Udgave uden Aar, det kgl. Bibliotheks Ultrajecti 1643) rimeligvis af Biskop Jos. Hall af Norwich 1574—1656, en anset Geistlig og Satiriker, der skrev Bogen i Oxford i sin Studentertid, altsaa c. 1600. Det kgl. Bibl. eier en temmelig frit behandlet tysk Oversættelse: *Die heutige neue alte Welt (Utopiæ pars II.)*, allerede fra 1613, hvor Bogen imidlertid tilskrives den italienske Jurist Albericus Gentilis, som levede i Oxford under Dronning Elisabeth¹⁾. Efter Fortalen er den uden Forfatterens Vidende udgiven af Will. Knight (opdigtet Person?). Forfatteren og hans Venner i Oxford føle Længsel efter at se andre Himmelegne og Mennesker og ville derfor efter Drake, Columbus's og Magelhaens Exempler gaa paa Opdagelser i *Terra australis*, som er et aldeles nyt Land, medens Amerika alt var Salomon bekjendt som Ophir og Carthagerne som Øerne udenfor Hercules's Støtter, hvilket søges bevist ved lærde klassiske Citater.

Terra australis er paa flere smaa Kort afsat overensstemmende med Mercator i Længde og Brede, men dets indre

¹⁾ cfr. Flögel *Gesch. d. komischen Litt.* 1784 II. 348 og Giorgi *Della vita e delle opere di Alb. Gentili*, Parma 1876, p. 44. *Hollb. Introd. t. Natur- og Folker. Kundsk.* 1715. p. 18, og min S. 7.

Geographi er aldeles allegorisk, Dyders og Lasters Lande, hvis Navne saa vidt mulig nærme sig til virkelig geographiske (Narragonia, Gynia nova=Ny Guinea o. a.). Reisen udgives ei heller for virkelig; de indskibe sig paa Skibet „Phantasien“. Det er en allegorisk Satire i Rabelais's barokke Smag, men i aldeles geographisk Form; den nye Verden som satirisk forstærket Speilbillede af den gamles Feil; deraf Titlen. Pamphagonia og Yvronia ere saaledes en Art Slaraffenlande med Valgsproget: „Digere et impera“. hvor den første Borgerpligt er Fraadseri og Fylderi, hvor Fuglene falde ned af Fedme, og Fiskene af sig selv gaa i Garnet. Krigen mod Hungerlandet med Gafler og Spid til Vaaben er lige efter Rabelais's Pølsekrig¹⁾, ligesom den dog kun nævnte Valfart ad sacrum utrem (Boutege). Det er denne første Afdeling, som er gjengiven paa Dansk i en Art refererende Bearbejdelse i den af N. M. Petersen²⁾ citerede Nyttige danske Tidssfordriv, 1728³⁾. Dette Tidsskrift, som standser med det tredje Numer, synes efter Fortalen at være tænkt som en Efterligning af de dengang i Udlandet moderne moralske Spectatores. Nr. 1 indeholder en Opsats om Handelens Nytte, Nr. 2—3 det omtalte Uddrag af Mundus alter, i et slet, gebrokkent Sprog, som synes at tyde paa en Oversættelse fra Tysk, men det er i alt Fald ikke den nævnte tyske Oversættelse af 1613, der ligger til Grund, da Indledningen om Reisen til Cap mangler i denne, men findes hos den danske Bearbejder, som ogsaa mange andre Steder staar den latinske Original nærmere. Efter hans fladt moraliserende For- og Efterskrifter skulde man næsten tro, at han tog disse Reiser til „de af Landkarterne ommeldede mange ubekendte Middagslande“ for ramme Alvor lige indtil Valfarten til „den hellige Slug“ (Schlauch, Orig. Schlauchbergæ), og han lykønsker Europæerne til, at de i mindre Grad lide af de skildrede Laster,

1) IV. 36 ff. 2) v. Secher IV. 503—4. 3) Hjelmstjernes Sml. 1955, 8.

uden, som det synes, at ane, at det Hele er en Satire paa Europa. Den her paa Dansk bearbejdede Del er, som ogsaa N. M. P. bemærker, uden Spor af Paavirkning paa Holberg, der ad andre Veie maa have det Kjendskab til Hall, som i alt Fald for hans Komediens Vedkommende neppe vil kunne nægtes; men det ses heraf, hvor stor Opmærksomhed denne gamle sindrige Satire har vakt, selv i fjerne Lande.

Landet Viraginia er befolket af Kvinder, der have emanciperet sig fra Mændenes Herredømme og oprettet et Demokrati i Provinserne Lingvadocia og Rixatia, hvor alle tale i Munden paa hverandre, og Embeder fordeles efter Skjønhed og Snakkesalighed. Forfatteren redder her sit Liv ved at anerkjende Kvindens Rettigheder (dog nærmest kun til Pynt, til at vide Mandens Hemmeligheder o. s. v.), samt fordi hans Fædreland, England, er bekjendt som Kvindens Paradis¹), Aphrodisia er Toilettets og Vellystens Rige, medens i Amazonia og Gynandria Kvinderne herske i Mandsklæder, føre Krig o. s. v., og Mændene passe Huset som forkuede Slaver, der holdes under streng Tugt, aldeles som i Holbergs Kokleku²). Moronia eller Narragonien minder alt i Navnet om en i Renaissanceperioden gængs Form for Satire over menneskelig Daarskab, hvis Mønstre, Seb. Brandts Narrenschiff 1494 og Erasmus fra Rotterdams noget senere Enkomion Morias (skrevet i England), efterlignedes hele Europa over. Indbyggerne i dette stærkt befolkede Land ere en Art Molboer, dumme paa Grund af Kulden under Sydpolen, hvem Smiger kan bevæge til alt, som snakke og kives med sig selv, sælge og købe dyrere igjen, gaa tykt klædte om Sommeren for at holde Varmen ude, tænde Lys om Middagen, undgaa Regn ved at lade Skyerne dryppe til de holde op, o. s. v. Ved Moronia mobilis, hvor Terrainet stadig æn-

¹) cfr. Tanians Reise, N. Kl. v. Dorph 208. ²) N. Kl. ved D. 99.

dres fra Land til Vand, fra Bjerg til Dal, hvor Stæder og Huse dreies efter Indbyggernes Lune, og Dragten er brogede Fjer, som stadig skiftes ligesom Hustruerne, og hvor Løfter og Eder brydes. — sigter den engelske Forfatter aabenbart til Franskændene, hvis omskiftelige Natur Holberg bedømmer paa lignende Maade, om end mildere, i Martinia og Tannians Reise. Deres Akademi bestaar af Skeptikere, som tvivle om deres egne Sansers Vidnesbyrd, selv om de Prygl, de have faaet¹⁾, og Novatores, der stadig ere beskjæftigede med at gjøre nye utrolige og unyttige Opfindelser, blæse Sæbebobler og uddanne et nyt, svulstig lærd Sprog under Forsæde af Theophrastus v. Hohenheim, den bekjendte, storpralende Alchymist og Charlatan fra første Halvdel af det 16de Aarhundrede, som ogsaa skal have været i Danmark og nævnes af Holberg²⁾. Naar hermed sammenholdes Beskrivelsen af Baveria eller Phantastlandet, hvis Indbyggere ere eenøiede for at se skarpere, af Mangel paa Tid gaa uden Klæder og bo i Huse uden Væg og Tag, men beskjæftige sig med at lave Guld, Universallægemedler og kunstige Vinger, og begynde trøstig forfra efter ethvert mislykket Forsøg, — saa vil man se, at Hall ikke har mere tilovers for en vis Art af Tidens Philosophi end Rabelais, og atter gjennem Swifts Laputa, hvorom senere, er stærkt beslægtet med Holbergs Satire over Projectmagerne og „det philosophiske Land“.

I Moronia felix, Fattigdommens og Hoffærdighedens Land, forekommer hele Emnet til Don Ranudo, endog indtil Enkeltheder, som at Indbyggerne stange deres Tænder, for at man skal tro, at de have spist. I Allegorien om Lykkens Tempel og de Skuffelser, Menneskene der lide, er det gamle Sagn benyttet, som siden gjennem Bidermanns Utopia er gaaet over i Jeppe paa Bjerget. Den minder forresten om Rabelais's Satire over Orakler og katholsk Præsteskab i

¹⁾ cfr. Sgan. Reise Sc. 7. ²⁾ bl. a. i Kildereisen Act. 3, Sc. 3—4.

Boutelges Tempel, og Munke og Præster slippe naturligvis heller ikke uskadte hos den protestantiske Forfatter fra Dronning Elisabeths Tid. I *Moronia pia*, *Credulia* eller *Doxia* (tysk Oversættelse *Meinungen*) tilhører al Eiendom Kirker og Klostre og forsømmes; Indbyggerne tro, men vide intet, tilbede Træbilleder, vie Roser og døbe Klokker. Munkenes Fæstter, Valfarter og Askese ses som Taabelighed ligesom hos Holb. i *Tanians Reise*. — Ogsaa politisk Satire findes, men meget forvirret, idet det snart er Kongen, hvis Insignier, Nøgle og Sværd, betyde, at han efter Behag kan plyndre Landets Skatte, og som sætter Trælle over Frie og sine Smigrere over Loven, — snart Folket, der først vælger Kongen, naar han er for gammel til at regere, og kun beholder Øvrighed og Love, saa længe det synes om dem. *Larcinia* og *Lavernia* er en rent anarchisk Tyve- og Røverrepublik, hvor Børnene under *Mercurs Patronat* oplæres til at føre Processer, bedrage og stjæle, ogsaa literært, og som minder om *Holbergs Mikolak*¹). Fjernere ligge os *Skildringerne* af *Lyperia*, *Kummerland*, med dets Mørke, vilde Bjerge, Rovdyr, Spøgelser og ugjæstfri Eneboere, plagede af fixe Ideer: at de ere døde, at Himlen vil styrte ned o. s. v. *Orgilia*, *Vredeland*, er en tør Ørk, fyldt med rasende, choleriske Mennesker, Slagtere og Bødler, hvor Næveret og Menneskeæderi hersker, *Pinebænk* og *Baal* altid ere i Virksomhed, og alle Indbyggere ere lemlæstede. I *Cubæa* bortspiller man alt; i *Lisonia* ere Indbyggerne halv Hunde, halv Aber²), efterabe alt, saaledes deres Foresattes Halten, Spytten o. s. v., smigre Fremmede i Ansigtet og bagtale dem paa deres Ryg.

Jeg har gennemgaaet dette Værk temmelig udførligt, fordi det, lidet bekjendt som det nu er, ikke alene frembyder mærkelige Overensstemmelser i det Enkelte med N. Klim, men i sin ydre Form vel endog er et af dem, der mest ligner navnlig *Reisen paa Nazar*: en Reise gennem ube-

¹) N. Kl. v. D. 121. ²) sml. senere *Viaggi di Enr. Wanton*.

kjendte Provinser og Lande, som repræsentere hver sin moralske, politiske eller religiøse Feil og Daarskab. Dertil er det livligere skrevet end de fleste samtidige Satirer af denne Art, om det end staar langt tilbage for N. Klim baade i Vid og i omfattende og grundig Moral, medens den allegoriske Geographi spiller en større Rolle. Beslægtet, men af langt ringere Betydning er *Reipublicæ Christianopolitanæ descriptio* af Joh. V. Andreae, Argentor. 1619 (tysk Ovs. *Reise nach der Insel Caphar Salama*), et orthodox protestantisk, men ogsaa tysk pedantisk Modstykke til Morus's og Campanellas temmelig hedenske Utopier, i Form af en allegorisk Reise gennem Tyranniets og Hykleriets Lande, Skibbrud med Phantasiens Skib og Opdagelse af en utopisk Ø i Sydpolarhavet, hvorhen Religionen med sine Tilhængere er flygtet fra den syndige Verden, for at stifte en ideal Stat, en underlig Blanding af Orthodoxi efter *Confessio Augustana* med Humanismens Grundsætninger, Fællesopdragelse af Børnene og Ligestilling af Kvinder og Mænd, præget af den Gjørings-tid, den skylder sin Oprindelse. En anden christelig Allegori af samme Forfatter, *Fama fraternitatis Rosaceæ crucis*, blev af Tidens Mystik misforstaaet til Stiftelse af Rosenkreuzernes Illuminatforening. — *Nova Atlantis* af den lærde og geniale engelske Kantsler Lord Bacon († 1626) synes skrevet 1624 og oprindelig paa Engelsk (*New Atlantis* i *Bacon's works* by Spedding, Ellis and Heath, Lond. 1857). Kgl. Bibliothek har en latinsk Udgave *Ultrajecti* 1643. *Nova Atlantis* er et civiliseret Land i den nordlige, ukjendte Del af Sydhavet, hvor nogle Søfarende paa en Reise fra Peru til China blive forslaaede hen efter 5 Maaneders Omtumlen for Storm og Uveir. Som Titlen viser, slutter Bacos Værk sig til Platos Atlantis, der hos ham forklares om Amerika¹⁾, navnlig de civiliserede Indianerstater i Mexico og Peru, som for 3000 Aar siden vare mægtige og stode i Handelsforbindelse

¹⁾ cfr. S. 17.

med mange andre Lande, saaledes med Øen Nova Atlantis, mod hvilken Peruvianerne gjorde Tog, ligesom Platos Atlantider mod Athen, men bleve slaaede. Kort efter ødelagdes den amerikanske Civilisation ved en stor Vandflod (Platos Naturrevolutioner), og kun enkelte Rester bleve tilbage, medens Nova Atlantis vedblev at blomstre, ukjendt af Europæerne.

Skriftet er for Resten et Brudstykke af en Utopi, hvis politiske og sociale Del er udført, medens Forfatteren dvæler ved en mystisk ideal Organisation af alle Videnskaber til en Enhed og Helhed, som ogsaa var hans Maal i hans rent philosophiske Skrifter (*Novum organum scientiarum*). Det phantastiske Høidepunkt af Fuldkommenhed, hvortil han lader sine Atlantider drive navnlig de experimentale Videnskaber, minder ofte om Campanellas langt uklarerere speculative Antydninger i *Civitas solis*, men endnu oftere om Swifts *Laputa*, skjøndt fuldkommen alvorlig ment fra Forfatterens Side. Den danske Oversættelse: *Frants Verulam Bacons Roman: Det nye Atlantis eller en Plan til et Selskab til Videnskabernes Fremme*, v. Dr. Niels Hofman Sevel Bloch, Kbh. 1818, citerer i Forerindringen *Altonaer Ephemeriden der gesamnten Freymaurerey in Deutschland, 1785*, hvor Bacons Idee om Videnskabernes Organisation og Samarbeiden sættes i Forbindelse med Rosenkreuzerne og Frimureriet, og siges at have givet Anledning til private lærde, navnlig naturvidenskabelige Selskaber, hvoraf atter 1669 Naturvidenskabernes Selskab i London fremgik¹).

„*Novus Atlas*“, som Holberg feilagtig kalder Værket²), har altsaa ligesom de samme Steds nævnte *Mori Utopia* og *Campanellæ Civitas solis* kun den almindelige Lighed med N. Kl. at være en „moralsk Roman“, og andet siger Holb. l. c. heller ikke om den. Mere beslægtet, om end ligeledes utopisk og uden Satire, er den anonyme *Histoire des Séva-*

¹) Holb. Ep. 361. 366. ²) Fort. t. Fabl. (v. Boye S. XVIII.)

rambes, peuples qui habitent une partie du troisième continent, communément appelé La terre australe, Paris 1677—79¹⁾ (paa kgl. Bibl. en Udg. af 1682). Forfatteren er en Boghandler og Literat fra Languedoc, Denis Vairas d'Allais eller des Allais²⁾. Holberg regner³⁾ „Historien af de Sevaramber“ til de Beskrivelser af opdigtede Lande, hvor der anføres „adskillige anstødelige Ting saa vel mod Religion som mod Morale“, nemlig om den falske Profet Stroukaras, hvis Tegn og Gjøglerier ere en Parodi paa Moses's Undere i Pentateuchen, maaske ogsaa paa Christus⁴⁾, modsat Sevarambernes rene Theisme. Trods d'Allais's forsigtige Beklagelser over sine Sevaramber som ukyndige Hedninger, kommer hans Sympathi for deres Theisme tydelig frem, og som alle Tidens Fritænkere, Holberg inclusive, hævder han først og fremmest Tolerance og ivrer mod Tidens Religionsforfølgelse. Den berømte Thomasius tager Bogen i Forsvar mod Beskyldningen for „Atheisme“ i Freimüthige, jedoch vernunft- und gesetzmässige Gedancken über allerhand neue Bücher, October 1689, Halle. Man kunde tro, at Holberg skyldte denne Afhandling af en af ham yndet Philosoph sin Kundskab til Skriftet, dersom hans Dom derover ikke snarere stemte med Thomasius's Modstanderes⁵⁾. N. M. Petersen⁶⁾ har derfor neppe faaet fat paa, hvor Ligheden med N. Kl. ligger, naar han sætter den i Sevarambernes forskjellige theistiske Systemer⁷⁾. Derimod beroede den Opsigt, Skriftet i sin Tid vakte, vel dels paa disse, dels paa det meget fremtrædende romanagtige Element, Skibbruds- og Reiseeventyr. Allerede Indledningen minder om Holberg og Swift ved det store Apparat af Breve og nøiagtige Beretninger om Skibbrud o. s. v., med Bredegrad, Dato og

¹⁾ I Garniers Voyages imaginaires V. ²⁾ Werl. i N. Kl. v. D. 285.

³⁾ Fortalen til Moralske Tanker 13. ⁴⁾ Marchand Dictionn. hist., Art. Allais, og Udg. 1682, sec. partie III. 1 ff. ⁵⁾ F. Ex. Morhof Polyhistor I. 8. ⁶⁾ v. Secher IV 503. ⁷⁾ Sec. partie II 130 ff.

Navne paa bekjendte Personer¹⁾, som anvendes for at give Fictionen Virkelighedspræg. Dette er eiendommeligt for Utopierne, medens de fleste Satirikere siden Rabelais behandlede deres Ramme temmelig skjødesløst, endog gjøre Løier dermed. Naar Werlauff²⁾ fremhæver Skriftets Lighed med N. Kl. i Indhold, Modtagelse, Mængde af Udgaver og Oversættelser, da gjælder dette for Indholdets Vedkommende kun et bestemt Punkt, som vi strax skulle komme tilbage til, samt den fælles Genre, opdigtet Reise som Vehikel for Moral. D'Allais's rent utopiske sociale System derimod, paa hvilket Hovedvægten ligger, er temmelig skizzeret, laant af Morus, og har kun almindelige Ligheder med N. Kl., bl. a. deri, at han til Forsvar for Eiendomsfællesskab o. s. v. hævder Synspunkternes Relativitet: sligt forekommer os kun utroligt, fordi vi ere vant til at betragte vore egne Institutioner som de eneste mulige. Ligesom Holbergs Potuanere betragte ogsaa Sevaramberne Europæerne som Barbarer³⁾, fordi de sætte Dannelsen i et ydre Skin i Stedet for i Retfærdighed og indbyrdes Kjærlighed. — Hvad Modtagelsen angaar, var Anklagen for Irreligiositet eller dog Fjendskab mod den aabenbarede Religion her ei ugrundet; ogsaa var Skriftet omgivet med en vis Hemmelighedsfuldhed, tillagdes forskjellige Forfattere, skjøndt det var tilfals hos Forf. selv⁴⁾, og var maaske ligesom N. Kl. først skrevet paa et fremmed Sprog (Engelsk), eller gav sig dog ud derfor af Hensyn til Indholdets Dristighed og af Frygt for Censur. Marchand nævner 3—4 Udgaver, hvortil kan føies den foran anførte hos Garnier, og Oversættelser paa Flamsk, Tysk og Italiensk. Bogen vil ikke anses for Opdigtelse som Plato, Morus eller Nova Atlantis⁵⁾: siden Columbus og de store Opdagere har man set det Utrolige blive virkeligt. De nye Lande ere ikke tilstrækkelig kjendte; Søfolkene,

¹⁾ Cfr. Werl. hos D. 290 ff. ²⁾ D. 285. ³⁾ Sec. partie III 122. ⁴⁾ Marchand Dict. hist. ⁵⁾ Cfr. Indledn.

især Hollænderne (som nu i det 17de Aarhundrede havde afløst Spaniere og Portugisere), besøge kun Kysterne for Fordelens Skyld. Fyrsterne burde i Stedet for at kriges anvende Penge paa Opdagelser i Landenes Indre, især i det store Terra australis incognita! — Helten er en hollandsk Capitain, som efter mange Eventyr 1655 paa Reisen til Batavia strander i Australlandet og tages til Fange af Sevaramberne. Sin Civilisation skylder dette Folk en Art Heros og Lovgiver, Parseren Sevarias, som fordreven fra sit Hjem opsøgte Australlandet, hvor han havde hørt Sagn om et Folk af Soldyrkere ligesom Parserne, der levede nøgne og vilde af Jagt og Fiskeri. Med en Escadre og Artilleri, som Parserne kjendte fra Chineserne, tilbød han da dette Folk sin Hjælp mod de fra Soldyrkelsen affaldne Stroukaramber, hvem han som Solens Præst, væbnet med Lynet, slog og undertvang. Derpaa civiliserer han Sevaramberne, lærer dem at bo i Byer, at ride og kæmpe til Hest og til Søs og lader sig, stadig under Foregivende af Aabenbaringer fra Solen, udraabe til Vicekonge. At Ideen til og Enkeltheder af N. Klims Keiserdømme i Qvama²⁾ ere hentede herfra, ses let, saaledes Benyttelsen af Erfaringen fra Cortez's Expedition om det Indtryk, som Heste²⁾ og Ildvaaben³⁾ gjorde paa vilde Folk. Holbergs Qvamiter ere dog mere raa end Sevaramberne og satirisk stillede over for mægtigere, eventyrlige Dyrefolk; Sevarias er ingen fuldstændig Bedrager som N. Klim; han er virkelig Solens Præst hos Parserne, faar ikke Thronen ved Usurpation og Forbrydelser og misbruger ikke sin Magt, men indfører derimod en ideal, utopisk Samfundstilstand, hvorom Resten af Bogen handler. — Soldyrkelsen, som Holbergs Qvamiter have til fælles med Sevaramberne, findes i mange samtidige og senere utopiske Romaner blandet med Rationalisme og Deisme, som næsten er eiendommelig for dem alle lige fra Rabelais. Ideen om

¹⁾ D. 188 ff. ²⁾ D. 193. ³⁾ D. 196.

Solen som Guddommens naturlige Repræsentant stammer vistnok fra Campanellas Civitas solis, der atter har søgt den hos Oldtidens Perser og Chaldæer, men sandsynligvis dog nærmest i de et Aarhundrede før hans Tid opdagede, civiliserede Indianerstater i Sydamerika, især Peru, hvor ogsaa Utopiernes Socialismen forberedende strenge Statsopstigt og Statsomsorg for den Enkelte, hele Livets maskinmæssige Inddeling og til Dels Eiendomsfællesskabet var realiseret. Solen havde sendt sine Børn, de dengang vilde Peruanere, et overnaturligt Væsen, Manco-Kapak, som civiliserede dem, underkastede sig de omboende Folk, og fra hvem Incaerne stammede. Ogsaa Holberg kjendte denne Tradition, s. Heltindehist., Indl. t. Margareta og Elisabeth, hvor Manco-Kapak udtrykkelig siges at have udgivet sig for „Solens Søn og en himmelsk Gesandt“, som N. Kl. i Qvama¹⁾.

Ved denne Tid begynder den Række af Utopier, som forbereder og slutter sig til det 18de Aarhundredes Philosophi med dens Lære om den menneskelige Natur som i og for sig god, og dens deraf følgende Fjendskab mod den aabenbarede Religion. Egentlig gaa her to Livsbetragtninger jævnsides; den ene mener, at Guldalderen, det absolut lykkelige Liv her paa Jorden, skal naas ved bestandig voxende Selvuddannelse af den menneskelige Fornuft, stigende Cultur og Oplysning; den lader Mennesket udgaa fra en raa Naturtilstand og udvikles mod Idealet gennem Samfundslivet (Voltaire, fysisk Darwin). Her gjenlyde alle det 18de Aarhundredes Oplysnings- og Humanitetsfoskler, hvis velsignelsesrige Virkninger eftervises i utopiske Stater — paa Papiret; hvilken Udvikling Theorierne i Virkeligheden fik gennem Revolutionen, er bekjendt nok. Den anden Retning søger derimod tilbage til Guldalderen og Uskyldsstanden som Menneskenes oprindelige Tilstand, da de i Fred og Sundhed nød et langt Liv under en patriarchalsk

¹⁾ D. 189, cfr. Ep. 84.

Forfatning, en simpel, naturlig Religion og en ren Moral, Eiendomsfællesskab og vidunderlig lykkelige Naturforhold, medens Civilisationen og dens Raffinement, Kongemagten og Christendommen lægges for Had (Rousseau). Udsmykkede, til Dels tendentiøse Beretninger om de Vildes lykkelige Tilstand paa Sydhavsøerne, Cooks og især Bougainvilles Reiser (1771) bidrog hertil, uden at Romanerne dog skildre det rent vilde Liv, men snarere blande begge Opfattelser i Udmaling af ideale Folkeslag, som med Bibeholdelse af Civilisationens Fortrin reflectere sig tilbage i en Naturtilstand, modsat den overforfinede Periode lige før Revolutionen.

Nærmest i sidste Retning gaar den allerede i Anledning af Hermaphroditismen nævnte ¹⁾ *Nouveau voyage de la Terre australe par Jacques Sadeur*, Paris 1693 (første Udg. 1676) ²⁾, en Speculation i den da herskende Mani for Reisebeskrivelser af den fra Klostret undløbne Franciscaner og Literat Gabriel de Foigni. Hans Helt, Sadeur, reiser 1623 efter mange Eventyr til Congo og Madagascar, hvoraf han giver en med Fabler udsmykket Beskrivelse. Sydvest for Madagascar, altsaa paa Australlandet Syd for det indiske Hav, strander han og reddes først paa en Hval, som han anser for en svømmende Ø ³⁾, dernæst efter en Kamp med en Art Griffer ⁴⁾, som han senere afretter og flyver bort med, af Australboerne, hvis i 200 Aar omtalte Land først han opdager; Queiros og Torres have kun havt ufuldkommen Kundskab derom. Beliggenheden angives omtrent efter Mercator, men Beskrivelsen er endnu mere løs, phantastisk utopisk end de foregaaende Forfatteres. Hermaphroditismen som Menneskets Fuldkommenhedstilstand (efter Plato) spiller en stor Rolle.

En af de tidligste udpræget og directe radicale Tendensromaner er *Voyage de Jacques Massé* af Patot, 1710,

¹⁾ S. 17. ²⁾ Dictionn. de Bayle, Art. Sadeur. ³⁾ Cfr. S. 10. ⁴⁾ N. Klim v. D. 16.

der ogsaa gaar til „les terres australes“, men er uden synderlig geographisk Interesse, skjøndt fuld af de almindelige physiske og astronomiske Forelæsninger efter Copernicus og Descartes. Den prædiker naturligvis Fornuftreligion og bekæmper Enevoldsmagt, Krig og Dødsstraf. — Betydelig Opsigt vakte i sin Tid den anonyme République des philosophes ou Histoire des Ajaoiens, Genève 1768, dels fordi den, skjøndt sikkert med Urette, blev tilskreven den berømte Fontenelle, dels fordi den ligesom Rabelais skildrer en Reise for at finde Nordvestpassagen, paa hvilken Berings Reiser 1725 og 1740 paa ny havde henledt Opmærksomheden. Helten, en Hollænder, stranded imidlertid Øst for Kamtschatka, i Egnen af Aleuterne, paa en utopisk Ø. Bogen er skreven i aldeles atheistisk og materialistisk Aand.

I Tyskland plagieredes de tidligere af disse Romaner, navnlig Histoire des Sévarambes, men med ganske anden Tendens, som Ramme for pedantisk philosophiske og theologiske Reflexioner, f. Ex. i Graziani Agricolaë Auletis: Sonderbare Reisen nach unbekannte Länder, 1722. Den indeholder Reise nach Ophir efter gammeltestamentligt Forbillede med udførte Allusioner til flere europæiske Landes politiske Forhold; Reise nach Crapulien efter Mundus alter, der her tilskrives Alb. Gentilis ligesom i den oprindelige tyske Oversættelse, og Reise in die Landschaft der Sevaramber, som tillægges enten Algernon Sidney eller d'Allais. Dog laanes kun enkelte Træk fra Reisebeskrivelsen som Vehikel for triviell Moraliseren og Philosophieren. Endnu ubetydeligere er Brachfelds curieuse Begebenheiten in den unbekanntem Süd-Ländern 1739, en slet skreven, men efter tysk Skik retroende og from Utopi, hvor Helten, atter efter Hist. des Sévarambes, civiliserer et raat Folk og lærer det Hestenes og Krudtets Brug, medens Satiren over europæiske Daarligheder er aldeles underordnet.

Det vilde være let at citere en Række slige utopiske Romaner lige fra Slutningen af det 17de Aarhundrede ned til Revolutionen; men de allerede nævnte ere tilstrækkelige til at vise Geographiens Fremskridt i deres Indflydelse paa denne Gren af Digtningen, og ingen af de mig bekendte staar i nærmere Forbindelse med N. Klim; de fleste, især senere franske, tilhøre en i radical Retning langt mere fremskreden Periode. Enkelte Ishavs- og Australreiser ville senere komme for i anden Sammenhæng, især blandt Robinsonaderne, og de berømteste af alle, Swifts Gulliver og Robinson Crusoe selv, ville særlig blive behandlede i nærmere Forbindelse med N. Klim.

3. Astronomiske Reiseromaner. — Cyrano de Bergerac.

De store Opdagelser og Søfartens Udvidelse maatte særlig henlede Opmærksomheden paa Naturvidenskaberne, Mathematiken og især Astronomien. Fra at være Midler gik disse Videnskaber over til at blive Maal, og Perioden fra midt i det 16de til det 18de Aarhundrede er de geniale astronomiske Opdagelsers Periode: efter at have taget hele Jordkloden i Besiddelse, orienterede Mennesket sig i Himmelummet. Alt Pythagoræerne¹⁾ hævdede Jordens Bevægelse om Solen eller dog om en Centralild; ligeledes enkelte af Oldtidens Astronomer, som Aristarchos fra Samos, 280 f. Chr.; men Ptolemæos's, Aristoteles's og senere Bibelens Autoritet hindrede denne Lære i at trænge igjennem, og i Middelalderen dukker den kun en Gang imellem op som et Kjættereri, f. Ex. hos Cardinal Nicolaus Cusanus i det 15de Aarh. Copernicus's († 1543) System gav først det rette Standpunkt for Betragtningen, men blev længe trængt tilbage, dels af theologiske Betæneligheder,

¹⁾ Ep. 366.

som bl. a. paavirkede Tycho Brahe († 1601)¹⁾, dels af Cartesius's († 1650) geniale, men phantastiske Physik. Paa copernicansk Basis fandt imidlertid Kepler, † 1631, Lovene for Himmellegemernes Bevægelser, og Newton, † 1727, den evige Naturkraft, Tiltrækningen og dens Virkning, Tyngden, hvorpaa disse Love bero, og hvorved Verdensaltet holdes sammen (1684). Med denne Granskning af de store Naturlove fulgte Skridt for Skridt empiriske Observationer og mærkelige Opdagelser i den physiske Astronomi. Perioden var rig paa astronomiske Phænomener, som egnede sig til at sætte Indbildningskraften i Bevægelse, lige fra Tychos *nova stella* 1572, som først vakte denne store Iagttagers Opmærksomhed. C. 1608 opfandtes i Holland Kikkerten, som af Galilei, † 1642, forbedredes til astronomisk Brug (Teleskop) og ligesom drog Himmellegerne ned til Menneskene. Galilei, der ogsaa empirisk fandt Tyngdeloven for Jordens Vedkommende, kunde allerede ved Kikkertens Hjælp bestemme Maanekortet, maale Maanens Bjerge, og i langt fjernere Himmelrum iagttage Solpletterne og Jupiters Drabanter. Naturphilosopher som den alt tidligere nævnte Lord Bacon, † 1626, Cartesius og Leibnitz, † 1716, Astronomer, Mathematikere og Physikere som Hevelius (*Selenographia* 1647), Gilbert, † 1603 (Jordmagnetismen²⁾), Huyghens, † 1695 og Rømer, † 1710 (Lysets Hast 1645), udfyldte Resten af Perioden.

Disse rent videnskabelige Problemer bleve i langt høiere Grad, end man skulde vente, behandlede i Digtningens Form, og Phantasien vovede sig nu ud over Jordklodens Grænser for at søge Eventyrlandet. Den paavirkedes naturligtvis stærkest af de mest umiddelbart slaaende Phænomener: Solen i sin Herlighed og Glans og især Maanen og de i den, forholdt saa nær, opdagede nye Lande. De uhyre Fremskridt, Menneskets Kjendskab til og Beherskelse af sine Omgivelser

¹⁾ Ep. 330. ²⁾ Ep. 82.

havde gjort paa saa kort Tid, lod intet mere synes umuligt. Lufthavet var ikke nogen mere uoverskridelig Grænse, end Oceanets ukjendte, frygtelige Vidder vare før Columbus's Tid, da man kun beseilede Indhavene, og Maanen, som man kunde trække saa nær, syntes ikke vanskeligere at naa, end den aldrig sete eller anede nye Verden hinsides Atlanterhavet. Derfor beskjæftigede Spørgsmaalene om dens Natur og Beboelighed endog de Lærde, især da Hovedhindringen for at naa den, Atmosfærens Fortyndelse og Ophør i en vis Afstand fra Jorden, ikke synes at have staaet Tidens Videnskab klar. ¹⁾

Da Sagnene havde hævet Alexander den Store til en Art mythisk Person, tillægge de ham fabelagtige Luftreiser, og i Oldtiden have vi hos Plutarch og Lucian set Forbilleder baade for digteriske Speculationer over og phantastiske Reiser til Maanen. Rent allegorisk er i Ariost's Orlando furioso (c. 1516) Astolfos Maanereise paa Propheten Elias's Vogn, ledet af Apostlen Johannes. for at finde Lægedom mod Rolands Vanvid ²⁾. Han undres over Maanens Størrelse og over der oppe at finde en Verden som vor; men der beskrives i øvrigt kun en Dal, hvor alt det er samlet, som ved Tidens Indvirkning eller Menneskenes Feil er gaaet tabt paa Jorden: spildt Tid, spildte Bønner og Løfter, Elskovssuk og tomme Planer,

¹⁾ Først efter at hele dette Afsnit var udarbejdet og renskrevet, finder jeg i den bekjendte Camille Flammarions *Les Mondes imaginaires et les mondes réels*, *Revue critique des théories humaines, scientifiques et romanesques, anciennes et modernes sur les habitants des astres*, 5me éd. Paris 1866, som ikke haves paa vore offentlige Bibliotheker, en udførlig, om end ikke altid nøjagtig Sammenstilling af hele denne Klasse Romaner, hvor ogsaa Rabelais, Swift og N. Klim finde en temmelig umotiveret, kort Omtale. Da imidlertid Plan og Behandling her er helt forskjellig fra min og navnlig gaar ud paa at levere et Indlæg for Theorien om Stjernerne som beboede Verdenser, har jeg ikke herved fundet mig foranlediget til at omarbejde og forkorte min Fremstilling navnlig af Godwin, Wilkins, Kepler og P. Daniel, især da dog Hovedforfatteren, Cyrano de Bergerac, hos Flammarion er behandlet fra et helt andet Standpunkt. ²⁾ Capp. XXXIV-XXXV.

Kvindeskjønhed og historisk Ry, samt Flasker med Menneskenes flygtige Forstand, tabt ved Kjærlighed, Ærgjerrighed, Begjær o. s. v., deriblandt hans egen, som han igjen indaander, og Rolands, som han fører ned med. Endelig et allegorisk Palads, hvor Parcerne spinde Livets Spind, som derpaa afklippes og af Tiden kastes i Lethe, hvorfra kun enkelte reddes af Svaner og andre Fugle, der ophænge dem i Udødelighedens Tempel. Ideen er plagieret i *Voyage de Milord Céton* og i *Listonais Voyageur philosophe*, „Galerie des curiosités et des choses perdues sur la terre“, — om hvilke siden mere. Rabelais¹⁾ lover spøgende Pantagruels Reise til Maanen, og omtrent samtidig er den nyere Tids første satiriske Maanereise, nemlig en af de anonyme Tilføielser til den berømte *Satire Menippée*, der ved at drage det katholske Parti ned i det Latterlige bidrog saa meget til at ende de store franske Religionskrige og befæste Henrik IV.s Throne. *Le Supplément du Catholicon ou Nouvelles de la région de la lune*, 1595, er imidlertid saa slet skreven og blottet for Vid, at den neppe tør tilskrives nogen af Forfatterne til den berømte *Satire*, som den slutter sig til, og som formodentlig ligesom saa mange andre epochegjørende Værker har fundet sine uheldige Fortsættere og Efterlignere. Den gjør ikke heller noget Forsøg paa at anvende de dengang endnu uudviklede Naturvidenskaber eller Astronomien; det er en raa Efterligning af *Lucian* og *Rabelais*, som oftere citeres, blandet med Spot over Tidens Religionskrige, Munkene og *Liguen*. Fortalen er en *Satire* mod Jesuiterne og deres Forbundsfælle, Kongen af Spanien; de love at udbrede Katholicismen paa Maanen, hvis Kongen vil erobre den, og opregne deres Fortjenester af Oprør, Kongemord o. s. v. Af en Soldat have de faaet Beretning om hans Maanereise; han er gennem en Hule stegen ned til

¹⁾ II. 34.

Helvede og derfra ved en Djævels Trolddom ført til Maanen, hvis Indbyggere ere symbolske Dyreskikkelser. Skildringen er aldeles løs og usammenhængende, overalt med uklar indblandet Tidssatire. Paa Maanen skuffe alle Sanser, en tror at se et, en anden et andet, ligesom N. Kl. i Landet med de forskellige Øine¹⁾; et Steds hører man ganske som i Menippus's Reise alle Bønner stige op fra Jorden, egoistiske, slette og modsigende hverandre²⁾; et andet Sted har man efter samme Forbillede et Nedblik til Jorden og ser al dens Færden i latterlig Formindskelse: Armadaens Undergang, Liguens Kampe, Pavevalget, overalt Uretfærdighed og Forbrydelser. I „2det Kvarter“ skildres Alchymisternes Arbejde for at finde de Visers Sten og andre Naturens Hemmeligheder efter Rabelais's Quintessence³⁾, hvortil vi komme tilbage. Slutningen fortaber sig aldeles i Skildring af de spanske og liguistiske Hærføreres, især Alexander Farneses („Jean de Lagnys“) slette Færd i Frankrig.

Den første Roman, som er et Indlæg i Tidens naturvidenskabelige Undersøgelser og Stridigheder, især om det copernicanske System, bliver da *The man in the moon or Discourse of a voyage thither* by F. G. B. of H. (Francis Godwin, bishop of Hereford, som skrev den som Student, c. 1600; første Udg. 1638, men kgl. Bibl.'s er second ed., London 1657, med flere Illustrationer). Helten i Bogen er en Spanier, Domingo Gonzales, hvem Forfatteren lader tale i første Person, hvorfor baade Udgiveren af *Cyrano de Bergerac*⁴⁾ og *Dunlop*⁵⁾ anse ham for Forfatter af det anonyme Værk, skjøndt den engelske Patriotisme og det nationale Fjendskab mod Spanien oftere skinner frem gjennem den spanske Forklædning. Hallam⁶⁾ retter Misfor-

¹⁾ D. 93. ²⁾ cfr. Holb., 62 Fab. ³⁾ V. 19. ⁴⁾ Éd. 1741 I., Préface, p. VI.: „l'Espagnol, dont le livre parut il y a quelques années“.

⁵⁾ *History of fiction*, 3d. ed. London 1845, S. 393. ⁶⁾ *Introd. to the litt. of Europe III.*, Lond. 1837, p. 685.

staaelsen, som synes at have været gængs i Samtiden, da den gjenfindes i den franske Oversættelse: *L'homme dans la lune ou le Voyage chimérique fait au monde de la Lune, nouvellement découvert par Dominique Gonzales, aventurier espagnol, autrement dit le courrier volant*. Mis en nostre langue par I. B. D. (J. Baudoin), Paris 1648: „L'auteur, soit espagnol, soit anglais“. Bogen gjorde Opsigt endog langt ned i Tiden og oversattes ogsaa paa Tysk 1659 (60?) af den bekjendte Grimmelshausen († 1676) under Titel: *Der fliegende Wandersmann nach dem Mond oder eine gar kurzweilige und gar seltsame Beschreibung der neuen Welt des Mondes, wie solche von einem gebornen Spanier mit Namen D. Gonzales beschrieben, aus dem Französischen ins Teutsche übersetzt*. Hertil føiede Gr. selv et Supplement: *Kurze und kurzweilige Reise-Beschreibung nach der oberen und neuen Mond-Welt, enttemmelig lös og ubetydelig Satire uden Interesse som Maanereise*. Begge findes i Udg. Nürnberg. 1713 III. af Gr.s Værker, der for Resten ere vanskelige at finde Rede i¹⁾. — Godwins Fortale citerer Lucian, Utopia og Nova Atlantis, og omtaler Maanens Beboelighed som ikke urimeligere end Tilværelsen af Antipoder. Gonzales bliver paa Reisen til Indien for Sygdom landsat paa den da ubeboede portugisiske Station St. Helena, og hans Ophold her, alene med en Neger, er en Art løst skizzeret Forbillede for Robinsonaderne. Han besjæftiger sig med at udfinde et Slags optisk Telegraph- eller Signalsystem, en Ide, han senere udviklede i sin *Nuncius inanimatus* 1629, der er vedføiet det kgl. Bibl.s Ud-gave. De gaadefulde Antydninger heri forklares senere af Wilkins i *Mercury or the swift messenger* 1641 om et System af Ildsignaler. Der-

¹⁾ Cfr. Kellers Ud-g. af *Simplicissimus* m. m. 1854, II. 1133 og IV. 909.

paa afretter han vilde Trækfugle, Gansas (Gæs eller vilde Svaner, halvt eventyrlige), til flokkevis at flyve med Byrder, hvis Vægt fordeles paa dem ved et Vægtstangsystem. Paa Hjemveien med en spansk Sølvflaade undgaar han, ved at lade sine tæmmede Fugle flivve bort med sig, et Slag med Engländerne og senere de Vilde paa Teneriffa efter en Stranding der. Endelig, da Fuglenes Trækketid kommer, flyver han op med dem fra Pico de Teyde for at naa Maanen, hvor efter Tidens eventyrlige Naturhistorie visse Trækfugle overvin-trede, ligesom Græshoppesværme kom derfra. Denne hyp-pig gjenkommende Ide om et Forspand af Fugle, som Cy-rano de Bergerac ¹⁾ benytter i Kjærlighedslandet, og Holberg ²⁾ i Farten til Firmamentet, idet Fuglene begge Steder afrettes ved Hunger (ogsaa hos Sadeur) til en formelig Postforbindelse ligesom Brevduer, stammer fra den falske Kallisthenes's Beretning ³⁾ om Alexanders Fart i Luftens Rige i en Kurv med Gribbe for; men derfra kan den forfølges op i den orien-talske Eventyrliteratur (Salomon ⁴⁾, Sindbads 2 Reise i 1001 Nat) og ned gennem de franske Alexanderromaner, allerede i 10.—11. Aarh. i Lobgesang des heiligen Anno ⁵⁾. I en vis Afstand fra Jorden virker Tyngden ikke mere, da den efter Galilei beror paa Jordens Tiltrækning, ikke paa en de mindre Legemer iboende Centripelalkraft. Fuglene kunne derfor hvile paa Vingerne og dog føres afsted med Lynets Hast. Der oppe er stadig Dag, Stjernerne vise sig hvidlige og langt større, og Jorden skinner som en Maane med Verdensdelene som Pletter og dreier sig efter Coperni-cus's System fra Vest til Øst, imod den gamle Antagelse, at Himmelrummet bevægede sig om Jorden, (misforstaaet eller forandret i den franske Oversættelse). Luften er ren, tør og

¹⁾ Éd. 1741, I. 430. ²⁾ N. Kl. v. D. 140. ³⁾ Nyerups Alm. Morskabs-læsn. S. 49. ⁴⁾ Dunlop p. 180. ⁵⁾ cfr. Michelant Li Romana d'Alixandre, Stuttg. 1846, Indl. p. IX.

tempereret, da den ikke reflecterer Solstraalerne og da intet Vand fordamper, thi den er ikke i og for sig af kold og fugtig Kvalitet, som den gamle Naturphilosophi lærte. Hunger og Tørst føles ikke. Maanepletterne anser G. for Land, Resten for Hav, hvori Sollysets Reflex giver Glans. Maaneboerne kunne flyve ved en Art Vifter, da nemlig denne Klodes Attraction er saa svag, at man i et Spring kan hæve sig 50 Fod og da er udenfor Tiltrækningens Omraade og ikke falder ned. Alt paa Maanen er kæmpemæssigt, Mennesker, Byer o. s. v. (i samme Forhold som Maanebjergene, der jo virkelig ere forholdsvis høiere end Jordens, og hvis Høide endnu overdreves af de første Iagttagere som Galilei). Maaneboerne og deres Fyrste modtage ham for Resten venlig og danne, i det Mindste til Dels, en utopisk Stat med gode og uskyldige Beboere, der i et evigt Foraar naa en Alder af 1000 Aar, uden Sygdom, Strid og Arbeide, og derpaa dø en smertefri Død under Glædesfester, da de vente et endnu lykkeligere Liv efter dette. Deres Sprog er ikke Ord, men Toner, der betyde forskjelligt, efter som de synges¹⁾. Der gives ogsaa en ringere Kaste af Maaneboere, ikke meget større end Mennesker, som ved første Kvarter maa sove 14 Dage, da de ikke kunne taale Solens stærkere Skin, men kun Jordskinnet, der er som hos os en skyet Dag. Maanens fra Jorden vendende Side belyses af Stjernerne, som den er nærmere end vi. Forfatteren længes tilbage til Jorden og flyver igjen med sine Fugle; da han kommer indenfor Jordens Tiltrækning, falder Fyvemaskinen ned foran Fuglene, men han har af Maanefyrsten faaet en Ædelsten, der bl. a. har den Egenskab efter Behag at forøge eller ophæve Tyngden.

Der er slet ingen Satire i denne Bog, som paa det korte, leilighedsvis indførte utopiske Parti nær aabenbart er anlagt paa at popularisere Astronomiens Resultater og kæmpe for det

¹⁾ Holb. Don Ranudo, 4. Act, Sc. 7.

copernicanske System. Det samme er Hensigten med det følgende Værk, som ikke engang er nogen Roman, men dog altfor nær beslægtet med vort Emne til at forbigaa. Det er: *Discovery of a new world or a Discourse tending to prove, that it is probable, there may be another habitable world in the Moon, with a discourse concerning the possibility of a passage thither*, 3d. ed., Lond. 1640 (første Udg. 1638), af den engelske Prælat og phantastisk aandrige Mathematiker John Wilkins, † 1672, en Forløber for Fontenelle, der selv erklærer, at hans Skrifter mere gaa ud paa Vækkelse end paa videnskabelig Belæring. (Fransk Oversættelse af *La Montagne: Le Monde dans la Lune*, Rouen 1655). — Mod det Utrolige i Tanken om flere beboede Verdener („plurality of worlds“, Fontenelle) anføres fremfor alt Citater af Klassikerne, som paa denne Tid bevise, hvad det skal være (deriblandt Plato og Lucian, men ikke Plutarch; allerede Pythagoræerne troede for Resten paa Himmellegemernes Beboelighed), men ogsaa Columbus's utrolige Opdagelser, Antipoderne, Galileis og Keplers Vidnesbyrd. Det paa denne Tid nødvendige Forsvar mod Kjættereri (fordi man maatte tænke sig Forløsningens Under oftere gjentaget, samt fordi alle Mennesker efter Bibelen stamme fra eet Par) føres ud fra den nu hos de friere Aander almindelige Anskuelse, at Bibelen ikke vil belære om Naturvidenskab, endnu mindre er da den fra Middelalderen af næsten ukrænkelige Aristoteles ufeilbar. Dernæst anføres nyere Philosopher og Astronomer som Cardan, Giordano Bruno (*Dell' infinito, universo e mondo*), Galilei, Kepler, Campanella, Gilbert og Copernicus. Dennes Mening om Planetsystemets og Jordens Bevægelse om Solen forsvares og udvikles nærmere i 2den Bog, *Discourse concerning a new planet* (Jorden), som Hallam ¹⁾ erklæ-

¹⁾ Introd. to the litt. of Europe, IV. 542.

rer ikke at have set, men som er vedføjet den her citerede 3die Udg. Om Maanens Natur læres modsat af Godwin, at Pletterne ere Sø, de klare Dele Land, da dette kaster Sollyset stærkere tilbage, og da de fleste Ujævnheder (Bjerge og Dale) findes i de klare Partier; tidligere udledte man Phænomenet fra fastere eller mere gjennemskinnende Dele af Maanemassen eller fra Jordafspeilinger¹⁾. At Maanen sandsynligvis mangler Atmosfære, altsaa ogsaa Vand, og at Pletterne ere Maanesletter, modsat de stærkere belyste Bjerglandskaber, var man dengang endnu uvidende om. Maanens Beboelighed er efter W. forsvaret af Cardinal Cusanus, senere af Campanella o. fl.; men Maaneboernes Natur er ukjendt, rimeligvis en Mellemting mellem de mere ætheriske Sol- og de mere materielle Jordboer. De Gamle satte der Elysium. Hvis Opfindelserne stadig udvikles, bør man ikke mistvivle om at sætte sig i Forbindelse med Maanen. Wilkins's Anskuelser om Midlerne hertil ere kun antydede, men høist phantastiske; om Atmosfæren og Tyngden deler han Mening med Godwin, ligeledes om at man paa Reisen kunde undvære Føde eller leve af Ætheren, og han citerer ham udtrykkelig for Muligheden af at afrette Fugle til Reisen, (3 ed., p. 241; ved Affattelsen af første Udg. kjendte han ikke Godwin²⁾). Heller ikke Cyrano³⁾ føler senere paa Reisen Hunger, Tørst eller Trang til Søvn, fordi Solvarmen forhøier Vitaliteten og nærer „Livsaanderne“, og ligesaa gaar det Niels Klim paa Grund af „den rene og himmelske Luft, hvori han svæver“⁴⁾. Det var vel heller ei umuligt at benytte Vinger som Dædalus⁵⁾, mener W.; men mest dvæler han ved Tanken om en Flyvemaskine og aner her Montgolfieren: ligesom Jernkar kunne svømme fyldte med Luft, maatte Trækar kunne flyve fyldte med den lettere

¹⁾ S. 35. ²⁾ cfr. Michaud Biogr. univ., Art. Wilkins. ³⁾ Éd. 1741, I. 249. ⁴⁾ D. 14. ⁵⁾ cfr. Lucians Menippos; det er usikkert, hvilken „Historie“ Holb. sigter til i Ep. 452, hvor han taler om disse Speculationer.

Ild. En lignende Anelse om Aerostater vil Nodier¹⁾ se i Cyrano de Bergeracs²⁾ Solmaskine, der hæves ved den opvarmede og fortyndede Lufts stadige Indtrængen i et lufttomt Rum, men vist nok med lige saa liden Ret, som om man i Holbergs Skibe uden Aarer og Seil vilde se Anelse om Dampen³⁾. Ogsaa Campanellas Solborgere have Skibe, der drives ved Hjul, de kunne flyve o. s. v.

Det er interessant at se, hvorledes en stor Astronom i sin Alderdom har hengivet sig til lignende Phantasier eller i alt Fald benyttet dem som Vehikel for en populærere Maanephysik, foranlediget, som han selv siger, ved Læsning af Platos Atlantis, Putarchs de facie lunæ, Lucian, St. Brandans Reiser og St. Patricius's Nedstigning til Skjærilden. Den berømte Kepler staar endnu paa Overgangen fra Renaissancetidens geniale, men uklare Naturmystik til det 18de Aarhundredes empiriske Videnskabelighed. Hans Somnium sive Astronomia lunaris, udgivet efter hans Død af Sønnen Ludvig Kepler 1634²⁾, har desuden den Interesse at være knyttet til vore nordiske Lande og bære Spor af Keplers Discipelforhold til Tycho Brahe i Prag 1599—1601. En Nat efter Betragtning af Maane og Stjerner, fortæller Kepler, drømte han, at han læste en Islænders, Duracotus's Historie. Til at henlægge Handlingen til denne fjerne Ø bevægedes han ved de gamle Philosophers Exempel, men ogsaa ved Tychos Fortællinger derom, og han refererer ofte til en islandsk Bishops Beretninger til Tycho, rimeligvis Odd Einarson, Biskop i Skalholt, tidligere en af Tychos Disciple. Desuden havde Hollænderne nylig gjort Observationer under et Vinterophold paa Nova Sembla, hvilket synes at komme Kepler ud paa et med Island. Hans Composition af

¹⁾ Bull. du bibliophile 1838. ²⁾ Éd. 1741, I 243. ³⁾ Werlauffs hist. Oplysn. t. N. Kl. v. Dorph, S. 290. ⁴⁾ Joannis Kepleri astronomi opera omnia, ed. Frisch, Francof. a. M. 1870, vol. VIII, pars I.

islandske Navne vidner ikke om nogen Kundskab til Landet og Folket; han fortæller om Duracotus's Moders Trolddom, og hvorledes hun laver Vind, som hun sælger til Skipperne. (Dette minder i øvrigt om Keplers egen Moder, hvem han kun med megen Møje frelste fra en Anklage for Hexeri¹). „Finnekunster“ omtales ofte af Holb.²); i Danm. og Norges Stat 1749 p. 32. tillægges samme Trolddom Islænderne, der bl. a. binde Knuder, ved hvis Løsning skaffes Vind; Sagen er udførlig behandlet af Werlauff³). Da Drengen en Gang kom til at aabne en Sæk Vind, gav hun i sin Vrede Skipperen ham i Stedet for Sækken. Han blev da ført ned til Danmark og sat af paa den „klippefulde lille Ø“ Hveen, hvor Skipperen havde Brev at aflevere fra Islands Biskop til Tycho. Denne og hans Disciple beholdt Drengen i nogle Aar og oplærte ham, bl. a. i Astronomi, hvorpaa han vendte tilbage til Island. Hans Moder fortrød nu sin Færd mod ham, modtog ham venlig, og de udvexle nu i Vinterens og de lange Nætters Tid deres Visdom. Andre Folk leve under lykkeligere Naturforhold, men Islænderne ere klogere og omgaas Aander; Moderen fremkalder paa en Korsvei og med tilhyllet Hoved en saadan, som pleier at flytte hende til fremmede Lande eller belære hende om dem, som om hun havde set dem, og som nu fortæller om Levania (hebr. Maanen). Den ligger 50,000 Mile ude i Luften, og Aanderne, der altid maa leve i Skyggen, kunne kun naa den, naar Jordskyggen falder hen over den. Endnu vanskeligere er det for dem at føre Mennesker derhen; disse maa da være magre og hærdede ved Reiser som Hexene, der jo efter Inkquisitionens Paastand ere vante til at fare i Luften paa Kosterkafter, og hellere Spaniere (Domingo Gonzales?) end fede Germaner. Dæmonerne føre

¹) Humboldts Kosmos II 505. ²) Ep. 92, og den apologetiske Fortale til N. Kl. ³) Antegn. til Holb.'s 18 første Lystsp. 1858, p. 386—90, med mange Vidnesbyrd af fremmede Skrifter.

da i Skarer et saadant Menneske frem med mere end en Kanonkugles Fart og ende Reisen paa 4 Timer, men han maa være søvndysset for ei at mærke Tyngdens Tryk og Atmosfærens Modstand. Udenfor denne gaar det lettere, og Legemet bevæger sig af sig selv, blot ved et Vink, indtil Maanens Tiltrækning begynder, og Dæmonerne maa holde igjen. Kùlden og Luftens Tyndhed modvirkes ved Gnidning og fugtige Svampe. Denne Del af Beretningen er jo holdt halv spøgende og forklares til Dels allegorisk i de medfølgende, temmelig lærd astronomiske Noter.

Den nu følgende Udvikling af de klimatiske og Naturforholdene paa Maanen er derimod en populær Fremstilling af Datidens Viden derom, senere efterlignet f. Ex. i Hevelius's *Selenographia* 1647, og det er overraskende, hvor nøie den stemmer med lignende fra vore Dage¹⁾. Paa Grund af Maanens langsomme Polomdreining, hvorved den altid vender samme Side mod Jorden, har den Døgn paa en Maaned, og paa den Side, som aldrig har Jordskin, ere de lange Nætter bælmørke, kolde og stormfulde, Dagene forfærdelig hede. Den anden Side er mere tempereret, da Jorden om Natten ogsaa varmer; Jorden ses som en uhyre, glødende Kugle, især ved sin Opgang, og dens daglige Omdreining er for Maaneboerne et Middel til at underinddele Tiden: de se Verdensdelene, Havene o. s. v. som Pletter bevæge sig fra Vest mod Øst. Derimod synes Kepter ikke bestemt at turde antage Jordens Bevægelse om Solen som „Copernicanerne“. Han tror paa Maanehave (Pletter, der absorbere Sollyset, ligesom Galilei og Wilkins), hvis Ebbe og Flod er overordentlig voldsom, da om Dagen Sol og Jord i Forening trække alt Vand over paa den mod Jorden vendende Side, hvorved den oversvømmes, og

¹⁾ Se f. Ex. F. J. Schmidt, Directeur for Observatoriet i Athen: Et Døgn paa Maanen, i *Fra alle Lande* 1870, I.

dens hede Dage tempereres. Om Natten derimod deles Vandene, da Solen ene virker til at drage dem over paa den modsatte Side. Trods Maanens mindre Omfang ere alle Naturforhold saaledes større og vældigere end paa Jorden, ogsaa Beboerne, ligesom de mægtige Bjerge, i hvis Huler de søge Skjul. Men de leve kun kort og ere uafadelig flokkelvis paa Flugt over deres Klode (til Dels flyvende) for at undgaa de voldsomme Temperaturforandringer. Nogle leve ogsaa paa store Dybder i Vandet for at beskytte sig mod Varmen; deres Hud er ligesom Træernes Bark og Maaneskorpen selv porøs og udbrændt af Solheden, i hvilken de undertiden tilbringe Dagen tilsyneladende livløse ligesom Firben, og vaagne først ved Aftenkjølingen for at søge Føde. Den stærke Varme giver ogsaa Anledning til et Slags generatio æquivoca. I et kort Appendix geographicum seu mavis selenographicum handles endog om Maanebyer, byggede i Sumpene.

Fra den naturvidenskabelige Tendensdigtning komme vi nu over til den filosofiske moralske Satire, som staar Holberg langt nærmere. Middelalderens Philosophi var ren Aandsphilosophi, ufrit bunden af Religionen (Scholastik), og udartet i tør, formel Logik. Med Renaissancen reagerede den dybere Forstaaelse af Oldtiden, Plato fremhævedes overfor den scholastiske Misbrug af Aristoteles, og Livets i den katholske Middelalder forkjætrede Naturside rehabiliteredes gennem Klassikerne, efter hvis Exempel man ogsaa paa ny optog den fysiske Speculation. Videnskaben verdsliggjordes, Humaniteten blev Feltraab, og Tvivlen Udgangspunkt med Fornægtelse af den gamle Autoritetstro. Men den filosofiske Methode forblev den samme: speculativ apriorisk ogsaa i Naturphilosophien; man famlede sig uklart frem gennem phantastiske Gisninger og Systemer, uden at kunne naa ud over dels Oldtidens Autoritet, dels Middelalderens overtroiske Magi, gennem hvilken Livets Naturside, udelukket af Tanken, havde bemægtiget sig Indbildningskraften. Naturen kom endnu ikke

fuldt til sin Ret overfor Aanden ; den opfattedes transcendent, symbolsk. Men efterhaanden udskiltes Livets to Sider: gennem de store Opdagelser og Opfindelser, Naturvidenskabernes Opblomstring, lærte Naturphilosophien at gaa frem efter samme Methode, som havde givet saa store Resultater i det praktiske Liv: empirisk eksperimenterende (Lord Bacon † 1626). Noget senere satte Descartes († 1650) Aandsphilosophien i System og grundede den moderne Philosophi ved klar Fremhævelse af Renaissancens Princip: Tvivlen overfor enhver tidligere Autoritetsbasis. Hans Methode var imidlertid endnu stadig den aprioriske, og den vilde han med ligesaa megen Dristighed som Genialitet overføre paa Naturvidenskaben. Denne var sig imidlertid bevidst, gennem Empirien at have løst den Opgave, som Middelalderen og Renaissanceen havde forløftet sig paa i Mystik, Magi og apriorisk Grublen: Menneskeaaanden beherskede Verden og kjendte dens Sammenhæng videnskabeligt; Sløret var løftet for ukjendte Egne af Jorden (Columbus), denne selv bragt i det rette Forhold til Verdenssystemet (Copernicus), snart skulde Newton finde Verdenssammenhængens Love; Astronomien drog Stjernerne ned til os, og allerede speculerede Videnskaben paa at finde Veien til dem. Efter en kort Tid at have bøiet sig for Descartes's Geni, emanciperede Naturvidenskaben sig snart fra hans Hvirveltheori (Halley Principia philosophiæ naturalis 1686, Newton), men vilde nu til Gjengjæld med lige saa liden Ret paatvinge Aandsphilosophien sin empiriske Methode (Locke † 1704, Sensualismen og Materialismen). Saa snart Aand og Natur ere blevne sig fuldt bevidste i deres Modsætning, begynder altsaa den haardnakkede Strid mellem dem, der ogsaa overføres paa det religiøse Gebet som Kamp mellem Tro og Viden. Denne sidste Strid spirede alt i Renaissancetiden, da Menneskeaaanden og Videnskaben emanciperede sig fra Kirken gennem Tvivlen; den førtes derfor af Aandsphilosophien ikke mindre end af Naturphilosophien, om end mere skjult og

forsigtig; i det 18de Aarhundredes Oplysning, Rationalismen og Religionsfornægtelsen, syntes Livets Naturside at have seiret lige saa fuldstændig og at ville benytte sin Seir lige saa brutalt, som Aandssiden i Middelalderen; Fornuften blev den højeste Lov, efter hvilken alt skulde dømmes, Fordringen om matematisk klar Demonstration førte til mekanisk Opfattelse af Aandslivet i Religion, Philosophi, Psychologi; Nytteprinciper blev ene herskende, og i Forbindelse dermed satte Hobbes og senere de franske Philosopher Egoismen som Menne-skets eneste Drivfjer, efter at Cumberland († 1714) først havde grundet Moralen paa Hensyn til Almenvellet. Men Modsætningen vaagnede igjen, og Striden er ingenlunde ud-kæmpet endnu.

Ligesom af Naturvidenskabens Fremskridt (Wilkins, Godwin) have vi fundet og ville vi finde Spor af disse Tankens Kampe i de satiriske Romaner, der ogsaa her bleve benyttede som et ingenlunde sløvt Vaaben. Saaledes allerede i den store Strid mellem det cartesianske System ud-gaaende fra Skepticismen paa den ene, og den middelalderlige, kirkelig aristoteliske Philosophi, der ikke vilde opgive sit gamle Herredømme over Videnskaben, paa den anden Side. Descartes's Philosophi indeholdt imidlertid et saa betydeligt fysisk Element, at nogle af de vigtigste polemiske Skrifter kunne falde indenfor den naturvidenskabelige Ramme, hvor- under vi hidtil have indordnet Stoffet. Dertil høre især Cy-rano de Bergeracs *Histoire comique des états et empires de la Lune* (udg. 1656, Aaret efter Forfatterens Død, ved en af hans Venner, Le Bret,) og *Hist. com. des états et empires du Soleil*, udg. 1662 af en Ubenævnt (Forlæggeren Sercy¹⁾); men Fortalen er maaske af Physike-ren Rohault. (*Oeuvres diverses de C. de B.*, Amsterdam 1741, tom I.; paa Hovedtitlen til Tom I. findes, vist ved

¹⁾ Montifauds Udgave I, 169 ff.

en Trykfeil, Aarstallet 1761¹⁾). En ganske ny Udgave, *Voyages fantastiques de Cyrano de Bergerac I*, publiés avec une introduction et des notes par Marc de Montifaud, 1875, har en Del biographiske Notitser, men ingen nye Oplysninger af Betydning til Romanerne, og i den udkomne første Del mangler Slutningen af *Hist. du Soleil*, som har den særlige Titel *Hist. des oiseaux*. Skjøndt Literaturhistorikerne af og til hentyde til Cyrano som Forbillede for Swift²⁾ og Holberg, har dog neppe nogen uden Dunlop³⁾, der er udførlig, men ikke altid correct, og Flammariön⁴⁾ for Alvor beskæftiget sig med hans Romaner, og selv i Frankrig er han næsten glemt, kun leilighedvis fremdragen i korte Noter af literære Curiositets-samlere som Ch. Nodier⁵⁾ og Paul Lacroix. Flögel⁶⁾ kjender ham f. Ex. aldeles ikke. Og dog lader Cyranos kraftige Originalitet og uhyre Phantasi ham ane videnskabelige og poetiske Fremskridt, der vare langt forud for hans Tid; men paa den anden Side var han smittet af dens Pedanteri og Formløshed, hvorfor en utaknemlig Efterslægt, der kun havde Øie for det klare og correcte Udtryk, lod ham synke i Forglemmelse under Boileaus inappelable Dom over „Bergerac et sa burlesque audace“⁷⁾ Cyrano, efter sit Stamgods i Perigord kaldet de Bergerac, 1620—55, besad en for en ung Libertiner og Gardeofficer under Ludvig XIII og Formynderregeringen usædvanlig, videnskabelig og digterisk Begavelse og har skrevet dramatiske Digtninger⁸⁾, der, hvorvel ikke upaavirkede af Tidens affecterede Smag, røbe Spiren til det store Aarhundredes Genialitet, hvis første Lysglimt

1) s. dog Brunet *Man. du libr.*, Udg. 1861. 2) Wolff *Geschichte des Romans* 1850 S. 243. Orrery *Life and writings of Dr. Swift*, Lond. 1752, p. 127. 3) *Hist. of fiction*, London 1845, p. 392 ff. 4) *Les Mondes imaginaires*, 5me éd. Paris 1866, p. 371 ff. 5) *Bulletin du bibliophile* 1838, mest om Cyranos Dramer, af hvilke Uddrag ogsaa findes i *Archiv f. das Stud. neuerer Sprachen u. Litt.* IV. 6) *Gesch. d. kom. Litt.* 7) *Art. poët.* IV. 39. 8) *Tragedien la Mort d'Agrippine* og *Komedien le Pédant joué*.

samtidig frembrød med Corneilles Cid 1636. Hans Romaner ere ligesom Niels Klim filosofisk moralske Satirer i Form af Reiser i phantastiske Egne, men han staar langt tilbage for Holberg i Vid og Lune; Fablen er meget simpel og rent underordnet Middel for de nye filosofiske og physiske Sandheder, der føres frem i lange Afhandlinger og Samtaler, medens Rammen er yderst løs, ofte usammenhængende ved Lacuner og modsigende: han begynder sin Fortælling om Opholdet paa Maanen i en andens Navn og slutter den i sit eget; han hævder i Canada de samme fornuftige physiske Principer, som paa Maanen forfærde hans jordiske Retroenhed o. s. v. Dette gjælder især Hist. du Soleil, som tillige kun er Fragment, langt mere phantastisk, men mindre interessant end Hist. de la Lune, der nærmest bliver at sammenligne med Holberg, og hvis Indhold nogenlunde udførlig fortælles af Dunlop l. c. Udgiveren af Hist. du Soleil¹⁾ tror sig endog nødsaget til at forsvare den phantastiske og spøgende Behandling af alvorlige Emner, som Pedanteriet altsaa fandt upassende her ligesom hos Holberg²⁾. Den tjener dels til at give Satiren større Frihed, dels til at popularisere de filosofiske Ideer³⁾, ligesom Holberg „moraliserer“ i spøgende Form, dels vel endelig til at spotte de paa den Tid gængse unyttige og overfladiske Speculationer over Maanens og Himmellegemernes Beboelighed og Midlerne til at sætte sig i Forbindelse med dem, ganske som de løgnagtige Reisebeskrivere maa holde for i de unge Klimers Fortale⁴⁾ om Projectmagere, der ville opfinde „Maskiner, hvormed de trygt og uden Hexeri kunne seile til de underjordiske Lande“. Le Brets Fortale til Hist. de la Lune giver selv det bedste Bevis for denne Satires Berettigelse ved at behandle Hypotesen om Himmel-

¹⁾ Udg. 1741, I 185. ²⁾ Fort. t. Kirkeh. v. Liebenb. LXIX. Ep. 300; om N. Kl. Holbergs Levn. v. Levin 175. 181. ³⁾ cfr. S. 8. ⁴⁾ N. Kl. v. D., 2 Udg. 6.

legemernes Beboelighed ¹⁾ med samme Alvor som det copernicanske System, og tynde den lette Satire med et Apparat af lærde Citater lige fra Demokrit og Lucians „sande Historie“ til de samtidige Astronomer som Gassendi († 1655 som Professor ved Collège de France). For saa vidt adskiller Cyrano sig fra de foregaaende Romaner, der ligefrem gik ud paa at støtte disse Speculationer, skjøndt det som sædvanlig ikke er let at se, hvor han behandler dem satirisk og hvor alvorlig. Physiken indtager hos ham som i Cartesius's System kun den anden Plads efter Aandsphilosophien, og det er da mest Jordens physiske Forhold og Copernicus's System, der behandles, medens Maanens og Himmellegemernes Natur ikke for Alvor interesserer ham, men tages mere let og phantastisk.

Tendensen er altsaa langt mere fremtrædende hos Cyrano end hos Holberg, og tillige af forskjellig Art. Den praktisk moralske Satire over allehaande Feil og Forhold i det ydre Liv med særligt Henblik paa det egne Fædreland, som er Niels Klims Hovedemne, træder hos Cyrano stærkt i Skygge for Reform i den videnskabelige Verden, Gjennemførelsen af de nye fysisk philosophiske Ideer, som vare opstaaede ved Renaissancen og satte i System ved Descartes. Hele denne Bevægelse sporedes paa Holbergs Tid endnu kun svagt hos os; vel havde vi, eller havde havt, udmærkede Lærde, men Methoden var endnu den gamle, middelalderlig aristoteliske; Overtro og Curiositetsjægeri forvexledes med Naturvidenskaben, og Bibel og Klassikere vare dens høieste Norm. Almuens saa vel som Præsternes physiske Uvidenhed ses af Erasmus Montanus og af N. Klims Samtale med Abelin ²⁾, der raader ham til at tie med sin underjordiske Reise af Frygt for Præsterne, der „sætte dem i Ban, som antage, at Solen staar stille og Jorden bevæger sig“, og „som i forrige Aar dømte

¹⁾ Ed. cit. p. V. ²⁾ D. 251 ff.

en Mand til at staa aabenbar Skrifte, alene fordi han antog, at der var Antipoder til.“ Saaledes stod det sig her med Copernicus's System 200 Aar efter hans Død, og saa langsomt overvandt den mathematisk bevislige Sandhed Orthodoxyens seige Modstand, støttet paa den ordrette Bibelforklaring og paa Klassikerne, der ved deres lange, tro Tjeneste hos Theologien gennem Middelalderen havde faaet en Art orthodox Duft. Copernicus's Tilhængere forfulgtes som Kjætttere i Renaissanceperioden (Galilei), Tycho Brahe turde ikke gaa ind paa Copernicus's System, som stridende mod Ptolemæus og den hellige Skrift, og Læren om Jordens Bevægelse vakte i Holland de Reformertes Modstand mod Cartesius. Kirkens Forkastelse af Læren om flere beboede Verdenser er alt omtalt under Wilkins, og selv Holberg har en Tid fundet, „at vortices Cartesiani et Mundorum pluralitas vare imod den Underretning, som Moses giver om Skabelsens Historie“, men er dog ved sunde Fortolkninger kommen ud over denne Tvivl¹⁾. Pontoppidan²⁾ ivrer endnu mod Cartesius som Deist, der gjør Verden til en Maskine. Descartes havde berørt Danmark paa sine Reiser, inden han endnu havde vundet et Navn, men saa vel dette som hans Ophold hos Dronning Christine i Stockholm i de sidste Maaneder, han levede, synes at være gaaet spurløst forbi. Dog var hans System ikke ubekjendt her³⁾; hans Physik har paavirket vor store Niels Steno († 1686), som rigtignok mest levede i Udlandet, og Holberg, som var opmærksom paa alt Nyt i Videnskabens Verden, omtaler ham oftere. Men Naturvidenskaben laa Holberg som hele hans Samtid meget fjernt, og hvor megen Anledning Emnet i N. Klim end kunde give, kommer han kun løst og leilighedsvis ind derpaa, skjøndt hans Helt drager ud i naturvidenskabeligt Øiemed (for at

1) Trende Epp. v. Levin 157. 2) Menoza XXXIII og XXXV. 3) N. M. P. v. S. III 152.

undersøge den bundløse Hule) og „har begyndt at lægge sig efter Physiken“¹⁾. Det eneste i saa Henseende mærkelige Sted er Nedfarten til Underverdenen i Bogens Begyndelse²⁾. Af Holbergs Selvbiographi³⁾ og hans Epistel 42⁴⁾ vide vi, at han ikke antog Newtons Lære om Universets Sammenhold ved Tiltrækningens og Tyngdens Love, som for meget mindede ham om den gamle aristoteliske Physiks *qualitates occultæ*. Han foretrækker den cartesianske Theori om en Hvirvelbevægelse i Ætheren eller de oprindelige Atomer, som derved have concentreret sig til Sole omgivne af Planeter, hver i sin Hvirvel, der drager ethvert mindre Legeme med, som kommer inden for dens Omraade. Vilde man nu⁵⁾ forklare Niels Klims Fald efter Newtons Lov om den tangentiale Hastighed og Attractionen, maatte dette forstaaes som en fysisk Incurie eller en leilighedsvis Spøgen med Newton, efter hvis System en „forsulten studiosus philosophiæ“ forvandlede til en Planet og fik sin Kringle til Drabant⁶⁾; men det ses ikke rettere, end at Faldet lige saa vel stemmer med Descartes: enhver Bevægelse fortsættes i den Retning, Impulsen giver, indtil den møder en Hindring, som standser eller ændrer den, her Inddragelsen i Planeten Nazars Hvirvel, fra hvilken N. Kl. først igjen udfris ved Kampen med Griffen. Efter Newton maatte vel ogsaa Attractionen have holdt ham fast ved Jordens indre Skal, saa han ikke var styrtet ud i det underjordiske Firmament, ligesom heller ikke ved Opfarten fra Qvama Dunstkredsens Modtryk vilde behøves til at standse ham ved Jordens Overflade⁷⁾. Abrahamsøns noget uklare Indvendinger mod Faldet i Kritiken over Baggesens Oversættelse af N. Kl.⁸⁾ synes ogsaa at støtte sig til Newtons Theori og bortfalde ved den cartesianske Opfattelse. De leilighedsvis Ytringer om

1) D. 9. 2) D. 12 ff. 3) Trende Epistler v. Levin 157. 205—7, cfr. Smith Holbergs Levnet, 241—42. 4) cfr. Ep. 1, Epigr. I 198. 5) cfr. Smith l. c. 6) D. 14. 7) D. 242, cfr. Smith Holb. Levn. 286. 8) Nyeste kbhvske lærde Efterr. 1790, Nr. 23.

hans Frygt for at forvandles til en Planet „for at dreies omkring i en evig Hvirvel“, og om „Bevægelsens sande Love, hvorefter alle Legemer, som sættes i Ligevægt, faa en cirkelrund Bevægelse“¹⁾, vidne ogsaa om, at Holberg har tænkt sig Faldet i Overensstemmelse med Descartes, om hvis Philosophi han²⁾ mener, at „det kan hænde sig, at den overalt vil komme i Moden igjen“, medens Swift i Glubdubdrib³⁾ spaar, at den vil gaa af Mode lige saa vel som Newtons. Ep. 512 ser dog ogsaa Holberg i Underverdenen Cartesius's kunstige Bygning i Ruiner, medens Newtons, som skal afløse den, endnu ikke er færdig. — Nogle andre physiske Phænomener berøres: Luftens Modtryk ved Nedfarten til Nazar⁴⁾ og Opfarten til Firmamentet⁵⁾, hvor han falder op ad (intet op eller ned i Rummet efter Descartes⁶⁾); i Forbindelse med Tanken om Antipoder?). Firmamentet er Jordens faste, indre Skal efter de gamle Philosophers Forestilling om det overjordiske Firmament, som deraf har sit Navn. Der staar Solen altid i Zenith, og Firmamentet dreier sig om den⁷⁾; paa Planeterne indenfor, som Nazar, er Natten nok lidt koldere end Dagen, men ikke mørk, da Solen vel forsvinder, men Firmamentet gjenstraaler dens Lys⁸⁾.

Cyrano gaar ganske anderledes til Bunds i alle slige Spørgsmaal; hans Værk er en ligefrem philosophisk Tendensroman, skreven af en samtidig og enthusiastisk Beundrer af Cartesius. Han slutter sig dog ikke slavisk til ham, men polemiserer mod enkelte Stykker i hans Physik, om hvilken Holberg med sin sædvanlige sunde Sans bemærker, at den alt for meget er construeret a priori og forsømmer Empirien⁹⁾. Ogsaa Cyrano indrømmer, at den som al Videnskab gaar ud fra Hypoteser, men disse udmærke sig ved deres Simpelhed og Naturlighed. Cyrano, der i øvrigt selv har skrevet et Frag-

¹⁾ D. 13—14. ²⁾ Ep. 42. ³⁾ Voyage to Laputa ch. VIII. ⁴⁾ D. 17. ⁵⁾ D. 242. Smith 236. ⁶⁾ Smith 271. ⁷⁾ D. 17. 149. 200. ⁸⁾ D. 54. ⁹⁾ Ep. 42.

ment de physique¹⁾, var i det Hele modtagelig for flersidig Paavirkning; han stod i Venskabsforhold til Cartesius's Discipel, Physikeren Rohault²⁾, og kan have kjendt Lægen Pierre Borel, der kort efter (1657?) i Genève skrev sin *Discours prouvant la pluralité des mondes*, (yderst sjelden; Uddrag i Flammarions „*Les Mondes imaginaires*“,) ja selv „Solstatens“ Forfatter, Campanella³⁾, der døde i Paris 1639 efter at have tilbragt en Række Aar i Inkquisitionens Fængsler. Den tilstræbte Videnskabelighed skader imidlertid Romanen som saadan; medens Niels Klims Fald til Jordens Indre og Flugt til Firmamentet kun give sig ud for phantastiske Indfald og derfor ingen Kritik møde, spores Indflydelsen af Tidens umodne Speculationer i Cyranos complicerede Apparater til Sol- og Maanereisen: Flasker med Dug⁴⁾, (som komme igjen i Philosophen Dehahals Reise mellem Maanen og Planeterne i de Mouhys († 1784) phantastiske Roman *Lamékis*), Raketapparat, magnetisk Apparat og Solmaskine⁵⁾. Efter sin første Opstigen i lige Linie fra Frankrig falder han ned i Canada⁶⁾, fordi Jorden imidlertid har dreiet sig under ham, og i Reisen til Solen ser han, ligesom tidligere Domingo Gonzales, Jordens Bevægelse fra Øst til Vest⁷⁾, som han forklarer cartesiansk af Hvirvelen, hvori den befinder sig. Dette foranlediger et langt Forsvar for det copernicanske System⁸⁾, som dengang ikke synes bedre befæstet i Frankrig, end Læren om Jordens Runding 100 Aar efter hos os paa Er. Montanus's Tid. Munkene i Canada⁹⁾ forklare Jordens Bevægelse af, at de i Underverdenen indespærrede Fordømte for at undgaa Helvedesilden stadig flokkevis kravle op ad Jordens indre Sider og derved bevæge den som en Trædemølle. Dette synes engang at have været en yndet Forklaring, der f. Ex. i Grimmelshausens *Abentheuer des*

1) Oeuvr., Amsterd. 1741 II. 2) Montifaud LVI. 3) Montifaud LVI.

4) Ed. 1741, I p. 5. 5) p. 22. 35. 243. 6) p. 9. 7) p. 253. 8) p. 11.

9) p. 14.

Simplicissimus 1669, (Roman fra Trediveaarskrigen ¹⁾), nuanceres saaledes, at Dværgene udføre samme Arbejde, for at Solen kan beskinne alle Jordens Sider.

I N. Klim ²⁾ fremstilles Solen som „et livløst Legeme, der af den almægtige Gud er sat midt paa Himlen for ved sit Lys og sin Varme at tjene alt det Skabte til Nytte; den bestaar af Ild og kan altsaa ikke bebos af jordiske Væsener.“ Cyrano derimod lærer ³⁾, at de øvrige Kloder ikke ere skabte for vor Skyld, men alle ere beboede; nye Verdener opstaa idelig af det forbrugte Brandstof i Solene, hvilket under deres Hvirvelbevægelse udslynges og først danner Solpletter, dernæst Planeter, indtil Solen selv gradvis slukkes og som Planet indtages i en anden Fixstjernes Hvirvel. Ved den saaledes aftagende Hede og Bevægelse forandres Livsbetingelserne; vor Jord kan oprindeligt have været Bolig for Solvæsener (Engle eller Dæmoner) ⁴⁾. En noget forskjellig Skabelsestheori efter Diodorus Siculus ⁵⁾ udvikles paa den Asteroide, Cyrano besøger paa Veien til Solen og finder som en ganske dyndet Klode, hvor Solvarmen efterhaanden udskiller de faste og de flydende Dele, hvorpaa Dyndet udskyder Bobler med Spirer, som efter deres forskjellige Natur og Solens Paavirkning blive Planter, Dyr eller Mennesker (generatio æquivoca, først nægtet af Will. Harvey, † 1658). Han synes dog selv at spøge dermed ved at lade et Asteroidemenneske sidde og vente ved en saadan Boble „for at tjene sin Broder som Jordemoder“ ⁶⁾.

Verden er efter Cyranos Maanephilosopher evig ⁷⁾, og det er kun at skyde Vanskeligheden et Skridt længere ud, naar man henfører Evigheden til en Skaber, hvem Cyrano dog andet Steds ⁸⁾ efter Cartesius tilskriver Skabelsen af Materien: forskjellig formede Atomer ⁹⁾, de runde i evig Bevægelse, de fir-kantede i evig Stilstand, hvis tilfældige Combinationer frem-

¹⁾ Bülow's Udg. 1836 Cap. V, cfr. S. 54. ²⁾ D. 238. ³⁾ p. 15. 19. 256. ⁴⁾ p. 257. ⁵⁾ p. 258. ⁶⁾ p. 269. ⁷⁾ p. 130. ⁸⁾ p. 255. ⁹⁾ p. 131.

bringe alle Naturphænomener, Stoffer og Kræfter. Der er saaledes kun eet Element ¹⁾, Cartesius's ene, legemlige Substans, med Udstrækning som eneste Mærke (i Modsætning til Aristotelikerne); Luft og Ild er fortyndet, Jord fortættet Vand; alle Legemer have Grundstoffets fælles specifikke Vægt; Tyngde og Haardhed beror paa den forskjellige Grad af Tæthed. Her afviger han noget fra Cartesius's kunstige Tyngdetheori ²⁾, hvor Centrifugalkraften ved Jordens Rotation slynger alle Atomlegemer ud, men de luftagtige Kuglelegemer paa Grund af deres Form med større Hastighed, saa at disse trykke de mere kantede jordiske Atomer ned. Andet Steds slutter Cyrano sig nærmere til Galileis Lære om Tyngden som Virkning af Jordens Tiltrækning og synes endog at ane Newtons Overførelse deraf paa hele Universet ³⁾; i alt Fald anvender han den analogt paa de andre Kloder: i Solen er rigtignok ingen Tyngde, da den intet Centrum har ⁴⁾; man staar der lige let paa Hovedet og paa Benene, og mærker ingen Træthed; men under Opfarten til Maanen ⁵⁾ virker dennes Tiltrækning først i en Nærhed, der svarer til dens ringere Masse i Forhold til Jorden; da begynder han at falde. Især afviger Cyrano fra Cartesius saa vel som fra Aristoteles's *horror vacui* ved at paastaa Tilværelsen af det tomme Rum ⁶⁾ (efter Cartesius Udstrækning uden Substans \therefore umuligt), uden hvilket Cartesius's egne Atomlegemer jo ikke kunde frembringe Verden ved deres Dreining og Afslibning, som vilde være umulig i den faste Substans ⁷⁾. Cartesius søger at klare Vanskeligheden ved at lade ethvert bevæget Legeme skyde et andet ud af dets Plads, indtil Bevægelsen i en Cirkel vender tilbage til sit Udspring. Cyrano finder sig ikke tilfredsstillet ved denne Forklaring, men hans Fører i Solriget, Campanella, giver hans egen mangelfulde Opfattelse Skylden, naar

¹⁾ p. 68. ²⁾ Fog Cartesius 51. ³⁾ Dunlop 393, cfr. S. 55. ⁴⁾ p. 281.

⁵⁾ p. 25. ⁶⁾ p. 72.

han finder Feil i Cartesius's System; denne vil vist gjerne forklare ham her oppe, hvad Døden har nødt ham til at lade staa dunkelt paa Jorden. Hist. du Soleil er maaske netop Fragment, der standses ved Mødet med Cartesius, fordi Cyrano ikke kan lade denne forklare, hvad der stod ham selv uklart i Systemet. Han følger her sin Samtidige, Gassendi, hvis Forelæsninger han havde hørt i Paris, og hvis især astronomiske og kosmogoniske Skrifter, Omtale af Maanebjerge o. s. v. stærkt har paavirket ham. I det Hele slutter Cyrano sig nærmere til Demokrits og Epikurs¹⁾ af Gassendi optagne Atomlære end til Cartesius's Modification deraf, og han gaar videre end Cartesius, forbereder Sensualismen og Materialismen ved at lade Atomernes Indvirkning²⁾ paa Sanser og Nerver vække ikke blot Sansning, men Tanker og Forestillinger. Ved Siden heraf hylder han stærkere end Cartesius den gamle Tanke om en immateriel Ild og Varme, eller Kulde og Fugtighed som organiske Grundprinciper, Elementer, der tillige frembringe sjælelige Fornemmelser, Stemninger, og ved deres forskellige Blanding bestemme Temperamentet. Mennesket indeholder mere Ild (Vitalitet) end Dyrene, Beboerne af de Solen nærmere Kloder mere end vi.

Skjøndt allerede Cartesius's aprioriske og paa dristige Hypotheser hvilende System egner sig til phantastisk Behandling, føres Cyrano ved sit Værks digteriske Karakter naturlig endnu længere tilbage, til den første Renaissanceperiodes mystisk phantastiske Naturspeculation, hvor ny optagne platoniske Ideer reagere mod Aristoteles's ensidige Rationalisme, og hvor saa mange af Oldtidens sundere physiske Opfattelser dæmrede frem igjen, som først ved Baco og Cartesius klarede ud til virkelig Philosophi. Her møde vi Cardan³⁾, Paracelsus, Giordano Bruno, Vanini, disse Tankens *enfants perdus*, som midt i et indvortes og udvortes urolig

¹⁾ cfr. Ep. 366. ²⁾ p. 136. ³⁾ Ep. 329.

bevæget Liv, forfulgte af Geistligheden, udslynge mangfoldige Tankelyn midt i Masser af gjærende, uklar og overspændt Speculation. Nærmest slutter Cyrano sig her til Campanella, hvem han gjør til sin Fører i Solens Rige¹⁾, rimeligvis efter Titlen paa hans tidligere omtalte „Solstat“, der jo i øvrigt ikke beskæftiger sig med Tanken om Himmellegerernes Beboelighed. Det gjør derimod Campanellas Hovedværk *De sensu rerum et magia*, som Cyrano især følger paa to Punkter, i Læren om Dæmonerne og om det hemmelighedsfulde Liv, der gennemtrænger ogsaa den bevidstløse Natur. Men her som ofte er det vanskeligt at skjelne, hvor han mener det alvorlig og med digterisk Phantasi videre udfører det filosofiske Phantasteri, og hvor han behandler dette satirisk ligesom Holberg og Lucian de utrolige Reisebeskrivelser, for at vise det ud af Philosophien til Digtingens Verden, hvor det hører hjemme. I sin Komædie *Le Pédant joué* og i sine Breve²⁾ har han navnlig spøget med Læren om Dæmoner, som stammer fra den fjerne Oldtid, hvis spredte Antydninger deraf, navnlig hos Plato, ere samlede af Apuleius³⁾ i Sokrates's Dæmon. Netop denne Sokrates's Dæmon optræder under Cyranos Fangenskab paa Maanen⁴⁾, som hans Beskytter og den Eneste, der forstaar hans Sprog. Han giver et Udtog af hele Dæmonernes Historie: i Middelalderens Overtro bevarede de sig som Elementaraander, Sylpher, Gnomer, Undiner og Salamandere, som Feer, Nisser, Lygtemænd, Spøgelsler og Syner, i uklar Blanding af Læren om de faldne Engle og om Hedningernes Guder som onde Aander. Renaissancephilosopherne, især Paracelsus, satte Dæmonologien i System igjen og troede derigjennem at have fundet Middel til at sætte sig i Rapport til Aande verdenen og opnaa Indsigt i Naturens Hemmeligheder. Derefter optoges

¹⁾ p. 398. ²⁾ Oeuvres, Amsterd. 1741 II, lettre XII. XIII. ³⁾ Garnier XXXIII. ⁴⁾ p. 42.

Læren af Rosenkreuzerne, de hemmelige Selskaber og de kabbalistiske Romaner. Oprindeligt stamme Dæmonerne fra Solen, og deres Legeme er meget ætherisk, efter hvad Cyrano selv bemærker paa sin Reise til Solen, at alle Legemer dér blive gjennemsigtige og¹⁾, da Tyngden, det Legemliges Modstand mod Aanden, dér ophæves, afhænge deres Bevægelser og Forandringer alene af Villien og Indbildningskraften, saa at de kunne antage alle Slags Skikkelser blot ved at forestille sig eller efterligne dem, hvilket Cyrano udfører meget phantastisk. Dette mystiske Forhold mellem Sjæl og Legeme var en af Campanellas Yndlingsideer; stillet for Inkquisitionen skal han have gjættet sine Dommeres Tanker ved at efterligne deres Miner og Gestus og derved hos sig selv frembringe samme Sindsstemning, og det samme lader Cyrano ham gjøre ved sit første Møde med ham i Solen²⁾. I Philosophernes Land i Solen gjør man sig gjennemsigtig³⁾, saa at andre kunne se ens Tanker og Følelser som Smaabilleder i Hjerne og Hjerter, og man mærker ved de langt høiere og finere Sanser hinandens Nærmelse paa meget subtile Smaabilleder, som ethvert Legeme ligesom uddunster foran sig. Cyrano taler ogsaa om et universelt, umiddelbart forstaaeligt Sprog⁴⁾, beroende paa de samme Grundsætninger, hvorefter en simpel Melodi forstaas ogsaa af umusikalske Mennesker. Det var det, vore første Forældre talte, og hvori man kan gjøre sig forstaaelig ogsaa for Dyrene. Medens saaledes Almuen paa Maanen taler ved Legemsbevægelser⁵⁾ (Pantomimer), udtrykke de Fornemme sig ved Toner, saa at endog theologiske og Retstrætter danne en Harmoni (i Holbergs Musikland⁶⁾ høres dog under en Retssag lutter Dissonanser). Ideen, som ogsaa gaar igjen i Sadeurs Reise, stammer for Resten fra Godwins Nuncius inaminatus, og Wilkins's Forklaring deraf i Mercury og andre Skrifter⁷⁾. Tanken om et universelt

1) p. 274. 302. 2) p. 388. 3) p. 425. 4) p. 260. 5) p. 51. 6) D. 174.

7) s. S. 54 b. 56.

Sprog har beskæftiget mange Lærdes Phantasi, lige fra Raimundus Lullus og Giordano Bruno til Leibnitz¹⁾.

Solen bebos foruden af de egentlige Solvæsener og Dæmoner ogsaa af Sjælene af alt, hvad der dør paa Jorden og Planeterne, men disse føle sig efter deres materielle Natur mere vel paa de skyggefulde Steder (Solpletterne, hvormed Tidens Astronomer, f. Ex. Gassendi, beskæftigede sig). Her danne sig derfor Riger af fornuftige Dyr, Planter o. s. v.²⁾, som minde om Holbergs Martinia og Mezendore. Ogsaa Dæmonerne selv dø efter et mere end tusindaarigt Liv³⁾, og fordi Solens Masse saaledes bestandig næres af Liv og Sjælens fine Ild, udbrede dens Straaler Liv og Varme⁴⁾. Hele Skildringen af Solen som Bolig for Aander og Dæmoner er neppe upaavirket af Plutarchs *de facie lunæ*⁵⁾. Lignende Forestillinger om Menneskesjælene, der stamme fra Solen og vende tilbage til den, findes hos Campanella, Sevaramberne og i alle de Romaner, der skildre en Soldyrkelse. Sevarambernes Physik og Metaphysik⁶⁾ er for en stor Del laant fra Cyrano, som deres Politik fra Morus. Ogsaa er Cyranos Lære om Solriget og til Dels om Dæmonerne næsten ordret benyttet i M.d. Roberts († 1771) *Voyages de Mylord Céton dans les sept planètes, ou le nouveau Mentor*, Par. 1765⁷⁾, en slet, romanagtig Compilation af Ariost, Swift, samt Cyrano og Godwin, hvilke sidste nævnes i Fortalen, uden at dog den stærke Benyttelse vedgaas. Her spiller i Solens Rige Fontenelle en lignende Rolle, som hos Cyrano Cartesius⁸⁾, hvis Sjæl, den største af alle Philosophers, man forbereder sig til høitidelig at modtage i Philosophernes Land (efter Pythagoras's Modtagelse blandt de Døde hos Lucian⁹⁾; Cartesius's Dødsaar 1650 tør da vel omtrent sættes som det ellers ubekjendte Affattelsesaar for

1) Hallam I 437. 2) p. 399. 3) p. 419. 4) p. 400. 5) cfr. S. 16. 72.

6) *Hist. des Sévaramb.* 1682, sec. part. II. 144 ff., III. 117 ff. 7) Garnier XVII—XVIII. 8) p. 406. 9) S. 18.

Hist. du Soleil; Hist. de la Lune skal efter Montifaud¹⁾ være skreven c. 1649). Ligesom Sokrates's Dæmon er Cyranos Beskytter paa Maanen, optræder i Solen Campanella, en af Renaissancens Forløbere for Cartesius, som hans Veileder, ligeledes efter Lucians Mønster, hvor Empedokles er Mentor for Menippos²⁾. Han fører Helten til Philosophernes Land under metaphysisk belærende Samtale om Solrigernes Natur og Væsen, der imidlertid ligesom hele dette phantastiske Værk er yderst løs og usammenhængende. Medens vi tidligere have set Sjælene danne Riger i Solen, læres f. Ex. her³⁾, at kun Philosophernes Sjæle, bestaaende af et finere, uopløseligt Stof, undgaa at optages i Solmassen, og leve et individuelt Liv i deres eget Rige.

Cyranos anden mystiske Lære er den om hele Naturen som besjælet. Verden er efter Maanephilosopherne uendelig ned ad som op ad. Universet betragtes efter Stoikernes af Renaissancephilosopherne Gi. Bruno (Della causa, principio et uno), Telesio og navnlig Campanella gjenoptagne pantheistiske Lære som et stort Dyr⁴⁾, hvis Dele, Klo-derne, atter ere levende Væsener, beboede af os. Vort Le-geme er igjen en Verden for utallige Smaa-væsener, Snyltedy-r, som der leve deres eget Liv, gjøre Reiser, føre Krige, frem-bringe Sygdomme og Forraadnelse (sml. de nyere Theorier om Bakterier; Mikroskopet aabner nye Verdener ligesom Tele-skopet). Paracelsus, Campanella o. a. gaa endnu videre ved at tillægge alle enkelte Naturting Liv, hæve det vegeta-bilske Livs Ytringer lige med det animalskes, give Planterne Bevidsthed og Mineralierne i alt Fald Følelse. Dette er i di-recte Modstrid mod Cartesius, der med mathematisk Consekvens erklærer Dyrene for rene Maskiner, da hans Substans kun har to Attributaer Tnken for det Aandelige og Udstrækning for det Legemlige, af hvilke han kun kan tillægge Dyrene den

¹⁾ p. XXXIII. ²⁾ s. S. 12. ³⁾ p. 402. ⁴⁾ p. 121.

sidste, altsaa ingen Sjæl, Bevidsthed eller endog blot Følelse¹⁾. Holberg vil ei decidere noget derom²⁾. Cartesius frygtede ogsaa de af Antagelsen af en Dyresjæl opstaaende Vanskeligheder ved Udødelighedslæren³⁾. Instinktets taler snarest for Cartesius, men de udenfor dette liggende Bevægelser af Hengivenhed, Hukommelse o. s. v. mod ham. Læren om det Maskinmæssige overførtes af Materialismen paa Mennesket, meget mod Cartesius's Mening, der netop derved vilde sætte en Sphæreforskjel mellem Mennesker og Dyr⁴⁾. — For nu at ryste Menneskets Tro paa at være Naturens Herre og Midtpunkt og den deraf følgende Benægtelse af et Bevidsthedsliv i de lavere Naturriger og af Muligheden for andre Kloders Befolkning med høiere Fornuftvæsener, forudsætter Cyrano saadanne Væsener og stiller Mennesket for deres Domstol, lader dem kritisere hans Berettigelse til Herredømmet over Verden og hans Benyttelse deraf ud fra deres Standpunkt, hvor de samme Forudsætninger og Fordomme, hvorpaa Mennesket støtter sin privilegerede Stilling, ubarmhertig vendes mod ham selv. Cyrano har først opfundet eller i alt Fald udført denne sindrige og virkningsfulde Fiction, som siden gaar gennem saa mange af det 17—18de Aarhundredes Romaner og navnlig danner Grundlaget for Swifts og Holbergs Værker af denne Art, som derfor directe eller indirecte her have laant Meget fra ham lige ned til Enkeltheder, om de end gjennemføre Fictionen langt finere og konsekventere end han og give den langt større Betydning ved at anvende i den moralske Satires Tjeneste, hvad der hos Cyrano væsentlig kun tjener til Støtte for løse og overspændte Naturspeculationer, som man oven i Kjøbet ingenlunde altid er vis paa, om han

¹⁾ cfr. den „nye eller subtile“ Philosoph i Sganarels Reise til det philosophiske Land Sc. 5, og Falster Amoenit. philol. I. 194. ²⁾ Ep. 31. 73. 124. 125. 366. 458. ³⁾ se Pontoppidans Menoza XIII. Mor. T. 121. ⁴⁾ Smith Holb. Levn. 250.

selv behandler alvorlig. Le Brets Fortale¹⁾ synes i alt Fald at opfatte det Meste som en Satire.

I Anledning af en Maanephilosoph, der driver de pythagoræiske Grundsætninger saa vidt, at han hverken vil nyde animalsk eller vegetabilsk Føde²⁾, fordi han tillægger hele Naturen Bevidsthedsliv, udvikles en allerede hos Rabelais³⁾ og i Campanellas Civitas solis antydet Ide om Planternes Overlegenhed over Mennesket. Naturen har tillagt dem større Vægt ved at sørge omhyggeligere for deres Forplantning; fordi de ikke kunne udtrykke sig paa en for os forstaaelig Maade, tør vi ikke benægte Muligheden af, at de have en maaske langt intensivere Tænkning og fuldkomnere Philosophi end vi, hvilket Moses synes at ville symbolisere ved Kundskaabens Træ. De ere ikke blevne Skaberne mishagelige ved noget Syndefald, og da de ikke have noget andet Liv, tør vi desto mindre berøve dem dette. Betænkkeligheden forøges ved de gamle atomistiske Philosophers og Campanellas Lære om den stadige Stofvexel i Naturen, Metempsychosen⁴⁾, hvorved Solstraalerne, nærrede af de Dødes Sjæle i Solen, gaa over i og nære Planterne for at faa vegetabilsk Liv, Planterne atter tjene til Næring for Dyr, og disse for Mennesker, som Følge af Naturens stadige Stræben efter at naa de høiere Former, det animalske og intellectuelle Liv⁵⁾. — Herfra er kun eet Skridt til Fabelens talende Planter og Dyr, hvilket ogsaa gøres i Voyage au soleil. Vi træffe der en Skov med talende Ege⁶⁾, der stamme fra de dodonæiske, medens de øvrige Træer kun udtrykke sig ved deres Susen, men alle have Sensitivitet og Bevidsthed: Fuglene synge for dem, og de lukke deres Grene om Sangfuglenes Reder, men lade de skadelige Fugles staa aabne; i Vintertiden dække de Jorden med deres

¹⁾ p. XVII. ²⁾ p. 113. ³⁾ III 8. ⁴⁾ p. 420. ⁵⁾ cfr. Mor. T. 119.
⁶⁾ p. 355.

egen Dragt for at holde deres Frø varme. I „de elskende Træer“ ¹⁾ symboliseres den gennem hele Naturen gaaende hemmelighedsfulde Sympathi; fra den stammer Elskov som dæmonisk Naturmagt, hvilket belægges med klassisk mythologiske Exempler og overføres paa den livløse Natur med Benyttelse af Gilberts Lære om Jordmagnetismen ²⁾ og af den mystiske Opfattelse af Nordlyset ved Jordens Poler som en Tilbagestrømning af Lyset og Varmen, men ogsaa af Menneskesjælene til Solen.

Fuglenes Rige i Solen ³⁾ nærmer sig endnu mere til Dyrefablen, idet Fuglene her optræde og handle paa en til hver enkelt Eiendommelighed svarende Maade (ofte er dog det typiske Træk temmelig vilkaarlig valgt, naar f. Ex. Paradisfuglene ere Præster), og den naturphilosophiske Tendens gaar over i den moralske. Ganske i Stilen er Cyranos Fangenskab i det hule Træ, Ørnene som Politibetjente og den Proces, en skudt Agerhøne fører mod ham som ansvarlig for den egoistiske Grumhed, hvormed Menneskene benytte deres Herredømme over Naturen ⁴⁾; de rase endog mod deres egen Art, hvilket er ukjendt blandt Dyrene. Mængden raaber paa, at hans Paastand om at være et Fornuftvæsen er latterlig ⁵⁾, da han ikke ser ud som en Fugl, og de Lærde udføre det nærmere: han er uden Fjer eller Vinger, „en skaldet Fugl“, hjælpeløs af Naturen, uden Instinkt og sløv af Sanser, saa han ikke engang formaar at vogte sig for Gift og andre skadelige Ting, og vil dog støtte sig til Sansningens og Erfaringens Autoritet (Hib til Bacos Empirisme overfor den cartesianske Dogmatisme). Han kan le (som en Nar), græde (som en Tosse), har ikke Forstand nok til at sluge eller udspytte sine Tænder, hvis Nytte Fuglene ikke kunne indse ⁶⁾. Menneskene spotte Naturens første Lov, det Skabtes Lighed og Ret til

¹⁾ p. 361. ²⁾ p. 382. ³⁾ p. 316. ⁴⁾ cfr. Holb. Første Skjemtedigt og 6 Fab. ⁵⁾ p. 318. ⁶⁾ p. 335.

at existere, og tilegne sig ved deres Styrke jus vitæ et necis over Skabningen, medens alle deres egne indbyrdes Forhold hvile paa Trældom; de forvende endog Dyrenes gode Natur og dressere f. Ex. Falke til Jagt. Ingen vil paatage sig hans Forsvar, og med en Bitterhed, der minder om den, hvormed Swift i Reisen til Houyhnhnms endnu mere misanthropisk gennemfører den samme Ide, reddes Cyrano kun ved sine tidligere Velgjerninger mod en Papagøie ¹⁾, efter at have søgt sit eneste Forsvar i at give sig ud for en af Menneskene for-dærvet Abe.

Allerede i Reisen til Maanen findes denne nærliggende Ide, at ydmyge „Skabningens Ypperste“ ved at stille ham sammen med sin Caricatur, Aben, en Benyttelse af den ydre Lighed, som Videnskaben senere har udviklet i Darwins Theori, medens N. Klim endnu, da hans Stamtavle regnes ud i Martinia, „ikke ansaa det for synderlig ærefuldt at nedstamme fra Abekatte“²⁾. En Impuls kan Cyrano have faaet fra den comparative Anatomi, som noget før hans Tid opstod som Videnskab (Vesali, † 1564; Belon sammenligner Menneske- og Fugleskeletter ³⁾). Mennesket og Aben sammenstilles alt hos Philosophen Vanini, † 1619, der ogsaa benægter Menneskets aandelige og physiske Ret til Herredømmet over Dyrene, og hævder Menneskets Opstaaen ved Udvikling af Dyrearterne. Tendensen til at nægte Menneskets aandelige Overlegenhed over Dyrene og ensidig dvæle ved den legemlige Overensstemmelse, som saa mægtig gjorde sig gjældende i Materialismen i Slutningen af det 13de Aarhundrede, forberedes endnu kun halv spøgende. Den engelske Philosophi var her som overalt den franskes Forløber og beskjæftiger sig i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede meget med Tanken om en oprindelig dyrisk Naturtilstand (Hobbes, † 1679). Foreløbig exploiteres Ideen af den satiriske Roman: den antydes vel

1) p. 350. 2) D. 161. 3) Hallam II 470.

kun af Swift i Brobdingnag og Holberg i Potu, hvor N. Kl. ved sin Ankomst af Træerne holdes for „en overordentlig Abekat“¹⁾, og senere af Aberne „for Skabningens Skyld anses for en Kammerat“²⁾, — men den udføres desto mere i Martinia, medens Swifts Yahoos ere en grel Nuance deraf. Maaneboerne hos Cyrano³⁾ ere ikke Aber, men i det Ydre en Mellemting mellem Dyr og Menneske, en Art Kæmpesaurer, der gaa nøgne og paa fire, men under hvis usædvanlige Skikkelse dølger sig en høiere Fornuft, der benyttes som Motiv til Satire over menneskelig Daarskab og Bornethed overfor det Usædvanlige. Saaledes vil Gulliver heller ikke i Begyndelsen anse Hestene i Houyhnhnm for Fornuftvæsener og mener, at Kæmperne i Brobdingnag maa være raa og grumme⁴⁾; Klim holder først Træerne i Potu for Automater⁵⁾ og vil ikke tiltro dem menneskelige Dyder⁶⁾. Cyrano anses først paa Maanen for en Abe⁷⁾, sættes i Bur, afrettes til at gjøre Kunster og forevises ligesom Gulliver i Brobdingnag⁸⁾, medens Mængden tilkaster ham Nødder, Stene o. s. v. Denne Behandling krænker især Spanieren Domingo Gonzales, „the Man in the moon“, hvem han træffer der oppe i samme Foragt⁹⁾, og hvis spanske Nationalstolthed: „Verden frembringer kun Mennesker for at skaffe os Slaver“, under disse Omstændigheder gjør en lignende Virkning, som Gullivers Pukken paa det mægtige England blandt Brobdingnags Kæmper¹⁰⁾. Heri ligger vel ogsaa et Sidehug til Spanien, Frankrigs Fjende i Trediveaarskrigen og Frondestridighederne. Godwins Bog var oversat paa Fransk 1548¹¹⁾, og har stærkt paavirket Cyrano, som ogsaa paa Maanen lader Gonzales foredrage hele Læren om Naturens Stoffer og Kræfter. Le Brets Fortale nævner Bogen blandt Cyranos Forbilleder¹²⁾, medens mærkelig nok

¹⁾ D. 19. ²⁾ D. 40. 50. ³⁾ p. 39. ⁴⁾ Swift Gullivers travels, Lond. 1819, 242 og 91. ⁵⁾ D. 19. ⁶⁾ D. 21. ⁷⁾ p. 41. ⁸⁾ Gull. trav. 104 ff. ⁹⁾ p. 65. ¹⁰⁾ Gull. trav. 138. ¹¹⁾ s. S. 54. ¹²⁾ p. VI.

Flammarion¹⁾ henstiller det som uvist, om Cyrano kjender den. Tvivlsommere er det, om Cyrano²⁾ er paavirket af Wilkins Discovery of a new world, oversat 1655³⁾. — Da Cyrano begynder at lære Sproget, anses han for en Art Vild, der ved en Naturfeil er saa lille⁴⁾; men de Lærde paa Maanen ville snarere tillægge deres eget Lands Husdyr Fornuft end fremmede Uhyrer, hvem Forsynet har berøvet to af de til Menneskets Sikkerhed og Hurtighed fornødne Ben, og hvis opreiste Stilling er som en Klage til Himlen over deres Ufuldkommenhed og Savnet af Jordens Goder, som de ikke kunne betragte. Ogsaa N. Kl. betragtes i Potu som et Dyr⁵⁾, rent legemlig lavere staaende end de Indfødte, fordi han kun har to Grene og derfor er lidet skikket til alt Slags Haandarbeide. Saaledes forvendes ligesom i Fuglenes Rige ganske effectfuldt den almindelige Betragtning, og den ydre Skikkelses Fortrin, som Mennesket er saa stolt af, blive til ligesaa mange Feil; med Rette gjør „Sokrates's Dæmon“ ham opmærksom paa, at det neppe vilde gaa en Maaneboer bedre paa Jorden⁷⁾, hvor man er ligesaa bornert overfor det Usædvanlige. Det var jo Grunde af ganske lignende Beskaffenhed, som Dattiden satte mod Troen paa Fornuftvæsener paa andre Kloder. De Lærdes Betænkning over Gulliver i Brobdingnag (han kan ikke engang være et Dyr, da han ikke kan forsvare sig endog mod de mindste, hverken grave eller klatre; han maa være en *lusus naturæ*) og Houyhnhnms's Bevis for, at Hestene ogsaa legemlig staa høiere end Menneskene⁸⁾, der ikke kunne se til Siden, gaa usikkert paa to Ben og trænge til kunstig Bedækning, ere aabenbart dannede efter dette Sted og Processen i Fuglenes Rige. Denne Kritik af Menneskenes Fordringer overfor Dyrene eller andre Kloders Beboere paa

¹⁾ p. 377. ²⁾ Nodier Bull. du biblioph. 1838. ³⁾ se S. 57. ⁴⁾ p. 83. ⁵⁾ D. 27. 36. ⁶⁾ D. 39, cfr. Fab. 204. Epigr. III. 7. ⁷⁾ p. 42. ⁸⁾ Gull. tr. 110. 260.

at være de eneste Fornuftvæsener gaar i andre satiriske Reiser over i Kritik af Europæernes Hovmod overfor de Vilde i Naturtilstanden¹⁾ eller overfor en fremmed, navnlig orientalsk Cultur og dette er næsten overalt Satirens Cardinalpunkt. Holberg er sig fuldkommen bevidst, at Satiren i N. Kl. væsentlig er af denne Art i alle dens Nuancer. Tania siger²⁾, at Europæerne tro paa de urimeligste Opdigtelser „skjødnt de holde sig selv alene for kloge og se alle andre Dødelige, hvis Sæder de kalde barbariske, over Hovedet.“ Mauvillon i Fortalen til den franske Oversættelse kalder N. Kl. „censure fine et délicate des moeurs . . . des Européens qui, quoiqu'ils se glorifient de plusieurs avantages, ne valent peut-être mieux que les peuples, qu'il leur plaît d'appeler infidèles et barbares.“ I andre af Holb. Skrifter kommer denne Satire igjen under anden Form³⁾. Fab. 171 raisonnere Svin, Mus, Fjerkræ, Æsler ud fra, at de ere Skabningens Midtpunkt, for hvis Skyld alt andet, ogsaa Mennesket, er til. Cfr. Montaigne, Essais II ch. 12⁴⁾, hvor en Gæsling taler næsten ordret som Svinet i Ep. 122⁵⁾.

¹⁾ S. 46. ²⁾ D. 204. ³⁾ Ep. 82. 122. 401. ⁴⁾ Éd. stéréotype, Par. 1802, p. 274. ⁵⁾ Den store almindelige Lighed mellem Montaigne og Holb., navnlig i Epistlerne, var vel en nærmere Undersøgelse værd; leilighedsvis vil der ogsaa i det Følgende blive gjort opmærksom derpaa. Til Dels beror den vel paa, at vi her til Lands i mange Henseender endnu stode paa samme aandelige Standpunkt i Holbergs Dage, som Frankrig i Montaignes Tid, halvandet hundrede Aar før. Men der var ogsaa et mærkeligt aandeligt Slægtskab mellem disse to Forfattere i samme Genre, hver for sig sit Fædrelands første Prosaist. Begge behandle filosofiske og især moralske Emner let og frit, som de tilfældig falde dem ind eller frembyde sig gennem Læsning; derfra hos begge de talrige Citater, oftest efter Hukommelsen. Saaledes gjøre begge første Gang Philosophien populær i Modsætning til Samtidens tørre Systematisering. Begge staa i Humanitet og Frisind høit over deres Tid, som de betragte med godmodig Satire, Humor og bon sens, men have ogsaa et stærkt Anstrøg af Skepticisme som afgjorte Forstandsmennesker, hvorfor ogsaa begge ere moderate og forsigtige i religiøse og politiske Spørgsmaal. Holb. (Levn. v. Lev. 197) roser stærkt

Paa den politiske Satire indlader Cyrano sig ikke videre og i alt Fald uden specielt Henblik til sit eget Fædre-

Montaigne, og bebreider ham kun hans alt for megen Talen om sig selv, der for Resten ligner Holbergs egen i Epistlerne, medens han fremhæver hans „Paradoxer“ α : selvstændige, usædvanlige Meninger, egnede til at vække Opmærksomhed, ganske som Holb. selv lagde Vind paa dem (Mor. T. Fort. og p. 21). — Men navnlig synes den oven nævnte Ep. 122 at være et forkortet Uddrag af visse Partier af M.s Apologie de Raimond Sebond (Essais II 12) hans udførligste og maaske eiendommeligste Essai. Den behandler (p. 152—202 et pass.) omtrent i samme Orden som Ep. 122 Menneskets Hovmod ved at tro sig Skabningens Herre og Endemaal, gjør først opmærksom paa det Urimelige i den Mening, at de øvrige Kloder kun skulde være til for vor Skyld, sammenligner dernæst Mennesket med Dyrene og viser det Tvivlsomme i hans Fortræn for dem, hans naturlige Forsvarsløshed og den flydende Grænse mellem Instinkt og Fornuft, ja, Dyd. Ogsaa Paavisningen hen imod Slutningen af Sansernes Upaalidelighed og det Vilkaarlige i vedtagne Meninger, Skik og Brug, minder ofte om Holb., specielt om N. Kl. Men M. gaar langt videre i Skepticisme og Paradoxer, f. Ex. med Hensyn til Muligheden af et Dyresprog, Naturens større Omsorg for Dyrene m. m., hvor han ofte synes at have paavirket Cyrano.

Bruun (Not. t. Ep. 122) henviser ikke til Montaigne, men til Legendre *Traité de l'opinion*, Par. 1741, en Art Culturens eller Videnskabernes Historie, som Holb. oftere har benyttet i Epp. (Ep. 123 m. Br. Not.), og som selv benytter og citerer Montaigne, navnlig i *Livre II Des bêtes* en Mængde af Dyrenekdoterne og den øvrige Udvikling fra den nævnte Essai, snart med, snart uden Angivelse af Kilden. Flere Steder (Ep. 127. 141.) paaviser Bruun, at Holb. har taget sine Citater af Montaigne hos Legendre, og denne har unægtelig hele det nævnte Sted om Gæslingen (Leg. II. 314.), ligesom ogsaa den af Holb. (Ep. 122) udtrykkelig citerede Passage af Mont. om Menneskenes Skrøbelighed findes hos Leg. (Essais, ed. cit. II 12, p. 171, cfr. Leg. III 329), men i anden Sammenhæng. Det kunde altsaa se ud, som om Ep. 122 var et ganske interessant Exempel paa ubevidst andenhaands Paavirkning fra en af de store franske Forfattere, ligesom vi have set det ved Rabelais (S. 25). Men Holb. havde Mont. i sit Bibliothek, læste ham gjerne, nævner og citerer ham ofte directe (Ep. 99. 273. 343. Mor. T. 103. 257.), ligesom hele Udviklingen og det aandfuldt paradoxale Raisonnement i Ep. 122 langt nøiere følger Ess. II 12 end Leg. II, hos hvem Citaterne af Mont. ere mere spredte, og Fremstillingen trivielt vidtløftig.

land, hvilket vel er ganske naturligt hos en Forfatter, som levede ved Hoffet paa Richelieus og Mazarins Tid, om end i underordnede Stillinger. Men han røber dog hist og her sin Radicalisme, fremhæver gjentagende Menneskenes Trællesind¹⁾; i Fuglenes Rige anser han først Ørnen for Konge efter Menneskenes Vane at vælge den Stærkeste og Grummeste²⁾; men Fuglene have netop valgt den Sagtmodigste og Svageste, Duen; oven i Kjøbet er Valget kun paa kort Tid, og ved hver Stænderforsamling er Kongen bunden og værgeløs til Stede, og kan dræbes afenhver, han maatte have orurettet. — Af Krigen er Cyrano efter de moderne, humant philosophiske Grundsætninger en afsagt Fjende, om hans Protest end staar langt tilbage for Swifts lidenskabelig glimrende Skildring af Krigenes Rædsler³⁾. Før Maaneboerne føre en Krig⁴⁾, sørge de for, at Hæren paa begge Sider er nøiagtig lige, ei blot i Tal, men i de Enkeltes Styrke og Vaabenfærdighed, saa at Udfaldet rent beror paa Tilfældet, eller rettere bliver et Slags Gudsdom mellem Parterne; i tvivlsomt Fald afgjøres det ved Lodtrækning⁵⁾, thi det er uhæderligt at seire ved bedre Udrustning eller overlegen Magt. Ogsaa stille begge Parter Philosopher og Lærde overfor hverandre til Disput, og Seiren her gjælder tredobbelt mod den i aaben Mark. Han polemiserer mod den særegne Anseelse, hvori Krigen og dens Redskaber staa: i Stedet for Kaarden, Bøddelvaabenet, bærer Maaneadelen et modsat Udmærkelsestegn, hvis Beskaffenhed ses af Svaret paa Cyranos Forundring over denne fra hans Fædrelands saa afvigende Skik⁶⁾: „Malheureuse contrée, où les marques de génération sont ignominieuses, et où celles d'anéantissement sont honorables!“ Dunlop⁷⁾ anser dette for Parodi paa en lignende Udtalelse af Montaignes

¹⁾ p. 96. 122. ²⁾ p. 328. ³⁾ Gull. 145 ff., s. senere. ⁴⁾ p. 89. ⁵⁾ cfr. Ep. 150 m. Br. Not. ⁶⁾ p. 155. ⁷⁾ Hist. of fiction, 3 ed. 396, Not.

Elev, Charron¹⁾, i De la sagesse. Men det er vist et alvorlig ment, om end extravagant Udbrud af Tidens Humanitet overfor Civilisationens Vildfarelser, støttet paa Sætningen: *naturalia non sunt turpia* og med Reminiscenter af Oldtidens Priapdyrkelse. Holbergs Potuanere anse dem for de mest fortjente Borgere, der faa de fleste Børn, „anderledes end hos os, hvor Menneskeslægtens Ødelæggere kaldes store“²⁾; de dømme en Fyrste efter Døden for at have udvidet Riget ved Angrebskrig³⁾, og optræde som Mæglere i andre Folks Stridigheder; vundne Seire optegnes ikke i Krønikerne, men betegnes ved Sørgehøitider⁴⁾, 1ste Skjemtedigt⁵⁾:

. . . til Glædes Tegn han hørte Klokker ringe,
 Just for et Menneske af andet myrdet er,
 Just for i Mennesk-Blod man Stæder svømme ser.

Ganske de samme Ideer findes i Morus's Utopia⁶⁾ (kun Forsvarskrig, en Fyrste tvinges af sit Folk til at opgive et erobret Land, Sørgehøitid ved Seire; Morus foretrækker endog Seir ved Svig fremfor ved Vaaben og anbefaler Barmhertighed mod Fangerne; andre Utopister vælge at lide Uret fremfor at føre Krig,) og i alle senere utopiske Romaner⁷⁾, modsat Oldtiden, hvor Plato endnu gjør Krigen til en af sin ideale Stats Hovedopgaver. Christendommens Betragtning af alle Mennesker som Brødre i Modsætning til Oldtidens Opfattelse af den Fremmede som Fjende (*hostis*) formaaede endnu ikke at trænge igjennem i Middelalderen, hvor Staten hvilede paa et ørkesløst Aristokrati, for hvilket Vaabenhændværket var en Forlystelse og Betingelse for Opretholdelsen af dets privilegerede Stilling; men med den nyere Tids vindskibelige Borgerstand, der finder sin Fordel ved Freden, trænger den humane Afsky for Krig og Blodsudgydelse igjennem. Holberg

¹⁾ Levn. v. Lev. 198. Ep. 273. ²⁾ D. 69. ³⁾ D. 83. Ep. 511 b. ⁴⁾ D. 63. ⁵⁾ cfr. Fab. 161. Ep. 205. Mor. T. 315. Epigr. III 117. ⁶⁾ Ed. Hanoviae 1613, p. 96. 230 ff. ⁷⁾ Hist. des Sévaramb.

erklærer Krudtet for en Forbandelse¹⁾, Helte for Slagtere²⁾, og fremstiller, ligesom det sker i vore Dage, de store staaende Hære som Hovedaarsag til Staternes Pengemangel; han fremsætter halvt spøgende et Forslag til deres tractatmæssige Reduction, som er omtrent ligesaa praktisk, som Cyranos Indretninger paa Maanen. Disse som alle andre utopiske Ideer vare stærkt paa Bane i det 18de Aarhundrede: Holberg nævner selv³⁾ „St. Pierres Drømme“ (Traité de paix universelle 1713, om en europæisk Voldgiftsdomstol), og Jeremiah Bentham gjorde ganske lignende Forslag 1789. Pontoppidan⁴⁾ bedømmer Jagt og Krig fra et christeligt Synspunkt, og indskærper Humanitet mod Soldaterne⁵⁾, men finder dog Forsvarskrig tilladelig⁶⁾. De staaende Hære ere en Byrde, og den europæiske Ligevægt kun et Paaskud for Vold og Uret⁷⁾. Ogsaa i Dueller finder Cyrano det uhæderligt at seire ved uberegnelige Tilfældigheder⁸⁾, større Kraft og Behændighed; selv Modet beror paa physiske Aarsager, som man ikke selv er Herre over, og i Kjærlighedslandet⁹⁾ blive de, som ikke frygte Døden, dødsdømte som farlige for andre. Hos en Forfatter, der selv var berygtet som Duellant¹⁰⁾ paa en Tid, hvor Dueller opstode af de ubetydeligste Aarsager og ingenlunde altid udkæmpedes med de hæderligste Vaaben, ere saadanne Ytringer mærkelige; hans Ven Le Bret siger rigtignok, at han aldrig selv udfordrede, men kun sloges som Secundant, hvad den Gang var Skik; men Duellen mellem de Striden aldeles uvedkommende Secundanter er da den allermindest berettigede. Den kjendtes ogsaa her til Lands¹¹⁾, men navnlig Franskmandenes Duelsyge omtales af alle Forfattere, lige fra Barclay (Euphormio) til Pontoppidan¹²⁾. Duellerne havde efter Henrik II.s ulykkelige Død afløst Turnerin-

¹⁾ Ep. 98. ²⁾ Ep. 97. 302. Helteh., Forber. t. Ziska og Scanderbeg.

³⁾ Ep. 39, cfr. Ep. 13. ⁴⁾ Menoza XIX. ⁵⁾ XXII. ⁶⁾ XXXVII.

⁷⁾ XLV. ⁸⁾ p. 92. ⁹⁾ p. 435. ¹⁰⁾ Oeuvr. II, lettr. XV. ¹¹⁾ s. Bruuns Not. til Ep. 87. ¹²⁾ Menoza XXII.

gerne i Frankrig, og Religionsstriden forøgede deres Forbitrelse. Mindre mærkeligt er det, at en fredelig Professor som Holb. i Potu¹⁾ sætter Duellanter under Formynderskab som ufornuftige Børn og henviser til Grækere og Romere, der ikke kjendte denne Galskab, hvilket nok for Resten er tvivlsomt. Dueller maa have været almindelige her dengang, da det var nødvendigt ved Frd. 17 Marts 1741 at gjentage og skærpe D. L.s Bestemmelser i 6—8—4. Duellanter straffedes paa Liv og Gods og fik uærlig Begravelse²⁾.

Cyranos øvrige løse og spredte Notitser om Maaneboernes Sæder og Skikke ere mindre betydende, idet hans Lune enten blot slaar sig løs uden satirisk Bihensigt, eller Hensigten, som ofte hos Holberg og Swift, kun er at ryste en bornert Tids Opfattelse af det Tilvante, Skik og Brug eller egne Fordomme som Grundlove for Tilværelsen (ganske som i Spørgsmaalet om Mennesket som eneste Fornuftvæsen,) ved at skildre et Samfund, hvor der er vendt op og ned paa alt dette. Naar Indbyggerne nære sig af Extracter i Dampform af Spiser³⁾, hvilket er langt sundere end vor Næring, minder dette baade om Lucians sande Historie⁴⁾ og om Liebigs langt senere Opfindelser. Maaneboerne have opfundet en Sats, der paa een Gang skyder og steger Fuglene⁵⁾, hvilket fører os midt ind i Slaffenland, og for Digterne i alt Fald kommer det ud paa det samme, naar Vers ere lovligt Betalingsmiddel, dog kun originale, stemplede efter deres Værd af den poetiske Mønt Saaledes kunne aandrige Personer aldrig lide Nød, hvilket kun altfor ofte var Tilfældet i Frankrig paa en Tid, da Renaissanceen kun til Dels havde bekæmpet den Anskuelse, at Poesien høist var en ørkesløs Tidsfordriv. — Som Hilsen og Ærbødighedstegn sætter man sig ned og bedækker Hovedet, modsat hos os⁶⁾, ligesom hos Holberg Martinianerne vende Bag-

1) D. 81. 2) Werlauffs Antegn. 1858 p. 280. Ep. 12. 86. 87 m. Bruuns Not. Fab. 53. Ep. 140. 3) p. 57. 4) S. 17. 5) p. 61. 62. 6) p. 153.

delen til og dertor pynteHalen, som de ere særlig stolte af¹⁾ (Satire over de latterlige franske Moder og Pyntesygen, sikkert uden noget Bihensyn til Kammerherredecorationen, hvilket ikke vilde stemme med Tidens Anskuelser). Da Cyrano skal gjøre vanærende Afbigt for sine kjætterske Meninger om Maanen, klædes han prægtig og trækkes Byen rundt i en Vogn af fire Prinser³⁾. Paa lignende Maade, men i Forbindelse med Eiendomsfællesskabet, bruges i Utopia⁴⁾ Guld og ædle Stene til det foragteligste Brug, ringe Redskaber, Slave-lænker o. s. v., og Tarveligheden er saa stor hos de Fornemme, at et fremmed Folks rigt smykkede Gesandter anses for Slaver eller Narre, medens de ringest Klædte i deres Følge hilses med Ærbødighed. Sligt staar imidlertid hos Cyrano løsrevet og uden Vægt eller Forbindelse med Betragtninger over Luxus og Tarvelighed. Mere Betydning have Bemærkningerne om Død og Ligfærd. Paa Grund af det for Indbildningskraften Modbydelige ved Legemets Begravelse og Forraadnelse, gjør han det ligesom Morus i Utopia til en Straf at blive begravet⁵⁾, hvilken endnu skærpes ved et stort Sørgefølge, paa Jorden den største Ære. Det er dog ikke den christelige Betragtning af Døden som en glædelig Befrielse, eller Morus's og Swifts hos Houyhnhnms, der se den som naturlig og uundgaelig, derfor ikke som Gjenstand for Sorg og Frygt⁶⁾, der her ligger til Grund. Ligene brændes⁷⁾, da Sjælen ligesom Cartesius's „Livsaander“ er en subtil, ulegemlig Ild, der herved renses fra det jordiske Stof og vender tilbage til sit Udspring i Solen ligesom hos Campanella og Sevaramberne. Af mere praktiske og hygieiniske Grunde afskaffer Holberg i Potu⁸⁾ i alt Fald Begravelse inde i Byen selv (den hedenske Brændeskik, som allerede Morus optager, turde vel ei foreslaas under Christian VI, siden den endnu

¹⁾ D. 151. 146. ²⁾ cfr. Jean de Fr. Act 4, Sc. 4. ³⁾ p. 101. ⁴⁾ Ed. cit. 174 ff. ⁵⁾ p. 148. Ut. p. 269. ⁶⁾ Gull. p. 297, cfr. S. 56. ⁷⁾ p. 149. ⁸⁾ D. 33.

ikke har kunnet trænge igjennem trods alt, hvad der taler for den), desuden al Pragt ved Begravelsen, store Sørgefølger og de usande, rosende Ligtaler, som erstattes ved almindelige Betragtninger over Liv og Død. Holberg spotter ogsaa de vidtløftige Nekrologer ¹⁾ over ganske dagligdags Personer, som ved deres Indholdsløshed nærme sig til Satirer. — Dødsfrygt kjendes ikke paa Maanen ²⁾, tvertimod er Tilladelsen til at dræbe sig selv ligesom i Sadeurs Reise og andre af Tidens Romaner, der forberede Oplysningsperiodens Christendomsfjendskab, eftertragtet af alle og gives dydige Oldinge som en Belønning. Hos Morus ³⁾ er Selvmord moralsk Pligt for alle uhelbredelig Syge og Lidende; Eudaimonismen er Princip, men Utopierne, der gjøre sig til Opgave at fremstille det lykkeligst mulige Liv paa Jorden paa Grundlag af den rene Fornuft og den vel forstaaede Egoisme, ende næsten alle, i ubevidst Satire over deres egen Afmagt, med directe eller indirecte Anprisning af Selvmord lig den, der i Verdens mest fortvivlede Tider, den romerske Keisertid, forenede de tilsyneladende mest modstridende philosophiske Secter, Stoikere og Epikuræere. — Ubunden kjønslig Frihed og concubitus promiscui er Lov paa Maanen ⁴⁾ ligesom mere eller mindre i alle de utopiske Romaner.

I Qvamboia ⁵⁾ lader Holberg Ungdommen regere og Alderdommen lyde, fordi de Gamle i en vis Alder blive uskikkede til alvorlige Forretninger og faa alle Barndommens og Ungdommens Feil (gaa i Barndom) ⁶⁾. Dette er en lunefuld konsekvent Gjennemførelse af den Fornuftgrundsætning, som hos os medfører det modsatte Forhold mellem Alderdom og Ungdom: at de Forstandigste skulle styre, og udtrykkelig retter Holberg derved kun en meget speciel Satire mod dem, der som Unge ere Vismænd, men med Alderen blive udsvævende,

¹⁾ Mor. T. 469. Epigr. V. 5. 39. VI. 56. Ep. 155. 496. ²⁾ p. 150.

³⁾ Utopia p. 220. ⁴⁾ p. 95. ⁵⁾ D. 97. ⁶⁾ Mor. T. v. Rode 163.

kaade og især forfængelige og rangsyge, foranlediget af Forhold som de, han sigter til i „Den honette Ambition“ Act 2. Sc. 7: „Folk her i Landet blive ikke ret galne, førend de have naaet deres tresindstyvende Aar“¹⁾. I sine Komedier og andet Steds tager han imidlertid ofte Ungdommens Parti overfor Datidens strenge Forældremagt og Alderdommens Ensidighed og Stædighed²⁾. At Hustugten ikke var mindre streng i Frankrig, se vi af Molières Komedier, men det er dog nærmest Lysten til at stille alle jordiske Forhold paa Hovedet, der lader Cyrano give de Unge Magten paa Maanen³⁾ og gjøre et Forsøg paa at fremstille Alderens indbildte Fortrin som lige saa mange Feil. Han bliver dog selv bange for at ryste Pietets- og Respectfølelsen og udtaler, at han har sagt mere, end han mente, thi for at rette et kroget Træ maa man trække det skjævt til den modsatte Side⁴⁾. Naar de Unge have naaet den fulde aandelige og legemlige Modenhed ere de, som den energiske og handlekraftige Alder, bedst skikkede til at styre, medens de Gamle ere legemlig svage, og deres Erfaring ofte kun er Resultat af en Række Tilfældigheder, deres Klogskab kun Tegn paa aandelig Svækkelse, Frygtsomhed og Langsomhed til at handle. Hvorfor vise vi dem da først vor Ærbødighed, naar de have mistet de Egenskaber, som berettiger den? Ved vor Fødsel raadspørges vi, som ere de mest interesserede derved, slet ikke; vore Forældre følge kun deres Drift ved at avle os, hvilket desuden er deres simple Pligt; thi er det Synd at berøve et Menneske Livet, saa er det endnu værre, ei at skjænke ham det, naar det staar i vor Magt. Vi selv derimod kunde have foretrukket at fødes til en ganske anden Tid og i en ganske anden Skikkelse. En lignende Betragtning af Forholdet mellem For-

¹⁾ Heltindeh., Indl. t. Maria Stuart og Christina af Sverrig. Fab. 129. Ep. 345. ²⁾ Heltindeh., Forber. t. Mlle de Montpensier og Md. de Mazarin. Legrelle Holb. consid. comme imit. de Molière, p. 58 ff. ³⁾ p. 104. ⁴⁾ p. 110.

ældre og Børn findes hos Morus og Swift, som dog ikke deraf udleder de Yngres Forrang, men Berettigelsen af at tage dem fra Forældrene og opdrage dem offentlig¹⁾. Hos Cyrano skyldte derimod de Gamle Ungdommen dyb Ærbødighed og blind Lydighed²⁾, og naar de forse sig, straffes de med at gaa paa to Ben (sml. tidligere Satire over Menneskets opreiste Stilling)³⁾ eller med Prygl in effigie. Holberg forkaster denne „alt for let sindede Philosophi“, hvorpaa han nævner Exempler fra Oldtiden⁴⁾, og vil, som ovenfor omtalt, i Qvamboia slet ikke røkke ved Forældremagten, men kun opstille et af sine sædvanlige „Paradoxer“, som han derfor heller ikke betænker sig paa at føre ud i sine yderste Conseqvenser, saa de Gamle behandles aldeles som Børn og virkelig faa Ris, medens han andet Steds, f. Ex. i Potu, fremhæver Agtelse for Alderen som et Fortrin⁵⁾.

Cyrano optager efter Rabelais Satiren mod den forældede aristoteliske Philosophi, der, støttet paa sit Forbund med Theologien, endnu levede et Skinliv ved Universiteterne. Efter at Renaissancens Platonikere i uordnet Begeistring havde reist den frie Tankes Banner, foretog Cartesius det første systematiske Angreb paa den middelalderlige Methode for at befri Philosophien fra Theologiens Lænker. I Mangel af Grunde greb denne til Forfølgelse, saa vidt Tidsaanden vilde tillade det, og i denne Strid skriver Cyrano nu directe i den cartesiane Skoles Tjeneste, medens Holberg hos os hundrede Aar senere fører den samme Kamp fra et mere almindeligt Standpunkt som Ordfører for det 18de Aarhundredes Oplysning og den sunde Forstand. Skjøndt Reformationen ligesom Renaissancen havde fremhævet Plato mod den katholske Scholastiks Støtte, Aristoteles, var dog Melancton i sin Logik, der naturligvis blev Philosophiens symbolske Bog ved alle protestantiske

1) Gull. 64 ff., s. senere. 2) p. 127. 3) S. 84. 4) Mor. T. 26. 5) D. 29. 66.

Universiteter, eklektisk vendt tilbage til denne, og saaledes holdt Aristotelismen sig her langt seigere end i de romanske Lande, indtil i Slutningen af 18de Aarhundrede Wolffianismen, støttet paa Leibnitz, fordrev den, medens Cartesianismen var gaaet os forbi¹⁾. Holberg er som det 18de Aarhundrede i det Hele ingen Ven af den metaphysiske Speculation overhovedet, men vil have den afløst af den praktiske Moral; Cyrano derimod nærer den største Begeistring for den, kun at han vil have den ført ind. i et nyt Spor, det cartesianske.

Dunlop²⁾ synes slet ikke at kjende Hist. du Soleil, (som ikke findes i Garniers Voyages imaginaires, hvilken Dunlop i det Hele synes at have benyttet,) naar han lader Swift have efterlignet den i sin Beskrivelse af Laputa, de philosophiske Charlataners og Projectmageres Land, hvorimod ganske vist Swifts Brobdingnag er paavirket af Hist. de la Lune. Saadan Satire findes slet ikke i Hist. du Soleil, paa de løsrevne Bemærkninger nær, at man i det philosophiske Land dør af at proppe sin Hjerne for stærkt (*crever d'esprit*)³⁾, og at Pedanterne, med firkantede, hornede Hoveder, opholde sig ved Hukommelsens Flod og fremskrige, hvad de have lært uden ad, i Selskab med Papegøier og Stære⁴⁾. Derimod kan det i Hist. de la lune vel opfattes som beslægtet med Swifts og Holbergs Satire over Projectmagere, naar en Mathematiker, der „hører til de Folk, som love meget, men intet holde“, vil trække Jorden op til Maanen ved en Maskine⁵⁾, eller naar Husene paa Maanen staa paa Hjul og flyttes ved Seil, der fyldes ved Blæsebælge, eller skrues op og ned i Jorden efter Aarstiderne⁶⁾. Her kommer ogsaa Cyranos Had til Pedanteri og Autoritetstvang, især den aristoteliske, frem i stærk satirisk Form, der meget minder om Holberg. Dæmonerne saa vel som Domingo Gonzales have forladt Jorden og begivet sig til

1) cfr. S. 68. 2) Hist. of. fiction 397. 3) p. 423. 4) p. 416. 5) p. 164.
6) p. 128.

Maanen, fordi de elske Fornuften og Sandheden og søge Frihed for Indbildningskraften, som her nede har udsat Galilei, Copernicus og Campanella for Sophisters og Pedanters Forfølgelse. Gonzales er falden i Inkquisitionens Hænder for Cyranos egen Yndlingslære om Tilværelsen af det tomme Rum, som stred lige saa meget mod den aristoteliske *horror vacui* som mod Descartes. Enhver, der vover slige Paastande uden at bære en Doctorhat, behandles som en Kjætter eller Idiot, medens paa Maanen en Tærskers Mening er lige saa god som en Philosophs, naar han kan forsvare den ¹⁾. Under de Examinationer i Philosophi og Physik, Cyrano gennemgaar paa Maanen for at bevise, at han er et Menneske ²⁾, slaar han om sig med „Aristoteles's Pedanterier, hvoraf nu til Dags alle Frankrigs Lærestole gjenlyde“, men det gaar ham ikke bedre, end Klim ved hans forskellige Overhøringer i Potu, hvor han trods sit *testimonium academicum* og sin Disputats om de Gamles Tøfler ³⁾ og netop formedelst sit hurtige Nemme fradømmes Fornuft ⁴⁾.

De Maanelærde bevise Cyrano ⁵⁾, at hans Aristoteles maa have rettet Grundsætningerne efter sin Philosophi, ikke omvendt, saa at hans Forsvar til sidst reduceres til Sætningen: *contra principia negantem non est disputandum*. Navnlig hidses han ved deres Paastand om Verdens Evighed, som strider baade mod Aristoteles og Troen, til at erklære Jorden for en beboet Verden og deres Verden for en blot Maane ⁶⁾, hvilket de tage lige saa ilde op, som Potuanerne Beretningen om Træernes, og Houyhnhnms om Hestenes Stilling i vor Verden ⁷⁾. Raadet lader ham saa erklære for en Struds ⁸⁾ og forbyder at tillægge ham Fornuft ⁹⁾. Om Satiren her sigter til noget bestemt Tilfælde er uvist; en Parlamentsbeslutning af 1624 hævdede Aristoteles mod nye Systemer; Cartesius

¹⁾ p. 46. 67. ²⁾ p. 87. 96. ³⁾ Tanian hos D. 208. ⁴⁾ D. 33. 37. ⁵⁾ p. 87. ⁶⁾ p. 96. ⁷⁾ D. 28. ⁸⁾ p. 86. ⁹⁾ cfr. Dunlop 395.

optraadte imidlertid først 1630, og et Forsøg af Sorbonnen¹⁾ paa at faa Parlamentet til at skærpe det gamle Forbud af 1624 og anvende det paa Cartesius, hvilket Boileau og Racine hindrede ved deres Satire Arrêt burlesque, 1674²⁾, ligger længe efter Cyranos Død; men Tendensen til at virke ved Tvang og Forbud i Troens og Tankens Verden laa i Tidsaanden. Allerede Aristoteles's første Modstander P. Ramus's Lære var bleven fordømt³⁾; Descartes's Bøger sattes paa Index librorum prohibitorum „donec corrigantur“, og medens han levede i Holland, bevirkede hans Modstander Voëtius en Ordre til Professorerne i Utrecht 1644 om at lære efter de gamle Grundsætninger⁴⁾. Det er, hvad Holb. kalder „Kulsvier-Philosophi“⁵⁾. Efter først at have repræsenteret Fornuften gaa Maaneboerne altsaa her over til at være Speilbillede af menneskelige Daarligheder, især naar de oven i Kjøbet anklage Cyrano paa Livet og ville tvinge ham til at gjenkalde paa Pinebænken. Men hans Dæmon frelser ham ved en Tale⁶⁾, der paa een Gang er en Protest mod Tros- og Tanketvang og mod den inhumane Retspleie, i begge Henseender Forberedelse for Voltaire og Oplysningsperioden: Dersom han er et Menneske, kunne de kun tvinge ham til at fornægte sin Tro, ikke til at forandre den, thi Forandring bevirkes kun ved Overtalelse. Er han et Dyr, taler han jo kun af Instinkt, som han ikke er ansvarlig for, og som de ikke bør vredes over⁷⁾. Dette simple Raisonnement er dristigt nok for sin Tid. Sadeur forsvarer sig paa samme Maade hos Australboerne, og lignende humane Retsgrundsætninger findes i Potu, hvor man ikke vil dømme N. Klim, før man ved Aareladning har undersøgt, om han er et Fornuftvæsen eller et Dyr⁸⁾, og siden tager formildende Hensyn til hans

1) Fog Cartesius 72, cfr. Hallam IV 204 ff. 2) Oeuvres de Boileau, A la Haye 1722, IV p. 1 c. not. 3) Hallam. I 538. 4) Dictionn. de Moréri, art. Descartes, og Fog: Cartesius 68 ff., cfr. S. 95. 5) Ep. 74. 6) p. 98. 7) Mor. T. 266. 8) D. 24.

hurtige Dømmekraft¹⁾. Potuanerne „holde det for grusomt at lænkebinde et Menneskes Tanker og herske over Samvittigheden“²⁾. D. 141 findes Aareladning ogsaa som Straf for dem, der disputere om Metaphysik. Smith³⁾ sætter Aareladningen, som human Foranstaltning for at se, om ikke fysiske Abnormiteter bevirke Forbrydelsen⁴⁾, i Forbindelse med Cartesius's Lære om Forholdet mellem Sjæl og Legeme, *systema causarum occasionalium*; men den synes snarere at stemme med det aristoteliske *systema influxus physici*, hvorefter Sjæl og Legeme, altsaa ogsaa deres sygelige Tilstande, umiddelbart paavirke hinanden. Holberg mener ogsaa⁵⁾, at vi undertiden forvexle Sindets Sygdomme med Legemets, men satiriserer dog over sin egen Regel i Mytak⁶⁾, hvor man overdriver den og lader Medicin træde i Stedet for Justits. Den samme Ide findes i Sam. Brunts Reise⁷⁾, hvor man bruger Vomitiv og Purgering som Straf, idet Laster og Forbrydelser betragtes og behandles som legemlige Sygdomme. Nyere Tidens Humanitet har jo netop i denne Henseende givet den retslige Medicin et vidt Spillerum, og behandler Meget som aandelig Abnormitet, der fordem belagdes med haard Straf; ja, en vis Skole er vel endog ligesom det 18de Aarhundredes Materialisme tilbøielig til at borttage ethvert personligt Ansvar fra Forbrydelsen som et naturbestemt Udslag af aandelig Anlagthed og forkerte Samfundsforhold. Holberg⁸⁾ er ikke blind for denne Fare, men er høist sandsynlig bragt til sin Anskuelse ved et af de mærkeligste Phænomener af denne Art, de kort før hans Tid grasserende Hexeprocesser, hvor utvivlsomt en usund, hysterisk Exaltation som en Art aandelig Epidemi bredte sig i vide Kredse og forfulgtes med Baal og Brand⁹⁾, indtil endelig i den berygtede thistedske Besættelses-

1) D. 139. 2) D. 24. 26. 45. 3) Holb. Levn. 250, Anm. 4) Ep. 281. 467. 5) D. 124. Levn. v. Levin 151. Ep. 506 b. Mor. T. 66. 76. Ep. 107. 6) D. 123. 7) p. 78, s. senere. 8) Ep. 467. 519. 9) Kjøge Huskors 1608—15.

sag 1696¹⁾ Lægerne i Odense og det medicinske Facultet raadspurgtes af Biskop Bircherod, „om den kunde henføres til nogen naturlig Sygdom (som Commissarierne nu agtede at foregive), særdeles efterdi her vare saa mange besynderlige Circumstantier og indicia“²⁾, hvormed denne sørgelige Galsskab snart standsede.

Denne Tanke findes slet ikke hos Cyrano, skjøndt han vel deler Hippokrates's og Bodins († 1596, République) senere af Montesquieu i *Esprit des lois* udviklede Lære om physiske og klimatiske Aarsagers Indflydelse paa Menneskets aandelige Disposition (Taine), naar han lader Fuglene hæve Retten i mørkt Veir³⁾, som kan forstemme Dommerne. Ogsaa Holberg tilskriver⁴⁾ Jordbunds- og Vegetationsforskjellen store Ulighed, der paa et saa lille Rum er mellem Folkene paa Nazar. Han kjender Bodin og citerer ham⁵⁾, men er naturligvis nærmest paavirket af Montesquieu. Andet Steds advarer han dog imod at tilskrive den legemlige Constitution og Naturforholdene en afgjørende Indvirkning paa Aaandslivet og saaledes gjøre Mennesket til en Maskine, f. Ex. i Anledning af den franske Materialisme og La Mettrie⁶⁾; men ogsaa overfor Montesquieu selv hævder han Regeringen, Lovene, de medfødte Anlæg og Culturen en overveiende Indflydelse paa Nationalcharacter, Sæder, politiske og religiøse Forhold⁷⁾.

De religiøse Spørgsmaal holder Cyrano saa vidt muligt ude, af naturlig Forsigtighed overfor Tidens Intolerance ligesom hans Lærer Cartesius, der tørt erklærer, at man skal holde sig til Fædrenes Religion. I Samtalen med Guvernøren i Canada erklærer Cyranó sig ogsaa villig til at underordne sin Forstand under Troen⁸⁾, efter dog først at have fremsat

¹⁾ P. Paars 1. Bog 4 Sang, Note. ²⁾ Bircherods Dgb. 325, Werl. Antegn. 429 ff. 450, 457. Winkel-Horn Peder Syv p. 33. ³⁾ p. 324, ⁴⁾ D. 89. ⁵⁾ D. og N. St. 1749, p. 69. ⁶⁾ cfr. Ep. 260, 473, 510. Heltehist., Forber. t. Akbar og Petrus Alexiowitz. ⁷⁾ Ep. 516, 518, 519. ⁸⁾ p. 18.

sine mod Tidens Tro stridende physiske Meninger, bl. a. om de een Gang af Skaberen fastsatte Naturlove i Modsætning til Troen paa Opholdelsens uafadelige Under¹⁾. Hvor Cyrano imidlertid tvinges ind paa disse Emner, behøves ikke Fortalens Vidnesbyrd for, at han i Grunden er en Skeptiker af Demokrits og Pyrrhons Skole, langt mere end Cartesius, hvis System, i alt Fald i sin senere Udformning, snarere støttede Religionen. De Maanelærde erklære Ordet Mirakel for et fa-belagtigt Udtryk²⁾: de vidunderlige Sygehelbredelser, man nævner, bevirkes ved Indbildningskraften, ligesom man lettere helbredes af den slette Læge, man har Tro til, end af den dygtige, naar Troen mangler. Den, der troende gjør Løfter til Helgene, bevirker selv sin Helbredelse; dør han derimod, er der altid dem, der ville sige, at Gud for hans Tros Skyld har endt hans Lidelser, og saaledes, om end ad en anden Vei, opfyldt hans Bøn; endelig om han vedbliver at være syg, er det, fordi hans Tro er svag: alle Fald ere Overtroen gunstige. Paa Maanen begynder en „fordærvet“ Yngling³⁾ (Indrømmelse til Troen) en Udvikling mod Sjælens Udødelighed: lige saa lidt, som den i dette Liv kan virke og være uden sine legemlige Redskaber, vil den kunne det i det andet; den er da som Maleren uden Pensel. Men Cyrano tillader ham i sin jordiske Rettroenhed ikke at fuldføre, en forsigtig Maade at erklære Troen fallit overfor Fornuften. I Fuglenes Rige forklares Menneskenes Tro og Udødelighedshaab af deres medfødte Trællesind: fra den Ringeste har enhver her nede sin Overmand, og Udødelighedstroen beror paa Frygt for, i den anden Verden ingen at have til at befale over sig; derfor lave de sig heller Guder af Træ, end de savne dem⁴⁾. Her gaar det ogsaa ud over de religiøse Ceremonier: at Cyrano er et Menneske, altsaa fortjener Døden, bevises af, at han hver Morgen knækker sig selv over (knæler til Bøn) og ved ma-

¹⁾ p. 13. ²⁾ p. 160. ³⁾ p. 103. 161. ⁴⁾ p. 337.

giske Ord og Ceremonier, f. Ex. at lægge Hænderne sammen, gjør sine Ben hele igjen. Ogsaa Potuanerne forkaste den mekaniske Andagt efter Klokkeslet¹⁾, og finde det ligesom Tanian latterligt, at Europæerne anraabe Guddommen i Tact og efter Noder²⁾. De vise Oldingers Selvmord paa Maanen³⁾ ledsaget af mystiske Orgier, hvor deres Venner æde deres Kjød, drikke deres Blod og tro at gjenoplive dem i Børn, de samtidig avle, lader Cyrano minde om visse jordiske Folk, formodentlig mystiske Secter, thi det vilde dog være for plump en Satire paa den katholske Nadver, hvorom Protestanten Holberg kun lader Tanian⁴⁾ sige, at Præsterne i Syden bære Kager om, som de give ud for Guder, hvilket endog tros af dem, som selv have bagt dem. — Da Cyrano er dødsdømt i Fuglenes Rige⁵⁾, trøstes han med Fornuftgrunde (uden Hensyn til at det forudsættes, at han som Menneske ingen Fornuft har): Døden kan ikke være noget stort Onde, da Naturen har gjort den saa hverdagslig og fælles for alle; det Værste er Dødsfrygten, og i den Henseende ere de værst stillede, som have et langt Liv for sig. For Resten kan han, der som Menneske ikke har nogen udødelig Sjæl, ved Metempsychose gjenopstaa, maaske som Del af en Fugl, et tænkende Fornuftvæsen, rigtig nok uden Bevidsthed om sin forrige Tilværelse, men Hovedsagen er dog at leve. Montifaud XL. citerer Stykker af Tragedien Agrippine, som endnu tydeligere end Romanerne vise, hvor nær Cyrano staar det 18de Aarhundredes Fornægtelse; men han opponerer i øvrigt mod Kirken mere i Videnskabens end i Trosfrihedens Navn.

Den religiøse Fritænkning og Tolerancefordringen optraadte ved Siden af Renaissancens øvrige Humanitetsgrundsetninger samtidig med Videnskabens Emancipation fra Midlaldernes overdrevne Aandelighed. Under den almindelige

¹⁾ D. 57—58. Mor. T. 478. Epigr. VI. 36. ²⁾ D. 207. ³⁾ p. 151.

⁴⁾ D. 208. ⁵⁾ p. 343.

Beundring for den hedenske Klassicisme, samt ved Reformationens Fremhævelse af den aandelige Frihed i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede ytrede den sig forholdsvis dristig, men dog mere mod Formen, Kirken, med en vis Respect og Sky for directe Angreb paa selve Religionens Indhold, som Aarhundreder havde holdt helligt. Saaledes hos Morus, hos Rabelais halv skjult i kaad Forklædning, i Montaignes Essais¹⁾, hos de fleste Renaissancephilosofher blandet med mystisk Overtro²⁾. De stærke Brydninger mellem Katholicisme og Reformation i det følgende Aarhundrede førte over hele Europa den religiøse Iver, men tillige Intolerancen tilbage: Katholicismen saa ikke mere gennem Fingre med noget for Oldtidens og Kunstens Skyld, Protestantismen glemte sin Oprindelse og indesluttede sig i et scholastisk Dogmesystem med Fordring paa blind Underkastelse. I denne Periode ere derfor de religiøse Satirer faa, og holde sig ligesom Philosophien (Cartesius) til al Fritæknings naturlige Standpunkt i en orthodox Tid, hvor man ikke tør tale ganske frit: Fremhævelse af Tolerancepligten med den Indskrænkning, som det bestandig mere overveiende Hensyn til Staten, Helheden, paalagde Individets Frihed, idet den traadte i Stedet for det katholske Pavedømme. Cartesius, der jo i det Hele begynder skeptisk for at ende dogmatisk, synes at overføre sin Lære om Sansningens Upaalidelighed ogsaa paa de aandelige Evner, og Subjectiviteten er ham kun for saa vidt Udgangspunkt, som han er vis paa at, men ikke paa, hvad han tænker. Navnlig i sin, mest praktiske, Ethik underordner han bestemt Subjectet under det Bestaaende, Religion og Love³⁾, og det ikke blot som en for Fritænkningen dengang nødvendig Forsigtighed. Cyrano er langt dristigere, men Holberg følger Cartesius: hos ham ere alle Fanatikere

¹⁾ II ch. 11. 19. ²⁾ S. 75. ³⁾ Fog Cartesius 60.

strafbare, thi den Enkelte maa underordne sig det Hele, og Samvittighedens Udsagn, Nidkjerhed og Indskydelser, kan forvexles med Tykblodighed og fordærvede Vædsker¹⁾.

Udviklingen gik imidlertid rask videre. Erfaringsphilosophien (Empirien, Baco) i England fra det 17de Aarhundrede og Naturvidenskabens bestandig stærkere Udvikling forjog Renaissancens Mystik fra Religionen som fra Philosophien og maatte snart føre til Skepticisme, samtidig med at Religionskrigenes ordkløvende Fanatisme vakte Tænkernes Lede og dogmatisk Indifferentisme. Baco begynder den halv dulgte Rationalisme, stadig med Staten som øverste Autoritet, bestandig dristigere fortsat af Hobbes, Cherbury og Chillingworth. Under Paavirkning fra det republikanske Holland, fra Bayles († 1706) Skepticisme og Spinozas († 1677) Fornægtelse, udvikles den videre af Shaftesbury og Locke († 1704) til Sensualisme: kun Sanserfaring giver Vished, i Modsætning til al philosophisk og religiøs Dogmatisme²⁾. Lockes berømte Letter on toleration 1789 stiller den fornuftige Religion ligegyldig overfor alle Confessioner og erklærer, at Hensynet til Sjælens Frelse er Staten uvedkommende, men udtaler sig stærkt mod religiøse Fredsforstyrreere og udelukker endnu af Hensyn til Statens Ro Katholikerne fra Religionsfriheden, ligesom samme Aar Vilhelm III.s Toleranceedict Katholiker og Atheister. Med Tolerancen optræder imidlertid den engelske Deisme utilsløret som Parti (Toland † 1722 o. fl.)³⁾ og opløser sig snart i Skepticisme (Hume † 1776) og Materialisme, idet Naturvidenskabens og Matematikens Overvægt medfører en ensidig mekanisk Opfattelse af Aandslivet⁴⁾. Det sidste Skridt foregaar dog først i Frankrig i det 18de Aarhundrede⁵⁾, efter at engelsk Indflydelse havde beseiret Cartesius's Dogmatisme og Bossuets

1) D. 141. 2) cfr. S. 75. 3) s. Bruuns Not. til Ep. 2. 9. 17. 4) S. 64.

5) Ep. 465—67. (La Mettrie).

og P a s c a l s absolute Fornuftfornægtelse, medens de nye Ideer varsomt vare forberedte et halvt Aarhundrede før (Fontenelle, Bayle, dristigst i enkelte Romaner som i Patots Jacques Massé¹⁾). Voltaire aabner Kampen og indfører de engelske Frihedsideer paa alle Punkter, den ensidige Beundring for Naturvidenskaben samt Tolerancefordringen (Lettres anglaises 1730), men ham synes Holberg at kjende mærkelig lidt til og nævner ham næsten ikke²⁾, medens Pontoppidan feider mod denne „Ugudeligheds Læremester i Paris.“³⁾ Rousseau, Encyclopædien og den franske materialistiske Philosophi optræde først i Holbergs sidste Leveaar og længe efter Niels Klim.

Her spores da nærmest Paavirkning af den engelske Deisme og dens absolute Tolerancefordring, Anskuelser, som alt før de kom til Orde i Videnskaben, udtaltes netop af de utopiske Romaner i uafbrudt Rækkefølge siden Renaissancen. Disse Romaner, hvis ensidige Forstandsretning stemmer saa godt med Holb., forberede det 18de Aarhundredes Utilitarisme og hylde den naturlige Religion, Deismen og den øverste Moralgrundsætning: Gjør mod andre, hvad Du vil, at de skulle gjøre mod Dig!, som ogsaa Holberg fremstiller som almengyldig⁴⁾. Men tillige hævde de stærkt Trosfrihed, og Morus siger, at man lige saa lidt kan tvinge Menneskene til at tænke ens, som den Blinde, En- eller Skeløiede til at se som alle andre. Dette svarer ganske til Landet med de forskjellig formede Øjne i N. Klim⁵⁾, hvor det, „som alene er Følge af en Naturfeil, regnes til Gjenstridighed og Ondskab“, hvilket med Hensyn til Kjættereri og Religionssecternes indbyrdes Forhold gjentages i Tanians Reise⁶⁾. Man maa i Utopia nok gjøre Proselyter, men ikke prædike med Voldsomhed og fordømme anderledes Troende, i

1) S. 47. 2) cfr. Ep. 73. 413. 3) Menoza XXIII. 4) D. 190. Ep. 40. 144. 5) D. 93, cfr. Ep. 450. 6) D. 205.

hvilket Tilfælde man dømmes som borgerlig Urostifter, og dette rammer netop en af de nys omvendte Christne¹⁾). Ganske samme Lov findes hos *Sevaramberne*²⁾, hvis Forfatning i det Hele er laant fra *Morus*. Det er formodentlig fra dette Synspunkt, man maa se *Morus's* senere Strenghed mod de engelske Reformerte, da han blev Kantsler: Trostvang kan lige saa fuldt øves af fanatiske Secterere, som af Statskirken. Vanskeligt er det ogsaa at forene hans Død som en Art Martyr for Katholicismen mod *Henriks VIII's* vilkaarlige Kirkeregimente med hans Udtalelser i *Utopia*, hvor han berøver Præsterne al politisk Magt, forkaster Askesen og øiensynlig sympathiserer med en eudaimonistisk Naturreligion, om han end ikke directe udtaler sig mod Christendommen. Gudstjenesten i *Utopia* skal holdes i saadan Almindelighed, at alle kunne deltage³⁾, men de fleste ere Theister, tro paa een Gud som Verdens Skaber og Styrer og paa Belønning og Straf i et andet Liv, thi den naturlige Moral alene er ikke nok til at holde Menneskene paa Dydens Vei; men Dyden bestaar atter kun i et naturligt Liv (*Rousseau*) og en vel forstaaet Egoisme, der søger Lykken uden at krænke andre⁴⁾. Derimod er Atheisme og Materialisme forbudt og straffes med Udelukkelse fra Embeder, i Modsætning til det 18de Aarhundredes revolutionære Fritænkning, forberedt hos *Cyrano* og i senere Utopier som *Sadeurs Reise*; fuldstændig utilsløret i *Hist. des Ajaouiens*⁵⁾.

Større Forsigtighed viser *Holberg* i at skjule sin temmelig indifferente Theisme: baade *Fyrsten af Potu* og *Tanian*⁶⁾ rose *Europæernes Religion* i Modsætning til deres Sæder og Skikke, men antage den dog ikke, ganske som i flere af Utopierne, hvor den væsentlig vinder Bifald for de første Christnes Eiendomsfællesskabs Skyld; men andet Steds, f. Ex. hos

¹⁾ Ut. p. 263. ²⁾ Sec. partie, II 133. ³⁾ Ut. p. 259. ⁴⁾ Ut. p. 266.
⁵⁾ S. 48. ⁶⁾ D. 45. 205.

Sevaramberne, lade de Christne sig omvende til Landets Religion. Potuanerne ere Theister ganske ligesom Utoerne¹⁾; deres Religionssystem bestaar i faa, simple Sætninger, og de, der ville lægge Tanken i Baand ved yderligere Speculation, straffes strengt, ligesom hos os Fritænkerne²⁾. For Resten kan enhver frit dyrke Gud paa sin Vis, og kun de, der offentlig angribe den herskende Religion, straffes som offentlige Fredsforstyrre.

Om Intolerancen overfor de nye physiske og astronomiske Lærdomme er alt oftere talt.³⁾ Baade Cyrano og Holberg spotte den uvidende Mængdes fra Prædikestolen nærrede Overtro. Et af de livligste Stykker hos Cyrano er den lange Beretning i Indledningen til Hist. du soleil om, hvorledes han formedelst sin Maanereise ansaas for en Troldmand og efter en lang, eventyrlig Flugt og Forfølgelse kastedes i et skrækkeligt Inkvisitionsfængsel, en Satire over den katholske Geistligheds Fanatisme, der benytter den inhumane Retspleie, Dommernes Sløvhed og Folkets Dumhed. Allerede hele dette Stykkes livfulde Charakter i Modsætning til den ellers ofte slæbende Fortælling lader formode, at det i det Væsentlige er et Eventyr, Cyrano selv har oplevet, hvilket bekræftes af Montifaud LXIV (Grunden til hans Forfølgelse var for Resten snarest en Replik i hans Tragedie Mort d'Agrippine⁴⁾). Trods Forskjellen i denne Henseende fra et protestantisk Land i det 18de Aarhundrede, minder dette Stykke levende om Slutningen af N. Klim, Gjenkjendelsesscenen med Abelin⁵⁾, hvor Helten efter sin underjordiske Reise vækker Opsigt og Tilløb, anses for Jerusalem's Skomager, „der nylig havde ladet sig se i Hamborg“, og for et Varsel om Verdens Undergang. Om denne da almindelige Overtro se Elberling Nic. Klimii iter subterr. 265, Not.⁶⁾. Her er det vel Præsten selv, der stand-

¹⁾ D. 60. ²⁾ D. 57. 84. ³⁾ S. 57. 67. ⁴⁾ Montif. XXXIX. ⁵⁾ D. 245 ff. ⁶⁾ Bruuns Not. t. Ep. 60. Ep. 216. Görres deutsche Volksb. 201. P. Paars 1 Bog 1 Sang. Holb. Jød. Hist. I. XV cap 15.

ser Snakken, — af Frygt for sin Tiende; men Abelin raader N. Kl. med Hentydning til Geistlighedens Intolerance til at tie om sine Eventyr¹⁾. Den lærde Abelin selv anser det for rimeligere, at N. Kl. er forkoglet af Nisser og Trolde, end at han har været i Underverdenen²⁾; ved Nedfarten, til Nazar anses Klim for en Komet, der varsler store Ulykker o. s. v.³⁾ I Slutningen af Hist. de la Lune, hvor Dæmonen fører Cyrano ned gennem Luften⁴⁾, sammenlignes denne Fart med Troldmændenes Luftreiser, deres Føren Uveir o. s. v., nøiagtig svarende til Historien om Finnen og Finnekunsterne i de unge Klimers Fortale⁵⁾. Hyrderne, som Cyrano møder efter Nedfarten, og deres Forfærdelse⁶⁾ ligner Historien om Drengene ved Sandvig, som Klim tiltaler paa Qvamitisk⁷⁾.

Slutningen af Hist. du soleil indeholder især literær Satire, som imidlertid er saa speciel fransk og rettet mod Samtiden, at jeg ikke skal gaa nærmere ind derpaa, skjøndt Fortællingen om Elskovslandet med dets Sæder og Skikke⁸⁾ hører til det Vittigste og mest Vellykkede hos Cyrano. Det gaar her ud over Tidens allegorisk sentimentale Kjærlighedsromaner og Hôtel de Rambouillet's affectert galante Stil, de søgte italienske Ordspil og den spanske Svulst, som just culminerede hen imod 1650, og som Cyrano selv ingenlunde er upaavirket af i sine pompøse Naturbeskrivelser og sin allegoriske Solgeographi, saa lidt som i sine Breve og øvrige Værker, skjøndt han netop i Romanen indførte en hel ny Genre, hvilket vel i Forbindelse med hans dristige Phantasi har skaffet ham det Ry, han en Tid nød.

Cyrano og N. Klim afvige vistnok meget fra hinanden i Hovedtendens, Plan og Anlæg, og deres fleste Overensstemmelser bero enten paa enkelte ledende Ideer, som vare fælles for hele Europa i de Tider, f. Ex. Kampen mod den aristote-

¹⁾ D. 251. Ep. 60. ²⁾ D. 249. ³⁾ D. 16, 42. 246. Ep. 141. ⁴⁾ p. 165. ⁵⁾ cfr. S. 60. Werl. Ant. 386. ⁶⁾ p. 166. ⁷⁾ D. 245. ⁸⁾ p. 432.

liske Philosophi, der faldt et hundrede Aar senere hos os end i Frankrig, ¹⁾ — eller de kunne forklares gennem Swift, som har benyttet Cyrano og atter er benyttet af Holberg ²⁾, saaledes f. Ex. Hovedideen, at give Fornuftvæsener Skikkelse af Dyr (Kæmpefauner, Fugle, Heste, — hos Holberg Træer), at parodiere Mennesket ved Aben, at stille Europæernes Laster og Taabeligheder overfor et absolut fornuftigt Naturfolk. Saaledes er der neppe tilstrækkelig Grund til at formode, at Holb. har kjendt Cyranos Værk, om de end undertiden staa hinanden nær i Ting, der slet ikke forekomme hos Swift, navnlig i Qvamboia ³⁾ og i den nys nævnte Slutning af Hist. de la lune. Holberg nævner aldrig Cyrano, hvis Værker heller ikke forekomme i Bruuns Fortegnelse over nogle Dele af Ludv. Holbergs Bibliothek, Kbh. 1869, hvor ogsaa kun Titlerne paa theologiske, philosophiske, juridiske og historiske Værker ere bevarede. Da det dog forekom mig at være af Interesse at vide, om Cyrano var bekjendt hos os paa Holbergs Tid, har jeg gennemgaaet en Del af Tidens Bogauktionskataloger og mellem Etatsraad Monraths Bøger (solgte 2. December 1709) under Nr. 343, og Geheimeraad Niels Benzons (4 Juni 1708) Nr. 394 fundet Oeuvres diverses de Cyrano de Bergerac 1676, tom. 1—2, 4to, samt paa sidste Sted under Nr. 111, 12mo Cyrani Bergeraci Sele-narchia anglice.

Beslægtet i Indhold med Cyrano, men modsat i Tendens og udelukkende philosophisk-polemisk er Voyage du Monde de Descartes, udg. 1690 af den franske Jesuit og Historiograph Daniel ⁴⁾, † 1728 (Recueil de divers ouvrages philosophiques, théologiques, historiques, apolo-gétiques et de critique par le R. P. Daniel de la Compagnie de Jésus, Tom. I, à Paris 1724, 4to). Under de lange Stridigheder om Cartesius's System sluttede Jesuiterne

¹⁾ S. 24. ²⁾ S. 83. ³⁾ S. 92. ⁴⁾ Ep. 294. Betænkn. ov. Historier, i Danm. Hist. III. Levn. v. Levin 193 ff.

sig til Kirkens og Theologiens gamle Allierede, Aristotelikerne, medens de mere frit tænkende Oratorianere og Jansenister forsvarede Cartesius. Père Daniel er dog ingen bornert Theolog eller ubetinget Fjende af Cartesius, og aldrig bitter i sin Polemik, som han lige saa fuldt vender mod Aristotelikerne som mod visse Punkter i Cartesius's System, især Physiken. Bogen er en temmelig løs og uformelig Blanding af satirisk Fortælling og philosophisk polemisk Afhandling, der ved sin ubundne Frihed i Formen og sin almindelige Ringeagt for de philosophiske Systemer og den speculative Physik minder om Lucian, hvis Finhed, Vid og Elegance den dog er langt fra at naa. Som Grundlag benyttes Cartesius's mystiske Antydninger om Muligheden af, at Sjælen for en kort Tid kan forlade Legemet og atter vende tilbage, en Kunst, som Finnerne ogsaa kunne ¹⁾. Swedenborg har senere en lignende Ide. Under en saadan momentan Fraværelse blev Cartesius holdt for død, og hans Legeme begravet i „Stockolm“, hvorpaa Sjælen tog sin Tilflugt til den tredie Himmel, for der praktisk at forsøge sine Hvirveltheorier. Et Par Cartesianere, deriblandt en af de ivrigste, père Mersenne, († 1648, bl. a. Forfatter til Questions harmoniques, hvori der er Tale om Kunsten at flyve), pleie at besøge ham der, ligeledes skilte fra deres Legeme, og tage Forfatteren med for at omvende ham til Cartesianismen. De reise da først til Maanen, og Reisen begynder med en Skildring af det Stemningsfulde og Tiltrækkende ved en klar Maaneskinsaften, næsten ordret efter Begyndelsen af Cyranos Voyage à la lune (samme Motiv benyttes for Resten i Lucians Menippos og senere af Fontenelle). Ellers er Forfatteren streng mod Cyrano: de mange fra Legemet skilte, omvankende Sjæle have bundet ham Krøniker paa Ærmet; Maanen er ubeboet og kun midlertidigt Opholdssted for Aander. Paa Veien møde de Reisende i Luf-ten Sokrates, Plato og Aristoteles, der disputere; den

¹⁾ cfr. Apologet. Fort. t. N. Kl.

Sidste fordømmer Cartesius og sætter ham i Linie med de gamle Skeptikere og Sophister, medens Plato atter bagtaler Aristoteles. Paa Maanen realiserer Plato et Steds sin Republik med Udelukkelse af alle Fremmede; andet Steds væbner Aristoteles's Stat sig mod Cartesius med Syllogismer o. s. v., under Commando af Cartesius's Modstander ved Universitetet i Utrecht, Voëtius, og deres Strid refereres derpaa historisk. En Mægling forsøges, navnlig for at gjøre Polemiken mindre grov. — Nu gennemreises Maanen, der er en Klode som vor, med Bjerge, Have, Marker og Skove, tørt beskrevet efter Datidens astronomiske Begreber og oplyst ved et Maanekort, vistnok efter Grimaldi. — Efter en Episode med en Mandarin, der til Cartesianernes store Forbitrelse har ladet sig omvende ved Kirkens Beviser for Guds Tilværelse, men forkaster Cartesius's, naa de den tredie Himmel, hvor Cartesius temmelig vidtløftig foredrager en Del af sit System. Forfatteren er ikke rigtig med, indtil der forandres noget ved Hjernen i hans Legeme, som ligger hjemme (efter Cartesius's Opfattelse af Legemet som en Maskine, i rent udvortes og tilfældig Forbindelse med Sjælen gennem Nerverne, Hjernen og „Livsaanderne“; *systema causarum occasionalium*). Nu bliver han ivrig Cartesianer, ser Cartesius lave en lille Prøveverden af Chaos eller Atomerne i det kun tilsyneladende tomme Rum ved Hjælp af Hvirvelbevægelsen og de tre Atomelementer, og forsvarer efter sin Tilbagekomst til Jorden kraftig Systemet. — Bogen slutter med en Række Breve, der fremsætte de vigtigste Indvendinger mod Cartesius's Physik, Læren om Dyrene som Maskiner o. s. v., som Forfatteren ikke kan besvare, da han senere er falden i Unaade hos Cartesianerne, har mistet Tryllemidlet, hvorved han skilte Sjælen fra Legemet, og hans Hjerne er kommen i sine gamle Folder, saa den dømmer Tingene upartisk.

Som man ser, holder dette Værk sig udelukkende til Sati-
ren over Tidens filosofiske Systemer og frembyder ingen

Sammenligningspunkter med N. Klim. Det samme gjælder flere samtidige og senere Værker, der væsentlig beskæftige sig med physiske og astronomiske Spørgsmaal, men for Fuldstændigheds Skyld kortelig her skulle anføres, idet jeg i øvrigt henviser til Flammarions udførligere Sammenstilling, hvor dog adskillige af de her nævnte mangle. Det attende Aarhundredes Fritænkning støttede sig jo væsentlig over for Bibelen til den opblomstrende Naturvidenskab, og dennes endnu forsigtige Forløber, den lærde og aandrige Fontenelle (1657-1757)¹⁾, skrev 1686 *Entretiens sur la pluralité des mondes*, en populær astronomisk Afhandling til Udbredelse af det copernicanske System, Descartes's Hvirveltheori og det rette Blik paa Himmellegerne som Verdener. Den indeholder intet romantisk eller satirisk Element og er nærmest beslægtet med Wilkins's *Discovery of a new world*; men det er forbausende at se, hvor meget Videnskaben siden Aarhundredets Begyndelse og ved Overflytning fra England til Frankrig er gaaet frem i klar, let og elegant populær Fremstilling, et skarpt Vaaben i Hænderne paa de franske Deister og Naturalister. Fontenelle giver en Astronomi for Damer, interessant og let læselig som en Feuilleton, i fri Samtaleform, fuld af aandrige og underholdende Digressioner, forklarende og bevisende ved Sammenligninger og slaaende Billeder i Stedet for ved matematiske Beviser, og med Udgangspunkt (ligesom *Cyrano* og *P. Daniel*) fra Betragtningen af Himlen paa en smuk Maaneskinsaften. Saaledes spredtes Sans for og Kundskab til Naturen i vide Kredse; Fontenelles Værk er endog oversat paa Dansk af Eilschou 1748; ogsaa Holberg stiller²⁾ de nye og de gamle astronomiske Anskuelser overfor hinanden. Og denne Udbredelse kunde behøves, thi de physiske Sandheder synes lige saa nye og ubekjendte, som paa Wilkins's Tid. Fontenelle maa ganske paa samme Maade forsvare sig mod Mistanke for Kjætter³⁾, og henvise til Amerikas Opda-

¹⁾ Holb. Levn. v. Lev. 122. ²⁾ Mor. T. 110. ³⁾ cfr. S. 57.

gelse og Antipoderne imod det Utrolige i Hypotesen om Himmellegemernes Beboelighed, som støttes paa, at de væsentlig ere af samme Natur som Jorden. Han veed, at Maanéns Atmosfære i alt Fald er usynlig, og mener, at dens Beboelse maaske er underjordisk, i de store Hulinger, paa Grund af Dagens Hede (jfr. Kepler)¹). Den lange Nats og Jordskinnets Skjønhed fremhæves phantasifuldt, ligeledes Himmelrummets øvrige Vidundere, Jupiters fire Maaner, Mælkeveiens Grupper af Sole, de periodiske Stjerner, men navnlig Planeternes umaadelige Forskjel i Størrelse, Afstand fra Solen, Temperatur, og den Indflydelse, dette maa have paa deres mulige Beboere, en Naturens Rigdom op ad, som vi kun kunne gjøre os en Forestilling om ved at se den umaadelige Rigdom ned ad her paa Jorden: Biernes Stat, Infusionsdyrenes grænseløse Riger og Vanddraabens Verdener, i hvilke Mikroskopet lodder bestandig dybere.

Den hollandske Astronom Huyghens's Kosmotheoros, af lignende Indhold, men langt dristigere i sine Hypoteser og mindre interessant skreven, udkom 1698; 1739 skrev Kindermann Reise in Gedanken durch die eröffneten, allgemeinen Himmels-Kugelen, videre udført i hans Vollständige Astronomie, Rudolst. 1744, 4to. Dette for Indbildningskraften saa tiltalende Emne, om Maanens og Planeternes Beboelighed, har affødt en lang Række pseudoviden skabelige Skrifter lige ned til Skotten Brewster, 1854, og Franskmanden Flammarions La Pluralité des mondes habités og Les Mondes imaginaires et les mondes réels, 1865, hvori disse Theoriers nyeste Historie efter Holbergs Tid kan søges, — saa vel som mere phantastiske eller spøgefulde Behandlinger, fra Swedenborgs mystiske Aandereiser (De telluribus in mundo nostro solari, 1758), den tidligere nævnte Voyage de Milord Céton og den omtrent samtidige Relation du Monde de Mercure²), til

¹) S. 62. ²) Garnier XVI.

Fouriers og Spiritismens Drømmerier, den sindrige Mystification Découvertes dans la Lune, faites au Cap de la Bonne-Espérance par Herschel fils 1836, Amerikaneren Edgar Poe, Jules Vernes De la Terre à la lune, 1865, og Autour de la Lune, hvor hele Nutidens naturvidenskabelige Apparat er benyttet til at give Phantasteriet en skuffende Sandsynlighed, der gjør Sammenligningen med de tidligere Romaners ofte plumpt skizzerede Opfindelser og upraktiske Speculationer ganske interessant. Louis Carbonnel Voyage politique, scientifique et littéraire dans le monde de la lune, I, Hambourg 1812, er derimod et aldeles taabeligt Eventyr, en Reise paa en fortryllet Hest, Kampe med Luftaander o. s. v., med indstrøede Allusioner til Tidens, især Napoleons Historie, lige saa plumpt i Opfindelsen, usammenhængende og meningsløst som de svageste Producter af denne Art 200 Aar tidligere. Fortsættelsen er heller aldrig udkommen.

I nær Forbindelse hermed staa Luftseiladsromanerne, saaledes lige efter Brødrene Montgolfiers første Forsøg 1783—84 Aventures singulières d'un voyageur aërien par Mr. J., 1785, som omtaler den gamle Lyst til at flyve, Dædalus etc., nævner Cyrano o. s. v. Ballonen søges styret ved Fugle (Godwin), derefter ved Benyttelse af Luftstrømninger; men Bogen indeholder for Resten kun trivielle Eventyr paa en Luftreise i Asien. Endnu af ringere Interesse er den ældre Aventures d'un voyageur aërien, histoire espagnole 1722 (i samme Bind paa kgl. Bibl.; af M-A. Legrand?), hvor en af den store Gustav „August“ af Sverrigs Sønner flyver til Spanien ved Finnekunster.

Ligesom de eventyrlige Opdagelsesreiser ¹⁾ udartede ogsaa en Gren af Maanereiserne til blot løs og ligegyldig Ramme for de i Nytteperioden saa almenyndede, moralsk sociale, didaktiske Afhandlinger, hvor den kjedsommelige „Oplysningsphilo-

¹⁾ S. 46.

sophi“ forklædte sig som Digtning for at smugle sig ind i en Læsekreds og uden om Censuren. Listonais (Pseudonym for Tiphaine de la Roche eller sandsynligere Villeneuve) Voyageur philosophe, Amsterd. 1761, skildrer phantasiløst og usammenhængende en Drøm om en Maanereise med et Luftskib, bevæget ved Vinger eller Vifter, og udbreder sig med snakkesalig Brede i to Bind om alle 18de Aarhundredes fysiske og metaphysiske Opdagelser, moralske og sociale Theorier. Maanen som Jordens Drabant har samme Natur som denne, men forskjellig er dens fra Jorden vendende Del, Maanens Amerika, hvor Forfatteren styrter sig ned gennem en Vulkan. Her finder han en utopisk Stat i „Oplysningens“ Aand, hvor vidunderlige Opdagelser gjøres ved Hjælp af en sjette Sans; Opdragelsen er fornuftig og kjedelig, Agerdyrkingen agtet, og den oplyste Absolutisme hersker, hvorved Danmarks Exempel ivrig anbefales. Dødsstraf er sjelden, Pinebænk afskaffet, Brugen af Læger og Sagførere saa vel som Moden indskrænket; endog det franske Theater reformeres, og tilsidst drukner Formen af en Maanereise ganske i en Vandflod af kjedsommelig Didaktik.

For Fuldstændigheds Skyld skal jeg nævne et Par Maanereiser som jeg ikke har kunnet faa fat paa, og som mangle hos Flammarion, nemlig Histoire curieuse d'un nouveau voyage à la Lune par un aëromane, 1784 (vistnok af den 1794 henrettede Jacobiner og Boghandler Momoro i Paris), og Life and adventures of John Daniel, omtalt af Dunlop¹⁾ som indeholdende en Robinsonade og en Maanereise. Efter Titlen skulde man vente noget af La sphère de la Lune, Par. 1652, der imidlertid kun er en Satire over Kvindernes Ubestandighed, hvorpaa Maanens skiftende Phaser vare Symbol. Derfor paa Fransk „avoir des lunes“, „être en bonne lune“, „avoir un quart de lune dans la tête,“ (dansk

¹⁾ 3 ed. p. 420.

„Lune?“) „Lunatique“ lunefuld, extravagant, gal, fordi Maanen mentes at have Indflydelse paa visse Sindssygdomme: „maanesyg“; maaske ogsaa i Forbindelse med Troen paa et Dæmonliv paa Maanen. — Lige-saa blottet for Interesse er Syngespillet *The world in the Moon* af Settle, opført i London 1697¹⁾. Det er kun Ballet- og Operadivertissement, efter franske Forbilleder skudt ind mellem Acterne i en Komædie, uden nogen-somhelst Forbindelse med den i øvrigt temmelig meningsløse Handling. Noget Lignende er *Arlequin empereur de la Lune*²⁾, som Italienerne 1684 spillede i Paris, men som dog spottende sigter til Tidens Speculationer over Maanens Beboelighed og undertiden minder om *Cyrano*.

I vor ældre Literatur har jeg fundet en i visse Henseender ikke uinteressant Maanereise allerede fra anden Halvdel af 17de Aarhundrede, der vel ikke har nogen fysisk eller astronomisk Interesse, men dog viser, at de vidunderlige Reiser allerede saa tidlig vare kjendte og benyttede som Ramme for Satiren ogsaa hos os. *Reise til Utopia*³⁾ af den berygtede Pamphletist Jacob Worm, der 1681 blev deporteret til Trankebar, maa være skrevet 1677—80, medens han var Præst i Viborg, da der forekomme locale Hentydninger og Anekdoter. I øvrigt er det et rent politisk og personligt Skandskrift, som han producerede saa mange af⁴⁾, lige slet i Form og Indhold, hyppig aldeles usammenhængende og uforstaaeligt, dels ved Forfatterens og Afskriverens Feil, dels ved tilslørede Tidsallusioner.

Han beretter sin Patron, hvorledes han „paa Hjemreisen til Utopien er falden udi Læsningen af Deuteron. 33, 14, . . . hvor der tales om Solens og Maanens modne Frugter, og deraf kom jeg i Tanker om en *Del Mathematici*, hvilke har sluttet Landskaber at ligge udi Maanen, som udi Synderlighed

1) Engl. Plays V. p. kgl. Bibl. 2) Gherardi Théâtre. italien, tom. I, cfr. Skavlan Holb. som Komædieforf. p. 186. 3) Mscr. i Thottske Sml. 1523. 4to, Nr. 91, nævnt af N. M. P. III 468. 4) sml. Rahb. og Nyer. Dsk. Digtek. III 261 ff.

en Florentiner har skrevet et temmelig stort Volumen om . . . , som det omsider gik mig som Paulo, jeg blev henrykt udi den 3die Verden og udi de Landskaber, som ligge under Maanen“ Han beretter nu, hvad han har set og hørt der, og begynder med nogle halv allegoriske og uklare physiske Bemærkninger om Maaneboernes Æquinoctium, Zodiacus og Meridian, hvor han bl. a. sigter til den Ide om Ustadighed, der symbolsk forbandtes med Maanen, naar han siger: „det, de tager sig for at gjøre, bliver ubestandigt, og det, de slutter den ene Dag, faar Fald den anden Dag, enten in excessu eller in defectu.“ Derefter kommer han til Religionen, om hvilken det hedder, at „den er god nok, men er forbuden, ingen anden at være end den, Indbyggerne ere opfostrede udi, dog indsniger sig andre . . . saa at en Part selv ikke veed, hvad de tro“, og saa gaar han løs paa „Patriarchen“, rimeligvis den unge Biskop Hans Bagger, en jævnlig Skive for Worms forgiftede Pile: „ligesom han havde Judæ Liberi, falske Øine, Demetrii Mund, saa havde han og et Ræve-Hjerte“, hvorpaa der fortælles en i det Mindste nu ganske uforstaaelig Anekdote om ham, rimeligvis en Begivenhed fra den skaanske Krig. — Det er ikke godt at vide, hvad han mener med sine Folk med Tranehalse og lange Øren, Pygmæi, 6 Spand lange, og Folk med tilfrossen Forstand, Reminiscentser fra de vidunderlige Reiser, vistnok med satirisk Anvendelse paa Tidsforholdene ligesom de tre glubske Hunde udenfor „Grottførstens“ Palads, Jøderne i hans Omgivelse, Katten i Fruerstuen og den fjederløse Krage, som holde Fattigfolks Klager borte fra ham, sikkert dengang gjennemsigtige Allusioner til Hofforhold. For Resten skaaner han ikke Regeringen: „hvad Penge er anlangendis, da før de faar gennemgaaet alle deres Hænder, som ere Betjente af Financen, hensmeltes de, og ingen kunne komme til Landets Beskjermelse, men af nogle sære Personer bortsnappes“ „Man kan faa Mennesker til Kjøbs, endog af de fornemste; de sælger sig vel ofte selv,

lader sig og leie til at sælge andres Gods“ Paa Raadhuset var Justitia malet med en Klud for Øiet, et Sværd i den ene og en Vægtskaal i den anden Haand, „og sandelig, hun var blind, hun kunde ikke se, hvem retfærdig Sag havde, og i saa Maade lukte hun ind de, som havde Uret at tale, men de Fattiges Sager maatte ikke høres, lagdes ellers en uretfærdig Sag i Veiskaalen, da lagdes der saa meget Guld til, at Guldet stod lige med Sandhed og kunde overveie den.“ „Udenfor Hovedstaden saa jeg en hel Galge fuld af smaa Tyve, som ikke vare hængte for den store Skyld, de havde, thi der vare de, som bedre havde fortjent at hænges, end disse smaa, men at de ei skulde røbe de store Tyve . . .“ „Der er et helt Skib fuldt af Admiraler og et helt Regiment Generaler, men fast ingen Baadsmænd og Soldater, og de faa, de har, tracterer de Fleste, saa Gud vil hævne det.“ Der klages ogsaa over den Anseelse, de indvandrende Fremmede staa i, og alt dette „kommer de Fattige og Elendige til at drage mangt et Suk over Grotførsten, alligevel han i Meget er fremmed og uskyldig. Andre vare der, som mente, han herom skulde have nogen Videnskab, men bar det hos sig, indtil Skjeppen blev overfuld, at han da kunde udøse alle sin Vredes Skaaler.“ Ogsaa Begjærligheden efter fremmede Varer og Moder laster allerede Worm: „Landsens Frugt er kostelig og ædel, men ikke elsket hos dem selv, hvorfor fremmede Skibe dem andre Vare tilfører, som ere smukke for Øiet, og fører deres bort igjen, som er nyttige for Maven; men mig tykkes, det var et godt Land, som kunde føde sine Indbyggere, men Skarns Indbyggere, som ikke ville nøies med deres eget Lands Formue.“ „Deres Dragt er mestendel hver Maaned foranderlig, undertiden fransk, spansk, italiensk, tysk, undertiden af alle forblandet. . .“ — Slutningen lyder: „Dette er det, jeg i Hast kan erindre; jeg har søgt at komme did igjen at se mig mere om, men det er gaaet mig som Fran-

cisco Dracone, han var en Gang paa det Land, hvor Guldet fandtes, men han kunde ikke finde det mere. Vale!“

N. M. Petersen¹⁾ nævner som samtidigt Sidestykke til N. Klim en anden Maanereise i vor Literatur, en kort Spøg paa 5 Sider i den lærde Chr. Falsters *Amoenitates philologiae s. Discursus varii*, Amstelod. 1732 III, Stk. XXVIII, *Iter per Lunam*. Den frembyder vel kun ringe Lighed med N. Klim, men har ligesom den forrige Interesse ved at vise, at hele denne Literaturgren saa vel som Utopierne i det Mindste vare kjendte af de Lærde hos os, idet næsten ethvert Træk er laant fra de i det Foregaaende nævnte Værker, navnlig Godwin, hvis Værk i hollandsk Oversættelse findes i *Geheimeraad Benzons fornævnte Bogkatalog*²⁾ Nr. 1259, 12mo: *Gonzalez Van de Man in de Maan*. En fornem, men enfoldig Udlænding, der studerer i Kjøbenhavn, klager over Tidens Uvidenhed, der endnu ikke har skaffet Besked om Maanens Beboere. En Spøgefugl binder ham da paa Ærmet, at denne store Gaade nu er løst; han har i Paris kjendt en vis Alexander Selenus, som var reist med Storkene (Trækfugle)³⁾ til Maanen og havde skrevet en Beretning om Reisen. Han var landet paa en af Maanepletterne (et Forbjerg)⁴⁾ og bleven venlig modtaget af de sammenstimmende Indbyggere. Nu veed man altsaa Besked om Storkenes Vinteropholdssted, om Maanepletterne og Maanens Beboelighed, som de gamle Philosopher have paastaet, ligesom Gassendi fortæller om en Mand, der i Kikkert har set Marker, Skove og Bygninger der oppe. Maanen er i øvrigt langt større end Jorden, dens Beboere og Dyr lige saa⁵⁾. Ligesom hos Godwin er Tilstanden der oppe utopisk: man høster uden at saa, kjender ikke Sygdom, Hunger og Tørst, ingen Øvrighed og Love; snarere vil Maanen vige fra sin Bane end dens Indbyggere fra Dydens Vei. De

¹⁾ 2. Udg. v. Secher IV, 505—6. ²⁾ s. S. 108. ³⁾ s. S. 55. ⁴⁾ S. 58.
⁵⁾ S. 62.

lære intet af Bøger, men kunne alt umiddelbart, ere i Uskyldighedstilstand, saa de ikke kjende Høire fra Venstre, blive over 100 Aar og dø uden Smerte. — Den godtroende Tilhører lader sig alt byde og støtter det ved Citater af gamle Philosopher, Kirkefædre og nyere Lærde fra Campanella til Gassendi. — At for Resten Speculationerne over en Forbindelse med Maanen ogsaa forekom hos os, endog blandt Almuen, ses af Holbergs Udfald mod Projectmagere ¹⁾:

„Peer Hestedoctor os for nylig vilde lære

„En Vei til Maanen“

I Ep. 165 synes han selv ei fremmed for Hypotesen om Planeternes Beboelighed. I (Fleischers) der dänische Robinson 1752, I. 240 ff. behandles Spørgsmaalet om Planeternes Natur og Beboelighed efter Huyghens.

4. Swift og hans Efterlignere.

Vi gaa nu over til det nærmeste og, i det Mindste hvad visse Hovedideer og Enkeltheder angaar, utvivlsomme Forbillede for Niels Klim, den berømte irske Prælat Swifts († 1745) *Gullivers travels into several remote nations of the world*, der udkom anonymt 1726—27 (her er benyttet Londoner Udg. af 1819 i 12mo). Værket hører hen imellem de opdigtede Reiser i de australiske og indiske Forvande, og det tilhører jo ogsaa endnu Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, da Opdagelserne dér vare i fuld Gang, og da slige Reisebeskrivelser søgtes med stor Begjærighed. Det er imidlertid rykket her ned for at behandles i saa nær Forbindelse som mulig med selve Niels Klim.

¹⁾ P. Paars IV B. 1. S.

Swifts Værk, som vel i Hovedtrækkene tør forudsættes bekjendt, har store Fortrin for alle sine Forgængere og Efterfølgere, Holberg iberegnet, ved den Kraft og det Vid, hvorved Satiren er gennemført i alle de Retninger, som kun enkeltvis ere behandlede eller løselig antydede i de tidligere, temmelig uformelige Forsøg. Hidtil have kun Rabelais, Hall i Mundus alter og Cyrano forsøgt en omfattende Satire over hele Menneskelivet, socialt, moralsk, politisk og religiøst, og medens Hall her staar langt tilbage og i alt Fald kun i Reisen til Laputa¹⁾, har paavirket sin Landsmand Swift, men ingenlunde kan kaldes hans „Forbillede“, som Brunet²⁾ vil, — kan neppe heller nogen af de to Franskmænd maale sig med Swifts engelsk praktiske, positive Blik, reflecterede Finhed og satiriske Kraft, ligesom han især i Formen staar høit over dem. Gullivers Reiser gjorde strax uhyre Lykke ikke blot i England, men hele Europa over; der dannede sig om dem en hel Literatur af „Nøgler“, Pamphleter, Kritiker og Allusioner³⁾ (f. Ex. i Swifts egne Digte), ligesom om Rabelais⁴⁾ og N. Klim⁵⁾. De efterlignedes og fortsattes i England alt 1727 med Tredie Bind af Gullivers Reiser⁶⁾ af en ubekjendt Forfatter (efter Scott l. c.⁷⁾ nærmest Plagiat af Histoire des Sévarambes), i Frankrig i Le nouveau Gulliver 1730 af abbé Desfontaine, der 1728 havde oversat Swifts Værk. Ogsaa paa en Mængde andre Sprog oversattes Gulliver ligesom N. Klim; paa Dansk 1768 Reisen til Lilliput af Seyer Olrog (paa ny udgiven 1779; Worms Lex. ov. lærde Mænd og Nyerup og Kraft have kun den sidste Udgave), der henviser til Swift som Niels Klims Forbillede⁸⁾. Reisen til „Brodinay“ er oversat af C. Hamming 1775; i vort Aarhun-

¹⁾ cfr. S. 39. ²⁾ Manuel du libraire. ³⁾ Arbuthnot Miscell. works, cfr. Flögel Gesch. d. kom. Litt. II 378. ⁴⁾ Dunlop 304. ⁵⁾ Sml. Werl. hos D. 260 ff. 330 ff. med Scott Memoirs of Swift, II 40–41 og Nouv. biograph. univ. par Didot frères, Art. Swift. ⁶⁾ Lowndes Bibliogr. manual 1863, Art. Swift. ⁷⁾ cfr. Garnier XIV, p. XIV. ⁸⁾ Werlauff i Dorphs Udg. af N. Klim 286 Not.

drede flere Oversættelser. Gulliver er endnu i Modsætning til næsten hele den øvrige Dyngge opdigtede Reiser en interessant og læseværdig Bog, skjøndt denne Literaturgren er gaaet af Mode, og skjøndt mange Allusioner til samtidige Forhold maa undgaa os. Medens den fængsler Tænkeren som en dyb og bitter Satire, kan den endog tiltale Børn som Eventyr og den almindelige Læser som underholdende Skildring. Hertil bidrager især den mageløs heldig opfundne, simple og netop derved saa virkningsfulde Form i de to første Reiser, hvor Forfatteren gennem et eneste, helt igjennem fastholdt Motiv lader Satiren træde frem med en Klarhed og Skarphed i alle Retninger, som hverken Holberg eller nogen anden naar gennem Ophobning af phantastiske Opfindelser. Med fuld Ret fremhæves Swifts Overlegenhed i de engelske Kritiker af de forskjellige Oversættelser af N. Kl.¹⁾ paa Engelsk.

Søren Kjerkegaard tænker sig²⁾ „en Novelle, hvor Hovedpersonen havde et Par Brillor, hvis ene Glas formindskede lige saa stærkt som et Oxygen-Gas-Mikroskop, det andet forstørrede efter samme Maalestok; han opfattede alt meget relativt.“ Men denne Novelle er skreven: i Lilliput er Verden set gennem det ene Glas, i Brobdingnag gennem det andet. Det er, som før omtalt, netop denne Art satiriske Romaners Opgave at gjøre alt det relativt for os, som formedelst Vanens og Fordommens Magt staar som det Absolute eller er saa dagligdags, at man slet ikke reflecterer derover; derved faar man bedst Blik for det meget Taabelige og Urigtige deri. Af de høist forskjellige Midler, der ere forsøgte til saaledes at bringe vore egne Forhold paa Afstand og derved gjøre dem mere overskuelige, er intet sindrigere end Swifts, der ligesom bruger en kraftig Kikkert paa dobbelt Maade (Desfontaines Fortale til Oversættelsen af Gull. tr.³⁾); først omvendt, idet han retter Ocularglasset mod Gjenstandene

¹⁾ Werlauff hos Dorph 325. ²⁾ Efterladte Papirer I 133. ³⁾ Garnier XIV, p. XXVI.

og derved ser dem paa stor Afstand og meget smaa, dernæst gennem Objectivglasset, der trækker dem nær og viser alle Enkeltheder med overvældende Tydelighed. Mennesket behandles her ligesom i nogle af de tidligere Romaner Naturen, hvis Betragtning gennem Mikroskop og Teleskop anvendes til at vække Opmærksomhed og Forbauselse. I Dværgestaten reduceres alle de Fortrin, Mennesket er stolt af, til aldeles diminutive Forhold. Intet er mere egnet til at gjøre menneskelig Tapperhed, Styrke, Skjønhed og Visdom latterlig i vore egne Øjne, til at vise os Intetheden i vore Lidenskaber og Begjæringer, til at nedslaa vor Stolthed og Ærgjerrighed, end Billedet af disse samme Egenskaber og Følelser overført paa et Folk af sex Tommers Høide; en almægtig Keiser „Jordens Skræk og Verdens Herre“, hvis Størrelse saa lidt harmonerer med Skildringen af hans Magt, imponerende Person og pralende Titler, at Gulliver maa ligge ned paa Siden for at tale med ham, eller sætter ham og hele Følget i deres Karether op at kjøre paa sit Bord¹⁾; Livvagtsofficeren, der endog driver sin Dristighed saa vidt at spadsere op ad den sovende Gulliver og pirre ham i Næsen med sit Spyd o. s. v.²⁾ Den mægtige Hær, der passerer Revue mellem Gullivers Ben³⁾, og den vældige Flaade, han trækker i Land med Reb⁴⁾, svare ganske til de blodige Krige om nogle Favne Jord (lige som hos Lucian Menippos fra Maanen ser Verden som en Myretue og det berømte Kynosuria, der har kostet Lakedæmonier og Argiver saa meget Blod, paa Størrelse som en Bønne⁵⁾; Holbergs Ord⁶⁾: „Manden udi Lilliput, mod hvilken hele Regimenter af Dværge storme med Spyd og Pile, men kunde end derved ikke forstyrre hans Søvn, saasom han bildte sig ind at være infesteret af Lopper . . .“, er meget unøiagtigt Referat af Gull. tr. 19, hvor G. i vaagen Tilstand føler Pilene

1) Gullivers tr. 29. 2) pag. 25. 3) pag. 43. 4) pag. 54. 5) s. S. 12.
6) Mor. T. 145.

som Naalestik). — I Kæmperepubliken forstørres alle menneskelige Forhold efter samme Maalestok: i Stedet for Latter og Foragt blive vi her snarere Gjenstand for vor egen Rædsel og Modbydelighed, mest dog i legemlig Henseende, hvor den kolossale Størrelse bringer alle Enkeltheder og Ufuldkommenheder til at træde næsten forfærdende frem: Porerne som Terrainujævnheder, Hudskjæl som Fiskeskjæl, Haar som Seilgarn, Pletter og Fregner selv paa en Kvindebarm; animalsk Føde i saadanne Masser, som her nedsluges, bliver modbydelig o. s. v.¹⁾ Menneskelige Laster fremstilles derimod ikke her i Kæmpedimensioner, thi Kæmperne ere, ligesom hos Rabelais og ofte ellers, humane og godmodige, og netop i Modsætning til den Grumhed, Gulliver venter efter deres uhyre Størrelse²⁾, snarere et idealiseret Modstykke til Europæerne, en Art Overgang til Houyhnhnms og Holbergs Potuanere. I Gullivers Samtaler med Kongen om europæiske Forhold³⁾ ses derimod i moralsk Henseende Europæerne som en Art Lilliputer, idet de kritiseres ud fra Kæmpernes Standpunkt, der ikke blot dømme Europæernes Feil efter deres egen mere ideale Maalestok, ligesom det sker i Utopierne, men oven i Kjøbet understrege Satiren ved at se dem som diminutive. Kongen ler ad G.s Fortælling om England, „Frankrigs Svøbe, Europas Voldgiftsmand“, og ad hans Landsmænds smaa Dukkeforfængeligheder, Lidenskaber og Partistrid; han spørger Gulliver, om han er Whig eller Tory, idet han sætter ham op paa sin Haand, hvilket i høi Grad krænker Forfatterens Nationalstolthed. Han gjør samme Indtryk som et Insect, hvilket vi formedelst dets Lidenhed ringeagte og ikke tro i Stand til at føle Smerte eller Lidenskab; han kjæles for og lægges ved Brystet af Hofdamerne, der ikke betænke sig paa at afklæde sig i hans Nærværelse, hvilket er lige ubehageligt for hans

¹⁾ p. 97. 113. 121. 123. ²⁾ p. 91. ³⁾ p. 137 ff.

Stolthed og hans skarpere Se- og Lugtesans¹⁾. Fra først af betragtes han som et lille Dyr²⁾ eller som Dukke for en lille Pige, bor i et Dukkehus og seiler i en Balle³⁾; siden som et Barn, der har Barnepige til at passe sig og hvert Øieblik er i Fare ved at leges med af Hunde og Pattedøgn eller falde i Flødepotter⁴⁾. Han er bange for de uhyre Fluere og Rotter⁵⁾, og hans Kampe paa egen Haand med Fugle og Frøer fordre virkeligt Mod og Styrke, men naar han stolt af sin Seir løber hen til sin Pige, gjør han paa os et komisk barnagtigt Indtryk og kan ikke give Kæmperne store Tanker om sine Landsmænd⁶⁾.

Saaledes ligger Satiren i selve Planen og kommer gennem de enkelte Situationer frem med stor Virkning ligesom af sig selv, uden at behøve hver Gang paa ny at forberedes ved nye Opfindelser, naar man blot først er hiemme i Tanken om at befinde sig mellem Kæmper eller Dværge. Meget bidrager ogsaa hertil den Sandsynlighed, Swift forstaaer at give sine Fictioner, i hvilken Henseende han staaer uovertruffen. I Modsætning til den phantastiske Vilkaarlighed og Skjødesløshed i tidligere satiriske Reiser tegner han med en Finhed i Detail, en nøie Iagttagelse af „Tingenes matematiske Forhold“, som allerede den ældste danske Oversætter, Seyer Olr og fremhæver, og med en kold, logisk Consekvens midt i Fabelens Extravagance, der stiller os det Hele langt grangiveligere for Øie end den rigeste Digterphantasi, en Evne, Swift ganske mangler. Den nøiagtige Beskrivelse af, hvorledes Lilliputerne fange og binde Gulliver, Antallet af Heste til at trække ham, Kvantiteterne af Mad og Drikke, hele Landskabets Character, Træernes Høide og Markernes Størrelse baade der og i Brobdingnag⁷⁾; Kornmarken, hvor Kæmperne fange ham⁸⁾, Høiden af Græsset, Børnene, Husdyrene, alt i det nøieste Forhold til de uhyre

1) p. 127. 2) p. 104. 3) p. 101. 4) p. 116 ff. 124 ff. 5) p. 99. 6) p. 127. 131. 7) hele ch. I; p. 27. 47. 60. 67. 8) p. 90.

Indbyggere¹⁾; deres Ridt, der ryster ham som et Skibs Bevægelse i Storm²⁾, — alt dette gjør os til sidst hans Kæmper og Dværge næsten trolige. Hos Swift tabes Illusionen aldrig, medens vi overalt ellers hvert Øjeblik glemme, at vi ere blandt Aber, Træer o. s. v. Der er over det Hele en troskyldig, jævn Tone, som allerede anbefales af Lucian³⁾, passende for den jævne Sømand, der fortæller simpelt og naivt, med en skuffende Kjendskab til Sømandsudtryk, Skibsmanøvrer, Vind og Veir. Han reflecterer slet ikke, da dette er unødvendigt for at bringe Satiren frem, men er bred og tilsyneladende paalidelig i sin Beretning, næsten trivielt nøiagtig i Angivelsen af Dato, Længde- og Bredegrad for alle sine Eventyr⁴⁾. Efter Opholdet hos Kæmperne taber han selv sin Maalestok for Stort og Smaat, opfordrer Sømændene til at tage hans Hus op i Haanden, undres over at se saa mange Pygmæer paa een Gang, taler meget høit og bukker sig for at gaa ind ad Døre, som forekomme ham ængstelig lave, og for at tale med en Mand af almindelig Høide, ganske som der for os efterHjemkomsten fra en Udenlandsreise er noget Fremmed ved vort eget Sprog⁵⁾. Dette er langt finere end Cyrano, der efter sin Tilbagekomst lugter af Maanen⁶⁾, saa Hundene gjør ad ham, eller Niels Klim, der stadig drømmer om sin Storhed i Qvama, lader Stiftamtmanden kalde for sig og frygter at begaa Bigami ved at gifte sig⁷⁾. Fortællingen ofres saaledes ikke for Tendensen hos Swift som i de senere filosofisk reflecterende Satirer, især i Frankrig ned imod Revolutionen, hvor den kun bliver en forsømt Ramme for politiske og moralske Afhandlinger; den har sin store Interesse i sig selv og er ofte og længe ganske uden satirisk Bihensigt, blot komisk, som naar han udførlig fralægger sig Mistanken om at have staaet i Forhold til en sex Tommer høi Dame⁸⁾.

¹⁾ p. 95 ff. ²⁾ p. 104. ³⁾ s. S. 13. ⁴⁾ p. 17 ff. 85 ff. 166 ff. 236 ff.
⁵⁾ p. 157. 163. ⁶⁾ Éd. 1741, I 167. ⁷⁾ D. 253. 255. ⁸⁾ p. 69.

Netop herved bliver han underholdende ogsaa for den rent umiddelbare Læser og gjør os troskyldige overfor de overdrevent smaa eller store Forhold, og dette Talent skyldes meget af den Opsigt, Bogen vakte, især paa en Tid, da upaalidelige Reisebeskrivelser vare en almindelig og yndet Læsning, saa at endog Mange lode sig skuffe og i alt Fald til Dels ansaa den for virkelig Reiseskildring, ganske som det kunde hænde paa Lucians Tid¹). — Her hen hører ogsaa den fingerede Brevvexling mellem Forfatter og Udgiver, hvormed Bogen indledes, og hvor Gulliver ganske i Characteren udtaler sin Foragt for sine Medmenneskers (Yahooers) Kritik eller Vantro overfor hans Eventyr, men klager over Udeladelser og Ændringer af Menneskefrygt (til Dels virkelig foretagne af Udgiveren) samt over, at man i Bogen ser personlig Satire, udgiver „Nøgler“ o. s. v., ganske som det gik Holberg med N. Klim og især med Peder Paars²). Lignende Indledninger findes ofte før (Hist. des Sévarambes³) og senere (de unge Klimers attesterede Fortælle: i samme Øiemed lade baade Cyrano og Holberg virkelige, ofte samtidige Personer optræde i og attestere deres Bøger). Ogsaa dette bidrager til at give Satiren det tilstræbte Virkelighedspræg, og Forfatterne undlade ikke paa de utroligste Steder at paaberaabe sig deres notoriske Sandhedskjærlighed (cfr. Lucian „sand“ Historie⁴), Swift navnlig den Afsky for al Løgn, han har lært hos Houyhnhnms⁵), medens Holberg f. Ex. belægger Reisen til Vidunderlandene med Citater fra Klassikerne⁶). Swifts Sammenligning i Indledningen og sidste Capitel⁷) mellem sin egen simple og naturlige Beretning og de mange løgnagtige Reisebeskrivelser viser, at Satire over disse efter Lucians Mønster heller ikke laa udenfor hans Plan, men den træder langt mindre frem end hos Holberg, hvor

¹) p. V., s. S. 8. ²) p. IX ff. ³) S. 43. ⁴) S. 12. ⁵) p. VII. XIII.
⁶) D. 167. ⁷) p. 317.

den dog især vender sig mod de Gamle¹⁾. Fra dem, især Plinius, har vel ogsaa Swift Forestillingen om de længe levende Strulddruggs, efter de klassiske Reisebeskriveres Makræoner og Makrobier²⁾, om Centaurer, Pygmæer og Kæmper; men Kæmpestaten Brobdingnag er dog nærmest paavirket af Rabelais, fra hvem han har laant Motiver med lige saa megen Frihed, som fra Cyrano, hvem Fortællingens Gang i Brobdingnag for en Del skyldes³⁾, og hvis Maaneboere ogsaa ere en Art Kæmper. Gullivers Slukning af Slotsbranden i Lilliput⁴⁾ minder ogsaa om Rab. I. 17, Gargantua paa Notre-Dames Taarn, og endnu mere om, hvad der i middelalderlige Sagn før Rabelais fortælles om en Kæmpe af samme Navn i Touraine⁵⁾.

I Reisen til Houyhnhnms ser Swift ikke mere de menneskelige Daarligheder gennem Mikroskopet eller Teleskopet, men i Belysning af et absolut moralsk og fornuftigt Folk. Denne Ide er langt mindre original, tvert imod fælles for de fleste vidunderlige Reiser og især for alle Utopier. Men for yderligere at ydmyge sine Medmennesker giver han dette Folk Dyreskikkelse⁶⁾ og nærmer dets Husdyr til Menneskets. Mange Kritikere have gjort opmærksom paa, hvor langt denne mere udviklede Opfindelse staar tilbage for Swifts tidligere. Den kan ikke konsekvent gennemføres: medens Kæmperne i enhver Bevægelse ere Kæmper og Dværgene Dvæрге, maa Hestene i Houyhnhnm dog til Dels dannes i de saa dybt foragtede Menneskers Lignelse, vrinske articuleret, sidde ned, arbeide med Redskaber, holde Husdyr o. s. v.⁷⁾ Holb. har endnu stærkere overdrevet en lignende Ide: hans vandrende Mennesketræer i Potu ere for unaturlige og staa Mennesket for fjernt til at frembringe en tilsvarende satirisk Virkning som f. Ex. Aberne i Martinia. Det bliver her nærmest kun For-

¹⁾ S. 13. ²⁾ S. 13. 28. ³⁾ cfr. S. 83—84. ⁴⁾ p. 59. ⁵⁾ Rabelais übers. v. Regis II p. LXXXIV. ⁶⁾ S. 82. ⁷⁾ p. 244.

nuften under den uvante Skikkelse, der fremhæves; men Billedet af Potuaneren i Originaludg. af N. Kl. og Holbergs egen Beskrivelse¹⁾ viser, hvor meget det dog har været nødvendigt at nærme Træerne til Mennesker i det Ydre, og efter de første Sider spiller Potuanernes Træskikkelse egentlig ingen Rolle længer. Swifts medfødte Finhed svigter ham alligevel ikke i den effectfulde Modsætning mellem Houyhnhnms og de menneskelignende Yahoos som Husdyr, der staa langt lavere end vore Heste, hvis Stilling og Behandling forbitrer Houyhnhnms lige saa meget og forekommer dem lige saa utrolig, som Hestemennesker os²⁾, skjøndt de selv uden Betænkning raadslaa om at castrere eller helt udrydde deres egne Yahoos. Ganske paa samme Maade stødes Potuanerne over, at man i vor Verden bruger Træer til at lægge i Ovn og koge ved³⁾.

Men Reisen til Houyhnhnm ligesom den til Laputa skæmmes frem for alt af en Bitterhed og et Had mod hele Menneskeslægten, som vel af og til røbede sig ogsaa i de tidligere Reiser, men dog langt mere dækket af Humor og Lune. Dette er en sørgelig Følge af Swifts Færden i Kredse, hvor menneskelig Egoisme og Falskhed træder stærkest frem i det private som i det offentlige Liv, af hans dybe Misfornøielse med de politiske Forhold i England og af hans utilfredsstillede Ærgjerrighed, som mest af alt bringer Galden frem, i Forbindelse med en medfødt, ulykkelig Melancholi, hvis Fremskridt mod Vanvid han daglig kunde følge, og med andre skjulte, men desto mere nagende Ulykker. Det var denne Misanthropi, der gjorde mange af hans Pamphleter saa ætsende vittige, og som mest utilsløret kommer frem i hans Digt *On the death of Dr. Swift, 1731*⁴⁾, hvor han paa sig selv og andre anvender Rochefaucauld's sørgelig skarpsindige Bemærkning, at vi altid føle en vis Tilfredsstillelse selv ved vore Venners Ulykker, og derpaa slaaende skildrer de trivielt

1) D. 20. 21. 2) p. 258. 295. 3) D. 28. 4) Works, Lond. 1803, XI.

ligegyldige Betragtninger, hvormed selv hans nærmeste Venner, hver efter sin Character, ville modtage Efterretningen om hans Død, en ubarmhjertig Paavisning af, hvor ringe et Hul en Menneskeexistens efterlader i Tilværelsen, og hvor udelukkende optagen enhver af os ikke desto mindre er af sig selv, saa at Interessen for andre rent opluges af Egoismen.

Overfor de ideale Heste i Houyhnhnm opstiller han alt-saa Yahoos, forvildede Mennesker, der ere udartede til en dyrisk Tilstand, en Udvikling i modsat Retning af den, hvorigjennem en Sect i den moderne Videnskab lader Mennesket lidt efter lidt fremgaa af Dyret¹⁾ eller i alt Fald af en oprindelig Dyriskhed og Raahed. Men ligesaa fjernt som han saaledes staar den franske Oplysnings, især Rousseaus, noget senere Lære om det naturlige Menneskes Fortræffelighed, fordærvet ved Samfundet, lige saa lidt tror han paa den stigende Civilisations forædlende Virkninger²⁾. Den første Theori falder ved Betragtning af de fleste vilde Folks Liv, den anden fandt Utopiernes Forfattere gjendreven ved Betragtningen af det civiliserede Samfunds Fordærvelse rundt om dem. — I Yahoos viser Swift os Menneskets ydre Skikkelse ført en Grad længere ned mod Abens end selv de mest dyriske Vildes, uden dog at tabe den carikerede Lighed, som gennem det Indtryk, den gjør paa Gulliver, vækker vor Modbydelighed ved os selv³⁾. Paa samme Tid viser han⁴⁾ med den største psykologiske Finhed, hvorledes alle vore Laster hos disse Bestier spire som onde Drifter og ytre sig uden Civilisationens Sminke i naturlig Nøgenhed: blodige Krige om et Aadsel, som enhver vil have for sig, skjøndt der er nok til alle; det væmmelige Fraadseri; Lysten til at stjæle og gjerrig ruge over unyttige blinkende Gjenstande ligesom hos Skader; fremfor alt den dyriske Sanselighed, der næsten gaar over i Coquetteri, og den særlig engelske Spleen i bestialsk

¹⁾ s. S. 82. ²⁾ s. S. 46. ³⁾ p. 246. ⁴⁾ p. 280 ff.

Form. Satiren forstærkes ved at sammenligne disse af Naturen ondskabsfulde, svinske og modbydelige Husdyr med vore ædle Heste, der dog kun ere en udartet Race¹⁾; men den bliver først ret ætsende ved Paastanden om, at vor egen Skikkelse dog staar endnu lavere end Yahoos²⁾, da vi mangle Haarbeklædning, Klør o. s. v., som Naturen har givet dem til Forsvar og praktisk Nytte, og at vor Civilisation og vor Fornuft kun har tjent os til at udvikle de onde, dyriske Instinkter til bevidst Synd og Last³⁾. Jo mere talentfuldt en saadan Skildring er udført, desto mere Uvillie mod Forfatteren maa den vække. Sheridan er den eneste Kritiker, der søger at forsvare den (i Levnetsbeskrivelsen, Bind II af hans Udgave af Swifts Works; den berømte engelske Biograph John Forsters Life of Jonathan Swift, Lond. 1875, er desværre ved Forfatterens i 1876 indtrufne Død afbrudt ved Aar 1711, og giver saaledes ingen Oplysninger til Gulliver) som rettet mod enkelte Laster og Skyggesider af den menneskelige Natur, ikke mod denne overhovedet. Men det synes klart, at det netop er sin almindelige Opfattelse af Mennesket, Swift har villet give, og han udtaler ofte og tydelig nok, at han anser Menneskene for uforbederlige⁴⁾. Vi have altsaa ikke her en Satire, hvis grelle og skarpe Fremhævelse af visse menneskelige Udartninger bliver forsvarlig ved Hensigten at rette dem gjennem den vakte Afsky, men et Udbrud af bitter Misanthropi og Fordømmelse af hele Menneskenaturen, der ligger ganske udenfor Satirens Grænser og maaske intet Side-stykke har i Literaturen siden Concordieformlens Dage. — Holbergs Aber i Martinia have vel mange Træk fra Yahoos⁵⁾; Abindens Forelskelse i N. Klim⁶⁾ og endnu mere Abernes paatrængende Nysgjerrighed overfor hans paafaldende Skabning i Potu⁷⁾ og hans Kamp med en uhyre Abe⁸⁾ ere paa-

¹⁾ p. XIII. ²⁾ cfr. S. 84. ³⁾ p. 260. 267. 279 ff. ⁴⁾ p. X. XIII. 319.

⁵⁾ cfr. S. 83. ⁶⁾ D. 153. ⁷⁾ D. 40. ⁸⁾ D. 50.

virkede af Bortførelsen af en Abe i Brobdingnag¹⁾ og Gullivers Eventyr i Reisen til Houyhnhnms²⁾; men Skildringen er dog ganske anderledes godmodig og komisk. Ogsaa Rabelais's ellers i alle Ordets Betydninger langt grovere Komik hæves overalt ved ægte Humanitet midt i den skarpeste Satire, og med Hentydning til Swifts Gemytløshed kalder derfor hans Landsmand Coleridge ham „anima Rabelæsi habitans in sicco.“

I sin Beskrivelse af Lilliputerne er Swift i Modsætning til sin sædvanlige Finhed ikke fri for den i opdigtede Reiser almindelige Inconsekvens at benytte sine Phantasifolk, som det i ethvert givet Øieblik tjener Satiren bedst, snart som et fornuftigt og moralsk Folk, der ved Sammenligningen fremhæver Europæernes Daarligheder, snart og væsentlig som carikerede Speilbilleder af europæiske Laster. Han er selv ikke blind for Inconsekvensen, men gjør et Forsøg paa Forklaring ved at antyde en tidligere fuldkomnere Forfatning i Lilliput og dens senere Udartning³⁾. Holberg har skilt de to Slags Satire ad og henlagt dem til forskellige Nationer (Potu og Martinia, medens Folkene paa Nazar repræsenterer Yderligheder til begge Sider), og det samme gjør Swift i de senere Reiser, hvor Laputa er lutter Caricatur, Kæmperne i Brobdingnag derimod, og især Houyhnhnms absolut fuldkomne Folk. Men derved tabe de Interessen, ganske som alle de utopiske Folk lige fra Morus af, og senere Holbergs Potuanere. Disse forskrækkelig dydige og correcte Nationer, hvis Fornuft aldeles overveier Følelsen og Phantasien, som øiensynlig^{*} ere lavede udtrykkelig til Exempel, gaa som et Uhrværk og i ethvert Træk, lige indtil deres Fester og Fornøielser, ere prægede af det 18de Aarhundredes tørre Moral og ene herskende Nytteprincip, uden Spor af religiøst og poetisk Sving eller smaa menneskelige Ufuldkommenheder og Uregelmæssigheder, — de blive dog aldrig andet end Marionetter, som i Stedet for at vække vor Sympathi til Efterligning virke lige saa frastødende paa os,

¹⁾ p. 131. ²⁾ p. 287—88. ³⁾ p. 63.

som smaa Mønsterbørn i Reglen paa deres Kammerater. En Person og en Existens indrettet efter den absolute Fornufts Regler ¹⁾ bliver med al sin Idealitet aldrig ret menneskelig, men redningsløs kjedsommelig og ensformig. Houyhnhnms have heller ingen Historie, da de ere et aldeles isoleret Folk og leve i Naturtilstand, altsaa uden Begivenheder ²⁾. Vi bringes derfor ikke til at dele Gullivers Beundring for disse Folk, som gaar saa vidt, at medens han i Brobdingnag endnu er hildet i europæiske Fordomme, søger at skjule sine Landsmænds Feil eller opstille dem som Exempler til Efterligning, og ved sin skjæve Bedømmelse endnu mere fremhæver Kæmpernes Dyder ³⁾, saa gaar han hos Houyhnhnms lidt efter lidt over til ren Forgudelse, langt stærkere end N. Klims Anerkjendelse af Potuanernes fra Begyndelsen miskjendte Fortrin ⁴⁾. Han føler sig æret ved den overbærende Foragt, der vises ham, fatter Afsky for sig selv, sin menneskelige Skikkelse og sine Landsmænd, saa at han efter sin Hjemkomst gradvis inaa vænne sig til Synet og Lugten endog af Hustru og Børn; derimod holder han Heste til Selskab, trods deres europæiske Udartning, og er selv kommen i Vane med vrinskende Lyd og travende Bevægelser ⁵⁾. Fra først af vil han endog skjule sig paa en øde Ø eller springe over Bord fra Skibet, da han er udvist af Houyhnhnms, for at undgaa at komme blandt Europæere ⁶⁾. Ogsaa i Utopierne er det et gennemgaaende Træk, at Europæerne behandles som et moralsk lavere staaende Folk, beundre deres nye Landsmænd og nødvendig ville vende tilbage til Fædrelandet ⁷⁾; men Skildringen er dog altid mindre grell og misanthropisk end Swifts.

Betragte vi nu Swifts Satire mere i det Enkelte, blive vi snart opmærksomme paa en Hovedforskjæl mellem Swift og alle hans Forgængere, nemlig hans overveiende engelsk prak-

¹⁾ p. 289. ²⁾ p. 296. ³⁾ ch. VIII. ⁴⁾ cfr. Ep. 79. ⁵⁾ p. 302. 304. 306. 315. ⁶⁾ p. 305. 312. ⁷⁾ Hist. des Sévarambes, Voy. de Sadeur, Hist. des Ajaoiens.

tiske Præg med Fremhævelse af det politiske og moralske Element, men fuldstændig Tilbagetræden af al metaphysisk Speculation, ligesom Satiren langt mere end hos Holberg gaar ud over Forfatterens egne Landsmænd og engelske Forhold, ofte endog udarter til personlige Udfald mod politiske Modstandere, især i Lilliput (Ministeren Walpole)¹⁾, om end Samtiden her kan have lagt Meget ind, ligesom hos Holberg. Medens Cyrano næsten ganske lader Politiken ligge, og Holberg viser stor Forsigtighed paa dette Omraade, mærker man hos Swift, at England i det 18de Aarhundredes andet Tiaar, da det øvrige Europa er blændet af Beundring for det franske Monarchi, allerede har havt sin Revolution, har tabt Respeceten for Kongedømmet af Guds Naade og er midt inde i Liberalismen og Parlamentarismen. Den constitutionelle Frihed i England er allerede ikke uden Betydning for Morus som den første Utopiker, men det er neppe begrundet, naar Hallam²⁾ tilskriver hans Bog en stor Indflydelse paa Swift, saa at „de, som læse Utopia i Burnets Oversættelse, kunde tro at være i Brobdingnag, saa megen Lighed er der i den humoristiske Satire og det lette Sprog.“ — I de forviklede Stridigheder mellem Whigger og Toryer, Papister, Høi- og Lavkirkemænd, Tilhængere af den stuartske og den hannoverske Arvefølge, som fulgte efter Jacob II's Fordrivelse, blev Religionen Middel for det politiske Rænkespil, medens blodige Oprør og Henrettelser, Sydhavscompagniets storartede Svindelrier og Walpoles politiske Bestikkelsessystem vidner om den offentlige og private Corruption paa Swifts Tid, og han selv med sin skarpe Pen og sin uhyre Ærgjerrighed spillede en stor Rolle deri; (hans Satire mod Christendommens Afskaffelse nævner Pontoppidan)³⁾. Uden Alvor og sand politisk Overbevisning skiftede han Parti, efter som han troede at se sin Fordel derved, og blev en Stormagt i Tiden, frygtet og smig-

¹⁾ cfr. Scott *Memoirs of Swift* II 23. ff. ²⁾ *Introd.* I. 387. ³⁾ *Menoza* XXIX. *Swifts Works*, Lond. 1803, IV., cfr. Ep. 157.

ret af de Mægtige, ved sine berømte Pamphleter og Satirer, hvor den glimrende Stil og den koldt beregnede Hidsen af Folkets Lidenskaber som saa ofte i bevægede Tider dækker Mangelen af Sandhed og Ærlighed. Den smaalige Partikamp og Partihadet, hvori han selv var saa hildet, træder overalt frem, Kritiken og Satiren har kun alt for frit Spil selv mod Kongemagten og ved Siden af, ofte fremfor Kongen, mod Ministrene, da jo England under de uvirksomme Fyrster af det hannoveranske Hus mere regner sin Historie efter Ministerier end efter Konger. Men sit egentlige Maal, en høi kirkelig Post, kunde Swift ikke naa formedelst det Anstød, han havde givet ved sin religiøse Satire, Tale of a tub, og da efter Dronning Annas Død hans Toryvenner mistede Magten og maatte flygte eller bleve satte under Anklage, trak han sig skuffet og misfornøjet tilbage til sit irske Kirkeembede og naaede trods alle sine Bestræbelser aldrig mere nogen Indflydelse. Uden Kald til Kirkens Tjeneste eller moralsk Hold fortærede han her sig selv i et Had og en Forbitrelse mod alt og alle, som senere førte ham til Vanvid, og som han mod Slutningen af Georg I's Regering gav Udtryk i Gullivers Reiser. — I Reisen til Lilliput satiriseres nærmest over engelske Forhold og Nationalhadet til Frankrig (Blefuscu); Fyrstens Ærgjerrighed kan ikke nøies med at sikre hans eget Land, men vil aldeles ødelægge Fjendens, og da Gulliver ikke vil hjælpe ham hertil, søger man ved Hofrænker at hidføre hans Undergang ¹⁾); Høiforræderianklagen, hvor det personlige Had skjuler sig under Skin af Lovlighed og Hensyn til Statens Vel, hvor selv hans Venner kun foreslaa, i Stedet for strax at dræbe ham, at stikke hans Øine ud og langsomt sulte ham ihjel, og hvor han maa søge Redning i Flugt til Fjendens Land ²⁾), fandt Sidestykker nok i de politiske og religiøse Partiers hadefulde Kamp om Magten, men sigter vel nærmest til hans Venners, Oxfords og Bolingbrokes Proces og den Sidstes Flugt til Frankrig. I Laputa tilraader en Projectmager

¹⁾ p. 55. ²⁾ p. 70 ff.

at undersøge de for Sammensværgelser mistænkte Personers Diæt og derfra slutte til deres Skyld eller Uskyld; men Gulliver foreslaar bedre Midler efter et Folks Exempel, der helt bestaar af falske Angivere, Vidner og Spioner under Ministres og Folkerepræsentanters Ledelse. Man bestemmer, hvem der skal gjælde for mistænkt, fængsler dem og beslaglægger deres Papirer; i disse kan man nu lægge ind, hvad man vil, idet man tillægger de simpleste Ord en skjult Betydning, eller anagrammatisk omsætter Bogstaverne, indtil der kommer en statsfarlig Mening ud ¹⁾. Her sigtes til den perfide Fremgangsmaade mod Biskop Atterbury, der 1723 blev anklaget og uden Bevis landsforvist for Forstaaelse med Prætendenten. Endnu mere overdreven er Skildringen af Kongemagtens Grumhed og Hofmændenes Spytslikkeri i Luggnagg, hvor man maa kaste sig ned og slikke Jorden foran Tronen, som Kongen undertiden lader bestrø med Gift for at skaffe sig af med sine Fjender, medens han dog vil roses for sin Mildhed ²⁾. For Hofmændene ere alle Midler gode, selv de laveste; i Lilliput vindes Ordener nu ved Hundekunster og Embeder ved Linedans ³⁾, medens den gamle Skik lagde Vægten paa Embedsmændenes Moralitet fremfor paa Begavelse, som kan være farlig ⁴⁾. Især hadefuld er hans Skildring for Houyhnhnms af den Maade, hvorpaa en Førsteminister vinder og bevarer sin Stilling ved lidenskabsløs Ondskab og allehaande Nedrighed, ved Bestikkelser og ved aldrig at tale et sandt Ord, uden hvor det maa blive antaget for Løgn ⁵⁾. Det er et Udtryk for Swifts Had til den under Georg I og II almægtige Whigminister Walpole, og som om den directe Beskrivelse ikke var nok, trækker han den ned i det Dyriske ved Parallelen med Yahooflokkens Høvding og hans Yndling, som holder sig i Gunst ved gement Kobleri og de foragteligste Tjenester ⁶⁾. Hvor ofte vi end maa forarges over Swifts Dristighed, at sætte sig til Doms over Politikernes Fordærvelse og

¹⁾ p. 205. ²⁾ p. 220. ³⁾ p. 39. ⁴⁾ p. 62. ⁵⁾ p. 275 ff. ⁶⁾ p. 283.

Falskhed, hvoraf han selv var saa plettet, saa maa det dog indrømmes, at Kryberi og Smiger aldrig var hans Feil, snarere en vild Stolthed og Selvfølelse, der fordrede Ydmyghed selv af hans Overmænd i Bevistheden om egen Uundværlighed. Men naar han herved skabte sig flere Fjender end Venner og selv spærrede sig sin Vei, voxede hans bitre Had og Misundelse mod de Heldigere kun saa meget mere, og det var dette mere end hans moralske Følelse, der bragte ham til at svinge Satirens Svøbe. Derfor giver han sig heller ikke synderlig af med Forslag til Reformer, antyder vel hos Houyhnhnms den rent demokratiske Folkestyrelse i Modsætning til den udartede Kongemagt, men anbefaler den ikke som de senere, især franske, rent revolutionære og abstract ideale Utopister¹).

Endnu mere virkningsfuld end den directe, ofte stærkt overdrevne Skildring, er Satiren, hvor Gulliver i Samtale med Kongen-af Brobdingnag eller hos Houyhnhnms²) beskriver mere almen europæiske sociale og politiske Tilstande (endnu dog ofte med Fremhævelse af de engelske) i tilsyneladende god Tro, naivt overbevist om deres Fortrinlighed, uden selv at bemærke alt det Usunde og Slette i disse tilvante Forhold eller, naar han er opmærksom derpaa, tilbøielig til af falsk Patriotisme at tilsløre det, f. Ex. ved at holde Tingenes theoretisk ideale Side frem og fortie de praktiske Misligheder. Hele denne kunstige Bygning styrter nu sammen ved hans Værters Spørgsmaal og Bemærkninger, paa hvis naturlige Skarpsindighed og umiddelbare moralske Følelse al Spidsfindighed er spildt, medens især Houyhnhnms i deres primitive Uskyldighedstilstand, aldeles fremmede for saadanne Begreber som Usandhed, Synd og Last, Straf, Stat, Krig, Rigdom og Fattigdom o. s. v., ved Sandhedens og Fornuftens egen Magt tvinge ham ind paa vidtløftige Forklaringer, hvor alt det Raadne i vor Civilisation fremtræder i et desto grellere Lys. Dette gjælder især den fortræffelige Beskrivelse af Krigens Ødelæg-

¹) p. 292. ²) p. 138 ff. 263 ff.

gelsler og Rædsler¹⁾): den Skræk og Afsky, den vækker hos en Person, for hvem alt dette er noget aldeles Nyt, bryder Vanens Magt og virker tilbage paa os, hvem det i denne Henseende er gaaet, som Kongen af Brobdingnag frygter, at det skal gaa ham: ved saa hyppig at se og høre Tale om disse Ting, have vi tabt det levende Indtryk og Rædslen; Mord, Drab og Lemlæstelser, som enkeltvis virke saa rystende paa vor menneskelige Følelse, ere vi komne til i det Store at betragte som den naturligste Ting af Verden. Og nu disse Kriges Grunde, Politiken, hvor Forræderi, Krogveie og Vold, saa fordømmelige i den private Moral, ere blevne sanctionerede af den offentlige, hvor Fjendens Styrke saa vel som hans Svaghed og de nærmeste Slægtskabsforbindelser mellem Fyrsterne blive Paaskud for deres Ærgjerrighed til at ødelægge og dræbe Tusinder af Mennesker, undertiden saadanne, hvem Striden er aldeles uvedkommende!²⁾ (Fyrsternes Udleining af Leietropper, mod hvilken allerede Morus udtaler sig)³⁾. I Modsætning hertil haves i Brobdingnag og hos Houyhnhnms kun et Landeværn, og Kongen afviser med Afsky Gullivers Tilbud om at lære ham Krudtets Brug mod hans egne Undersaatter for at gjøre ham til deres uindskrænkede Herre⁴⁾. Han forstaar aldeles ingen rænkefuld eller grum Statskunst.

Af den europæiske Lovkyndighed giver Swift en endnu mere pessimistisk Beskrivelse end Holberg i Martinia, og det til en Houyhnhnm, der end ikke forstaar, at Love behøves til at overholde Retten, Noget, som jo Naturen lærer os. Lovkyndigheden er kun Færdighed i at gjøre det Klare uklart, det Sande usandt, at trække en Sag ud og opholde sig ved det Uvæsentlige i Uretfærdighedens Tjeneste, thi saa fordærvede ere Dommerne, at ingen retfærdig Sag kan vindes, ikke engang ad Krogveie og ved Bestikkelser, som ellers formaa alt⁵⁾. I Modsætning hertil har Brobdingnag faa, simple, al-

¹⁾ p. 145 ff. ²⁾ p. 264 ff. ³⁾ Utop. Hanoviæ 1613, p. 247. ⁴⁾ p. 146.

⁵⁾ p. 141. 268 ff.

menforstaaelige Love og ingen juridisk Videnskab ¹⁾). Ikke bedre gaar det Lægerne, hvem alle utopiske Skildringer have viet et lignende Had som Juristerne. Swift beskylder dem endog ligefrem for Giftblanderier og raser mod deres modbydelige og mod Naturen stridende Midler ²⁾). Vore Sygdomme opstaa af Udsvævelser og forkunstlet og fordærvet Levemaade, til hvilken Midlerne ved rastløst Arbejde og Handel skaffes til Veie fra de fjerneste Lande til vor egen Ulykke, medens Landets egne, simple og tilstrækkelige Producter sendes bort, hvorved foranlediges Nød, Elendighed og Forbrydelser i de fattige Klasser, som exploiteres af Capitalen ³⁾). Foruden ved Pengenes Almagt opstaa Ulighed og Uretfærdighed ved Adelsens privilegerede Stilling, og samtidig skildres dennes legemlige og aandelige Udartning ved indbyrdes Familieægteskaber, slet Opdragelse og Udsvævelser ⁴⁾). I Glubdubdrib (i Reisen til Laputa) fremhæves endnu stærkere den tvivlsomme Afstamning i fyrstelige og adelige Familier som Oprindelse til deres Laster, ved Siden af et yderst pessimistisk Overblik over den nyere Historie, som er skreven med bevidst Falskhed af Slyngler og Spyslikkere, medens i Virkeligheden Verden styres af den overalt triumpherende Ondskab, Forbrydelser bane Veien til al Storhed, og Forfølgelse og Ulykker, i heldigste Fald Utaknemlighed, er Dydens og Fortjenestens visse Lod; Menneskeslægten udarter i Tidernes Løb legemlig og aandelig bestandig mere ⁵⁾).

Som Geistlig behandler Swift Religionen med den Forsigtighed, som i alt Fald indtil Midten af Aarhundredet er Særkjende for alle satiriske og utopiske Romaner, skjøndt man vel paa hans Tid i England kunde tale friere end i de katolske Lande eller hos os i Christian VI's Dage, og skjøndt han i sin Tale of a tub ikke har skaanet i alt Fald de confessionelle Forskjelle. Gulliver behandler den kun, hvor den

¹⁾ p. 148. ²⁾ p. 273 ff. ³⁾ p. 272. ⁴⁾ p. 276 ff. ⁵⁾ p. 214 ff.

bliver Middel for Politiken, men her tager han ogsaa haardt fat, og ligesom han spotter Whiggernes og Toryernes Parti-strid ved at vise den under lilliputiske Forhold som Strid mellem Høi- og Lavhælede, hvor ogsaa den neutrale Thronfølger, Georg II, faar sit Rap¹⁾, saaledes fremstilles Høi- og Lavkirkens forbitrede Kamp, der nylig var blusset op paa ny i den Sacheverelske Sag²⁾, carikeret som en Strid om, hvorvidt de Troende skulle aabne deres Æg fra den smale eller den brede Ende, hvilken Strid ved Nabolandets Indblanding giver Anledning til store Krige og Ulykker³⁾ (Frankrig der støtter de exilerede Stuarter og Katholikerne). Religionskrigene, de blodigste af alle, opstaa af de futileste Aarsager, Spørgsmaal om Dragter og Ceremonier (hvor Høikirken til de strenge Reformertes Forargelse beholdt de katholske Skikke), om Saften af visse Bær er Vin eller Blod o. s. v.⁴⁾. Men det er dog tydeligt, at de religiøse Spørgsmaal, skjøndt vigtige nok i England paa Swifts Tid, ere traadte i Baggrunden for de politiske og ikke længere have den alt overveiende Betydning som i Rabelais' Dage, og hans Uvillie mod Confessionerne fristes ikke som den franske Præsts ind paa Spot over selve Troen; tvertimod lader den temmelig høikirkelige Swift leilighedsvis i Lilliput Vantro udelukke fra Embeder⁵⁾.

Efter alt dette forstaar man, at Kongen af Brobdingnag, efter at have belyst Europæernes sociale og politiske Forhold ud fra den rene Fornufts og Morals Standpunkt, kan sammenfatte sin Dom ved at betegne dem som „den fordærveligste Race af modbydeligt Smaakryb, Naturen tillader at kravle paa Jordens Overflade“⁶⁾, hvorover Gulliver kun kan trøste sig ved at give Kongens Indskrænkethed og Mangel paa Kjendskab til andre Lande Skylden, ligesom Niels Klim i Potu⁷⁾, hvor hans Samtale med Kongen og Ros over Europæernes Forstand,

¹⁾ p. 50. ²⁾ Goldsmith Hist. of Engl., Lond. 1819, p. 237 ff. Holb. Anhang t. de europ. Rigers Hist. 1757, p. 214. ³⁾ p. 51. ⁴⁾ p. 264. ⁵⁾ p. 63. ⁶⁾ p. 144. ⁷⁾ D. 44.

fine Sæder og Indretninger, der dog vinde saa lidet Bifald, aabenbart er tagen efter Gullivers i Brobdingnag, om end langt mindre udført og fin. Efter selv at være bleven omvendt hos Houyhnhnms slutter G. med at anbefale Europæerne, i Stedet for med Vold og Uret at bemægtige sig bedre og uskyldigere Folks Lande og bibringe dem deres egne Laster ved Colonisation, at indføre de saa kaldte Wilde til Europa for af dem at lære Civilisationens første Grundsætninger ¹⁾, og selv er han fortvivlet over at forlade det Land, hvor han lever lykkelig, fri for alle den saa kaldte Civilisations Udvæxter ²⁾.

Overalt hvor Europæerne stilles overfor ideale Folk, maa den sociale og politiske Utopi komme frem, stærkere eller svagere, som det allerede er vist hos Godwin o. fl. Swifts Beskrivelse af Brobdingnag og Houyhnhnms kommer nærmest ind paa den egentlig utopiske Roman, der forbereder ikke blot den nuværende Socialismes og Communismes Had til de bestaaende Samfundstilstande, men ogsaa mange af dens positive Ideer. Dog antydes disse nærmest kun som den fornuftige Modsætning til europæiske Daarligheder, hvis Hudflettelse er Swifts eneste Maal. Han har et alt for pessimistisk Blik paa Menneskeslægten til, som Utopierne, at sætte sig dens Reform og Forbedring til Opgave ved at holde den udførte ideale Samfund for Øie. Hans Afsky for Krigen, hans Klager over de Fattiges Undertrykkelse ved Capitalen og Adelsprivilegierne, hans Fordring om Embedernes Besættelse med de Værdigste have vi alt set; men særlig udbreder han sig om Opdragelsesspørgsmaalet. Den allerede af Cyrano ³⁾ fremsatte Tanke, at Forældrekjærligheden kun er Instinkt, og at Børnene ingen Pietet skyldte Forældrene, udvikles i Lilliput ⁴⁾, men især hos Houyhnhnms, og er ganske konsekvent, hvor en Forfatter, som selv ikke kjender Familielivets Glæder, skildrer et Folk, hvor Fornuften er ene raadende paa Følelseslivets Bekostning. Elskov

¹⁾ p. 319. ²⁾ p. 300. 304. ³⁾ s. S. 93. ⁴⁾ p. 63.

kjendes ikke; Giftermaalene sluttet alene af Hensyn til Artens Forplantning, og der ses kun paa de ydre, physiske Egenskaber, Kraft og Skjønhed. Ikke desto mindre ere Ægteskaberne altid lykkelige. For at forebygge Overbefolkning avles kun et vist Antal Børn, der ved Ombytning fordeles, saa at hver Hestefamilie faar en Han og en Hun. Almindelig Velvillie mod hele Arten træder i Stedet for den særlige Familiekjærlighed¹⁾. I Opdragelsen hævder Swift Oplysningstidens, bl. a. af Locke udviklede Principer: at indgive Børnene simple, ædle Grundsatninger, vænne dem til Legemsøvelser, Flid, Udholdenhed, Tarvelighed, Selvhjælp, ingen Forkjælelse af Forældrene²⁾; i Lilliput er det endog under streng Straf forbudt at fortælle dem Ammestueeventyr for ikke at hidse deres Phantasi og gjøre dem frygtsomme, ligesom senere hos Rousseau³⁾. Her drages ogsaa de yderste Consekvenser⁴⁾, idet Børnene, ligesom hos Morus og i de fleste Utopier samt senere socialistiske Systemer, i den spæde Alder tages fra Forældrene og opdrages fælles og offentlig; Piger paa samme Maade som Drengene, for at de senere skulle kunne dele Mændenes Interesser og ikke udelukkende have deres Betydning ved deres forgængelige Skjønhed og ved at føde Børn, som de ikke engang kunne betros til at opdrage⁵⁾. Dog forsømmes Huslighed ikke, og ligesom en stor Del af Utopierne viger Swift siden tilbage for Tankens konsekvente Gjennemførelse, indskrænker baade Legemsøvelserne og Kundskaberne for Kvinden⁶⁾ og antyder intet Steds hendes fuldstændige Ligestilling med Manden i det praktiske Liv. Heller ikke det absolute Eiendomsfællesskab, Fællesskabet i Boliger, i det Hele Individets Opslugelse af Samfundet findes i hans Stater, om end hos Houyhnhnms de forskjellige Districter gratis forsyne hverandre med, hvad der mangler⁷⁾. De socialistiske Principer hvile hos Swift ingenlunde paa noget bredt demokratisk Grundlag. Englæn-

1) p. 290 ff. 2) p. 291. 3) p. 65. 4) p. 64 ff. 5) p. 65. 292. 6) p. 65.

7) p. 292.

derne have med alt deres politiske Frisind altid vogtet strengt over Stands- og Klasseforskjellene, og Swift lader i Lilliput Almuen selv beholde og opdrage sine Børn¹⁾, som ere uden Betydning for Staten. Det er en Gjenklang af Oldtidens aristokratiske Opfattelse af Næringsstandens Uskikkethed for det politiske Liv (Platos Stat). Andet Steds forbyder Swift Børnene under Opdragelsen at omgaas Tjenestefolk²⁾, og disse danne hos Houyhnhnms en særegen Kaste, født med lavere Evner, der ikke blander sig med Borgerne³⁾.

Satiren over Tidens Philosophi og Videnskabelighed, den Del af Gullivers Reiser, som Holberg mest directe har benyttet, danner et Afsnit for sig, Reisen til Laputa, uden for hvilken vi kun træffe enkelte Vink og Antydninger. Denne Reise staar langt tilbage for de øvrige, idet den mangler den Planens Simpelt og Enhed, den detaillerede Harmoni i Udførelsen, som navnlig udmærkede de to første. Gulliver besøger her ligesom N. Klim paa Nazar et større Antal Lande med forskjellige Sæder og Skikke, hvert med sin satiriske Tendens, derfor hastigere og løsere skizzerede; Swift er her mindre original i Opfindelsen, men har aabenbart samlet og paa sin Maade bearbejdet et større Antal med hans tidligere Emne beslægtede satiriske Momenter fra andre Forfattere, navnlig Rabelais. Om denne have vi alt talt i Almindelighed som en af den fri Videnskabs Forkæmpere mod Middelalderens aristotelisk scholastiske Metaphysik⁴⁾. Det Sted, til hvilket Swift især og meget nøie slutter sig, er V, 19—23, hvor den subtile, haarkløvende aristoteliske Dialektik fremstilles som et Rige, Quintessence (*Quinta essentia*, i det scholastiske Sprog det femte, meget fine, mystisk ætheriske Element), behersket af Aristoteles's Guddatter Entelechia, som taler Datidens pedantiske, filosofiske Sprog og nærer sig af Entiteter, Kategorier, Antitheser og Syllogismer. Hun helbreder alle Sygdomme og ud-

1) p. 66. 2) p. 64. 3) p. 276. 4) s. S. 24.

fører med egen Haand det rent Umulige, ligesom Renaissance-periodens til Alchymi og Astrologi hengivne philosophiske Charlataner, til hvis Methode Medicinen nøie sluttede sig. Hendes Hoffolk føre allehaande subtile og unyttige Disputer („de lana caprina“, om Keiserens Skjæg), og øve desuden alle Slags tomme Kunster, til Dels betegnede ved Tidens Ordsprog for det Unyttige eller Umulige: maale Loppespring, vaske Negere hvide, presse Vand af Pimpsten; men især tilberede de den uvurderlige Essens af Menneskemøg, Allusion til de modbydelige Midler, Medicinen den Gang troede særlig virksomme¹⁾, eller de lave Guld og gjøre gamle Kvinder unge igjen (de Vises Sten, Panaceer). Det er altsaa ikke blot den metaphysiske Speculation og Dialektiken, Rabelais's Satire gaar ud over, men ogsaa den overtroiske, mystiske og markskrigerske Naturphilosophi og den aristoteliske Physik, som f. Ex. en Paracelsus dengang drev den. Det er navnlig denne sidste Side i Rabelais's Satire, Swift drager frem og benytter, og hvad han paa Akademiet i Lagado indrømmer en underordnet Plads under Navn af speculativ Philosophi, bliver efter hele det 18de Aarhundredes mekaniske Aandsretning kun mnemotechniske Kunster, Methoder til rent maskinmæssig Tilegnelse af alle Videnskaber, Projecter om et universelt Tegnsprog o. s. v.²⁾. Det Fjendskab mod Methaphysiken, som har været eiendommeligt for de fleste tidligere Satirikere, fremtræder hos Swift i det Hele svagere, som mod en overvunden Fjende: i Brobdingnag, hvor Opdragelsen er simpel og indskrænket til nyttige, praktiske Videnskaber, forstaar man intet af Entiteter og Abstractioner³⁾; endnu mindre Brug er der for philosophiske Speculationer og Conjecturer hos Houyhnhnms⁴⁾, hvor det Fornuftige er umiddelbart indlysende. Swift selv slap ligesom Holb. kun med Nød og neppe gennem de philosophiske Discipliner, da han skulde være Student.

¹⁾ s. S. 138. ²⁾ p. 197 ff. cfr. S. 76. ³⁾ p. 148. ⁴⁾ p. 239.

— Det er tidligere paavist¹⁾, hvorledes den ved Renaissanceen gjenfødte, men endnu mystisk speculative Physik først klarede ud i Empiri ved Lord Bacon, — „hvis Aands Vælde omstyrtede de aristotelisk-scholastiske Irrgange“, siger Bloch i Dedicationen til sin Oversættelse af *Nova Atlantis*²⁾, — og som saaledes blev Fader til hele det 18de Aarhundredes praktiske Oplysningsretning, skjøndt selv ingenlunde fri for Mysticisme. Nu fulgte de store matematiske, physiske og astronomiske Opdagelser Slag i Slag; Physiken og den philosophiske Sensualisme trængte Metaphysiken fuldstændig tilbage, især i England; her til Lands var Philosophiens Udvikling i empirisk Retning derimod paa Holbergs Tid endnu i sin Barn-dom; han selv billiger den³⁾. 1662 stiftedes i London det kongelige Selskab for Naturvidenskaberne, hvilke nu i stedse stigende Maalestok anvendes paa det praktiske Liv og blive moderne Videnskab, hvori enhver dannet Mand i det Mindste maa være Dilettant. Saa meget til Forstaaelse af, at Swift, skjøndt selv en ægte engelsk, praktisk Natur, kan føle sig opfordret til at vende sin Satire mod Overdrivelse og Udartning i Begejstringen for Naturvidenskaberne, i hvilken Henseende allerede Butler var hans Forgænger i Digtet *The elephant in the moon*⁴⁾, hvor de Lærde i deres astronomiske Kikkerter tro at se et Slag paa Maanen, og en Elephant bryde løs mellem Hærene; men de have taget fejl af en Mus og en Sværm Fluier mellem Glassene paa Kikkerten. Digtet er fuldt af satiriske Hentydninger til Wilkins og Kepler.

Swifts flyvende Ø, Laputa, der styres ved en uhyre Magnet, er i og for sig en temmelig kunstlet Ide, der dog maaske har Forbilleder i visse Partier af 1001 Nat og i Lucians og Seneres svømmende Øer⁵⁾. Hos Swift hentyder den til phantastiske Naturspeculationer lige fra Archimedes's

¹⁾ S. 63. ²⁾ s. S. 42. ³⁾ Fab. 144. ⁴⁾ *Remains of Butler by Thyer*, London 1759 I. ⁵⁾ s. S. 10.

Δος μοι που πτω til Projecterne om Luftseilads o. s. v. Øen er beboet af et Folk, der udelukkende lever for Mathematik og Musik, med Foragt for alt andet, især for den digtende Phantasi og Poesien. Ligesom Holberg i „det fornuftige Land“¹⁾ og andet Steds i Reisen paa Nazar giver Caricaturen af sine Potuanere, saaledes, om end mindre udført og bevidst, carikerer Swift her sine ideale Folk, der alle overensstemmende med Tidsaanden have et overveiende praktisk og exact Præg uden poetisk Sving²⁾. Laputaboernes Øine vende ind ad og op ad, da de stadig ere optagne af alt andet, end hvad der foregaar omkring dem, derfor maa de ledsages af en Tjener med en oppustet Blære paa Enden af en Stok, hvormed han giver dem et let Slag for at vække dem af deres Distraction og antyde, at de skulle gaa, høre o. s. v.³⁾ Dette Indfald har Holberg ført lige over i 1 Act 2 Sc. af Philosophus udi egen Indbildning. Rahbek bemærker⁴⁾, at han ikke har kunnet finde Oprindelsen til „den philosophiske Vækker“. Den er altsaa dog temmelig nærliggende. — Dog ere Indbyggerne af Laputa meget paastaaelige og ivrige Politikere „som de fleste Mathematikere“, skjøndt de i Virkeligheden ikke forstaa sig paa Politik⁵⁾. Deres Sprog er exact mathematisk, Maden skjæres ud i matematiske Figurer⁶⁾, og de ere uafslædig beskæftigede med Problemer, men de forstaa aldeles ikke at anvende Mathematiken praktisk⁷⁾; deres Bygninger ere slette, Skrædderen, som har taget Gullivers Høide med en Kvadrant og gjort videnskabelig Tegning til Klæderne, syr dem slet⁸⁾. Det eneste Udbytte af deres Lærdom er, at de gaa i en stadig Angst for Kriser paa Himlen, for at Jorden skal komme Solen for nær eller opbrændes ved en Komet, at Solen skal slukkes ved Solpletter o. s. v.⁹⁾. Slig Frygt dukker jo endnu i vore Dage af og til op, hvor meget mere da for 150 Aar

¹⁾ D. 110, s. senere. ²⁾ p. 291. 296. ³⁾ p. 172. ⁴⁾ Holb. udv. Skr. VI 566. ⁵⁾ p. 177. ⁶⁾ p. 174. ⁷⁾ p. 177. ⁸⁾ p. 175. ⁹⁾ p. 178, cfr. Halls Lyperia, S. 40.

siden, da Astronomien stod saa meget lavere og oven i Kjøbet som Modevidenskab var Gjenstand for Fuskeri af Diletanter. Den videnskabelige Overtro afløser i Oplysningsperioden den gamle mystiske paa Stjernernes lykkelige og ulykkelige Indfyldelse, Kometerne som Varsler o. s. v., som dog ikke er ganske forsvunden trods Kundskaben om, at Stjernerne ikke umiddelbart ere til for Jordens Skyld: Astrologi blander sig i Laputa i Retspleien, skjøndt man ikke ret vil være det bekjendt¹⁾; Kvinderne og Almuen ere de eneste rigtig fornuftige Mennesker²⁾, og alle praktisk dygtige Folk foragtes som uvidenskabelige³⁾. I de af Laputa afhængige jordiske Stater er alt kommet i det sørgeligste Forfald ved Projectmagere, der ere komne ned fra den flyvende Ø for at indføre nye, aldeles bagvendte og forkerte Metoder i Agerdyrkning, Industri og Bygningskunst, der skulle bringe uhørte Resultater⁴⁾, men hidtil kun have ført til en feberagtig Virksomhed uden Maal mellem et usundt, jammerligt og fattigt Folk⁵⁾, medens alle, der modsætte sig, blive lagte for Had som gammeldags bornerte. Hovedideen her og visse Enkeltheder, som Kvinderne, der ere misfornøiede med deres Lod og tilbøielige til at løbe bort med fremmede Mandfolk⁶⁾, har Holberg overført til det filosofiske Land i Niels Klim, hvis Indbyggere kun beskæftige sig med „himmelske Ting“ og med at finde en Vei til Solen, men lade alt omkring sig forfalde. Beslægtede hermed ere Indbyggerne i Brakmat⁷⁾, der se tværs igjennem alt, lige ind til Metallerne i Jordens Skjød, men ikke se, hvad der ligger lige for Næsen, og som derfor vælte sig ind paa og støde til Folk (cfr. Sganarels Reise Sc. 5, og Beskrivelsen af Metaphysikerne hos Tanian⁸⁾). De give sig af med Astronomi og transscendentale Videnskaber og ere vel til Dels en Satire over den lærde Distraction, Pedanteriet og Lærdom-

¹⁾ p. 177. ²⁾ p. 179. 187. ³⁾ p. 192. ⁴⁾ p. 191 ff. ⁵⁾ p. 188. ⁶⁾ p. 179 ff.

⁷⁾ D. 122. Ep. 141. ⁸⁾ D. 213.

mens Overdrivelse, som Holberg overalt forfølger¹⁾. Den udførligere Behandling i Komedieform af samme Emne i *Sganarels Reise*²⁾ fjerner sig mere fra Swift, og her rettes Satiren, stemmende med Datidens danske Forhold, mere mod Metaphysikeren end mod Naturvidenskaben (dog Sc. 5 „den subtile Philosoph“, Sc. 6 „en Astrologus“). Hvorledes Komædien derved kommer Swifts Forbillede, Rabelais, langt nærmere end Swift selv, er alt tidligere paavist³⁾. Indfaldet med Lægerne, der ville anatomere de Fremmede⁴⁾, synes derimod at være Holbergs eget.

I det philosophiske Land er det blot Indbyggernes Lige-gyldighed for alt andet end philosophiske Reflexioner, ikke som hos Swift tillige taabelige Projectmagere, den elendige oekonomiske Tilstand skyldes, medens Holberg ikke blot vender Satiren mod den ham saa forhadte ufrugtbare Metaphysik, men ogsaa mod Moralphilosopherne, hvis Lav han selv tilhørte, idet disse ere de Værste til at lade Hidsigheden løbe af med sig⁵⁾. Ellers er Satiren over Projectmagere i alle Holbergs Værker og navnlig i Niels Klim et Hovedemne, og det i den Grad, at der ikke kan være Tale om at søge Forbilledet derfor andet Steds, end i særlige danske Forhold paa hans egen Tid. At imidlertid lignende Forhold ogsaa fandtes i Udlandet, se vi af Swifts Beskrivelse af Projectmagernes Akademi, som specielt er udført efter Rabelais's Quintessence med den Forskjel, at den af det „kongelige Selskab“ støttede Modebegeistring for Naturvidenskaben og dens ofte misforstaaede Anvendelse paa de tekniske og oekonomiske Fag især maa holde for⁶⁾. Projectmagerne, som beskæftige sig med at lave Guld og Universalmidler⁷⁾, ere selv sygelige og tigge af de Besøgende, og Swift har rigtig grebet det tragikomiske Hovedtræk, at de

¹⁾ cfr. Mor. T. 50. Ep. 233. — Mor. T. 56 sammenlignes de dog ogsaa med „de mistænkelige Folk og Nøglesøgerne i Literaturen“. ²⁾ Holb. udv. Skr. ved Rahbek V. 524. Ep. 447. ³⁾ s. S. 25. ⁴⁾ D. 107. ⁵⁾ D. 106. Fab. 145. 148. ⁶⁾ Ch. V. — VII. ⁷⁾ Ep. 117.

mest ensidige Theoretikere tro at kunne gennemføre umulige praktiske Reformers og trods de sørgeligste Resultater med ubønhørlig Selvtillid fortsætte Ødelæggelsesværket. De beskæftige sig med at trække Solstraaler ud af Agurker, ved chemisk Adskillelse igjen at uddrage Næringsmidler af Excrementer, bygge Huse idet de begynde med Taget, lave Silke af Spindelvæv; Blinde øve sig i at tilberede Farver o. s. v.; men intet forekommer dog Gulliver saa afsindigt, som de politiske Projecter om at faa Fyrster og Ministre til at styre efter Hensyn til Retfærdighed og Folkenes Vel. Fornuftigere er den Mand, der foreslaar at behandle lovgivende Corpsers mange Sygdomme og Svagheder ligesom det menneskelige Legemes: ansætte en Læge hos hvert enkelt Medlem og lade ham medicinere efter det Heles Trang¹⁾; ligeledes at Ansøgere skulde stikke og knibe Ministrene og Fyrsternes Yndlinge for at hjælpe paa deres svage Hukommelse. En ny Skat foreslaas lagt enten paa Laster og Dumheder, hvor da enhver skulde ansættes af sine Naboer, eller paa Vid, Skjønhed, Lykke hos det andet Kjøen, efter Selvangivelse. — Dette sidste Stykke er plagieret i den tidligere nævnte Md. Roberts Voyage de Milord Céton²⁾: la Lune ch. VI, Château sublime, en lignende Anstalt for Projectmagere, lidt ændret efter Desfontaines Oversættelse.

Holb. har ligesom concentreret sin i alle hans Skrifter gennemgaaende Satire over Projectmagere paa eet Sted, i Republiken Act 2, som stærkt minder om Akademiet i Lagado. Her foreslaas Universallægemedler, Midler til Foryngelse, til at gjøre Guld, Pulvere til at forvandle Vand til Fløde, Planer om Krigens Afskaffelse ved Ophævelse af alle Krigsraad³⁾, Vogne, der kunne bevæges uden Heste, Opdagelser i den underjordiske Verden efter N. Klims Exempel, samt at

¹⁾ cfr. Mor. T. 337. ²⁾ s. S. 77. ³⁾ cfr. S. 89.

behandle den ufrugtbare Jord ligesom det menneskelige Legeme: sætte den Klysterer for at hæve dens Forstoppelse. En lignende Tanke forekommer Danm. og N. Stat 1749, 328¹⁾, hvor Holb. anfører sin Kilde derfor, „Sir Politick udi den Sindrige Komædie hos St. Euremont“, (Sir Politick Wouldbe, comédie à la manière des Anglois²⁾, skreven 1662, beslægtet med og maaske benyttet i Den politiske Kandestøber³⁾). Tidligere har Holb. øiensynlig ikke vidst ret Besked om den, naar han i Just Justesens Betænkning over satyriske Skrifter⁴⁾ kalder den „den anseelige engelske Komædie“ og i Modsætning dertil nævner „St. Euvremonts, kaldet Les Académiciens“). Det er for Resten ikke Sir Politick selv, men Finansprojectmageren Richesource⁵⁾, der mener, at ved Handelen efterhaanden alt Guld føres til Indien uden at vende tilbage, da Indierne ikke bryde sig om vore Producter, saa at man igjen maa bringe det i Circulation ved at sætte Indostan et Klyster.

Ideen til Swifts Glubdubdrib⁶⁾, Aandebesværgernes Land, hvor Historiens store Døde manes frem, er tagen lige efter Lucians „sande Historie“⁷⁾, hvorefter ogsaa Rabelais⁸⁾ har skildret Epistemons Nedstigning til Underverdenen. Pamphyliden Ers Reise til den anden Verden i Platos Stat, 10 de Bog⁹⁾, hvor han ser de Ondes Pinsler og en allegorisk Fremstilling af Menneskets Livsløb, er ganske uden Kritik og Satire, medens de lignende Scener i Oldtidens og Middelalderens Epos, stammende fra Homer og Virgil¹⁰⁾, næsten altid gaa ud paa Panegyrik af en eller anden Fyrsteslægt. Derimod fremhæver Lucian ogsaa i sine Dødningsamtaler og til

1) cfr. 2den Samtale mellem tvende Kjøbmænd i Høibergs Holbergiana 149. 2) Oeuvres de St.-Evremont, 4me éd., Amsterdam 1726, tom. II. 3) Rahb. Holb. udv. Skr. VI 26. 4) Holb. Mindre poet. Skr. v. Liebenb. 120, cfr. 361. 5) Act 2, Sc. 4. 6) p. 208 ff. 7) S. 18. 8) S. 29. 9) Chassang Hist. du rom. dans l'ant. 182. 10) s. S. 10.

Dels i Menippos sive Nekyomantia satirisk al jordisk Storheds og Lykkes Betydningsløshed i de Dødes Rige, hvor kunden sande Fortjeneste gjælder, og han fandt i det 17de og 18de Aarhundrede mange Efterlignere, saaledes allerede Cyrano i et af hans Breve: D'un songe¹⁾, en Art satirisk Offenbachsk Vision af Underverdenen, foranlediget ved Spanieren Quevedo Villegas's (1570—1647) Sueños (Visioner). Endvidere den ofte citerede Grimmelshausen²⁾ i Des abenheuerlichen Simplificissimus's vërkehrte Welt, c. 1672 (Julianus Apostata, Syndernes Pinesteder), Fénelon i Dialogues des morts, Fontenelle i Nouveaux dialogues des morts 1683, Fielding i Julien l'Apostat (Keiserens Sjølevandring), Hamilton³⁾ i L'enchanteur Faustus (hvor Troldmanden for Dronning Elisabeth fremmaner de berømteste historiske Skjønheder), og La Porte i hans rent kritiske Voyage en l'autre monde, Lond. 1753. Holb. slaar ind i samme Genre i Bukkens Ambassade til Underverdenen⁴⁾, hvortil slutter sig Ep. 512, en Nedstigning til Underverdenen i Drømme. Det gaar her ligesom hos Lucian ud over løgnagtige Historikere (Homer, Rudbeck og Lyschander gjøres til Avisskrivere), over Philosopher (Diogenes, Aristoteles, Descartes⁵⁾), Skeptikerne, der ligesom Fanatikere: St. Franciscus, Loyola, Simon Stylites, sættes i Daarekisten), over forfølgelseslystne Orthodoxe, Thingstude, Munke (Capucinerne blive Svin, Dominicanerne Fyrbødere), medens Konger og Helte anbringes efter Fortjeneste, Pave Julius II. som Feltmarschal, men Nero som Slagter, og de Fleste i ringe og lave Bestillinger ligesom hos Rabelais, med hvem Holb. her stemmer langt nærmere end med Prototypen Lucian. En theologisk Biindfyldelse fra Dantes Helvede med dets Pineste-

¹⁾ Oeuvr., Amsterd, 1741, II. ²⁾ s. S. 54 ³⁾ Garnier Voyag. imag. XXIV og XXXV. ⁴⁾ Metamorph. II, 11 Fab. ⁵⁾ cfr. S. 70.

der for allehaande Misdædere spores for Resten baade hos Holb. og i flere af de nævnte Værker ved Siden af Lucians blot satiriske Dom og Straf. Noget Lignende er Resan till Glysisvall i (Dalins) Swänska Argus (en Art Spectator) II, 1734, Nr. 34, nærmest Satire over svenske Forhold, ligesom over de danske: Samtaler i de Dødes Rige, mellem forskjellige af vore Konger og Helte¹⁾. — Swift gaar i Glubdubdrib som sædvanlig mere sin egen Vei. Ogsaa han spotter Historikernes Upaalidelighed²⁾ og fører et Par løse Sidehug mod Livius, Scholiasterne til Homer og Aristoteles, men medens Oldtiden stadig er Hovedemne for Satiren hos Rabelais og Holb., der kun behandle den moderne Historie i løs Almindelighed, vender Swift som sædvanlig fortrinsvis sin blodige Spot mod den nyeste Politik og Historie³⁾. Her retter han et directe Angreb mod Newtons Attractionslære, som han stiller sammen med Gassendi og Descartes' Hvirveltheori, og lader Aristoteles dømme⁴⁾, „at nye Natursystemer kun ere nye Moder, som forandres i enhver Tidsalder“, selv de, som gjøre Fordring paa at udgaa fra mathematisk Demonstration.

I Landet Luggnagg endelig træffer Gulliver de udødelige Struldbruggs⁵⁾. af hvilke der i hver Generation fødes nogle, mærkede med et vist Tegn. Han begejstres over deres lykkelige Lod og udmaler et idealt Billede af det Liv, han i deres Sted vilde føre, efter at have indsamlet alle mulige Kundskaber og store Rigdomme, kun omgiven af andre Struldbruggs for ikke at knytte sig til de bortdøende Slægter rundt om sig, hvilke han dog vilde tjene og raade med Frugten af Aarhundreders Erfaring og Iagttagelse af Verdenshistoriens Omvæltninger. Han glemmer imidlertid Alder og Sygdomme, hvorfor de ere udsatte som alle andre, og som gjør deres Udødelighed til et Helvede for dem, hvor de, borgerlig døde fra

¹⁾ Lüdendorfs Sml. af Trykkefrihedsskr. efter 17. Jan. 1772, Bd. 11, paa kgl. Bibl. ²⁾ cfr. S. 13. ³⁾ cfr. ogsaa S. 138. ⁴⁾ p. 213, s. S. 70. ⁵⁾ p. 222.

deres 80de Aar, aandelig og legemlig svækkede, uden Erindring om andet, end hvad der er sket i deres Ungdom, ikke engang kunne forstaa de Aarhundreder yngre Slægter og i jammerlig, aandssløv Ensomhed sukke efter Døden, som de ikke kunne naa. Niels Klim dømmes ligesaa feilagtig om Spelekerne¹⁾, som leve 400 Aar, medens Kambarerne kun leve 4 Aar, men benytte Tiden desto bedre, ikke knytte sig til det Jordiske og stadig have Døden for Øie²⁾. Spelekerne derimod bekymre sig kun om dette Liv og hensynke i alle mulige Laster, og naar de falde i Sygdom eller store Ulykker, bliver deres lange Levetid dem en Plage, som de frivillig afkorte. Lige saa ulykkelige ere Indbyggerne i Kiliak³⁾, som fødes med Tegn, der angive deres Dødstime. Vel kan Døden ikke overraske dem, men Visheden om dens Nærhed forbitrer deres sidste Tid, og de opsætte deres Omvendelse til det Yderste. Endvidere kan hermed sammenlignes de længe sovende og vaagende Folk i Mikrok og Makrok⁴⁾, af hvilke de Første praktisk og kort udvirke langt mere i deres korte Dag, end de Sidste med deres Stundesløshed og Vidtløftighed i den lange⁵⁾. Swifts enkelte Ide er saaledes som oftere hos Holberg stykket ud, uden dog at være saa konsekvent og fint gennemført. Denne Episode staar i øvrigt noget løsreven efter Swifts hidtil langt mere omfattende politiske og sociale Satire. Det er et temmeligt løst Forsøg paa at betage Menneskene Dødsfrygten: evigt Liv vilde være en Ulykke uden evig Ungdom og Sundhed⁶⁾; men det kan rigtignok heller ikke godt tænkes paa andre Betingelser. De fleste Utopier gaa en naturligere Vei: deres lykkelige Nationer dø uden Frygt, fordi de have levet et uskyldigt Liv og ikke kjende Sygdom eller Lidelse i Forbindelse med Døden⁷⁾; saaledes ogsaa Swifts

1) D. 113. 2) cfr. Fab. 113. 3) D. 117. 4) D. 125 ff., Smith 265.
5) Mor. T. 210. Ep. 85. 490. Om Holbergs egen Sparsomhed med Tid s. Heltehistorierne ved Liebenberg, Fort. V. 6) Ep. 424.
7) s. S. 56.

egne Houyhnhnms¹⁾. At imidlertid selv den bestandige Sunder et problematisk Gode, svækker Medfølelsen og Glæden ved Livet, viser Holb. i Qvamso²⁾. Cyranos Maaneboere³⁾ og Sadeurs Australboere længes endog efter Døden og betragte Tilladelsen til Selvmord som en Gunst, trods deres utopiske Liv.

Endelig vender Gulliver hjem over Japan, hvor der spottes over Hollænderne, som for Handelsfordels Skyld fornægte deres christne Tro⁴⁾ og ere ivrige for, ogsaa at tvinge andre til at blive Renegater.

Blandt Efterligninger af Gulliver maa nævnes Samuel Brunts Reise nach Cacklogallinien und weiter in den Mond, som det kongelige Bibliothek har „nebst einigen andern Schriften des Hrn. D. Swift aus dem Englischen übersetzt, Leipz. 1751. De Sidste ere virkelige Oversættelser af Swiftske Satirer og Pasquiller. Baade i selve Fortalen og andet Steds ses, at ogsaa Reisen virkelig har været tillagt Swift. I Heinsius's Bücherlexicon findes en Udgave, Leipzig 1805, hvor Bogen kaldes „nach Swift frey bearbeitet“. Begyndelsen er en plump udført, vid- og ideløs Efterligning: Brunt strander og optages i et Rige af civiliserede, menneskestore Høns, der ganske som Houyhnhnms bruge Klæder og Huse, ligge i Senge, leve og tænke aldeles som Mennesker. Den Reisende anses først for et halv fornuftigt Dyr, sælges af sin Herre til Premierministeren, lærer Landets Sprog, staar i et fortroligt Forhold til Ministeren og fører med ham en Række Samtaler, der begynde næsten ordret som Gullivers med Kongen af Broddingnag⁵⁾ (desto mærkeligere er det, at man for Alvor har kunnet tillægge Swift Bogen). Ministeren skildrer med naiv Oprigtighed de fordærvede Forhold i Landet, hvor Bestikkelse og Maitresseregimente hersker, og han selv maa holde sig ved

¹⁾ p. 297. ²⁾ N. Kl. v. D. 91. Mor. T. 91. ³⁾ S. 92. ⁴⁾ p. 234, cfr. Philosophus udi egen Indbildning Act 3 Sc. 2, Menoza XXXIV og Ep. 480. ⁵⁾ s. S. 136.

Magten ved de sletteste Midler og Cabaler, samt ved snild Benyttelse af de indviklede og uforstaaelige Love, hvorved Folkefriheden bliver illusorisk. Selskabeligheden beror kun paa Forfængelighed, er stiv og uden sand Hjertelighed; Folket er forfaldent til Slagsmaal (Boxen), Strudsvæddeløb og Spil. I Religionen strides blodig, om man skal fremstille Guddommen i Form af en Kugle, en Tre- eller Firkant¹⁾. Landet oversvømmes af Projecter, hvoraf altid de sletteste vælges; man lægger f. Ex. Skat paa Sollyset som nødvendigt for alle, i Stedet for paa Luxus. Denne i Virkeligheden mod engelske Forhold rettede Satire ledsages helt igjennem af Helstens Tilbageblik paa sit Fædreland, England, som et lykkeligt og idealt styret Land, ganske som hos Gulliver, men den dobbelte Satire er ubehændig udført og uden Virkning.

Hoffet og Ministrene tjene uhyre ved Actiesvindler, saaledes da en Eventyrer foreslaar Dannelsen af et Compagni for at hente Guld i Maanen, hvorhen Brunt ledsager ham. De stige op fra et Bjerg i Bærestole, baarne af Haner, og have Ordre til først at sende Beretninger hjem om, at Foretagendet er stødt paa Vanskeligheder, for at Actierne skulle falde, og Hoffet købe op for at sælge igjen næste Dag, naar Reisen virkelig tiltrædes (Missisippicompagniet og Laws Projecter 1720). — Fra nu af have vi at gjøre med en virkelig Maanereise efter Godwins og Wilkins's Mønster, en Blanding af utopisk, astronomisk og mystisk dæmonologisk Roman, uden egentlig indre Forbindelse med det Foregaaende, for Resten løst skizzeret og uden videre Interesse. Det undersøges, om Maanen er en Planet med mineralholdige Bjerge som Jorden, om Kulden og Luftens Fortyndelse vil hindre Reisen; Tyngden forsvinder i en vis Høide²⁾, man kan staa og gaa i Ætheren, mærker ikke Byrder, trænger ikke til Spise; senere hjælper Maanens Tiltrækning paa Farten. Maanen selv er et Pa-

¹⁾ cfr. S. 104. 139. ²⁾ cfr. S. 55. 58.

radis, hvor Natten ved Jordskin er klar som Dagen; dens Beboere ere de dydige Afdødes Sjæle, der her tilbringe en Art Mellemtilstand i skjønnere og fuldkomnere Menneskelegemer, i Uskyld og Guldalder. De kjende ikke Arbeide, Sygdom eller Kjønnsforskjel, have ingen Fyrster, men ære de Ældste som nærmest ved det evige Liv. De undres over Brunts Reise, som de sætte høit over Domingo Gonzales's Phantasterier; hans Ledsagere maa derimod her nøies med at gaa for Fjerkræ. Guld have Maaneboerne ikke, men de formane de Reisende til at vende hjem og leve dydig, og vise dem til afskrækkende Fxempel den anden Klasse af Maaneboere: Menneskesjælene, der i Drømme fjerne sig fra Legemet og færdes her oppe som Skygger, skifte Størrelse og Udseende eftersom Drømmen og Tankerne skifte, ganske efter Soldæmønerne hos Cyrano¹⁾. De opføre en Art Skyggespil af Livet paa Jorden med dets Fortvivlelse, Armod og Nød, dets Forbrydelser, politiske Nedrighed, Oprør og Ulykker. — Derfra vender Brunt gennem Luften hjem til England.

Det er allerede omtalt²⁾, at Swifts franske Oversætter, den som Kritiker bekendte abbé Desfontaine, † 1745, opmuntret af det Bifald, Oversættelsen vandt, 1730 skrev en Fortsættelse: *Le nouveau Gulliver ou Voyages de Jean G., fils du capitaine Lemuel G.*³⁾. Med mere Ret, end han selv er sig bevidst, udtaler han i Fortalen, at hans Bog kun er en Fortsættelse af Swift i samme Forstand som Fénelons *Télémaque* er det af *Odysseen*; thi hverken i Vid eller Originalitet taaler den nogen Sammenligning med sin Forgænger. I Anledning af Oversættelsen havde alt Biskop Atterbury i sin *Correspondance* fra Paris 1727⁴⁾ udtalt, at Forskjellen i Nationalcharacteren var saa stor, at Franskændene hverken vilde kunne forstaa Værkets Humor eller Mening. Voltaire, denne overlegne Aand, saa beslæg-

¹⁾ S. 76. ²⁾ S. 120. ³⁾ Garnier tom. XV. ⁴⁾ Gull. tr., ed. cit., Preface.

tet med Swift i klar Form og hjerteløs Spot, henvendte i sine *Lettres sur les Anglais*, 1731, først sine Landsmænds Opmærksomhed paa Swift som paa Locke, Newton og hele den philosophiske, politiske og religiøse Beregelse i Nabolandet, der ved ham skulde finde sin Udvikling og Afslutning i Frankrig. Her omtales Swift dog nærmest for gjennem Sammenligning med Rabelais at sparke til den middelalderlige Uklarhed og Formløshed, bag hvilken Voltaire og den fransk klassiske Skole ikke formaaede at skimte det rige Indhold: „M. Swift est Rabelais dans son bon sens“¹⁾. I et andet Brev²⁾ omtales Gulliver rosende til Hr. Thiriot, med hvem Voltaire synes at staa i Underhandling om at oversætte Bogen. Dette skete dog ikke, men Voltaire bragte engelsk Literatur i Mode i Frankrig, og hans Ros foranledigede Desfontaines Oversættelse³⁾, ligesom Gulliver endnu i dette Aarhundrede flere Gange er oversat paa Fransk. I Fortalen tilstaar Desfontaine imidlertid selv, at han fandt saa lidt Behag i det eventyrlige Element hos Swift, at han ofte var nær ved at opgive Arbeidet. Han mangler altsaa aldeles Blik for, at det er dette sindrig opfundne Apparat, der bærer hele Satiren og gjør den læselig endnu i vore Dage. Megen „overflødig Detail“ og mange „Plumpheder“ har han ogsaa ment at maatte udelade eller bearbejde: „Toute fiction est méprisable, si elle n'est utile“, siger han i Fortalen til *Le nouveau Gulliver*. I Frankrig vare Meningerne da ogsaaa meget delte om Værket; denne Utilitarismens Periode vilde have Moralen ren og tør, høist oplivet ved en Kjærlighedsintrige efter de klassiske Regler, og fortalt i „un style pur et correct“ : ikke Swifts klare og naturlige Sprog, men galant Hoftone, pyntet med de conventionelle og trivielle Phraser, som Klassicismens Roman havde arvet fra Hôtel Rambouillet. I sin Efterligning bestræber Desfontaine sig da ogsaa med Held for at behandle Em-

¹⁾ Lettre XXII, cfr S. 131. ²⁾ Oeuvr. compl. de V., Paris 1830, tom. XLII, lettre 90, février 1727. ³⁾ Garnier XIV, p. XVII.

net efter fransk Smag og hæver sig ikke høiere end til de gamle trivielle Løftestænger for den moralske Satire: at vende de europæiske Forhold paa Hovedet og vise deres Modstykke, lade dem kritisere af en Vild i Naturtilstanden o. s. v. I sine Sammenligninger med europæiske Forhold nævner han vel stadig England, i Følge Bogens Plan som Fortsættelse af Swift, men sigter til sit eget Fædreland, Frankrig, og særlig franske Forhold (f. Ex. Skatteforpagtningen).

Naar jeg indlader mig nærmere paa Værket, er det altsaa ikke paa Grund af dets eget Værd, men fordi flere af dets Ideer komme igjen i Niels Klim, hvilket allerede er bemærket af Scheibe¹⁾. Satiren træder i det temmelig vidtløftige Værk kun af og til frem mellem en Række ganske ordinære Reise- og Skibbrudseventyr i den vestlige Del af det stille Hav. Her bliver den unge Gulliver fangen af Amazoner fra Landet Babilary, hvor Kvinderne ved et Oprør have taget Magten fra Mændene, der bestandig mere havde overgivet sig til Yppighed og blødgigt Galanteri, med Forsømmelse af alle Forretninger og Videnskaber. Forfatteren hentyder her tydelig nok til den i Ludvig XV's Periode herskende Kvindagtighed, der kunde lade lade befrygte et lignende Resultat i Europa, naar ikke her ogsaa Kvinderne forsømte at uddanne deres Aand. For saa vidt er Satiren mere umiddelbart anvendelig end Holbergs aldeles tilsvarende i Landet Kokleku²⁾ og til Dels i Potu, der kun støtter sig paa en almindelig Theori om begge Kjønns naturlige Lighed. Men i øvrigt er begge Forfatteres Fremstilling af Kvinderegimentet og dets Følger ganske den samme, kun at Desfontaine her som overalt udpynter sin med allehaande romantiske Eventyr, medens Holberg beretter ganske kort og tør. Da Kvinderne indtage Mændenes sociale Stilling og overtage alle Forretninger endog Krig, — medens Holb. dog lader Mændene bruges som simple

¹⁾ P. Paars, nebst Nachricht von dem Leben und den Schr. des Verfassers, Kopenh. und Leipz., 1764, p. CLIII. ²⁾ D. 99.

Soldater, — saa faa de ogsaa mandig Natur, medens Mændene blive sladderagtige, feige og forfængelige, kun leve for Pynt og Moder og holdes indesluttede i Haremer, hvor de plage hverandre indbyrdes og Gulliver, der har været saa heldig at vinde Dronningens Gunst, med deres Skinsyge. N. Kl. trues paa samme Maade med Optagelse i Dronningens Harem¹⁾. Kvindernes dristige Courmageri og Mændenes Blyhed fremhæves ligesom hos Holberg, men trods deres undertrykte Stilling behandles Mændene i Babilary med fransk Galanteri, medens man hos Holberg sporer, at Levningerne af forrige Tidens strenge Hustugt, der var saa fremtrædende i Englænderen Halls Amazonia og Gynandria²⁾ halvandet hundrede Aar før, endnu ingenlunde vare forsvundne i Danmark. Gulliver er lige saa forarget over Kvindeherredømmet, som N. Klim, men Forfatteren selv udtaler ingen Dom derover; Tilstanden i Landet er i det Hele god, og Feilene i Statsstyrelsen i alt Fald mere almenmenneskelige end specielt kvindelige.

I Landet Tilibet leve Indbyggerne kun 12—16 Aar, men fødes til Gjengjæld næsten udviklede, gaa og tale paa et Øieblik, ere voxne i 3 Aars Alderen og sove kun een Time i Døgnnet. De benytte deres Tid fortræffelig og forstaa slet ikke Kjedsomhed, eller at man kan behøve „Tidsfordriv“, give sig ikke af med noget Unyttigt og kjende ikke vor lange Opdragelsestid, der tager en Trediedel af Livet, eller vore upraktiske Studier, f. Ex. af døde Sprog. De føre sjelden Krig, anse Livet for altfor kostbart til at udsætte det for Fare ved Søfart og kjende ikke til Sygdom eller lang, sløv Alderdom. Saaledes leve de i den korte Tid i Virkeligheden længere end vi. Holbergs Kambara og Mikrok³⁾ ere øiensynlig i saare nær Slægt med Tilibet, kun at han paa første Sted har fremhævet det religiøse Synspunkt for det korte Liv, og i Mikrok ladet Livets Korthed bero alene paa den lange Søvn.

¹⁾ D. 102. ²⁾ S. 38. ³⁾ D. 113, 125, cfr. S. 152.

I Letalispon opnaa Indbyggerne i Modsætning hertil 120 Aars Alder, idet de først ældes i 60, dernæst stadig blive yngre i andre 60, men kun legemlig; Oldingene gaa ikke i Barndom som i Holbergs Qvamboia. Saaledes opstaa de mærkelige Forhold, at Børnene ofte se ældre ud end Forældrene, og Familiepatriarcherne tilsyneladende ere i Alder med deres Børnebørn. Grunden til den lange Levetid er deres Diæt; de nyde kun omhyggelig tilberedt Planteføde, og strengest af alle Love overholdes Sundhedslovene, som Europæerne forsømme. De vaage omhyggelig over passende Luft og Temperatur, anse Livet i store Byer for baade fysisk og moralsk skadeligt, afpasse nøiagtig deres Motion og Søvn og vogte sig fra Barndommen af gjennem Opdragelsen for stærke Sindsbevægelser og for Overanstrengelse med unyttig Lærdom. De blive saaledes en Art utopisk Folk, nære ikke Had, Fornærmelser geraade kun Fornærmeren til Skam, de undgaa al Blodsudgydelse, ogsaa paa Dyr i Følge deres pythagoræiske Diæt; ved Ægteskaberne kjøbes de smukke Piger, medens de stygge faa Medgift ligesom hos de gamle Babyloniere, og Landet er Republik, fordi ingen har villet overtage Kongemagtens Byrde. — Som man ser, har Satiren her kun Modsætningen til de kort levende Mennesker til fælles med Holbergs Spelek¹⁾, hvis Forbillede vi have fundet hos Swift, og Makrok med dets resultatløse Travlhed; Letalispon minder i visse Henseender mere om Houyhnhnms og Cyranos Maaneboere²⁾ end om Struldbruggs.

Desfontaines øvrige Opfindelser ere af den alleralmindeligste Art, beregnede paa Effect ved Modsætning til det Vedtagne og Tilvante. Saaledes Pukkelryggenes Land, hvor en rank Væxt er latterlig, og de, der have den, anbringe en falsk Pukkel, og hvor man giver de Fornemme Titler i Strid med Virkeligheden, kalder en Finansebedsmand Deres Uegen-

1) S. 152. 2) S. 80.

nyttighed, en Dommer Deres Ubestikkelighed og unge Lapse Deres Beskedenhed (sml. N. Klims falske Grene i Potu og Hale i Martinia¹⁾), samt Holbergs Spøg med Titel- og Rangvæsen i Potu og hos Tanian)²⁾.

Øerne ved Ildlandet ere hver befolkede med sin Slags Mennesker: Digtere, der holde Marked med Poesi, Musikere, hvis Haver ere udlagte som Nodeblade, og blandt hvilke man kun hører Lyden af Instrumenter (Holbergs Musikland), Philosopher, der kun beskæftige sig med Systemer, Definitioner, Metaphysik, med at maale Varmen, veie Luften o. s. v. Den directe Efterligning af Swifts Laputa er her meget kjendelig; Ideen om Bygninger, som begyndes ovenfra og derfor styrte sammen³⁾, er endog lige overført. Lægerne ere ikke skaansommere behandlede end sædvanlig i Satirerne; paa deres Ø hører man kun om Dødsfald og Strid mellem Medicinere, Chirurger og Charlataner. Fraadsernes Ø, hvor Guden Bug dyrkes, alle vigtige Sager behandles ved Bordet, de største Ædere foretrækkes til Embeder, og alle Haandværkere ere Kokke, Bagere o. s. v., minder om visse Partier hos Rabelais og især om Halls Pamphagonia⁴⁾.

Naturligvis mangler heller ikke den i Frankrig i forrige Aarhundrede saa moderne Lovprisning af Naturlilstanden i Modsætning til den demoraliserende Civilisation. Den unge Gulliver lever en Tid mellem et Folk, der kun følger Samvitighedens naturlige Lov og ikke kjender nogen Forfinelse, Kunst eller Videnskab, men hvis Kritik af vore Samfundsforhold beskæmmer ham i høi Grad, da han har anset Folket for „vildt“. Ligesom Houyhnhnms fatte de ikke Brugen af Penge eller de Anstrengelser og Farer, vi for Penges Skyld udsætte os for, ikke heller hvorledes vi kunne leie Folk af vor egen Nation til at trælle for os, hvorledes Rigdom kan træde i Stedet for Dyd og Fortjeneste, skjøndt de fleste Rige

¹⁾ D. 28. 150. ²⁾ D. 67. 205. ³⁾ s. S. 148. ⁴⁾ S. 37.

ere slette, og allermindst vore Love, der lade mange Fattige udén at knurre taale nogle faa Rigmænds Tryk.

Efter Swifts Exempel slutter Værket med en Correspondance, som skal gjøre dets Indhold sandsynligt og vel til Dels give Nøglen til Allegorien, navnlig et Brev fra en Doctor, som til Støtte anfører gamle og nye Reisebeskriveres vidunderlige Fortællinger og særlig næsten de samme Beretninger om Arimasper, graahaarede Folk o. s. v., som Holberg har i Indledningen til Reisen til Vidunderlandene. Som Forbilleder for Babilary anføres Amazoner, Bacchantinder, Kvindeherredømmet i Lycien og Ægypten, de vilde Folk, hvor Mændene ligge i Barselseng, eller hvor man regner Afstamningen efter Moderen. Videre dvæles ved de Folk, der udvikle sig meget tidlig, medens vor Opdragelse for sent gjør de Unge til Mænd, ved historiske Exempler paa Ungdomskraft i en høi Alder o. s. v.

Voltaire, der altid var et saa villigt Organ for alle engelske Indflydelser, er aabenbart ogsaa selv paavirket af Swift i et af sine lettere satiriske Arbejder, *Micromégas, histoire philosophique*, 1752. Ideen er imidlertid nærmest laant fra Fontenelles oven nævnte Værk med dets Fremhævelse af Planeternes umaadelige Forskjelle i Størrelse og Naturforhold, som her frit phantastisk er overført paa deres Beboere. Derfor skaaner Voltaires ubarmhjertige Satire alligevel ingenlunde den gamle Fontenelle, der dog baade i Beundringen for England og i Arbeidet paa at popularisere Naturvidenskaben var hans egen umiddelbare Forløber. Voltaire slaar om sig til alle Sider, til Astronomerne, det franske Akademi, de intolerante Muftier paa Sirius, der forfølge Naturvidenskaben o. s. v. Denne Sidstes Forherligelse paa den gamle, halv religiøse, speculative Philosophis Bekostning i det 18de Aarhundredes Aand er aabenbart Hovedopgaven, men med sædvanlig Livfuldhed og Vid spruder Voltaire paa Veien satiriske Gnister mod alle mulige menneskelige Fordomme,

Aandshovmod, Vaneindtryk, Forholdet mellem Stort og Smaat, som han med Swiftsk Komik belyser og gjør afhængigt af Relativiteten. Hans Phantasi arbejder mindre fint i Detail end Swifts, og gjør derfor heller ikke Emnet saa tilforladeligt; det er indenfor en snævrere Ramme skizzeret i store, kjække Træk, men giver i Liv og Interesse ikke sit Forbillede noget efter.

En Beboer af en af Siriusplaneterne, Mikromegas, en Kæmpe paa 8 Miles Høide, har alt fra sin Barndom, da han kun var 450 Aar gammel, givet sig af med Naturvidenskaben og drevet det til at dissekere smaa Insecter paa knap 100 Fod, usynlige for almindelige Mikroskoper. Da dette Studium imidlertid holdes for kjættersk, bliver han forvist paa 800 Aar, og uddanner sig nu ved Reiser rundt om i Universet, idet han ved sin dybe Kjendskab til Naturvidenskaberne benytter Solstraaler, Kometer eller Nordlys til Befordring. I vort Sol-system træffer han først paa Saturn og forbauses over dens Beboere, Dværge paa kun 1000 Favne. Siden slutter han dog Venskab med Secretairen ved Akademiet der (Fontenelle, hvis Lignelser og blomstrende Stil parodieres), en lille Mand, som selv intet opfinder, men beskriver andres Opfindelser, gjør smaa Vers og store Regnestykker. Han beklager sig for Kæmpen over Naturens Karrighed paa Saturn, hvis Beboere kun have 72 Sanser, og hvis 15000 Aars Liv kun er en Draabe i Evighedens Hav, for kort til at begynde noget Alvorligt. Den lille Klode kan kun have smaa Formaal. Det viser sig imidlertid, at Siriusboerne ikke ere bedre fornøiede med deres 1000 Sanser og 100000 Aars Liv. Begge reise dernæst i Forening videre og komme til Jorden, som de gaa rundt i 36 Timer, idet de vandre midt gjennem Oceanet, men finde, at det Hele er en temmelig uordnet og daarlig indrettet Samling af Smaasten og Vandpytter, hvor de ingen Beboere kunne opdage. Først ved Benyttelse af et stærkt Mikroskop øine de en latterlig lille Fisk, en Hval (i

Østersøen¹⁾), og derpaa et Skib med Lærde fra Polarexpeditionen 1737 (Expeditionen til Lapland 1736 for at maale en Meridiangrad, hvori Voltaires Uven Maupertuis deltog?) som de sætte op paa deres Negl for at undersøge det nærmere. De Lærde tro sig strandede paa et Bjerg og stige ud, men kunne først ikke ses i Mikroskopet. Da man endelig opdager disse omkrybende Atomer, vil Dværgen (Fontenelle), som altid dømmes overilet, ikke tro, at de have Tanker og meddele hverandre dem; men ved mange kunstige Indretninger lykkes det omsider at gjøre sig forstaaelig for hverandre. Mikromegas tager Dværgen paa Skjødets og Skibets i Haanden; men hans Stemme lyder for Menneskene som en rullende Torden; Skibspræsten giver sig til at exorcisere, og de Lærde til at lave Systemer i Anledning af dette Phænomen. Endelig forstaa de Dværgen, der hviskende spørger, om de have en Sjæl. En af de Lærde maaler ham øieblikkelig med sine Instrumenter og finder det dristigt, at han tvivler derom, blot fordi han er 1000 Favne høi. Da nu ogsaa Mikromegas lægger sig ned, ligesom Gulliver i Lilliput hos Swift, der her udtrykkelig nævnes, og de Lærde med største Nøiagtighed udmaale dette uhyre Legeme, forvandles Kæmpernes Foragt til Forbauselse over den Intelligens, der findes hos slige Orme. De mene nu, at Væsener, der kun have saa lidet af det Materielle, maa føre et rent aandigt og lykkeligt Liv, men underrettes tvertimod om, at det jordiske Liv kun er en Kjæde af Ulygthed, Nød og Elendighed, hvor der føres blodige Krige om en Fodbred Jord¹⁾ (cfr. Krigene om Kynosuria sete fra Maanen i Lucians Menippos), som ikke vedkommer nogen af de Soldater, der maa ofre Livet. Harmfuld vil nu Mikromegas knuse hele Ætten, men afholdes af de Lærde ved den Betragtning, at om 10 Aar vil dog ikke $\frac{1}{100}$ af dem leve, og at Fyrsterne bære Skylden for disse Ulykker. De Lærde

¹⁾ S. 122.

derimod have udmaalt Stjernernes Afstande, veiet Luften og gjort Opdagelser i Naturen, der for Mikromegas næsten lyde som Trolddom. Men da han kommer ind paa Aandsvidenskaben og spørger om Sjælens Væsen, ere alle uenige og citere forskjellige Philosopher, Aristotelikerne paa Græsk, netop fordi de selv ikke forstaa dette Sprog. Cartesianere, Malebranches og Leibnitz's Tilhængere have hver sin lige meningsløse Definition; Lockes Tilhænger, der stiller sig uvis overfor det rent Aandelige og intet veed uden gjen- nem Sanseerfaring, er da den Fornuftigste (det gjaldt den Gang at indføre den engelske Philosophi og latterliggjøre Cartesianerne og deres medfødte Ideer), medens Theologerne, St. Thomas's Disciple, vække Kæmpernes Latter ved deres Paastande om, at de andre Kloder, Sirius og Saturn, ere ubeboede og kun skabte for Menneskenes Skyld. Mikromegas putter Skibet i Lommen, forbauset over slige neppe synlige Væseners Hovmod.

En aabenbar Efterligning af Swifts Brobdingnag, ældre end nogen af de nævnte, er ogsaa Erik hin Gøtskes Reise¹⁾, en ganske kort, løst skizzeret Satire. Forfatteren kommer til et Kæmpeland, hvor Beskrivelsen af Indbyggernes Haar, Teint o. s. v. er tagen efter Swift²⁾, medens den Maade, hvorpaa de behandle ham som en lille Orm, vende ham med en Naal, betragte ham i Mikroskop og tiltale ham med Stemmer, der lyde som Torden, minder mærkelig om Voltaires 17 Aar senere Micromégas. Deres Discusser om, hvorvidt sligt Smaakryb ogsaa kan tænke, tale, have Stat, Religion, Cultur, Laster og Lidenskaber, saare høilig hans europæiske Stolthed (sml. Gulliver i Brobdingnag), og sluttelig blæser han i det lille Dukkehus, de have lavet til ham, ud ad et ved Forsømmelse aabent staaende Vindue og ned gennem Luften.

¹⁾ Dalins Swänska Argus II, 1734, Nr. 22. ²⁾ s. S. 123.

II. Niels Klim.

1. Formen og Satiren i Almindelighed.

Vi have nu gennemgaaet en Række Værker af fremmede Literaturer, der mere eller mindre kunne betegnes som Forløbere for Niels Klim, og deriblandt de vigtigste af dem, Holberg selv nævner som saadanne; de øvrige ville leilighedsvis finde Omtale i det Følgende ¹⁾. Jeg skal derefter med Udgangspunkt i Niels Klim selv behandle dette Værk i sin Almindelighed og særlig enkelte Partier deraf, som der hidtil ikke har været Anledning til at bringe paa Tale, idet jeg dog hovedsagelig kun betragter Bogen fra det tidligere angivne

¹⁾ Et af disse Værker, *Utopia Didaci Bernardini seu Jacobi Bidermanni e societate Jesu, Sales musici, quibus ludicra mixtim et seria literate ac festive denarrantur*, 1640 (vgl. Bibliothek: *Coloniæ 1649*), synes Holb. (Mor. T., Fort. 13) at stille i nærmere Forhold til Niels Klim, sammen med *Histoire des Sévarambes*, Lucian og Swift, som en „opdigtet Reisebeskrivelse.“ Man skulde tro, at han havde ladet sig vildlede af den aldeles umotiverede Titel *Utopia*, hvilket dog er usandsynligt, da han har benyttet Bogen i flere af Komedieme („Jeppe paa Bjerget“, „Den pantsatte Bondedreng“, „Det arabiske Pulver“ og til Dels „Jacob von Thyboe“) og Fablerne, og meget vel maa kjende den. Vist er det imidlertid, at den lige saa lidt har Spor af Berøring med Niels Klim som med Morus's *Utopia*. Det er en i sin Tid meget læst og benyttet Samling vidtløftig fortalte, lystige Anekdoter i en temmelig ubehændig anlagt Ramme, men uden nogetsomhelst reisebeskrivende Element.

Synspunkt, Forholdet til udenlandsk Literatur, og i øvrigt til Supplering henviser især til Werlauff, Smith og N. M. Petersen.

Niels Klim adskiller sig for saa vidt fra alle i det Foregaaende nævnte vidunderlige Reiser, som Scenen henlægges ikke til ubekjendte Egne af Jorden eller til Himmellegerne, men til Underverdenen, „hvilken Digt kan være behagelig for sin nye Inventions Skyld“, siger Holberg selv¹⁾. Efter Hypothesen om Himmellegerne Beboelighed kommer den om Jordens beboede Indre til at beskjæftige Phantasien og spille en Rolle, efterhaanden som Geographien og Astronomien maatte dele den almindelige Opmærksomhed og Interesse med senere opkommende Grene af Naturvidenskaben: Geologien (N. Steno † 1686, derpaa først gjenoptagen i Slutningen af forrige Aarhundrede) og de physiske og chemiske Speculationer, især over Magnetismens og Electricitetens da ubegribelige Phænomener (siden Gilbert † 1603), der gave Overtroerig Næring, uden dog at faa betydelig Indflydelse paa Romanliteraturen eller egentlig skabe nogen ny Klasse Reiser. Werlauff bemærker²⁾, at denne Hypothese har været debatteret i Tydskland endnu indtil Begyndelsen af vort Aarhundrede, og N. Kl. for fuldt Alvor tagen til Indtægt derfor. Paa det af Werl. citerede Sted af *Ab Indagine Philosophische und physikalische Abhandlungen* (i øvrigt alt nævnt af Rahbek³⁾) behandles det Spørgsmaal „ob die auswendig bewohnte Erdkugel inwendig hohl sey?“ og om N. Kls Nedfart hedder det: „die Umstände und Personen, so er dabey meldet, scheinen die Geschichte wahrscheinlich zu machen;“ men hvad han ellers fortæller om sine Farter maa dog betragtes som Fabel eller Satire. Det andet l. c. nævnte Skrift, *Die Unterwelt*, behandles nærmere i *Kbhvnsposten* 1828, No. 105—6. 1829, No. 11. I *Schultzes Physikalske Grublerier* har

¹⁾ *Levn. v. Lev.* 177. ²⁾ *D.* 289 m. Note d. ³⁾ *Holb. udv. Skr.* VIII 535, cfr. *N. M. P. v. S.* IV 514. *Kbhvnsposten* 1828 No. 106. *N. Kl. v. J. C. Lange* 1834, *Forerindr.*

jeg derimod ikke kunnet finde den af Werl.¹⁾ nævnte Omtale af N. Kl., men kun p. 97: „Saaledes kan der gives mere end een Planeten Nazar . . ., men bevises kan det ikke, thi Sagen er et blot Indfald af Holberg og en Grille af Swedenborg.“ Forf. er for Resten saa taabelig overtroisk, at det ikke kunde overraske. om han fæstede Lid til N. Klims Reise. — Halleys²⁾ († 1742) mærkelige Gisning til Forklaring af Jordmagnetismen, som Werl. antager, at Holb. kan have sigtet til (An account of the cause of the change of the variation of the magnetical needle, with an hypothesis of the structure of the internal parts of the earth)³⁾, gaar ud paa, at der inden i vor Jord er en mindre, beboet Klode, og at Mellemrummet mellem den og Jordens indre Skal er fyldt med et lysende Stof, der strømmer ud ved Polerne som Nordlys, medens den indre Kjærnes Rotation bevirker Magnetnaalens Afbøjelser⁴⁾. I Anledning af nyere Overtro i samme Retning henviser Humboldt til Niels Klim; ligesom den af Werl. l. c. nævnte Jessen i Det Kongerige Norge, Kbhvn. 1763. Med Halley stemmer unægtelig Omtalen i N. Kl.⁵⁾ af „deres Gisning, som antage, at Jorden er hul, og at der indenfor dens Skal er en anden Verden, mindre end vores, og en anden Himmel med en mindre Sol og mindre Stjerner og Planeter.“ Allerede længe før Halley blomstrede imidlertid disse Speculationer; den hellige Bonifacius's Modstander, Vergilius, Biskop af Salzburg⁶⁾. † 784, skal have lært „quod alius mundus et alii homines sub terra sint“⁷⁾, hvilket dog nu almindeligere tydes om Jordens Kugleform og Antipoderne.

Men Holb. beskæftiger sig ikke for Alvor med de videnskabelige og fysiske Spørgsmaal, som saa mange af hans

¹⁾ D. 288 Note ö. ²⁾ Ep. 449. ³⁾ Philosophical transactions XVI, 1692, p. 563 ff. ⁴⁾ Humboldt Kosmos I 178. IV 195. ⁵⁾ D. 13. 250. ⁶⁾ Pontopp. Menoza XXIV. ⁷⁾ Herzog Real-Encyclop. der Theol. XVII. Marchand Dictionn. hist., Art. Allais.

Forgængere. Ham er det væsentlig om at gjøre at finde en phantastisk, altsaa fri Tumbleplads for sin Satire, og med Hensyn til Fabelen henviser han selv¹⁾ nærmest til den i Norge udbredte Tro paa Underjordiske og Bjergfolk, og maaske paa en Forbindelse med Underverdenens Beboere ved Trolddom og „Finneskunster“²⁾. Dog er denne Satire over Tidens Overtro kun et meget løst Sigte for N. Kl., i hvis underjordiske Verden der egentlig kun er liden Tale om Hexeri eller overnaturlige Væsener. Naar der altsaa i Sorø Akademis holbergske Samling³⁾ af Hensyn til N. Kl. er indlemmet En norsk Hyrdes Indtagelse i et Bjerg, Kbh. 1771 (af Imm. Chr. Grave⁴⁾); findes for Resten ogsaa i Trykkefrihedsskr. 1771, 15 Bd.), saa er Forbindelsen overmaade løs, især da denne lille Piece kun benytter Folkeovertroen som Ramme for en affectert og slet skreven allegorisk Vision af Norges tilkommende Blomstring, spækket med nationaløkonomiske Betragtninger.

Til Forklaring af Fabelen i N. Kl. er det da vist rettest, i al Almindelighed at henvise til de i Samtiden saa gængse Discussioner om Flerheden af beboede Verdener, og ved Siden af de physiske Speculationer have vel ogsaa de digteriske Ideer om Underverdenen paavirket ham, som strække sig lige op til Odysseens 11te Sang og Virgil⁵⁾, efter hvis Mønster en Nedstigning til Underverdenen blev obligatorisk for alle senere Epikere, (til Dels som Satire herpaa staar vel⁶⁾ Lucians Nedstigning i Hvalens Indre og Rabelais's i Pantagruels Svælg). Bundløse Huler⁷⁾ og Grotter have lige fra den cumæiske Sibylles Tid øvet en frygtblandet Tiltrækning paa den menneskelige Indbildningskraft; man tænkte sig, at de førte ned i de Dødes Rige, eller efter de middelalderlige

¹⁾ Levn. v. Lev. 176. 177. Werl. hos D. 288. ²⁾ Apolog. Fort., cfr. S. 66. ³⁾ S. den nye Note i Slutn. af N. Kl. v. D. 3die Udg. ⁴⁾ Nyerup og Kraft Literaturlex. ⁵⁾ cfr. S. 10. 149. Dunlops Hist. of fiction 1845, p. 325. ⁶⁾ cfr. S. 18. ⁷⁾ D. 10. Werl. hos D. 288.

Legender til Helvede¹⁾. En af de bekendtere blandt disse Legender er vel *Tractatus de purgatorio St. Patricii*²⁾, af irsk Oprindelse ligesom Brandanslegenden, men bearbejdet paa Vers af Marie de France o. a. Den fortæller om en Soldat under Kong Stephan (af Blois, c. 1150?), der fra en saadan Hule i St. Patricks Kloster gjennemvandrede Helvede og naaede det jordiske Paradis. Kepler i *Somnium*³⁾ synes ved en Misforstaaelse at omtale Nedstigningen som foretaget af St. Patrick selv og oven i Kjøbet gennem Heklas Krater. Ligesom Dante har optaget de gamle Epikeres og Legendernes Forestillinger, lader Ariost sin Astolfo, før han kommer til Maanen, paa lignende Maade besøge Underverdenen⁴⁾, „penetrar la terra fin al centro“ gennem en Hule. Derfor begynder ogsaa Abelin⁵⁾, da han hører om N. Klims Fart til Underverdenen, at spørge om de Saliges og Fordømtes Tilstand og om de Elysæiske Marker.

Romanen har, hvad angaar Underjordsreiser, neppe noget Sidestykke at opstille til N. Kl. Som Episode forekommer i Grimmelhausens tidligere nævnte⁶⁾ *Simplicissimus*⁷⁾ en Nedstigning til Jordens Midtpunkt gennem den i Schwarzwaldersagnene berømte Mummelsee, men Formen er rent spøgende ligesom i de samme Forfatter med Urette tilskrevne Schelmufskys Reiser⁸⁾ af E. S., 1696, paa hvilke jeg lige saa lidt har kunnet faa fat, som paa den af Flammarion⁹⁾ nævnte *Voyage au monde de Descartes*, 1749, af le Coëdic, som det synes en Satire over Descartes, ganske som P. Daniels af samme Titel, men foregaaende i Jordens Indre og skreven paa latinske Vers. — I de Mouhys Lamékis

1) S. 22. *Flammarion Mondes imag.* 5me éd., p. 245 ff. 2) Th. Mesingham *Florilegium insulæ sanctorum s. vitæ et acta sanctorum Hiberniæ*, Par. 1624. Wright *Purgatory of St. Patrick*, Lond. 1842. 3) s. S. 59. 4) *Orl. fur. canto XXXIV*, cfr. S. 51. 5) D. 249. 6) S. 54. 7) v. Bülow, cap. V. 8) Gervinus *Gesch. d. deutschen Dichtung 1870—74*, III 496, cfr. Wolff *Gesch. des Romans 1850* p. 190. 9) *Mond. imag.*, 5 éd. 470.

ou voyage extraordinaire d'un Égyptien dans la Terre intérieure (1737)¹⁾ er Nedfarten til Jordens phantastisk befolkede Indre kun en længere Episode mellem et forvirret Væv af en udskeiende Indbildningskrafts andre Fostre, uden Satire eller nogetsomhelst Værd. — Medens Jesuiten Kirchers *Mundus subterraneus*, Romæ 1657 (og *Iter ecstaticum* 1656, om Himmellegerne, der dog nærmest betragtes som ubeboede Kloder) gjør Fordring paa at give halv mystisk theologisk, halv fysisk videnskabelig Belæring om Jordens Indre, trods den eventyrlige Indklædning som en Reise med Aander, er derimod *Relation d'un voyage du Pôle arctique au Pôle antarctique par le centre du monde*, Amsterd. 1721, rent phantastisk, minder undertiden om Brandanslegenden, men fremstiller ikke Underverdenen som beboet og er uden Satire. — Kong Hadings Reise i Underverdenen i vor egen Oldtidsliteratur er tidligere omtalt²⁾.

Det er i det Foregaaende paavist³⁾, hvorledes et af den moralske Satires vigtigste Midler er at stille Fornuften, incarneret i Naturmennesket, den Vilde, endog i Dyreskikkelse, overfor⁴⁾ den civiliserede Europæers Daarligheder. Holb. har i stor Udstrækning benyttet denne Fiction; men da det var fristende at opfinde noget Nyt og Originalt i en saa stærkt exploiteret Genre, gik han et Skridt videre og frembragte sine Mennesketræer i Potu, unægtelig til en vis Grad „saa-danne, som ingen har tænkt paa“⁴⁾, men tillige saa unaturlige⁵⁾, at vel kun Faa med hans franske Udgiver Garnier⁶⁾ nu just vilde rose ham for „endog at have givet Planterne Liv i Satirens Tjeneste.“ Ideen er dog ikke ganske uden Forbilleder, saaledes i den allegorisk politiske Plantefabel *Dendrologia, Dodonas grove or the vocall Forrest* by J. H. Esq. (den engelske Literat James Howell, † 1666;

¹⁾ Garnier XX—XXI, cfr. S. 71. ²⁾ S. 19. ³⁾ S. 79 ff. 127. ⁴⁾ Levn. v. Lev. 177. ⁵⁾ cfr. S. 127. ⁶⁾ *Voy. imag. XIX, Indl.*

kgl. Bibl. sec. ed. 1644), hvor hver Stat og dens Indbyggere betegnes ved og benævnes efter det characteristiske Træ (Danmark Elatena, Fyrren!). Tidens Landkort, der i hvert Land afbilde de eiendommeligste Frembringelser af Dyr- og Planteriget, kunne have givet Ideen; Udførelsen er aandløs som i de fleste af de i 17de Aarh. moderne, allegorisk tilslørede Fremstillinger af samtidige politiske Forhold. Allerede Titlen viser tydelig nok tilbage til Oldtidens Forestillinger om talende Træer, Solens og Maanens Træer i Alexanders Brev fra Indien til Aristoteles¹⁾ og Oraklets Ege i Dodona, som gaa igjen hos Cyrano²⁾, der jo ogsaa efter Renaissancephilosopherne og Rabelais spøgende hævder Planternes Overlegenhed over Mennesket. En Antydning af Menneskeskikkelser sammensmeltede med Træer eller Ranker forekommer hos Lucian³⁾, og er rimeligvis derfra gaaet over i et Par Steder hos Rabelais⁴⁾ og i Donis I Mondi lib. I som Parallelisering af Menneskets Skikkelse med et omvendt Træ, hvor Haarene ere Rødder, Arme og Ben Grene. Langt mindre end med disse Forestillinger ere Holbergs Potuanere beslægtede med Swifts Meditation upon a broomstick⁵⁾, en ret kvik lille Satire paa Chemikeren, og Experimentalphilosofen Rob. Boyles († 1691) moraliserende Stil⁶⁾, hvor et Kasteskaft paa samme Maade sammenlignes med et paa Hovedet staaende Menneske.

Den nærmeste Foranledning ligger imidlertid utvivlsomt i Holbergs egne Metamorphoser (1726), hvortil Ideen er tagen fra Ovid, medens dog Holb. modsat denne forvandler Dyr og Planter til Mennesker. Prototypen for Potuanerne⁷⁾ findes umiskjendelig f. Ex. i Egens Forvandling⁸⁾:

At alle Grene sig forvandlede til to
 En mindre Gren til Haand, en Kvist til Fingre blev,
 Og Træets Stamme sig i tvende Parter rev,

¹⁾ S. 20. ²⁾ S. 80. ³⁾ S. 17. ⁴⁾ S. 29. ⁵⁾ Works, Lond. 1803, III.
⁶⁾ cfr. Flögel II 395. ⁷⁾ D. 19—21. ⁸⁾ Metam. B. I, Fab. 1.

Fik anden Skikkelse og dannedes til Fødder;
 Det Tær, Negle blev, som før var Træets Rødder,
 Dets Top til Hoved gik, og Bladene til Haar.

I Metamorph. tillægges dog oftest hvert Træ en vis menneskelig Character ligesom Dyrene i Fabelen, men i N. Kl. synes Holb. at gaa frem uden nogen saadan Plan: i Potu bo alle Slags Træer sammen, ligesom i Mezendore alle Slags Dyr og Planter; i Staterne paa Nazar derimod ere Træerne adskilte ligesom Dyrene i Martinia, Qvama og visse Steder i Vidunderlandene. I nogle Lande paa Nazar nævner Holb. dog udtrykkelig Indbyggernes Art, men enhver indlagt Allegori vilde vist blive tvungen: i det intolerante Mardak bo Cypresser, Enebær baade i Koklèku, Kvindeherredømmets, og Brakmat, Distractionens Land; de længe levende Speleker ere Linde, de uskyldige Spalanker Ege, de medicinske Jurister i Mytak Pile, og Hyklerne i Joktana Oliventræer. — Man mindes i øvrigt ogsaa her Holbergs Udtryk om de mange ubekjendte Mennesker, han saa under Opholdet i Paris, at de vare ham „som Træer“ („arbores, non homines“) ¹⁾.

Hvor dybt N. Kl. end i Planens Enhed, Udførelsens Finhed og Satirens Styrke staar under Gulliver, er den dog ingenlunde nogen kjedelig Bog, om den end hører til en allegorisk didactisk Literaturgren, som er bleven forældet. Men dens Interesse bliver nu til Dags især kulturhistorisk og beror paa Forstaaelse af Tidsforholdene og Undersøgelse af de mange nye Ideer, Holb. netop i dette Værk fremfor noget andet indfører hos os. Det har været en af Opgaverne for hele den tidligere Undersøgelse at vise, hvilken Rolle de vidunderlige Reiser, allegoriske, satiriske eller ligefrem fortællende, have spillet endog i Videnskabens Historie, og hvilken Popularitet de i Aarhundreder have nydt. For N. Kl.ims Vedkommende fremgaar dette umiskjendelig af den uhyre Udbredelse ²⁾, den

¹⁾ Levn. v. Lev. 42. ²⁾ Werl. bibliogr. Oplysn. hos D. Levn. v. Lev. 180. Smith Holb. Levn. 239. N. M. P. v. S. IV. 510.

i sin Tid fandt over hele Europa, og den Opsigt, den vakte her hjemme, til Dels rigtignok meget imod Forfatterens Ønske som et hemmelighedsfuldt Skrift eller en personlig Satire, der behøvede Nøgle¹⁾. „Doch verlor sich die Neugierde zwar nicht, weil es anfangs unter der Hand verkauft war . . . man bekam aber weit bessere Gedanken davon“, siger den samtidige Scheibe²⁾. Kritiken ved dens Fremkomst og i ældre Tid var i det Hele Bogen gunstig; i alt Fald angik Angrebene fornemmelig kun det religiøse Indhold³⁾, eller beroede paa personlig Uvillie, som Kritiken i Gøttinger Anzeigen, eller paa Misforstaaelse, som Udsættelserne i Critische Versuche zur Aufnahme der deutschen Sprache⁴⁾, Greifsw. 1744 (samme Tidsskrift, som Rahbek⁵⁾ kalder Greifswalder Nachrichten; Kritiken er af J. E. Schlegel). I Wielands Lærde Tidender, egentlig Datidens eneste indenlandske kritiske Organ, synes hverken den latinske eller danske Udgave af N. Kl. at være anmeldt, maaske af Grunde, der staa i Forbindelse med Bogens eiendommelige Forhold til den kjøbenhavnske Censur og de øvrige, endnu ikke fuldt opklarede Vanskeligheder ved dens Fremkomst her hjemme, som senere skulle omtales. At der strax efter Holbergs Død var en Periode, hvor den, og maaske de fleste af hans Skrifter, ikke læstes meget, fremgaar af Mallets temmelig ringeagtende Omtale⁶⁾ af dem i hans Biographi af Holb. (i den Norgesreise, han selv har føiet til sin Oversættelse af Coxe Voyages en Pologne, Russie, Suède et Danemarck, Genève 1785), og bekræftes ved den lange Tid, der hengik mellem den danske Udgave af N. Kl. 1745 og Baggesens Udgave 1789 (sml. Ewalds Kritik⁷⁾), i hvilket Tidsrum der rigtignok udkom to Oplag

¹⁾ Levn. v. Lev. 175. 180. Werl. hos D. 260. 281. N. M. P. v. S. IV. 513. Ep. 389. ²⁾ Holbergs P. Paars 1764, p. LXXI. ³⁾ Werl. hos D. 262 ff. Levn. v. Lev. 180. ⁴⁾ Werl. hos D. 286 Not. v. ⁵⁾ Holb. som Lystspild. III 464. ⁶⁾ N. N. P. v. S. IV. 517. ⁷⁾ Werl. hos D. 269. 321.

af den latinske N. Kl., 1754 og 1766, og tre af den tyske, 1748, 1753 og 1765 ¹⁾, alle i alt Fald med Kjøbenhavn paa Titelbladet. — Ogsaa i Formeys *Nouv. bibliothèque germanique* 1754, p. 84, nævner Mallet N. Kl. som en Allegori i Gullivers Stil, men ringere ²⁾. — Den tyske Oversætter Mylius (1788) saa vel som den franske, Mauvillon (1741), og Udgiveren Garnier (1788) rose N. Kl. stærkt ³⁾, medens Englænderne ere mere tilbageholdne ⁴⁾. Swifts Landsmænd vilde være særlig kaldede til at anstille Sammenligning og fælde Dommen, hvis ikke de fleste af dem havde røbet en beklagelig Uvidenhed baade om Holb. selv og hans Værk ⁵⁾. De begaa bl. a. den Feil at anse den danske Oversættelse af N. Kl. for Originalen, ligesom Garnier i hans høist unøiagtige *Levnetsbeskrivelse* af Holb. ⁶⁾ og Flammarion i hans *Behandling* af N. Kl. ⁷⁾, og det uagtet den franske Oversætter Mauvillon har det Rette. — Endnu Heiberg ⁸⁾ roser Planen som sindrig, Stilen som fuld af Lune og Vid, men finder Hovedfeilen deri, at Ironien ofte forgriber sig paa, hvad der ligger den for høit, synes at angribe Religion, Videnskab og Poesi i Stedet for deres Misbrug, Bigotteri og Pedanteri. Ogsaa Welhaven ⁹⁾ roser N. Kl., ligesom Marmier ¹⁰⁾, der kalder den og P. Paars „deux des meilleurs ouvrages de Holb.“, samt Flammarion ¹¹⁾ („il a le mérite de l'originalité; l'idée en est fine, le style pur et de bon goût“), som dog finder Holb. mindre fin og sandsynlig end Swift ¹²⁾. Nogle nyere fremmede

¹⁾ Werl. hos D. 298. 300—302. ²⁾ Werl. hos. D. 296. N. M. P. v. S. IV. 517. ³⁾ Werl. hos D. 305. 325 cfr. S. 85. 170. ⁴⁾ S. 121. ⁵⁾ Werl. hos D. 325. 286, cfr. de to der nævnte Kritiker i Kbhvns-posten 1828 Nr. 61 og 78. ⁶⁾ *Voyag. imag.* XIX Indl. ⁷⁾ *Mondes imag.* 461. ⁸⁾ Uds. ov. d. dsk. skjønnne Litt. § 169. 174. 180 Anm. 2. ⁹⁾ Om L. Holb. 1854, p. 18. ¹⁰⁾ *Hist. de la litt. en Danemark et en Suède* 1839, p. 135 ff. ¹¹⁾ *Mondes imag.*, 5me éd. 460 ff. ¹²⁾ Flammarions temmelig skjødesløse Resumé af N. Kl. frembyder for Resten flere mærkelige Unøiagtigheder, som ikke forklæres ved Benyttelsen af Manvillons Ovs., Ampères eller Marmiers Referat. Han lader ham ledsages til Hulen af en Astronom

Literaturhistorikere forbigaa derimod N. Kl. med fuldstændig Taushed, som Wolff i *Gesch. des Romans* og Dunlop i *Hist. of fiction*; andre, som Fürst *Briefe üb. dänische Litt.* XII, Flögel *Gesch. der komischen Litt.* III 596 og Ampère *Litt., voyag. et poésies* 1850, I p. 162 ff., bringe i alt Fald intet Nyt; atter andre endelig (Toppelius, Prutz)¹⁾ dadle den ligefrem.

Bogens Feil er vel navnlig at falde fra hinanden i en Mængde satiriske Enkeltbilleder, der holdes sammen ved en fælles Ramme, men mangle fælles, gennemgaaende Plan. Enkelte Partier ere svage, og i Vid og Lune staa Komedierne og P. Paars unægtelig langt over den; men den staar atter høit over Pluraliteten af de fremmede, navnlig de senere franske Forsøg i samme Art med deres affecterte Stil, trættende Moral og monotone Anlæg. Holb. selv synes at have sat den høit²⁾. Med *Cyrano* og *Swift* er N. Kl. allerede sammenholdt; om egentlig Efterligning, navnlig af *Swift*, er ikke Tale, men Holb. har laant Ideer i al Almindelighed og hist og her Detail, hvilket han dog ikke antyder i sin egen, for Resten lidet træffende Sammenstilling: „De fingerede Reisebeskrivelser, som udi vor Tid gjøres af den bekjendte engelske Doctor *Swift* ere en Sammenblanding af Skjemt og Lærdom, dog saaledes, at det første derudi prædominerer. Udi *Klimes* underjordiske *Reise* ere begge Dele, men besynderlig det sidste³⁾“, hvilket efter *Holbergs* moraliserende Tendens betragtes som et Fortrin. Hans praktisk moralske Satire staar *Swift* langt nærmere end f. Ex. *Cyranos* væsentlig philosophiske Retning med lange videnskabelige Afhandlinger midt inde i en løs, springende

og en Geolog (Forvexling med hans Raadgivere *Abelin* og *Mag. Edvard*, D. 10), ved *Nedfarten* til *Nazar* angribes af et flyvende Æsel (D. 15, hvis „grison“ ikke er Trykfeil for „griffon“) og endelig sprænges ud af et Luftskib og naa op paa *Jorden* igjen gjenem en *Vulkans Krater*. (D. 241.) ¹⁾ s. N. M. P. v. S. IV 517 ff. ²⁾ N. M. P. v. S. IV 510. ³⁾ *Mor. T.*, Fort. 13.

Fortælling. Men om end i det Hele underlegen, er Holb. mere jævn, sund, godmodig humoristisk end Swift, der polemiserer mere generelt mod Feil og Laster i Almindelighed, undtagen hvor han kommer ind paa Politiken ¹⁾, thi der retter han sig bittert og udelukkende mod sit Fædreland, medens Holb. her maatte være forsigtigere og tale i Almindelighed. Paa andre Punkter vender derimod Holb. sig ofte og med Forkjærlighed mod nationale Fordomme, uden saa nøie at overholde sin Plan, at give en almindelig Satire over europæiske Forhold og fællesmenneskelige Feil ²⁾ (ved Siden af en naturlig Forsigtighed en af Grundene til, at han valgte det kosmopolitiske latinske Sprog; dog maaske ogsaa for at undgaa Censuren i Kjøbenhavn ³⁾).

Efter hans egne Udtalelser om Formen og Planen i N. Kl. ⁴⁾ vilde Holb. ved den indføre hos os den i det øvrige Europa saa moderne moralsk satiriske Roman i Form af opdigtet Reisebeskrivelse; men Hovedformaalet var, overensstemmende med Tidens og hans egen almindelige Opfattelse af Literaturens Opgave, mindre det Underholdende end det Belærende, „at moralisere paa adskillige Maader“ ⁵⁾ og under populær Form: „den hele Historie er af ingen Betydning, saasom den er ikkun som en Convolut om moralske Lærdomme og Betragtninger“ ⁶⁾, hvorfor han ogsaa fremhæver som et Fortrin ved N. Kl., at „der indeholdes saa mange Characterer, at man deraf kan forsynes med Materialier til et helt moralsk System“ ⁷⁾. Imidlertid havde han jo ogsaa med Fabelen et Par Biøiemed, nemlig at spotte navnlig den norske Overtro ⁸⁾ og de alvorlig mente løgnagtige Reisebeskrivelser ⁹⁾, maaske ogsaa de phantastiske Speculationer over en Forbin-

¹⁾ S. 133. ²⁾ Levn. v. Lev. 176. ³⁾ Levn. v. Lev. 174. 184. Werl. hos D. 259. Smith 239. J. Møller Bidr. t. Holb. Levnetsbeskr. i Mnemosyne II 333. ⁴⁾ Fort. t. Mor. T. 8. 13. Levn. v. Lev. 176 ff. Werl. hos D. 284. ⁵⁾ Forf. t. Mor. T. 20. ⁶⁾ Levn. v. Lev. 177, cfr. dog Werl. hos D. 284. og min S. 8. ⁷⁾ Fort. t. Mor. T. 13. Levn. v. Lev. 176. ⁸⁾ cfr. S. 168. ⁹⁾ Levn. v. Lev. 181. Werl. hos D. 286. Ep. 141.

med andre Verdener. Her tilbød hans Fædrelands Literatur ham dog kun faa Skiver for Satiren, af originale vel kun den hos Werl. l. c. nævnte And. Christensens Reise, hvorm siden mere; men selv efterlignede eller overførte udenlands fra¹⁾ vare endnu paa Holbergs Tid kun et ringe Tal. Renaissanceperiodens og de følgende Aarhundreders store Opdagelser havde hos os, der saa lidet havde deltaget i dem, ikke vakt stor Opsigt eller skabt nogen Literatur (cfr. dog Lyschanders grønlandske Chronica paa Vers, der behandler de her fra udsendte Expeditioner for at finde Grønland og Nordvestpassagen)²⁾, og paa Naturvidenskabens og Astronomiens uhyre Fremskridt vare vi endnu neppe opmærksomme³⁾. Denne Side af Satiren er derfor maaske nærmest optagen efter Swifts og især Lucians Mønster⁴⁾, og ikke meget fremtrædende eller særlig interessant, da Holb. efter Lucian nærmest holder sig til Oldtidens Reisebeskrivere, saaledes især i Reisen til Vidunderlandene, hvorm siden, medens de øvrige mærkelige Folkeslag i den underjordiske Verden mere ere en Løfttestang for den moralske Satire⁵⁾ end frembragte med bestemte, navnlig samtidige Reisendes Overdrivelser for Øie. — Skjøndt han ikke udtrykkelig omtaler det ved N. Kl., kunde man snarere tro, at det ikke var Udenlandsreisendes Beretninger, men Fremmedes taabelige Fabler om de nordiske Lande, især hans Fædreland Norge⁶⁾, der havde vakt Holbergs Ærgrelse, og som han vilde persiflere. Lige fra Adam af Bremen⁷⁾ fylde Reisebeskriverne det yderste Norden med eventyrlige Uhyrer, Amazoner, Kynokephaler, Kykloper, enbenede Folk⁸⁾, lige overførte fra Oldtidens Forfattere, og som gjenfindes i Indledningen til Vidunderlandene i N. Kl. Ogsaa om Finnernes Trolddom og Gjaldresange og om Reiser i de nordlige Have, der minde om St. Brandans, fortæller Adam af

¹⁾ N. M. P. v. S. 503—6, cfr. min S. 37. 118 ff. ²⁾ s. S. 32. ³⁾ cfr. Ep. 141. 165. ⁴⁾ S. 13. 126. ⁵⁾ Smith 259. ⁶⁾ Ep. 175. ⁷⁾ Christensens Ovs. 1862 p. 189. 194. ⁸⁾ Peschel Abhdl. zur Erd- und Völkerkunde, Leipz. 1877 p. 13.

Br. ¹⁾); at ganske lignende Fabler endnu vare i Omløb i Syd-europa i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, maatte Holb. selv erfare paa sine Reiser ²⁾), og han ynder ofte tilbage dertil ³⁾) saa vel som til Fremmedes Uvidenhed om nordiske Forhold og nedsættende Omtale af dem, „hvorover der alt langt tidligere klages ⁴⁾), og som vedblev Aarhundredet ud. 1736 bestemte Rostgaard af sit Legat til Universitetet en Sum til Gjen-drivelser af Fremmedes Vildfarelser og Bagvaskelser i Henseende til danske Tildragelser ⁵⁾). Især i Danm. og Norges Stat polemiserer Holb. idelig mod slige Angreb, navnlig Englænderen Molesworths, men ogsaa mod „den franske Autor“ ⁶⁾), der til-lagde Normændene Svineøine og Munde, der gik op til Ørene, lod dem gaa klædte i Rensdyrskind og drive Trolddom. Dette paralleliserer Holb. selv med de Gamles „Skipperhistorier“ om Pygmæer, Kykloper, Folk med een Fod, to Tunger o. s. v. Den „franske Autor“ ses senere at være Forfatteren til *Voyages historiques* ⁷⁾) (de l'Europe par M. de B. F., La Haye 1698); men af dette Værk, en Art Mellemting mellem en Reisehaandbog og en Landsbeskrivelse, mangler desværre paa kgl. Bibl. netop 8de Bd., der omhandler Danmark, Norge, Sverrig og Polen. Holb. citerer imidlertid selv Udtalelsen om Normændene.

2. Potu og Nazar.

Holbergs egne Udtalelser om Anlæg og Sigte af den moralske Satire i N. Kl. ⁸⁾) ere temmelig ubestemte, og den

¹⁾ Ed. cit. p. 199. 205—7. Werl. Hist. Ant. 1858, p. 386. ²⁾ Levn. v. Lev. 19—20. ³⁾ s. f. Ex. Brevet t. Burman i Boyes Holbergiana I. ⁴⁾ Bircherods Dagb. 1684 p. 229. N. M. P. IV. 43. 221, cfr. senere Mylius's Ovs. af N. Kl. ⁵⁾ Bruun R.'s Levn. 460. ⁶⁾ D. og N. St. 1749, Fort. og p. 20 ff. ⁷⁾ cfr. P. Paars 2 B. 3 S. in not. ⁸⁾ Levn. v. Lev. 178. 181. Ep. 389.

omfatter virkelig en Mængde forskellige Emner og Forhold uden egentlig ledende Traad eller Hovedopgave, moralske Aphorismer som i Epp. og Mor. T. I Bogens Begyndelse fremtræde dog tydelig det Par Hovedtanker, som Holberg selv nævner ¹⁾, nemlig først den for alle Romaner af denne Art fælles ²⁾, at ryste Bornertheden og bryde Tidens stive Ensidighed ved at aabne Blikket for alle Tings Relativitet: ligesom Jorden ikke mere er Universets Midtpunkt og de øvrige Kloder kun til for dens Skyld, ligesom Europæerne ikke længere skulle betragte sig som de eneste rigtige Mennesker og de andre Verdensdeles Beboere som Vilde og Barbarer, saaledes skal heller ikke mere det enkelte Land anse sine Sæder og Skikke, det enkelte Individ sine Anskuelse for normerende ³⁾; Autoritet og Tradition ere ikke absolute Magter, hverken i Religion eller Philosophi ⁴⁾, og det især paa et enkelt Sted almindelig Vedtagne og gennem Vane, Skik og Brug Helligede er derfor ingenlunde almengyldigt. Som N. M. P. ⁵⁾ udtaler, vare slige Sætninger dengang anderledes nye og dristige, end de forekomme os. Holb. er sig det bevidst: „Mine latinske Epigrammer og den underjordiske Reise ere fulde af moralske Paradoxer, eftersom jeg derudi haver foretaget mig at bestride almindelige Vildfarelser og at distingvere Dyders og Lyders Realitet fra deres Appearance . . . Jeg holder for, at det fornemmeligen er en Philosophi Pligt at examinere antagne Meninger, om de ere vel grundede eller ei . . . At commentere over Ødselhed, Gjerrighed og andre bekjendte Lyder er ikke andet end Opmuntringer, som tilhøre Oratores og Prædikantere at gjøre. Men at gjøre Decouverter, at vise, hvorledes Skyggen tages for Legemet, og hvorledes Lyder confunderes med Dyder, det er ret at agere en Lærer . . . Det er i den Henseende, at jeg recommenderer paradoxe Meninger“ ⁶⁾. Hvor-

¹⁾ Werl. hos D. 267—68. ²⁾ cfr. S. 121. ³⁾ Smith 239. Mor. T. 24.

⁴⁾ Mor. T. 262. Ep. 74. N. Kl. v. D. 208. ⁵⁾ IV. 511. 516. ⁶⁾ Fort. t. Mor. T. Mor. T. 21, cfr. Ep. 470.

ledes Holb. her mødes med Montaigne er tidligere paavist¹⁾, og Welhaven²⁾ har i Almindelighed Ret, naar han siger, at Holb. ved Paradoxer nærmest forstaar selvstændig Opfattelse af gængse Forestillinger³⁾, modsat den trivielle Vanebetragtning; men i N. Kl. og navnlig i Reisen paa Nazargiver Holb. unægtelig undertiden vel meget efter for den Lyst til Paradoxer, han saa ofte tilskriver sig selv, og stræber blot at komme paa tværs af herskende Meninger, hvilket vel til en vis Grad kan være berettiget og naturligt: for at rette en kroget Stav, maa man bøie den til den modsatte Side⁴⁾; men det kan let overdrives, skjøndt Holb. aldrig gaar saa vidt som Montaigne, der synes at nægte de medfødte Begreber om Dyd og Last, Godt og Ondt, og tilskrive dem Vanen, Opdragelsen og Omgivelserne⁵⁾. At derimod Opfattelsen af disse Begreber noget kan variere med Tid, Sted og andre særegne Forhold⁶⁾, tør vi ikke nægte, men især holder Holb. sig dog til Begreberne om det Sømmelige, Anstand, Skik og Brug, hvis Skiften navnlig med de forskellige Nationers modsatte Naturel og Livsforhold han havde faaet skarpt Blik for paa sine Reiser og ofte vender tilbage til⁷⁾: „Hvad som en Spanier kalder for Ærbarhed og Gravitet, kalder en anden Nation Hofmod og Affectation, hvad som udi Frankrig hedder Artighed og Fripostighed, kalde andre Usømmelighed og Flygtighed“, og saaledes lige ned til de simpleste daglige Vaner, som at strø Sand paa Gulvet⁸⁾. Dette anskueliggjøres nu ved N. Kl., der ganske som Gulliver først forarges over alle Potuanernes Sæder og Skikke⁹⁾ som modsatte de ham tilvante, men efterhaanden lærer at indse deres Fornuftmæssighed og beundre dem, medens det i Martinia gaar ham omvendt¹⁰⁾.

1) Note S. 85. 2) Om L. Holb. 18. 3) Levn. v. Lev. 197. Mor. T. 75. Ep. 69. 4) s. Qvamboia S. 92—94. og Heibergs Bemærkn. S. 174. Epigr. III 95. 5) Essais II 12. 6) Mor. T. 253. 300. Ep. 38 389. 7) Danm. og Norg. Stat 1749 p. 2, cfr. p. 18. Levn. v. Lev. 228. Ep. 109. Epigr. IV. 163. 8) Ep. 401. 9) Ep. 79. 401. 10) D. 51. 153.

Et Spørgsmaal bliver her, hvorvidt Holb. har tænkt at opstille Potu som en Mønsterstat, saa at denne Del af hans Værk blev en Art Utopi, eller om han blot vil fremstille Institutioner, forskjellige fra vore, der kunne have deres Gyl-dighed, men ogsaa deres Feil. Den af den holbergske Lite-ratur saa fortjente N. E. Boye mener det Første i en lille Afhandling Om Holbergs Skrifter¹⁾, hvor der gives en i øvrigt meget løs Characteristik af N. Kl. Smith p. 245 anta-ger derimod det Sidste, støttet bl. a. paa Skildringen af det fornuftige Land²⁾, som synes en Parodi paa Potu, der viser, hvorledes de der saa fortræffelige Egenskaber ogsaa kunne overdrives og blive skadelige. Meningen med denne Satire er dog ikke ganske klar; Begyndelsen, hvor der tales om, at alle Borgerne studere Logiken, kunde man fristes til at sætte i Forbindelse med de hyppige Udfald mod Aristoteles og navnlig med det filosofiske Land; senere synes der sna-rere tilsigtet en satirisk Lovtale over Europa, hvor det er saa viselig indrettet, at altid over Halvdelen af Borgerne ere Narre, og endelig er det virkelig Holbergs Mening, at det er en Ulykke for et Land at mangle indskrænkede Borgere, ofte de nyttigste Lemmer i et Societet³⁾. Men selv om Slaget og-saa hovedsagelig er rettet mod Snusfornuften, f. Ex. Ligegyldigheden for u dødelig Hæder og Egoismen som Princip⁴⁾, saa ligger Dyden jo altid mellem Extremerne, og et andet Folks Overdrivelse af Potuanernes fornuftige Livsanskuelse gjør jo ikke denne selv mindre anbefalelsesværdig. — At Potu vilde være et „indskrænket Ideal“⁵⁾, er ubestrideligt, men Holb. var jo, hvorvel en klarsynet Mand, ingenlunde upaavirket af det 18de Aarhundredes prosaiske Utilitarisme og selv næsten ude-lukkende Forstandsmenneske, og i alle Utopier se vi netop et saadant indskrænket, endog tørt og kjedeligt Fornuftideal

¹⁾ P. N. Jørgensens Poesi og Prosa, 1844, p. 93—98, cfr. Werl. hos D. 269. ²⁾ D. 110. Smith 261. ³⁾ Ep. 353. Mor. T. 104. D. 73.

⁴⁾ Smith 262. ⁵⁾ Sm. 245.

opstillet selv af de høiest begavede Aander lige fra Morus (selv Plato forviser jo Digterne fra sin Republik), og særlig i det 18de Aarh. lige indtil Swifts Houyhnhnms, med hvilke Potuanerne have saa Meget til fælles. Saaledes kunde Potu vel i de Tider staa som et Ideal for den, der som Holb. satte „al Dyd udi Mediocritet“¹⁾, om han end ogsaa havde Øie for Fornuftighedens Overdrivelser og ingenlunde gennemførte den idealiserende Skildring i ethvert Detail; thi kjedelig og aandløs konsekvent som Utopierne er han aldrig. Ved Sati- ren over europæiske Institutioner kommer Potuanernes tørre Fornuftighed i ethvert Fald til at staa i et idealt Lys, og Holb. selv fremhæver stærkt dette, f. Ex. i Abelins Ytring²⁾, at „Potus Love og Indretninger burde være en Rettesnor for alle Stater“, og at „Planen til et saa vel indrettet Rige ikke kan komme af et forvirret Menneskes Hjerne, thi disse Love synes ham mere guddommelige end menneskelige.“ Det er neppe heller rent Tilfælde, at Navnet Potu er Ana- gram af Utop, eller at „den skjønne Orden og Symmetri“³⁾ i Potuanernes Stad minder om den i Utopierne gennemgaaende Orden og Regelmæssighed i Byernes Bygning og Landets Inddeling, den franske Klassicismes Skjønhedsbegreb.

Den anden Hovedskive for Holbergs Satire i N. Kl. er Samtidens Overfladiskhed og Flygtighed, Nyhedssyge og Pro- jectmageri⁴⁾, mod hvilken han først stiller Potuanernes overor- dentlige aandelige og legemlige Langsomhed, forbunden med Sindighed og Grundighed, medens han senere parodierer den i Martinianernes abeagtige Hurtighed og Letnemhed. Det ene Sted kan N. Kl. paa Grund af sin hurtige Fatteevne, det andet Sted paa Grund af sin aandelige Langsomhed kun brugs i rent mechaniske Bestillinger, som Løber og Portechaise- bærer, trods sit Testimonium academicum. Men i Potu kom- mer han i Ulykke ved sine Projecter, i Martinia staa derimod

¹⁾ Mor. T. 341. ²⁾ D. 251. ³⁾ D. 20. ⁴⁾ Levn. v. Lev. 178.

Projecter i største Anseelse, og han naar til Ære og Værdighed ved den nyttige Opfindelse af Parykker. Skjøndt selv Reformatoren paa saa mange Punkter, blev Holb. paa sin ældre Alder stedse mere konservativ, og naar han som Grund her til oftere angiver et i hans Levetid pludselig foregaaet Omslag hos hans Landsmænd (eller endog hos alle europæiske Folk¹⁾) fra nordisk Ro og Sindighed til de modsatte Egenskaber, saa turde det dog vel være, at ogsaa Alderens Indvirkning paa Holbergs egen Livsopfattelse bærer nogen Skyld. Dann. og Norg. Stat 1749 p. 19 og 153²⁾ hedder det, at „det Folk, som i alle Ting har søgt at gaa en Middel-Vei, og som man i den Henseende har tillagt en Slags Indolence, nu kan tillægges alt for megen Activitet, saa at nu er fornødent at bruge Tøile, da tilforn behøvedes Sporer.“ Omtrent samtidig siger imidlertid Pontoppidan³⁾, at de Danske i det Hele ikke vare forfaldne til fremmede Folks Feil og Yderligheder. Mên lad end paa den Tid netop almeneuropæiske Ideer i raskere Strømninger være trængte ind i vort afsides liggende Fædreland, og som altid Efterligningen have medført nogen Overdrivelse⁴⁾, — saa havde Holb. jo selv været blandt de Første til at fordre og arbeide for et saadant Omslag. At imidlertid især politisk Kandestøberi og allehaande Projectmageri da havde naaet en latterlig Høide her i Landet, er unægteligt, og den gamle Satiricus, selv bestandig en Ven af den gyldne Middelvei, kunde da ikke andet end vende sig mod det Nyes Overdrivelse som før mod det Gamles Bornethed, mod Jean de France som mod Jeronimus. Projectmageriet er et Hovedemne for hans Satire i Komedierne⁵⁾ som i N. Kl. (de unge Klimers Fortale: „Vort Fædreland er særdeles frugtbart paa Projectmagere . . . der ville anvende al mulig Tid og Flid, Nætter og lyse Dage paa at istandbringe en Handel med Qva-

¹⁾ Ep. 275. 365. ²⁾ cfr. Ep. 86. 278. 360. ³⁾ Menoza II. ⁴⁾ D. og N. St. 19. ⁵⁾ Republiken (s. S. 148). Rahb. Holb. udv. Skr. V. 490. Mor. T. 100. Epigr. IV 25. Werl. hos D. 280.

miterne, og intet lade uforsøgt, indtil de have opfundet Maskiner, hvormed de trygt og uden Hexeri kunne seile til de underjordiske Lande“). Man sammenligne allerede Frederik IV.s Forordning af 20. Febr. 1717 om Suppliquer og Memorialer, hvori det hedder: „Da en Del unyttige Projectmagere sig ofte angive, saa maa ingen med noget Project, som ei er practicabelt, indkomme, men skulde noget befindes værd at efterse, da skal Autor paa sin egen Bekostning præstere sit Angivende eller derfor efter Sagernes Omstændigheder anses. Men er det kun Angivelser uden Fundament, som hverken ere practicable eller kunne gjøres bevislige, da skal han, saa snart Sagen ham i Cancellierne eller Collegierne er overbevist, strax arresteres og i Arrest forblive, indtil han sit Angivende præsterer, eller efter Loven lide derfor.“ Og senere 7de Membr.: „Ingen maa efter denne Forordnings Publication foreslaa nye Forandringer eller gjøre saadanne Propositioner, som ere stridende mod Fundatser, Love o. s. v.“ Se ogsaa Tidens oekonomiske Skrifter¹⁾, og navnlig Dass's Breve til Suhm 1755—68, hvor der nævnes en Mængde Exempler: en Svensker, der skulde oprette Schæferier, en Franskmand, hvis mislykkede Kanonfabrik kostede 132000 Rd., Project om Gjødning ved Søvand, om et Sølvværk ved Bergen o. s. v.²⁾

Selv om det nærmest er for Modsætningens Skyld, at Holb. i Potu uden videre identificerer den aandelige Langsomhed med Grundighed og hurtig Opfattelse med Overfladiskhed, og lader den Første gjøre fortrinlig skikket til Statens Styrelse og høie Embeder, kunde han saaledes vel finde Anledning til Betænkelighed ved sine Landsmænds Færd, naar denne urolige Nyhedssyge ogsaa kastede sig over Politiken. Han indskærper, „at Staten altid har vaklet i deres Hænder,

¹⁾ Eutropii Philadelphi (E. Pontoppidan) Oecon. Balance 1759, Fort. Bl. b. 4. ²⁾ Suhms Levn. og Skr. 1794, p. 233. 237. 258. 262. S. ogsaa Werl. Ant. til Holb. 18 første Lystsp. 1858, p. 15 Not. Flood Povel Juel, Mandal 1876. N. M. P. IV 42. 91. 314.

som kaldes store Genier¹⁾, og at „man skal holde Fædrenes Indretninger i Ære, da Staten vilde vakle i sin Grundvold, hvis disse kunde forandres efter enhvers Indfald“²⁾. Intet er farligere end pludselige og voldsomme Reformers³⁾; derfor anbefales „efter Romernes Maade“⁴⁾ at opslaa et Lovforslag offentlig som Gjenstand for alles Kritik, før det vedtages. Ellers tør man i Potu aldeles ikke tale om Statsanliggender, medens hos os „Raadsbeslutninger og Statsplaner Dagen efter fortællles, gennemgaaes og bedømmes i ethvert Værtshus og paa Gader og Stræder“⁵⁾. Holb. gaar endog saa vidt, her at opgive sin sædvanlige Humanitet og sætte Dødsstraf for uheldige Projectmagere⁶⁾ (dog som det synes kun politiske; Fr. IV.s Fordordning nøies med Fængsel, men Holb. vil neppe parodiere den, som N. M. Petersen synes at mene⁷⁾), og betragter det som idealt, at ingen Lov er bleven forandret i 500 Aar, hvilket vel stærkt minder om den lykurgiske Stagneren og Fornægtelse af Perfectibiliteten. Dette staar imidlertid i Forbindelse med hele Tidens absolute Underordning under det enevældige Monarchis faderlige Formynderskab; allerede Morus, en Befordrer af Henrik VIII.s Absolutisme og kun frit tænkende i religiøse Sager, straffer i Utopia⁸⁾ al privat Snak om offentlige Anliggender med Døden. Ogsaa Lovgiveren Charondas⁹⁾ skal have sat Dødsstraf for uheldige Projectmagere, og i Platos Love stilles Projectmageri og Forandringer af det Bestaaende under streng Statsopsigt efter den i Oldtidens Republikker herskende Vedhængen ved det Gamle og fuldstændige Opgaaen af Individets Frihed i Helheden, Staten. Swift ivrer ogsaa imod Projectmagere, men kjender i det frie England intet til Statsopsigt eller Straf. Disse tilsyneladende saa conservative Skrifter lige fra Morus

¹⁾ D. 24. Ep. 405. Epigr. IV 121. Helteh., Forber. t. Sylla og Cæsar.

²⁾ D. 41. ³⁾ D. 77. Mor. T. 337. 343. Ep. 79. 192. ⁴⁾ D. 70, s.

Sm. 249. ⁵⁾ D. 42. ⁶⁾ D. 41 ⁷⁾ IV 92. ⁸⁾ Ed. Hanoviæ 1613, p. 139.

⁹⁾ Sm. 249. P. Paars IV. 1.

af sætte imidlertid netop selv de nye Ideer i Omløb, som seire i Aarhundredets Slutning hen imod Revolutionen, da man gaar til den modsatte Yderlighed, at fordømme og forkaste alt Bestaaende. For Holbergs Vedkommende bemærker Heiberg¹⁾, at han gennem hele N. Kl. (og navnlig i Potu som en Art Utopi) selv reformerer og gjør Projecter, maaske uden at blive sig Inconsekvensen fuldt bevidst, da han mindre sigter paa specielle, især politiske Forhold, end i filosofisk Almindelighed peger paa Feil i det Bestaaende. Bogen blev i alt Fald tagen til Indtægt af den senere Radicalisme²⁾. Som saa ofte modificerer Holb. ogsaa andet Steds sine stærke Angreb paa Projectmageriet og indrømmer³⁾, at „Novatores ligesom paradoxe Meninger kunne have deres Nytte overfor gammel Slendrian.“ Ogsaa andre tage dette Parti i Striden, som Fr. Lütken⁴⁾, ja, selv Pontoppidan⁵⁾, som dog ellers er langt mere konservativ end Holb.: ikke alle Reformatorer bruge det almindelige Bedste til Paaskud for egen Fordel; havde Joseph i Ægypten „havt Strikken om Halsen“ (synes specielt at sigte til N. Kl.), da han foreslog Forraadskamre, havde det været ilde. Verden maa gaa frem; men vel volder al Reform Forstyrrelse og er det Gamles Tilhængere ubehagelig. Til Slutning løber det rigtignok ud paa et Forsvar for Pietismens Kirkereform.

I N. Kl. kommer Holb. tilbage til Satiren over Tidens Overfladiskhed i det Land paa Nazar⁷⁾, hvor Universalgenier fødes med syv Hoveder og derfor fordum holdtes i høi Ære og paatog sig alt Muligt; men da deres mange og stridende Ideer efterhaanden bragte alt i den største Forvirring, anser man dem nu, med mindre de ville lade de sex Hoveder sætte af, for ubrugelige til alt andet end at reise om og lade sig forevise som Naturmærkværdigheder. I Potu⁸⁾ mener man,

¹⁾ Uds. ov. d. dsk. skj. Litt. § 174, cfr. Mor. T. 79. ²⁾ Werl. hos D. 268 Not. z. ³⁾ Ep. 69. ⁴⁾ Oecon. Tanker 1757, I cap. 10. ⁵⁾ Me-noza LV. ⁶⁾ D. 41. ⁷⁾ D. 118, cfr. Ep. 295. ⁸⁾ D. 55. 77.

at enhver Bestilling kræver sin Mand fuldt ud, og der taales derfor, ganske modsat af Martinia¹), ingen Cumulation af Embeder (som vel under Enevælden var almindeligere end nu); ikke heller maa Embedsmændene drive privat Næring, hvor deres Stilling vilde gjøre det umuligt for andre Borgere at concurrere med dem (cfr. Statsmænds Pengespeculationer i Sam. Brunt²)). Ikke blot er alt Polyhistori forbudt, som paa Holbergs Tid spillede en saa stor Rolle: „en Begjærlighed efter at vide noget af enhver Ting, hvilken foraarsager, hos endog de bedste Hoveder, at man neppe kommer til nogen mærkelig Fuldkommenhed udi en Ting“³), — men hver Læge studerer kun en Specialitet, en enkelt Sygdom, Musikeren kun eet Instrument, men til Fuldkommenhed o. s. v. Holb. aner saaledes den nu ved Kunstens og Videnskabens umaadelige Udvikling og Omfang nødvendiggjorte Deling af Arbeidet. Men heller ikke her er han ganske konsekvent: ligesom han var Reformator og dog Fjende af Projectmagere, hævder Frihed for Tanken og fordømmer Metaphysikere, saaledes „studerede han selv mere end een Videnskab, spillede paa mere end eet Instrument“⁴).

Om de religiøse Anskuelser i N. Kl. i Forhold til Samtidens, navnlig Utopiernes, er talt i Almindelighed⁵). Medens ogsaa i religiøs Henseende Forholdene her i Landet vare stagnerende, har Holb. her som overalt et ualmindelig aabent Blik for Bevægelserne i Udlandet. At dog ikke alle vore Theologer manglede dette Blik saa aldeles, som R. Nielsen mener⁶), derom vidner f. Ex. Pontoppidans Menoza. Skjøndt utvivlsomt af Naturen anlagt som Fritæinker og Rationalist⁷), paavirkedes Holb. paa sine ældre Dage stedse mere af Tidens Religiøsitet her hjemme og frastødtes af Vantroens stigende Frækhed i Udlandet⁸). Dertil kom en vis Forsigtighed overfor Orthodoxien,

¹) D. 162. ²) S. 154. ³) D. og N. St. 19. ⁴) Sm. 259. ⁵) S. 99 ff. Om Holbergs Theologi se N. M. P. IV 521 ff. 560 ff. Smith 305 ff. Skavlan Holb. som Komedieforf. 55 ff. R. Nielsen Holbergs Kirkeh. og Theol. Hammerich i Nord. Univ. Tidsskr. 1858, I 71 ff. ⁶) p. 43. ⁷) Levn. v. Lev. 156. ⁸) Ep. 363. 466.

— han var lige saa lidt som Erasmus eller Montaigne anlagt paa at blive Martyr¹⁾, — samt hans og Tidens medfødte Respect for Statens Autoritet ogsaa paa det religiøse Omraade. Han underkaster altid sine afvigende Meninger „andres grundige Correction“²⁾. Der kommer derfor en eiendommelig Dobbelthed i hans senere Skrifter, der beskjæftige sig saa meget med Religionen, idet han paa den ene Side med den engelske Fritænkning, som han i alt Fald i dens første Skikkelse havde hyldet³⁾, hævder Fornuften og Tolerancen mod Pietismen og den stive lutherske Orthodoxi, paa den anden Side forsvarer Aabenbaringen mod den senere engelske og især romanske Deisme, som han omtaler med aabenbar Uvillie⁴⁾, mere, jo længere den gaar ned mod Materialismen⁵⁾. Det vilde imidlertid være forgjæves at søge at tage ham til Indtægt for den i nyeste Tid i Striden mellem Tro og Viden gjenopstandne Sætning om de to Sandheder, der staa udenfor hinanden, en mærkelig Dobbeltthed i Livsanskuelsen indenfor samme Bevidsthed, til hvilken dog baade Cartesius og Cyrano til en vis Grad tage deres Tilflugt⁶⁾, og som hos os allerede synes opstillet af Jesper Brochmand⁷⁾ mere end 100 Aar før Holb., paa hvis Tid denne Lære om den absolute Uforenelighed paa underfundig Vis hævdes af Bayle⁸⁾, der erklærer den blinde Tro for en religiøs Nødvendighed, vel vidende, at Fornuften nu ikke længere lod sig binde for Øinene. Holb. spotter i Tanians Reise⁹⁾ de Lærde, der „som Philosopher tvivle om alle Ting, men som Theologer ikke tør nægte nogen Ting“, og skjøndt han roser Bayles Originalitet og Lærdom¹⁰⁾, er han dog her ganske uenig med ham¹¹⁾, kalder ham Skeptiker og Manichæer og kritiserer hans Theodice¹²⁾. Selv stræber Holb.

¹⁾ Levn. v. Lev. 212. R. Nielsen 47. ²⁾ Fort. t. Mor. T. Ep. 16. ³⁾ S. 104.
⁴⁾ Ep. 2. 7. 9. 17. 63. 149. ⁵⁾ Ep. 73. 80. 123. ⁶⁾ S. 99. ⁷⁾ N. M. P. III 150. ⁸⁾ R. Nielsen 41. ⁹⁾ D. 214. ¹⁰⁾ Ep. 34. Levn. v. Lev. 201. ¹¹⁾ Ep. 17. 36. Bruuns Not. t. Ep. 1. ¹²⁾ Ep. 26. 28. 225. 320. 322. 513. Mor. T. 290. Levn. v. Lev. 198.

stadig, endog gennem temmelig spidsfindige metaphysiske Undersøgelser, som han tidligere saa strengt har fordømt¹⁾, at forene Troen og Fornuften og finde et Standpunkt, hvor han kan komme til Ro og overbevise sig selv. Det er ingenlunde den religiøse Undersøgelse og Prøvelse i og for sig, han forkaster²⁾: den er efter hans Mening endog Pligt, og han foretrækker langt Fritænkerne, der fare vild³⁾, for den blinde og magelige Orthodoxi, der fornægter Fornuften og tror eller fordømmer paa Autoritet uden selvstændig Prøvelse⁴⁾. „Skrupuler ikke udi Religionen, men hold Dig blindt til den herskende Tro“, er Rævens Moral⁵⁾, og gjælder for Retroenhed i Europa; Katholikerne ere endog forbundne til at tro paa en Bog, hvis Læsning er dem forbudt⁶⁾. Kun den religiøse Speculation erklærer han sig imod, som beskæftiger sig med det rent Ubegribelige og Upraktiske, der efter hans Opfattelse ikke vedkommer vor Saligheds Sag⁷⁾: Guds Væsen og Egenskaber eller spidsfindige dogmatiske og confessionelle Spørgsmaal. Saaledes ogsaa i flere Utopier, som Sadeurs Reise: Europæernes Disputer om Religionens Mysterier maa medføre Intolerance og hadefuld Religionsstrid. I Martinia, hvor europæiske Daarligheder carikeres, bestaar hele Religionen i upraktisk Metaphysik uden Hensyn til Moral eller Opbyggelse⁸⁾: man har 230 Meninger om Guds Skikkelse, 396 om Sjælens Natur. Hvad der her skal regnes for ørkesløst, vil jo altid meget bero paa subjectivt Skjøn, men egentlig selvmodsigende, som Smith⁹⁾ mener, er Holbergs Stilling til den religiøse Metaphysik neppe. Han blev Troende, som han blev Digter, gennem Forstand og Raisonnement mere end gennem Følelsen, og beholdt altid en stor Rest af Latitudinarisme og Fri-sind tilbage, der gjorde ham mistænkt i Orthodoxiens Øine,

¹⁾ Levn. v. Lev. 204. Sm. 305, cfr. Ep. 322. Epigr. III 90. VI 33.

²⁾ Ep. 363. 407. Fab. 215. ³⁾ Ep. 340. 466. ⁴⁾ Ep. 16. 25. 43. 74. N. Kl. v. D. 210. ⁵⁾ Fab. 125. 129. Epigr. II 85. ⁶⁾ D. 207. ⁷⁾ D. 57. 84. ⁸⁾ D. 154. Mor. T. 106. 117. ⁹⁾ Holb. Levn. 254.

medens det Standpunkt, han slog sig til Ro ved i Striden mellem Tro og Fornuft, neppe vil kunne tilfredsstille andre. Religionen skal stemme med Fornuften, som er given af Gud og ikke tør nægtes Ret til at prøve¹⁾; derfor forkaster han Katholicismen og Calvinismen, hvis fundamentale Dogmer om Transsubstantiation og Helgendyrkelse paa den ene²⁾, Prædestination paa den anden Side³⁾ ere bestemt fornuftstridige. Ligesom Datidens lutherske Orthodoxy, men af ganske andre Grunde, er han fuldt saa streng mod disse afvigende Confessioner som mod Deisterne⁴⁾, hvis voldsomme Form han vel mere misbilliger end deres Princip. De lutherske Dogmer derimod synes ikke at anfægte ham, han „underkaster sig vilig alle fundamentale Troens Article udi vor Confession, skjøndt han heller indskrænker, end med nogle forøger deres Tal“⁵⁾, en Erklæring, der (dog vel maa tages cum grano salis ligesom Cyranos tilsvarende⁶⁾). Med Miraklerne er han vel noget i Forlegenhed, som det ses af hans uklare Bevisførelse⁷⁾; men man maa ogsaa indrømme noget i Religionen, der staar over Fornuften⁸⁾, og til syvende og sidst er det sikrest her at antage det, man ikke begriber⁹⁾. Dette er jo vistnok en nem og praktisk Maade at være orthodox og tillige fornufttroende paa Basis af det rent Irrationelle, men derved er neppe løst nogen gordisk Knude. Falster raisonnerer for Resten paa lignende Maade¹⁰⁾. Det Praktiske er jo imidlertid altid for Holb. Hovedsagen; Dogmespørgsmaalene søger han at reducere til den fatteligste Form, f. Ex. i Beviserne for Guds Tilværelse¹¹⁾, og undgaar dem for Resten saavidt muligt, da han først er kommen til en nogenlunde beroligende Overenskomst med dem gennem sin eiendommelige Tryghedsgrundsætning. Dogmet, Troen er ham temmelig ligegyldig, hele Vægten ligger

¹⁾ Ep. 7. ²⁾ Ep. 37. 46. 67. 77. 302. 440. 443. ³⁾ Ep. 35. 46. 351. Fabl. 65. ⁴⁾ cfr. Kirkehist. Ep. 191. 414. ⁵⁾ Mor. T. 274. ⁶⁾ S. 99. ⁷⁾ Ep. 110. R. Nielsen 60. ⁸⁾ Ep. 371. 515. ⁹⁾ Ep. 77. Levn. v. Lev. 127 ff. ¹⁰⁾ Amoenit. philol. II 13 ¹¹⁾ Ep. 50.

paa Moralen og Livet¹⁾. Man har bebreidet ham, at dette er Grundideen i Moralske Tanker, og kaldt Bogen „den hedenske Moral“. Virkelig falder hedensk og christelig Moral for ham sammen i den naturlige²⁾, paa hvilken „den sande revelerede Religion er grundet“³⁾. Han er den Sidste til at fordømme Hedninger og kalde deres Dyder glimrende Laster⁴⁾. Det ofte omtalte Moralsystem⁵⁾, han selv opstiller under Navn af christeligt, er i Virkeligheden theistisk med stærk Fremhævelse af Fornuft og Tolerance, til Dels effer Herbert af Cherbury⁶⁾, og det vil han lære Børnene før Dogmerne⁷⁾; de skulle først blive Mennesker, derefter Christne. Dette er den directe Modsætning til Samtidens lutherske Orthodoxy, der hos os endnu med hele det 17de Aarhundredes Stivhed holdt paa Troen, den rene Lære, Confessionen som det ene Fornødne og fortabte sig i dogmatiske Speculationer og hadefuldt Ord-kjævl⁸⁾. Respecten for Confessionen er Holb. endnu mere en udvortes paaheftet „Præcaution“ overfor Statskirken end de høflige Indrømmelser, hvormed han klarer sig fri af „Revelationen“ for at styre for fulde Seil ind paa den naturlige Religion. Et Menneskes religiøse Bekjendelse afhænger jo oftest af rene, ham utilregnelige Tilfældigheder⁹⁾. I Tani-ans Reise bemærkes, at Europæerne tro Salighed eller Fordømmelse afhængig, ikke af Dyd og Pligtopfyldelse, men af Fødestedet, thi dette og Forældrene bestemme et Menneskes Tro. Epigr. II. 90:

Esses Judæus si Judæ ex stirpe creatus,
Byzanti natus, Papile, Turca fores,

synes en umiskjendelig Gjenklang af de bekjendte Linier i Voltaires fem Aar før Epigrammerne (1732) udkomne *Zaïre*¹⁰⁾:

¹⁾ Ep. 43. 78. Mor. T. 283. Sm. 307. ²⁾ R. Nielsen 62 ff. Sm. 255.
³⁾ Mor. T. 14. ⁴⁾ Ep. 180. 309. Mor. T. 153. ⁵⁾ Ep. 46, efr. Mor. T. 271. ⁶⁾ s. Skavlan 60. ⁷⁾ Mor. T. 41. ⁸⁾ Ep. 369. ⁹⁾ D. 211, efr. Mor. T. 284. ¹⁰⁾ Act 1 Sc. 1.

J'eusse été près du Gange esclave des faux dieux,
Chrétienne dans Paris, musulmane en ces lieux.

I N. Kl. træder Fornuften og den naturlige Religion saa stærkt frem¹⁾, at havde Holb. ikke senere skrevet sine Epistler, hvor han „da han i Henseende til sin Alder og sin Svaghed anser sig som en reiseferdig Mand“²⁾, bliver alt mere orthodox, kunde man gjerne antage ham selv for Theist, og heri kunde maaske søges et Bevis for, at N. Kl. maa være skreven paa et tidligere Tidspunkt i Holbergs Liv³⁾. Hvorvel han erklærer, blot at ville referere den potuanske Religion uden at dømme derom⁴⁾, billiger han den dog aabenbart senere⁵⁾, og den korte Beklagelse af, at N. Kl. i Qvama ikke har anvendt sin Magt til at indføre Christendommen, staar rent isoleret⁶⁾ som en af Forsigtigheden aftvungen Indrømmelse, ligesom ofte i Utopierne. Rigtignok er den potuanske Religion ingen blot naturlig, men en aabenbaret Religion⁷⁾, og at menneskelige Love og den naturlige Moral ikke er nok, vises ligesom hos Morus endvidere i Mikolak og især i det frie Land⁸⁾, med udtrykkelig Polemik mod Bayle⁹⁾, der hævder, at et Samfund meget vel kan bestaa uden Religion. Men at denne aabenbarede Religion skulde være Christendom eller som utilstrækkelig vise ud over sig selv, spores intet Steds, og den kommer nærmest til af Hensigtsmæssighedshensyn¹⁰⁾, som Grundlag for Moralen. Meget rigtig henviser Smith¹¹⁾ til Mor. T. 14, hvor det netop om N. Kl. hedder: „Der vises udi Skriftet, hvor meget et Folk alene af Naturens Lys og de skabte Tings Betragtning kan forfremmes udi Guds Kundskab . . . Autor har desforuden taget den Præcaution at vise Revelationens Nødvendighed for at igjendrive dem, som udi vor Tid have nægtet dens Fornødenhed.“ Tidens

1) cfr. S. 105. 2) Fort. t. Mor. T. 3) N. M. P. IV 502. 4) D. 60.
5) D. 63. 6) D. 236. 7) D. 62. 8) D. 121. 130. 9) Ep. 335. 10) D. 62.
11) Holb. Levn. 255.

Orthodoxi og Pietismen tog da heller ikke feil heraf, og om Beskyldningerne mod N. Kl. for „Naturalismus“ har Werlauff¹⁾ givet grundig Oplysning (ved en Feil citerer Werl. hos D. 264 Suppl. ad Nova acta erud. IV i Stedet for VI, hvor Holb. siges „præbere speciem latitudinarii ac deistæ.“)

„Den blinde og outrerede Orthodoxi“ er for Holb. Religionens værste Fjende²⁾; i Stedet for den grasserende theologiske Polemik anbefaler han Apologetik³⁾ og advarer imod, overfor Christendommens farlige Fjender at opstille bornerte Forsvarere; man maa opgive Udenværkerne og Bogstavtroen for at forsvare det Væsentlige⁴⁾, af den Beskaffenhed er hans egen Heterodoxi⁵⁾. Undertiden synes denne Latitudinarianisme at gaa meget vidt, naar han f. Ex. sætter Monotheismen som det religiøse Hovedpunkt, saa at ikke engang Mahomedanismen ubetinget tør forkastes⁶⁾; men i Almindelighed hylder han en eklektisk Christendom, der kan forene alle Bekjendelser: Synkretismen⁸⁾, det Yderste, hvortil en Calixt og de friere Aander indenfor Lutherdommen vovede sig før Rationalismen; Calixts Modstander Calovius sættes paa Kjætterlisten som Fjende af kirkelig Enighed⁹⁾. Synkretisterne viste tilbage til de første christelige Aarhundreders Enighed om de store Grundsandheder i Modsætning til den senere Splid, skjelnede mellem Tro og Theologi og fremhævede det christelige Levnet¹⁰⁾. Men denne Retning var i de Dage meget mistænkt, og ved overalt at fremhæve Moralen og Gjerningerne paa Troens og den ydre Bekjendelses Bekostning, kommer ogsaa Holb. Catholicismen nærmere end den lutherske Orthodoxi; han er Semipelagianer¹¹⁾, skjøndt han søger at skjule det under hyppige Angreb paa den katholske Dyrkelses Udvorteshed og

¹⁾ N. M. P. v. S. IV 508. Hist. Opl. t. N. Kl. v. D. 261 ff. 264.

²⁾ Metam. II 11. Fab. 175. ³⁾ Ep. 47. ⁴⁾ Ep. 2. ⁵⁾ Ep. 7. 9. 47. 237.

499. ⁶⁾ Ep. 229. ⁷⁾ Ep. 110. 515. ⁸⁾ Mor. T. 48. D. 45. Ep. 32

m. Br. Not., 78. ⁹⁾ Ep. 206. ¹⁰⁾ Fort. til Kirkeh. v. Liebenb. LVII.

¹¹⁾ R. Niels. 26.

Religionstvang ¹⁾, rigtignok ud fra Fornuftens, ikke fra Ret-troenhedens Standpunkt. Han gaar endog saa vidt, udtrykkeligt at opstille den katholske Askeses Grundsætning, at sande Dyder ere kun de, som kræve Selvfornægtelse, øves af Pligt, ikke af Drift ²⁾.

Fri Prøvelse, Tolerance og Fordragelighed mellem de afvigende religiøse Anskuelser, — dog med de af hans Tid og Personlighed flydende Undtagelser —, det er de Hovedpunkter, om hvilke Holberg er enig med de franske og engelske Philosopher og Utopierne ⁴⁾. Splid og Religionskrige opstaa ikke af de forskjellige Meningers frie Brydning, men af unyttig Speculation, Tvang og Forfølgelse ⁵⁾. I Juktana ⁶⁾ fremstilles den absolute Tænkefrihed som den bedste Garanti for religiøs Fordragelighed, naar blot Staten, der hos Holb. skal vide Raad for alt, forbyder al Ufred og Forfølgelse. Alle Bekjendelser leve mellem hverandre og enes i alt Verdsligt, idet de blot stræbe at bevise deres Tros Renhed gennem deres Levnet. Staten skal kun sørge for Ro i dette Liv, ikke for Borgernes Lyksalighed i det tilkommende ⁷⁾, ellers befordrer den kun Hykleri og afskrækker fra religiøs Undersøgelse. Særlig oplysende med Hensyn til Holbergs Tolerancebegreb er Mor. T. 63 ff. ⁸⁾. Han skjelner mellem Kjættene, Fanatici og Atheister. De Første, hvorunder ogsaa Deisterne ⁹⁾, ere endog mindre samfundsfarlige end overtroiske Mennesker og tør kun bekæmpes ad Overbevisningens Vei ¹⁰⁾; paa „hæreticos voluntatis“ tror han ikke. Fanaticismen er en virkelig Sygdom og maa behandles som saadan ¹¹⁾. Den er samfundsfjendtlig, da den sætter det indre Lys og „Guds Villie“ over al ydre Lov ¹²⁾, og bør derfor hæmmes, forbydes at disputere

¹⁾ cfr. Taniens Reise. Ep. 67. 148. 352. 444. 450. 520. Levn. v. Lev. 127 ff. ²⁾ N. Kl. v. D. 62. Ep. 287. ³⁾ Levn. v. Lev. 215. Ep. 78 m. Br. Not., 148. 206. ⁴⁾ S. 101. 104. ⁵⁾ s. S. 106. N. Kl. v. D. 45. 57. 84. Mor: T. 66. Ep. 352. 450. ⁶⁾ D. 130. Sm. 269. ⁷⁾ cfr. Locke S. 103. ⁸⁾ cfr. Ep. 450. 515. ⁹⁾ Ep. 210. ¹⁰⁾ Epigr. III 126. ¹¹⁾ S. 103. ¹²⁾ D. 141—42.

og udbrede sine Meninger, men ikke straffes¹⁾. Atheisterne endelig deler han i theoretiske, som bør behandles lig Kjæterne, og praktiske : Ugudelige og Ryggeløse, de Eneste, som bør bekæmpes med Vold. For de theoretiske Atheisters Vedkommende gjør han kun opmærksom paa deres unaturlige Iver for at udbrede deres trøstesløse Meninger²⁾, hvad man jo ogsaa ser i vore Dage, ligesom at de, der raabe høiest paa Tolerance, selv ere mindst tolerante³⁾. At i øvrigt Protestanterne efter deres egne Principer mere end Katholikerne ere forpligtede til at overholde Tolerance, men langtfra overholde denne Forpligtelse, fremhæver Holb. ogsaa⁴⁾.

Derimod skiller Holb. sig fra Deisterne og Philosopherne, da den gryende Oplysningstid ensidig hævder Fornuften mod Troen. Her som overalt søger han at holde et besindigt Mellempunkt: han tror paa en Alliance mellem Religionen og Philosophien eller den sunde Fornuft, saa vel mod Overtro som mod Vantro⁵⁾. At dette i alt Fald foreløbig ikke lod sig realisere, var det forbeholdt den følgende Tid at vise, og Holb. selv høstede jo kun Utak og Miskjendelse for sin Besindighed og sine mæglende Bestræbelser, uagtet han „tog sig nøie i Agt, at Geistligheden ikke skulde faa Leilighed at sætte sig i Harnisk imod ham, efterdi han veed af Erfarenhed, at devote Folk ere mest uforsonlige“⁶⁾. Hvilket Standpunkt ogsaa oplyste Mænd i denne Henseende indtog, ses af den svenske Literat og Bibliothekar Gjörwells Bref om blandade ämnen 1754, en Samling i Stil med Holbergs Epistler eller Montaignes Essais, hvis Stk. 9 behandler Holb. og strengt dadler hans Indifferentisme. Han er Halvarianer, nægter vel ikke Christi Guddom, men omtaler hverken den eller Troen og Forsoningen. Naar man kom ind paa moralske Emner, fordrede Tiden Prædikener. G. kalder endog Holb.

1) Epigr. II 86. III 84. Ep. 303. 364. 2) Epigr. VI 45. 3) Mor. T. 269. Levn. v. Lev. 180. 4) Ep. 74. 5) Fab. 174—75. 6) Levn. v. Lev. 180. 212. Mor. T. 231. Epigr. II 3. 59.

„en Spotter“, hvilket vel nærmest maa støttes paa Misforstaaelse af Partier i N. Kl. Ogsaa Komedierna, som Præsterne kaldte „Holbergs Evangelium“, har G. Meget at udsætte paa. Bogen findes ikke paa vore Bibliotheker, og N. M. Petersen¹⁾ kjender den ikke. Jeg har havt den til Laans fra det kgl. Bibl. i Stockholm, men intet Væsentligt fundet at føie til, hvad Werlauff meddeler om den²⁾. Trykkeaaret sætter Werl. ved en Feil til 1755.

I Danmark selv fandt Holb. ingen Vantro at bekæmpe³⁾, i alt Fald traadte den endnu ikke offentlig frem, og de „stærke Aander“, hvis Tal efter Pontoppidans Mening⁴⁾ „var aldrig større her til Lands end i vore Dage“, vare neppe synderlig farligere Fritænkere end Holberg selv. Falster og andre oplyste Mænd stode paa et lignende Standpunkt⁵⁾; man var begyndt at discutere, men endnu ikke at angribe Religionen. En virkelig Fritænkner skildres dog hos Falster⁶⁾. Var her nogen ydre religiøs Bevægelse, saa beroede den snarere paa hemmeligt katholsk Proselytmageri⁷⁾, uagtet allerede Danske Lov 6—1—3 forbyder „Jesuitter og deslige papistiske geistlige Personer“ Ophold her i Riget under deres Livs Forbøelse. Holbergs Hovedfjende var den døde, bogstavtroende og forfølgelseslystne Orthodoxy, den geistlige Ufordragelighed, som endog Staten maatte skride ind imod⁸⁾: „Geistligheden . . . skal efterdags entholde sig fra at forkjætte og bespotte hinanden . . . af Prædikestolene at forebringe Personalia eller at udvise menneskelige Passioner . . . dersom nogen imod dette Forbud i Ord eller Gjæringer handler, skal samme ansees som den algemene Roligheds Forstyrre og . . . enten med Penge Mulkt eller med Fængsel eller og . . . med Livs Straf straffes.“ Overfor Orthodoxyen var der imidlertid i de luther-

¹⁾ IV 522. ²⁾ Nyt hist. Tidsskr. VI 428 ff. ³⁾ Smith 19 ff. Skavlan 69. ⁴⁾ Levn. v. Hofman (Bang) 54. ⁵⁾ N. M. P. IV 168 ff. 209 ff.

⁶⁾ Amoenit. philol. II 13. ⁷⁾ Werl. Holbergiana i N. hist. Tidsskr. VI 377. ⁸⁾ Frd. 16 Dec. 1734.

ske Lande fremstaaet en Retning, der vilde føre Troen ud i Livet med mere Ligeegyldighed for Confession og Dogme. For saa vidt kunde Holb. være enig med Pietisterne ¹⁾, men snart blev Retningen snæverhertet, indesluttede det aandelige Liv i et mechanisk System af Opvækkelse, Bødskamp, sentimentalt Hovedhængereri og asketisk Afsky for al sund Livsglæde ²⁾, forbunden med en ikke ringere Intolerance mod anderledes Tænkende end Orthodoxiens, hvilket, da Pietismen under Christian VI blev herskende og kongelig privilegeret, førte til et afskyeligt Hykleri. Desuden maatte dens separatistiske Conventikelvæsen være Holbergs statskirkelige Retning bestemt imod. Hans Betænkning om Conventicler ³⁾ (1733) er vel en Commentar over Frederik III's Forordning af 24 Nov. 1655, længe før Pietismens Tid, men dog skreven med tydeligt Hensyn til samtidige Forhold: hemmelige Forsamlinger ere farlige for Staten, selv om de ikke føre falsk Lære; de bringe den offentlige Gudsdyrkelse i Foragt og give Fanatikere Anledning.

Satiren mod Hykleriet og Pietisteriet træder i N. Kl. frem med en Dristighed ⁴⁾, som man ikke skulde vente hos den ellers forsigtige Holb. i Christian VI.s Dage, og som vel har bidraget sit til den Forfølgelse, hvorfor Bogen blev udsat. Han ser ikke noget Fortjenstligt i Melancholi og be- drøveligt Væsen ⁵⁾ og lader Potuanerne forkaste de lange Bønner og Psalmesang under det daglige Arbeide, i det Hele al mechanisk Andagt ⁶⁾, hvor Sindet ikke er henvendt paa Gud alene; han forbereder ligefrem Struensee og Oplysnings- tiden ved at ivre mod de mange Helligdage, der kun frem- kalde Lediggang ⁷⁾, og ved i Modsætning til den pietistiske

¹⁾ Danm. og Norg. St. 153 ff. Ep. 228. ²⁾ Mor. T. 478. ³⁾ Høiberg Holbergiana I, p. VII, cfr. N. M. P. IV 490. ⁴⁾ Smith 253. J. Møller i Mnemosyne II 336 ff. ⁵⁾ Mor. T. 273. Ep. 152. Epigr. VI 55. ⁶⁾ D. 57, cfr. S. 101. Mor. T. 114. 312. Epigr. II 21. III 35. Ep. 336. 490. 515. ⁷⁾ D. 84. Ep. 62 m. Br. Not., 490. 515.

Ivren mod Adiaphora at lade Øvrigheden i Potu opmuntre til uskyldige Forlystelser¹⁾. Ogsaa taler han imod Pietisternes inhumane Fordømmelse af Selvmordere²⁾, og mod den Vægt, Tiden lagde paa Omvendelse i Dødsstunden³⁾. Hertil sigte vel til Dels Folkene i Kiliak⁴⁾, der forud kjende deres Dødstime og derfor udsætte deres Omvendelse. Pietisternes gammeltestamentlige Tro paa en umiddelbar Gjengjældelse i dette Liv⁵⁾, især af den Uret, de selv have lidt, beror ligesom deres Intolerance paa Hovmod⁶⁾, idet den ene tror sig bedre og Gud nærmere end den anden. Pontoppidan⁷⁾ derimod forsvarer ivrig og gjennem en Række Exempler denne *Providentia specialissima*. Overfor Skinhelligheden i Christian VI.s Dage⁸⁾, da „Gudsfrygt var nyttig til alle Ting“, advarer Holb. mod at lade Hensyn til Gudsfrygt og Tro faa afgjørende Indflydelse i det verdslige Liv, f. Ex. paa Embedsbesættelser⁹⁾, medens i Landet med de forskjellige Øine¹⁰⁾ Satiren rækker videre og viser, hvorledes Intolerance mellem forskellige Bekjendelser og Udelukkelse af Dissenters fra borgerlige Rettigheder fører til Hykleri og Mened. De indvandrede Reformertes Afvisning og allerede Bircherods¹¹⁾ Optræden mod Calvinister viser Advarselens Betimelighed og Statskirkens Stivhed¹²⁾, medens Pontoppidan¹³⁾ vel indrømmer Hykleriet, men altid foretrækker det for Vantro og Lunkenhed. I Tumbak¹⁴⁾ viser Holb. Skinhellighedens Følger i det praktiske Liv, hvor Andagten hindrer Borgerne i at passe deres Dont, men ikke i at trække Kunderne op, medens deres strenge Moral fordømmer alle Forlystelser og gjør dem til Helgene i Ord¹⁵⁾,

1) D. 30. Ep. 152. 179. 243—44. 266. 347. 392. Mor. T. 255. 2) Ep. 135. 515. 3) Ep. 173. Mor. T. 287. 4) D. 117, cfr. S. 152. 5) D. 59. Ep. 83. 229. 6) D. 45. 7) Menoza LI. Pontopp. Levnetsbeskr. v. Hofm. (Bang) 1874. 8) N. M. P. IV 39. 9) D. 75. 10) D. 94, cfr. S. 104. 11) Dagb. 507 ff. 12) Mor. T. 385. Epigr. III 83. 13) Levn. v. Hofm. B. 108. Men. IV. 14) D. 133. Smith 270. 15) Tannian, D. 205. Levn. v. Lev. 128. 180. Mor. T. 58. 77. 313. Epigr. I 16. VI 37.

skjøndt de i Gjerning ere fuldt saa forfaldne til Udsvævelser som andre (her især til Drik som Følge af Forbud mod offentlige Forlystelser¹⁾). — Holbergs Kritik af Gudstjenestens Form kan man ikke frikjende for noget af den Forstandstørhed²⁾, som betegner Utopierne og Nytteperioden i det Hele, naar han forkaster alle ydre Midler til Opbyggelse, Ceremonier, Musik o. s. v.³⁾, maaske i Forbindelse med hans Utilfredshed med Musikens mere verdslige Character til hans Tid⁴⁾. Saaledes i første Skjemtedigt

„ Guds Ord paa Noder sætter,
Lær at tilbede Gud i Form af Menuetter.“

Hans Forkastelse er dog her som ofte ikke ubetinget⁵⁾ og retter sig især mod den katholske Udvorteshed. Derimod taler han med fuld Ret mod Gudstjenestens sløvende Vidtløftighed og Hyppighed⁶⁾, de uendelige Prædikener⁷⁾ og fremfor alt den tvungne Deltagelse; Udeblivelse straffedes i Christian VI.s Dage med Mulct eller Gabestok⁸⁾, og der maatte som bekjendt ansættes Folk med Stokke til at gaa om og vække de Sovende i Kirkerne. Men skjøndt Holb. forkaster ydre Tvang, agtes dog i Potu⁹⁾ de, der ikke deltage i den offentlige Gudsdyrkelse, for slette Undersaatter og leve under bestandig Foragt, hvilket vel ikke mindre egner sig til at fremme Hyklery. Her kommer Holbergs stærkt politiske Opfattelse af de kirkelige Forhold frem¹⁰⁾: enhver kan tænke, som han vil, og Staten har intet at gjøre med Individets Samvittighed, men i alt Ydre, hvor man efter Holbergs Opfattelse kan accomodere sig uden Forargelse, skal man rette sig efter Lov og Vedtægt¹¹⁾. I Potu er rigtignok Gudsdyrkelsen ligesom i Utopia holdt i en saadan theistisk Alminde-

1) Werl. Ant. t. Holb. Kom. 1858, p. 243. 2) Abrahamsons Kritik i Nyeste kbhvske Efterr. om lærde Sager 1790, No. 23. 3) D. 58. 61. 207. Ep. 56. 443. Epigr. II 20. 4) Br. Not. t. Ep. 33. 5) Mor. T. 311. 6) Ep. 460. 490. 7) D. 61. 8) Frd. 12 Marts 1735. 9) D. 60. 10) S. 102—3. 11) S. 106.

lighed, at den giver Rum for Meningsuligheder i det Enkelte. Men i hele denne absolutistiske Concentrations Periode kvæler Hensynet til Staten til en vis Grad Individets Ret ¹⁾ og bliver ogsaa normerende for det religiøst Tilladelige i Potu ²⁾ maa ingen bede for sig sely, men kun for Fyrstens og Statens Vel; endnu mindre maa nogen offentlig angribe den herskende Religion ³⁾ eller under Paaberaabelse af Samvittighedens rent subjective og ofte vildfarende Vidnesbyrd vilkaarlig nægte at adlyde Lovene ⁴⁾; ikke engang Præster maa offentlig paatale Øvrighedens Feil ⁵⁾. At Holb. lige saa lidt som Locke mente, at Religionsfrihed for Katholiker kunde bestaa med Hensynet til Staten, fremgaar temmelig tydelig af hans Udtalelser i Epistlerne, og i alle disse Henseender er han i fuld Overensstemmelse med Tidens kirkelige Lovgivning ogsaa her hjemme ⁶⁾. Man maa tænke, men ingenlunde tale eller skrive frit mod Religionen ⁷⁾, og til Atheister og Materialister udstrækker sig hverken Holbergs eller Utopikernes Sympathi i Modsætning til Forfatterne fra det 18de Aarhundredes anden Halvdel, Forløberne for den franske Revolution. De forekom Tiden nødvendig at maatte være slette Mennesker og Borgere. I det atheistiske Land paa Nazar ⁸⁾ ser N. Kl. „hvor svagt ethvert Samfund er, naar det blot støtter sig paa menneskelige Love, . . . ikke hviler paa Religionens Grundvold;“ men atter her er Religionen nærmest politisk vigtig ⁹⁾. Hvor let disse Anskuelser imidlertid kunde gjøre et betænkeligt Skaar i Tolerancen er umiskjendeligt efter Tidens strenge og bornerte Anskuelser, der brændemærkede som „Atheisme“ ethvert System, der forkastede Christendommen ¹⁰⁾, som det f. Ex. ses af Dommen over Hist. des Sévarambes, hvilken Holb. ikke er

¹⁾ Ep. 450. 515. ²⁾ D. 61. Mor. T. 314. Heltindeh., Forb. t. Margareta og Elisabeth. ³⁾ S. 104—6. D. 57. ⁴⁾ D. 141, cfr. S. 194.

⁵⁾ Ep. 170. Bruun Rostgaards Levn. 331, cfr. Pal.-Müllers Indl. til Pontoppidans Levnet v. Hofm. (Bang) p. 6. N. M. P. IV. 136. ⁶⁾ S. 103. 196. ⁷⁾ Ep. 14. 63. Levn. v. Lev 203. ⁸⁾ D. 121. ⁹⁾ Ep. 477.

¹⁰⁾ N. M. P. IV 109.

langt fra at tiltræde¹⁾), skjøndt Sevarambernes Theisme er nær beslægtet med Potuanernes.

Holbergs politiske Standpunkt er allerede foreløbig paa-peget i Forhold til Rabelais²⁾). Ved den nyere Tids Begyndelse havde Middelalderens Lehnsaristokrati overlevet sig selv; i de fleste Lande gik Lehnene ind under Kronen og Adelen til Hoffet; træet af den personlige Krigstjeneste forvandlede man den til Skat, og støttet til Leiehærene vandt Kongen en i Lehnstiden utænkkelig Magt. Dog maatte Kongemagten endnu gjennemgaa en Krise i det 16de-17de Aarhundredes store Religionskrige. Støttede Fyrsten Reformationen, saa fornyede Jesuiterne mod ham Pavemagtens gamle Forbund med Oprøret, prædikede Folkesouverainetet under kirkeligt Formynderskab ligesom i vore Dage Lammenais, og Tilladeligheden af Kongemord (*Mariana De rege et regis institutione* 1599, omtalt i *Supplément du Catholicon*³⁾), dediceret til Philip III og virkelig rost af en kongelig spansk Censor.) Sluttede Kongen sig derimod til Paven, stod snart hans reformerte Undersaatter i fuldt Oprør, og deres Prædikanter og Pamphletister udslyngede revolutionære Skrifter, som Buchanans *De jure regni apud Scotos*, *Languets Vindiciæ contra tyrannos* 1579, *Hotmans Franco-Gallia*. Derimod hævder Bodins *République*⁴⁾ 1577 Absolutismen. Den reformerte Kirke var i sit Væsen republikansk; Borgerstanden begyndte overalt at føle Trykket af Leiehærene og Religionsforfølgelserne og at frygte Fyrsten mere end Adelen; med den humanistiske Videnskabelighed var vaagnet klassisk Frihedsbegeistring (*La Boëtie Contr'un ou de la servitude volontaire* 1578). Derimod bleve de rent communistiske Ideer hos *Morus*, *Campanella* og i Gjendøberurolighederne foreløbig uden praktisk Betydning. Da Striden midt i 17de Aarh. er udkæmpet, ere de fleste reformerte Lande mere eller

¹⁾ S. 43. ²⁾ S. 27. ³⁾ S. 52. ⁴⁾ s. S. 99.

mindre frie, og navnlig Englands gamle Constitutionalisme befæstet ved *Declaration of rights*, efter at dette Rige har havt sin Revolution og sit Kongemord (bl. a. forsvaret af Milton), som dog snarest gavnede Reactionen, men som gav Stødet til en fri theoretisk Behandling af Statsmagtens Oprindelse og Omfang¹⁾, der i mange Henseender forberedte den franske i det følgende Aarhundrede. Medens Harringtons *Commonwealth of Oceana*, 1656, i allegorisk Form forsvarede Revolutionen som naturnødvendig, ligesom nu til Dags den radicale historiske Skole, og tager Ordet for Republik, men timokratisk og med streng Statsopsigt, forsvarede Hobbes's *Leviathan*²⁾ 1651 Enevælden, men som grundet paa Overdragelse fra Folket for at komme ud af Anarchiet, Naturlilstandens *bellum omnium contra omnes*. Dette synes ogsaa nærmest at være Holb.s Opfattelse³⁾. Filmer's *Patriarcha* 1680 hævder derimod Kongedømmet af Guds Naade som det Oprindelige, fremgaaet af patriarchalske Samfundstilstande, men bekæmpes ivrig af Sidney (*Discourse concerning government* 1698), en Forsvarer af Folkesuveraineteten og Oprøret som Pligt, naar Kongen bryder Loven. Constitutionalismen og Omvæltningen af 1689 begrunder Locke *On government*, der ogsaa anser Friheden for det Oprindelige og Magten for grundet paa en stiltiende Overenskomst eller Samfundspagt, en Opfattelse, der ligeledes hyldes af Spinoza, og som senere Rousseau optog i sin *Contrat social*. — I de romanske Lande derimod styrkede Kongedømmet sig foreløbig ved Fornyelse af Forbundet med Kirken (Bossuet); selv en saa mild Opposition som Fénelons taales ikke, og fra Hoffet i Versailles udgaar Forgudelsen af det absolute Monarchi, som ogsaa naaede til Norden, hvor Lutherdommen fra først af havde været støttet af Kongemagten, og Staten havde arvet den pave-

¹⁾ S. 133. ²⁾ Indl. t. Natur- og Folker. 1715, I 13 og 21. ³⁾ Nat.- og Folker. II. 46. 51. D. og N. St. 56.

lige Autoritet. Pontoppidan fandt det c. 1721 i England „for en dansk Mand, opdragen i andre Principiis, heel ubehageligt at høre og see saa mange Tegn til den høieste Øvrigheds Ringeagtelse“ ¹⁾). Absolutismens første theoretiske Talsmand hos os er vel Biskop Vandal i *Juris regii lib. 1—6, 1663*. Den ufeilbare Konge havde afløst Middelalderens ufeilbare Kirke og skulde først vige for Revolutionens ufeilbare Folk; Enevælden var en Trossætning, og kun enkelte tyske Philosopher hævdede i Englændernes Spor Læren om Samfundspagten (Pufendorf) eller endog Folkesouveraineteten (Thomasius, hvis Skrift mod Hofpræst Masius, Forsvarer af Kongedømmet af Guds Naade ²⁾), blev brændt her).

Holb. følger snarest Pufendorf paa dette Punkt. Han hylder ubetinget den oplyste, patriarchalske og retfærdige Absolutisme saaledes som den, til Trods for senere Tidens Bagvaskelser, unægtelig herskede i Danmark, hvis Konge ved Magtens Overdragelse fra Folket er den eneste „de jure souveraine“ ³⁾, og som overalt i Udlandet selv af Philosopherne fremhævedes som et Exempel ⁴⁾. Vel mente han, at Reformere kunde behøves, men han ventede dem fra oven ligesom senere Oplysningsperioden. Med praktisk Sands anerkjender han den arvelige Regerings Nødvendighed for Statens Fasthed og Ro i Modsætning til det theoretisk saa vel klingende Princip: „eligi quam nasci meliores principes“ ⁵⁾, der imidlertid hos os var kommet Prof. Nold saa dyrt at staa i hans Logik og synes at have givet den første Anledning til Censur i Danmark ⁶⁾ (1667). I sin Polemik mod Molesworth i Danm. og N. Stat (1749) p. 56 beskylder Holb. denne for at skrive „besynderligen for at anfegte Souverain Regjering udi Almindelighed“, og kritiserer den republikanske Forfatning, „hvorum

¹⁾ Levn. v. Hofman (Bang) 51. ²⁾ Allen Haandb. i Fædrel. Hist., 7de Udg. p. 465. ³⁾ Ep. 27. I.a Beaumelle Mes pensées, 1753 p. 100. ⁴⁾ s. S. 114. ⁵⁾ D. 63 ff. ⁶⁾ Bircherods Dbg. p. 113. N. M. P. III 63.

Mange af græske og romerske Skribenters idelige Læsning have faaet saadan høi Idee¹⁾, ja, han vil endog bevise¹⁾, at Danmark lige til Christian II har været et Arverige. Rob. Molesworth, Kong Vilhelm III's Gesandt her i Landet, skildrer virkelig i sin Account of Denmark as it was in the year 1692, Lond. 1694 (kgl. B. 4de Udg. 1738; ogsaa i Hist. du Danemarck par I.-B. des Roches, 1732, vol. IX, men uden Forfatternavn) Tilstanden som yderlig slet, „næsten værre end Tyrkernes“²⁾, paa Grund af Absolutismen, overfor hvilken han som Modstykke stiller den engelske Frihed (hvori Holb. ingenlunde, som 18de Aarhundredes senere frisindede Skribenter, ser noget Mønster³⁾). Bogen er saaledes til Dels et Tendensskrift og vakte megen Opsigt og Polemik her og udenlands⁴⁾, og Holb. er kun et Udtryk for den almindelige Uvillie mod M., naar han i Anden Samtale mellem tvende Kjøbmænd⁵⁾ kalder ham „den engelske Skribent, som tog sig for at igjennemhegle og dadle alt, hvad som fandtes her udi Landet, indtil smaa Grise og Gjæslinge.“ — De fleste Utopier hylde ogsaa den absolute og patriarchalske Regering, men rigtignok ofte efter Tidens statsretlige Doctriner tempereret ved Folkevalg af Fyrste og Embedsmænd mellem de bedste Borgere, altsaa en Slags *contrat social* (Utopia, Sevaramberne o. fl.), medens det før Aarhundredets sidste Halvdel er sjældent, at radicale og republikanske Tendenser komme til Orde⁶⁾, som i Jacques Sadeur og Patots Voy. de J. Massé. Swifts Angreb paa Kongemagten og republikanske Ideal hos Houyhnhnms bero paa særlig engelske Forhold. Ellers er det næsten overalt Regelen, at Helten strax maa til Hoffet og i Fyrstens Nærhed for at lære Land og Folk at kjende, ligesom N. Kl. i Potu, medens det carikerede Martinia er aristokratisk Republik. Lidt senere se vi hos Snedorf, hvorledes den ubetingede Hylding af Monar-

¹⁾ p. 67 ff. ²⁾ p. 168. ³⁾ Ep. 19. 517. ⁴⁾ Nyt hist. Tdsskr. I 1847, p. 474 ff. ⁵⁾ Høibergs Holbergiana I 204. ⁶⁾ S. 46 ff.

chiet taber sig, og den Rousseauske Tro paa en lykkelig Naturtilstand afløser Hobbes's Theori om en oprindelig *bellum omnium contra omnes*. —

En saa frisindet Tænkter som Holb. forfalder imidlertid naturligvis ikke til den blinde Førgudelse af Kongedømmet, som ellers betegner Ludv. XIV's Samtid og nærmeste Eftertid. Han som mange af Tidens ellers dristigste Reformatorer (Hobbes) ansaa navnlig Kongemagten for nødvendig af praktiske Hensyn til det Heles Vel, om end deres Udtalelser af naturlig Forsigtighed mere eller mindre præges af Tidsaanden. For den offentlige Roligheds og Ordens Skyld ere Fanatikere, der ikke ville underordne sig det Bestaaende, og Projectmagere, der forstyrre den rolige Udvikling, de værste Forbrydere, og al Kritik af Statssager og Love er strengt forbudt¹⁾, medens der i Religionen, hvor vildfarende Meninger kun skade Individet selv, indrømmes al den Frihed, som kan bestaa med det overordnede Hensyn til Ro og Orden i Staten. Derfor maa man ogsaa blindt lyde selv den slette Fyrste, og den absolute Magt modereres i Potu kun ved Dommen over de afdøde Fyrster (maaske Allegori paa Eftermælet), som Holb. indfører efter ægyptisk Mønster²⁾; en lignende Ide findes for Resten i abbé Terrassons antikvariske Roman Sethos³⁾ (1731; gjengiven i Uddrag i Wielands Lærde Tidender, 15 Sept. 1741 ff.) Paa Borgernes Ret til Drøftelse af nye Loves Affattelse⁴⁾ lægges meget ringe Vægt, og ellers føler Holb. ingensomhelst Trang til politisk Frihed og Selvstyrelse, ser ikke deri nogen umistelig Borger- eller Menneskeret; endog i Fyrstens Raad optages kun faste Eiendomsbesiddere som de Eneste, der have virkelig Interesse i Statens Bestaaen, saa at, selv om dette Raad skulde være tænkt som en Art raadgivende Provindsialstænder⁵⁾, vilde den almindelige Valgret dog i ham kun finde

¹⁾ S. 102. 185. ²⁾ D. 82. Smith 248, cfr. Heltindeh., Forber. t. Margrete og Elisabeth. ³⁾ Dunlop Hist. of fict. 322. ⁴⁾ S. 185. ⁵⁾ D. 72.

en lunken Forsvarer. Selv i den personlige Frihed betænker han sig ikke paa at gjøre alvorlige Indgreb til Fordel for den offentlige Orden og Sikkerhed: i Potu¹⁾ er et strengt Sædelighedspoliti, for hvilket enhver maa attestere sin tidligere og garantere sin fremtidige Vandel. — Det er politisk Concentration efter Ludvig XIV's Mønster, uden Spillerum for subjectiv Vilkaarlighed; i „det frie Land“²⁾ viser han, hvorledes „den gyldne Frihed“, der træder Baand og Lænker under Fødder, medfører uendelig, hadefuld Partistrid, Anarchi og Slaveri, og synes næsten at ane Revolutionens Rædsler og senere „spanske Tilstande“³⁾. De forskjellig farvede Baand og Sløifer som Partimærke minde om, hvad Holb. selv havde oplevet under en Emeute mod Regenten i Frankrig⁴⁾, hvor Partierne skjelnedes ved Baand *à la Constitution* og *à la Régence*.

Men Holb. er ikke blind for Kongemagtens Pligter eller Feil⁵⁾, og frygter ikke for, ogsaa i den Henseende at fremdrage, hvad der har særlig Anvendelse paa Danmark, om end ikke med en Rabelais's Skarphed og Hensynsløshed. Han indskærper Fyrsten at rette sig efter sine Undersaatters Tænkemaade, altsaa efter den offentlige Mening, der just paa hans Tid begyndte at blive en Verdensmagt, støttet især til den periodiske Presse. Væsentlig er Absolutismen for ham som for Rabelais⁶⁾ et Middel til at hævde Statsenheden og Ligheden mellem Borgerne⁷⁾. Der bør hverken existere Privilegier eller Rang, som kun fører til Urimeligheder og tjener til at hæve de Slette og Paatrængende paa de Beskedneres og Bedres Bekostning⁸⁾. I Potu ere de fornemste og rigeste Borgere ogsaa de beskedneste og alle andre forbundne, fordi de nyde mest Godt af Staten⁹⁾. Dette forklares dog nærmere om dem,

1) D. 70. 2) D. 130. 3) sml. Ingemanns De 4 Rubiner. 4) Levn. v. Lev. 53. 5) Heltindeh., Forb. t. Marg. og Elisab. 6) S. 27. 7) Heiberg Uds. ov. d. dsk. skjønne Litt. § 203 Anm. 1. Ep. 103. 8) D. 66. 205. 9) D. 69.

som ere komne i Veiret og blevne rige ved Beneficier uden Meriter ¹⁾. Virkelig betragtedes jo dengang et Embede nærmest som et „Beneficium“, et „Brød“ ²⁾, hvis Opnaaelse var en Naadessag ³⁾ og mere kom an paa Protection end paa Duejighed og Værdighed, som det ses bl. a. af Tidens poetiske Ansøgninger, f. Ex. Jac. Knudsen Schandrups til Frederik IV:

Jeg betler for Din Stol et lidet Levebrød.

Ogsaa Vilh. Helt siger om Præsteembederne:

Det er ei meer et Kald; det kaldes nu et Brød.⁴⁾

I Potu ⁵⁾ er Forholdet ganske omvendt; der kjendes ikke den hos os saa almindelige Nepotisme ⁶⁾. Forordningen af 20de Febr. 1717 forbyder i 4de Membr. „Recommendationer af Interesse og Forvandtskab, hvorved Charger og Embeder ikke efter Capacitet og Meriter blive beklædte.“ At de Fornemme gjorde deres Lakaier til Dommere ⁷⁾ og besatte Præsteembeder efter uvedkommende Hensyn, er bekjendt nok; endnu Struensee maatte forbyde ⁸⁾ „nogen Domistique eller Betjent . . . til noget offentligt Embede at foreslaae eller bruge.“

Om Rangsygen paa denne Tid vidne utallige Forordninger fra Christian V's Tid af ⁹⁾ indtil den oven omtalte af 1717, hvis andet Membr. forbyder at indgive Memorialer om „Expectans, Rang eller Character“ udenfor den bestemte Orden og Anciennetet, og et senere Rescr. af 4 Sept. 1770, der paa-byder Sparsomhed i Anbefaling til slige Udmærkelser. Der er intet Emne, Holb. behandler hyppigere (Den honette Ambition) ¹⁰⁾, og hans Udtalelser derimod findes flere Steder sam-

¹⁾ Epigr. IV. 124. Ep. 338. ²⁾ Ep. 93. 422. 489. ³⁾ Mor. T. 370.

⁴⁾ Cfr. Nyer. og Rahb. Dsk. Digtek. IV 17. 53. 73. ⁵⁾ D. 71.

⁶⁾ Epigr. V 25. Mor. T. 370. Bruun Rostgaards Levn. 254 ff. 310 ff.

⁷⁾ Liebenb. Holb. Mindre poet. Skr. 340. ⁸⁾ Rescr. 12 Febr. 1771.

⁹⁾ 11. Febr. 1679. 11. Febr. 1699 (Titler). ¹⁰⁾ Werl. hos D. 280.

Iter N. Kl. v. Elberl. 220. Mindre poet. Skr. v. Liebenb. 342. N. M. P. IV. 86. Molb. i Hist. Tdsskr. VI 506 ff., s. desuden Epigr.

lede. Danm. og N. St. p. 19 dadler hos de Danske „en Ære-Syge, som bestaaer derudi, at den ene vil have Sæde og Fortrin for den anden udi Forsamlinger.“ Under Absolutismen, da Ærgjerrigheden ikke havde nogen fri Tumbleplads i det offentlige Liv, bredte Forfængeligheden sig ganske naturlig; men det maa dog erindres, at Rang ikke var nogen blot Forfængelighedssag: den var forbunden med reelle Privilegier og stod i en vis Forstand i Lighedens Tjeneste, idet den udfyldte Kløften mellem Adelen og Borgerstanden, som havde hjulpet Kongen til Magten og aldrig her som i Frankrig blev ganske udelukket fra at dele den med ham. Især i Tanians Reise¹⁾ gaar Holb. løs paa de tomme Titler, de Pukkelryggede, der ville være velbaarne, og Pøbelen, der vil være høiædel, samt Raseriet efter at gaa paa hinandens høire Side, som ogsaa spottes andet Steds:

. . . . han saa Folk til Døden villig vandre,
For de ei maatte gaa paa høire Haand af andre²⁾,

og

En sig at hænge op, en styrte sig i Vand,
For han ei sidde maa paa andres høire Haand³⁾,

ganske som hos Falster:

Og hvor jeg kommer, altid gaa
Ved venstre Haand og Side⁴⁾.

Andre samtidige Vidnesbyrd findes i Mængde lige ned til Struensees Tid, da den franske Philosophis Grundsætninger begyndte at trænge igjennem, f. Ex. i Anecdoten eines reisenden Russen über Staatsverfassung, Sitten und Gebräuche der Dänen, Lübeck 1771, Brev 10 (af den

II 101. 108. III 33. 93. IV 33. 81. 90. 123. Ep. 146, cfr. 176. Mor. T. 246. Fab 129. Natur- og Folker. 1728, II 129. Melampe A. 1 Se. 3 m. Werl. Ant. 1858, p. 345. 506. ¹⁾ D. 67. 205. 206. 215. ²⁾ Metam II. 11 F. ³⁾ 1 Skjemted. ⁴⁾ Utid. Rangsyge (1722) V. 14. Bircherods Dgb. 504. 509. Moltke Br. om Overdaadighed (1758) p. 75. La Beaumelle Spectatr. danoise (1749), I 401. Laurenberg 3tes Scherzged. (1652).

tyske Capelmester J. A. Scheibe, P. Paars's Oversætter og Holbergs Biograph), en Bog, der vakte megen Polemik¹⁾. — At Holb. ikke uden Grund i Potu lader Fruentimmerne være de forfængeligste²⁾, vise samtidige Begivenheder som det bekjendte Slagsmaal mellem Professorernes Piger om de øverste Pladser i Frue Kirke, skjøndt det svage Kjøen ogsaa undertiden med Urette maatte tage Skylden paa sig³⁾. Da Rangvæsenet i Potu hindrer al fri selskabelig Omgang og vækker gjensidig Uvillie og Skinsyge, afskaffes al Rang- og Standsforskjel⁴⁾, hvilket fører til, at Borgerne alene stræbe at overgaa hverandre i Dyd og Fortjeneste og tabe al Forfængelighed, — et Resultat, som ogsaa vore Dages Utopister vente, men som neppe stadfæstes af Erfaringen, f. Ex. i Amerika; om Norge anmærker allerede Holberg⁵⁾: „jeg undtager ikke mine Landsmænd, de Norske, hos hvilke denne Passion hersker end i større Grad“. I det fornuftige Land⁶⁾ indrømmer Holb. selv Nyttens af Titler, Ordener og Flitter, nemlig til at vække Kappelyst mellem Borgerne, hvor enhver ellers mere ser paa sit Eget end paa det Heles Vel, — thi deri bestaar unægtelig „Fornuftigheden“ i dette Land. I Stedet sættes i Potu en Stillings- eller Værdighedsrang efter Statens Nytte: øverst Bønder og Haandværkere, i Midten Kunstnere og Lærde (Nytteperioden saa først paa det Materielle), nederst Hoffolk⁷⁾, ganske modsat Absolutismen, hvor Rangen afgang af Nærheden ved Kongens Person. Dette er vel et af de Steder, hvor Holb. mere vender op og ned paa det Tilvante end fremstiller et alvorlig ment Exempel til Efterfølgelse, men den kvalificerede Ærbødighed for Agerdyrkningen som den nyttigste Beskjæftigelse, i Modsætning til Bøndernes elendige Stilling Europa over, forekommer dog allerede i Utopierne; hos Morus

¹⁾ s. i Trykkefrihedsskrifterne 1771 13 Bd. ²⁾ D. 67., cfr. Barselst. (ældste Udg.) A. 2 Sc. 11 m. Werl. Ant. 1858, p. 155 ff. V. Helt Lima mordendo decorat (1690). ³⁾ Hon. Ambit. A. 1 Sc. 3. Phil. udi egen Indb. A. 4 Sc. 4. 4de Skjemtedigt. ⁴⁾ D. 56. 67. ⁵⁾ D. og N. St. 19. ⁶⁾ D. 111. ⁷⁾ D. 68. Fab. 66.

er Agerdyrkning obligatorisk Beskjæftigelse for alle, ligesom enhver skal lære et Haandværk, hvilket gaar igjen i Rousseaus *Émile*. Oplysningsperioden indsaa Nødvendigheden af at hæve Bonden (s. senere Physiokraternes System; Keiser Joseph, Struensee¹⁾), og Holb. udtaler ofte²⁾ sin Forkjærlighed for denne Stands sunde, ufordærvede Naturlighed uden alt Pedanteri. Agerdyrkningen kunde gjerne fortjene at være et akademisk Studium³⁾. Men det er dog et Spørgsmaal, om han vilde have syntes om den Maade, hvorpaa hans Drømme om Bondens Stilling nu til Dags ere realiserede: man maa ikke heller forkjæle sine Bønder, hvis man ikke vil have „mange øde Gaarde“⁴⁾. Den Gang var Forholdet vidt forskielligt: ved at høre en rosende Ligrædiken over en Bonde⁵⁾ spørger N. Kl. efter sine danske Erfaringer, hvorfor man ikke lige saa gjerne fra Prædikestolen roser Oxer, Bøndernes Stalbrødre, og maa tænke tilbage paa „vore Bønder, som sukke under en afskyelig Trældom, og hvis Arbeide vi agte ringe fremfor andre Haandteringer, som staa i Overdaadighedens og Yppighedens Tjeneste.“

Uvillien mod Hoftjenesten som unyttig og nedværdigende er ogsaa almindelig i Utopierne og Oplysningstidens Satire, hvor man lagde Skylden for Absolutismens Feil paa Fyrsternes Omgivelser, før man gjorde dem selv ansvarlige. Her ytrer den sig alt i S. Terkelsens Ovs. af Voigtlænders Jeppe Bondesvends Vise, og i Math. Worms († 1707) Hofmands Speil. Middelalderen derimod ansaa denne Tjeneste for lige saa ærefuld som farlig, og dens Læredigte, fra Kongespeilet⁶⁾ og Troubadourernes ensenhamen til Castigliones († 1529) *Il cortigiano*, give Regler for sømmelig og værdig Optræden i Fyrsternes Nærhed. Holb. viser sig ikke uberørt af Tidens ensidige Uvillie her og i det Land paa Nazar⁸⁾, hvor Hofmænd, Klokkere og Pedeller tages

¹⁾ Patr. Tilsk. 14 Sept. 1761. ²⁾ Epigr. III 39. Mor. T. 185. Fab. 146. Ep. 12. 29. 200. 246. ³⁾ Mor. T. 48. ⁴⁾ Levn. v. Lev. 208. Ep. 49. 79. ⁵⁾ D. 34. ⁶⁾ Astræe Sjunge-Chor, c. 1650. ⁷⁾ Ep. 175. ⁸⁾ D. 112, cfr. Epigr. IV 82. 88. Mor. T. 447. Ep. 372.

af en hovedløs Stamme. I Mezendore¹⁾ ere Chamæleonerne Hoffolk, da disse maa kunne vende Kappen efter Vinden. Den tyske Hofadel under Enevælden kunde vel nok berettigede slige Angreb. Holbergs borgerlige Lighedsiver skaaner imidlertid heller ikke den gamle danske Adels Hovmod²⁾, saa lidt som de nys Nobileredes lavede Stamtavler (N. Kl.s talrige Abealner og Adelsbrevet i Martinia) og Kryberiet for Adelen og de Mægtige i det Hele³⁾. I Europa staa Driverne i den høieste Anseelse, og de, som føde dem, foragtes; i Potu derimod er al Fødseladel afskaffet⁴⁾. Ogsaa Pontoppidan⁵⁾ anerkjender kun Fortjenstadel og spotter alle Adelsnykker.

En Tid, hvor Kongemagten spillede en saadan Rolle, maatte naturligvis lægge en overordentlig Vægt paa, hvorledes en Thronfølger blev opdragen til sit ansvarsfulde Kald⁶⁾. Dette Emne synes at egne sig særlig for den didaktiske Roman, da det har fremkaldt den tidligste, Xenophons *Cyropædi*, og senere, da Pædagogiken i human Aand bliver en Modevidenskab fra Renaissance af helt ned i Oplysningstiden, (Montaigne *Essais* II 8, Sir Th. Elyot *Governor* 1531, Locke, Fénelon *Sur l'éducation des filles* 1688, Swift⁷⁾) kommer det ofte igjen: hos Rabelais⁸⁾, i Utopierne, i Barclaji *Icon animorum* cap. I, i Terrasons *Sethos*⁹⁾ og især i Fénelons berømte *Télémaque* (liv. X, XVII, XVIII), en rent pædagogisk Roman, skreven for den unge Hertug af Bourgogne og efterlignet af Ramsay i *Voyages de Cyrus* 1727¹⁰⁾. Holb. sætter for Resten *Télémaque* langt mindre høit end Samtiden og kritiserer den temmelig strengt¹¹⁾, baade med Hensyn til Form og Originalitet; her til Lands har man fundet mere Smag i den danske Oversættelses Stil¹²⁾ (ved Dumetius 1727). — Der er altsaa For-

¹⁾ D. 178. 180, efr. Fab. 21. ²⁾ Don Ranudo. Molbech i *Hist. Tidsskr.* VI 515. Ep. 12. ³⁾ D. 160. ⁴⁾ D. 56. 209. ⁵⁾ Menoza XIX. ⁶⁾ D. 74. ⁷⁾ s. S. 141. ⁸⁾ S. 25. ⁹⁾ s. S. 205. ¹⁰⁾ Dunlop 321. ¹¹⁾ Mor. T. 9. Ep. 88. 111. 201. ¹²⁾ Bruuns *Not. t. Ep.* 88.

billeder nok for Holbergs Moralsystem for den unge Fyrste af Potu¹⁾); men dette er holdt temmelig almindeligt og aphoristisk og minder ikke særlig om noget af de nævnte Værker, om det end kan stemme med Fénelon f. Ex. i Anbefalingen af ogsaa at benytte slette Redskaber, naar de ere duelige. En Del af Indholdet er tidligere berørt paa forskjellige Steder; der advares i Almindelighed mod Smigrere, paatrængende Ansøgere o. s. v., mod at opmuntre Lediggang ved Stiftelsen af Legater, Fundatser og Klostre. Naar Fyrsten opmuntres til at vedligeholde Skinsyge mellem sine Ministre for at faa Sandheden at vide, og til at adspørge sine Raadsherrer hver for sig, for at ikke en Enkelts Veltalenhed skal rive de Øvrige med²⁾), minder dette om Swifts Misanthropi og politiske Maximer. — Om prinselig Opdragelse taler senere Snedorfs Borgerl. Regering 1777, III cap. 27.

I Opdragelses- og Undervisningsspørgsmaalet staar Holb. bestemt paa Renaissancens Standpunkt, som hos os paa hans Tid ingenlunde var trængt igjennem, hverken ved Universitetet eller Skolerne, trods enkelte fremragende Lærere og Skolemænd som Falster. Han hævder Humanitet, Aandfuldhed og Mildhed overfor Pedanteriet³⁾), men Oplysningstidens abstracte Theorier om Tilbagevenden til Naturen og Barnets Selvudvikling komme endnu ikke frem. Hans positive Reformideer ere ikke altid ganske klare, saaledes naar han vil afløse Disputatserne foruden ved Skrifter af Professorerne ogsaa ved et Slags offentlige Prøver baade for dem og de Studerende (Examina?)⁴⁾. Han anbefaler Statsinstitutioner⁵⁾ til Prøvelse af de Unges Evner og Anlæg, at deres Plads i Livet ikke skal blive bestemt ved Tilfældet eller Forældrenes Lune; men saaledes som dette er realiseret i Potu⁶⁾), ser man egentlig ikke

1) D. 72 ff. 2) Epigr. II 82. Mor. T. 397. 3) D. 51. 78. Mor. T. 369. Ep. 226. 390, cfr. S. 25. 4) D. 78. Levn. v. Lev. 216. Smith 256. N. M. P. v. S. IV 558. 5) Mor. T. 245. Heltindeh., Forb. t. Sigbrit og Chiossa. 6) D. 25. 36. 80. 85.

Forskjellen fra vore Skoler, thi en fra Familielivet udskilt Statsopdragelse af Børnene, som den findes i mange Utopier¹⁾, foreslaar Holberg aldrig; noget ganske andet er den Statscontrol med Opdragelsen, der anbefales f. Ex. Ep. 390 (hvor Bruuns Note ved en Feil henviser til N. Klims Testimonium i Keba D. 36, i Stedet for til Skolemandens Anbefaling for Taalmodighed D. 51). — Som Professor har Holb. sikkert ligesom i sine Skrifter (efter Thomasius) stræbt at blande det Underholdende og Vækende med det Alvorlige²⁾ og anvendt den hos os næsten ubekjendte populære Methode, han anbefaler³⁾. Det er klart, at han havde et mere end almindeligt Blik for historisk Kritik⁴⁾, en Interesse for Culturhistorien og den indre Historie og en Sans for Betydningen af Stil og Form i Historieskrivningen, som dengang var sjelden, og han frygter ikke for at udtale det om sig selv⁴⁾. — Han bekæmper ogsaa det overfladiske Polyhistori, som hos os blandt andet gav sig Vidnesbyrd i Hørerinstitutionen ved Skolerne og i Professorernes vilkaarlige Forflytninger fra en Lærestol til en anden blot efter Anciennetets- og Gagehensyn, hvorunder han selv havde lidt⁵⁾. I Mezendore⁶⁾ faar en Chamæleon ved sit belevne Væsen et Professorat, som den søger blot for Indkomsternes Skyld o. s. v. Naar han lader Tanian⁷⁾ tillægge Europæerne stor Færdighed i Undervisningskunsten, da de ogsaa optræde som Lærere i Fag, hvori de ere ukyndige, saa havde han ogsaa heri egen Erfaring, baade som Sproglærer i Christianssand og Professor i Metaphysik⁸⁾. Overhovedet var Holb. vel snarere en mangesidig dannet end en lærd Mand⁹⁾, hvilket var

¹⁾ Smith 327. ²⁾ D. 79. ³⁾ N. M. P. v. S. IV 485. 498 ff. Ep. 59. 61. 161. 162. 219—20. 328. 337. 419. Fort. t. Danm. Hist. og t. Kirkeh. v. Liebenb. LXIII. Betænkn. ov. Historier i Danm H. III. Bruun L. H. som Lærer i Hist., Kbh. 1872, p. 31. 34. 45. 51. ⁴⁾ Levn. v. Lev. 219. 255. Ep. 447. ⁵⁾ Smith 58, cfr. S. 187. ⁶⁾ D. 180. ⁷⁾ D. 214. ⁸⁾ Levn. v. Lev. 18. 37. ⁹⁾ Prutz L. Holb. 104, cfr. S. 187.

en af Betingelserne for hans i saa mangfoldige Retninger vækkende og populariserende Virksomhed, som Tidens Lærdom misforstod, naar den udtalte sig nedsættende om hans Skrifter¹⁾. Men derfor kunde han lige saa fuldt have Øiet aabent for den Fare, der truede Videnskaben ved Polyhistorernes Overfladiskhed²⁾, som for den, der laa i det lærde Pedanteri.

Polemiken i N. Kl. mod Resterne af den aandløse, middelalderlig scholastiske Universitetsvidenskab er berørt under Rabelais, Cyrano og Swift³⁾. Medens Rabelais og Cyrano endnu sætte den speculative Videnskab høit og kun bekæmpe den aristoteliske Methode samt hævde de exacte Videnskabers Ligeberettigelse, dyrkes i Potu ingen Metaphysik eller Theologi, men kun Holbergs egne Fag⁴⁾, Historie, Oekonomi, Moralphilosophi (og Lovkyndighed), samt Mathematik, der i det 18de Aarhundrede var blevet Modevidenskab hele Europa rundt. Ganske de samme Studier drives i Swifts Mønsterstat Brobdingnag⁵⁾, medens Houyhnhnms som et Folk i Naturtilstand ingen Videnskabelighed have. En Hovedgjenstand for Satire i næsten alle Holbergs Skrifter er især den formelle Logik og dens Misbrug ved de idelige Disputatser, i det Hele Universitetsvidenskabens forældede ydre Apparat. Disputatserne⁶⁾ „tjene mere til Ornament og Zirat end til Bevis paa Lærdom“ og begynde „paa de mest polerte Academier temmeligen at gaa af Moden“. „Fast alle Materier, som disputeres om, ere meget for speciale, . . . f. Ex. En disputerer *de colosso Rhodio* . . . den Tredie *de crepidis veterum*“⁷⁾, sml. Første Skjemtedigt:

Om græske Tøfler og om gamle Romer-Sko.

Dette Emne for N. Kl. Disputats⁸⁾ havde virkelig O.

¹⁾ N. M. P. IV 499. ²⁾ Werl, hos D. 280, s. desuden Epigr. III 61 IV. 35. Ep. 302. 344. ³⁾ S. 24 ff. 94 ff. 142 ff. ⁴⁾ D. 78. ⁵⁾ Gull. tr. 148. ⁶⁾ Smith Holb. Levn. 11 ff. N. M. P. v. S. IV 64. 557. ⁷⁾ D. og N. St. 1749, p. 191. ⁸⁾ D. 33. 208.

Sperling disputeret om 1698¹⁾). Potuanerne have til N. Klims store Forargelse forvandlet disse „hellige og ærværdige Øvelser, en Pryd for vore Academier“, Disputatserne med deres „besnærende Syllogismer og dialectiske Finter, Distinctioner, Sumptioner og Subsumptioner, som forvirre enhver Opponent, gjøre Firkantet til Rundt og Rundt til Firkantet“, til Gladiatorkampe forbundne med Væddemaal¹⁾), fordi „Erfaring har lært, at de kvalte Sandheden, gjorde Ungdommen kaad, . . . de Studerende bragte det langt videre i Lærdom ved stille Læsning.“ Doctorer creeres i Potu efter et Foredrag ved Indskrivning mellem Universitetslærerne uden Disputats eller Ceremonier²⁾), medens i Europa de høie akademiske Værdigheder ere til Fals³⁾). — I Martinia bekæmper Holb. denne Uskik ved carikeret Fremstilling af Ceremoniellet ved Disputatser og Promotioner⁴⁾), som Abefolket sætter overmaade høit. Røgelsen og Vomitivet minder om Middelalderens raa Symbolik ved Deposits og Svendehøvling⁵⁾); slige Skikke ophørte først her ved Universitetet med Christian VI.s Fundats af 31 Marts 1732⁶⁾), hvis § 33 desuden forbyder „den Sædvane, som hidtil haver været med at gyde Deposituris Vin paa Hovedet og give dem Salt i Munden“⁷⁾). Det vigtige Spørgsmaal, hvorfra Fluernes Summen hidrører (efter Aristophanes⁸⁾)) er i Martinia ved at udarte til Slagsmaal ligesom Disputatserne i Skjemtedigtene og P. Paars; Lidenskaberne maa dæmpes ved Fløitespil, og det Hele ender saa med Gilde og Drukkenskab. — Naar Holb. andet Steds udtaler⁹⁾), at „Pedanterie er alde-

¹⁾ Just Justesens Bet. ov. P. Paars (v. Boye p. XX). Fab. 84. Mor. T. 49. 167. Hammerich Bidr. t. en Skildr. af Holb. i Nord. Univ. Tidsskr. 1858, I 66—67. Ep. 205. Nat.- og Folker. 1715, p. 13. Levn. v. Lev. 37—38. 90. 168. 216. Erasm. Montanus. ²⁾ D. 30—32. Epigr. III 119. ³⁾ Ep. 159. Mor. T. 177. 377. ⁴⁾ D. 212. ⁵⁾ D. 151. ⁶⁾ Henrichsen Deposits og Pennalisme i Indbydelsesskr. fra Odense Skole 1856, cfr. Bruuns Not. t. Ep. 261. ⁷⁾ D. og N. St. p. 200. ⁸⁾ Bircherods Dbg. v. Molbech 107. 153. Den 11 Juni Act 2. Sc. 1. Er. Montanus Act 1 Sc. 2. ⁹⁾ cfr. Ep. 12. ¹⁰⁾ Just Justesen Bet. ov. P. Paars (v. Boye p. X.)

les ikke vores Academies Caractere“, er dette vist kun en apologetisk Forsigtighed¹⁾ ligesom hans rosende Bemærkninger om Lægerne, der stride mod hans almindelige Dom²⁾. I Stridsskriftet mod Burman³⁾ synes han dog, henreven af sin patriotiske Iver, for Alvor at frikjende saa vel de danske Lærde for Pedanteri som de danske Læger for Kvaksalveri.

I Almindelighed er saa vel Lægernes som Juristernes aristotelisk pedantiske Charlataneri og Retspleiens Inhumanitet en Hovedskive for Satiren lige fra Renaissancetiden, og Holb. følger i denne Henseende Rabelais's⁴⁾, Utopiernes, Swifts⁵⁾ og, især i sine Komedier, Molières Spor. Mod Dødsstraffen, dette endnu aabne Spørgsmaal, talte allerede Kirkefaderen Ambrosius, der ikke vilde have den anvendt mod Kjættene. Overfor dens Hyppighed og Misbrug i England ved Udgangen af Middelalderen opstiller Morus⁶⁾ de bekjendte Sætninger, at den menneskelige Retfærdighed ikke tør tage, hvad den ikke kan give igjen⁷⁾, og at Straffen skal forbedre Forbryderen og gavne Staten, hvorfor han sætter Statsslaveri i Stedet⁸⁾. Fra nu af polemisere alle utopiske Romaner, der jo ogsaa forberede den humane Krigsret⁹⁾, mod Dødsstraffen som Forløbere for Oplysningstidens Iver for Offentlighed i Retspleien, Afskaffelse af Tortur og Dødsstraf (Filangieri, især Beccaria Dei delitti e delle pene 1764). I Potu¹⁰⁾ sætter Holb. kun Dødsstraf for Projectmagere og for dem, der kritisere i Statssager. Opmuntring og Forbedring er lige saa fuldt som Afskrækkelse Retspleiens Maal, hvorfor Straffene kompenseres, ved Belønninger ligesom hos Morus¹¹⁾ og Swift i Lilliput¹²⁾, hvor ogsaa falske Anklagere straffes, og de Anklagede faa Opreisning. I Potu skal end videre ved enhver Forbryder undersøges, hvad Godt han har gjort,

1) cfr. Ep. 12. Mor. T. 50. 2) Werl. Antegn. 1858, p. 122. 3) Boye Holbergiana I. 4) cfr. S. 26. 5) cfr. S. 137. 6) Utop. p. 74 ff. 7) cfr. Hist. des Sévar. Epigr. II 136. 8) Utop. p. 226. 9) s. S. 87 ff. 10) D 41. 65. 70. 11) Ut. p. 229. 12) Gull. trav. 61. 62.

som kan veie op mod Brøden¹⁾, og Sagførerstanden er underkastet strenge Straffebestemmelser, hvorved opnaas „at der i en vel ordnet Stat kan gives retskafne og skikkelige Procuratorer“²⁾. Dommerne maa ikke kjende Parternes Navne³⁾, og Sagerne skulle paadømmes for et fremmed Forum, en for de danske Domstole paa den Tid lidet smigrende Regel⁴⁾. I Martinia føres Sagerne med utilbørlig Hast ligesom visse Steder i Europa⁵⁾, Lovene ændres idelig, og de Retslærde lægge kun Vind paa Veltalenhed for at kunne forsvare slette Sager. I Mezendore ere Procuratorerne Skader, og Advocaterne Gjæs⁶⁾. Holbergs stærke Uvillie mod Veltalenhedens Studium⁷⁾ hidrører ei alene fra de akademiske Disputatser, men ogsaa fra dens Misbrug for Retten til Sophisteri og Haarkløveri, til at trække Sagerne ud og gjøre Sort til Hvidt⁸⁾. Danm. og N. Stat 1749 p. 190: „Det juridiske Studium er det fornemste og fast eneste, man ved idelig Disputation maa øve sigudi⁹⁾.“ Exempler paa, at Retten bøiedes efter Persons Anseelse¹⁰⁾, kunde ikke være sjeldne i et Land, hvor Adelen satte sine „Domestiker og Betjente“ til Dommere. Juridisk Examen indførtes først ved Frd. 10 Febr. 1736, medens endnu Rescr. 12 Febr. 1771 forbød aldeles ukvalificerede Personers Ansættelse Men selv de egentlige Jurister hang i uendelige Formaliteter¹¹⁾ (Makrokianernes Processer i 12 Aar for 16 Instanser¹²⁾; den strengt formelle Lovoverholdelse uden Moral i Mikolak gjør *summum jus til summa injuria*¹³⁾). Holb. var jo selv med sin Natur- og Folkeret 1715, „illustreret med Exempler af de nordiske Historier og confereret med vore danske og norske Love“, blandt de Første til at føre den danske Lovkyndighed fra Middelalderens halv theologisk scholastiske, halv romerske Uføre

¹⁾ D. 72. N. Kl. v. Elberl. 76 Not. (Lov hos Perserne). ²⁾ D. 24, cfr. Ep. 298. Mor. T. 454. Epigr. IV 83. 84. ³⁾ D. 81. ⁴⁾ Bruuns Not. t. Ep. 86. Epigr. I, 106. III 1 IV 55. 129. V 9. 27. VI 22. ⁵⁾ D. 44. 153. ⁶⁾ D. 178. ⁷⁾ Mor. T. 49. Epigr. III 19. 22. 27. Ep. 498. 514. 252. ⁸⁾ D. 44. 153—54. Mor. T. 211. Helteh., Forber. t. Sylla og Cæsar. ⁹⁾ cfr. D. 79 og Levn. v. Lev. 255. ¹⁰⁾ Martinia D. 165. ¹¹⁾ Martinia D. 154. ¹²⁾ D. 127. ¹³⁾ D. 121.

tilbage i et nationalt og philosophisk Spor efter Grotius, Pufendorf og Thomasius¹⁾.

I Danm. og N. St. 450 hedder det: „Procuratorer ere et Slags Gevæxter, som fremspire af Chikaner og gjødes af Formaliteter, ligesom Doctore af Sygdomme“²⁾. For Læger er i Potu liden Brug, da man lever ordentlig og naturlig³⁾, en Ide, der gjenfindes hos Morus, Utopisterne og Swifts Houyhnhnms, hvor Lægerne endog beskyldes for Giftblanderi⁴⁾. Medicinen er derfor ingen Videnskab (cfr. dog D. 55, hvor hver Læge siges at studere sin Sygdom som Specialitet). I Lama, Lægekunstens Land, derimod overstiger de Dødes Tal aarlig 3 Gange de Fødtes⁵⁾, og i det philosophiske Land blive Lægerne Mordere af pedantisk Iver for Videnskaben⁶⁾. Som bekjendt var Anatomien ved sin Opstaaen⁷⁾ i ilde Ry, fordi den brugte Lig til sine Øvelser, hvortil henrettede Forbrydere udleveredes⁸⁾; men Lægerne beskyldtes ogsaa for at opgrave og stjæle Lig. Anatomikammer oprettedes her 1644, anatomisk Theater 1736, og vi havde berømte Anatomer, fra Th. Bartholin († 1680) og Steno († 1686) til Winsløw⁹⁾ († 1760). Ogsaa Cyrano ser en medvirkende Grund til de første Menneskers høie Alder deri, at de ikke bleve fyldte med den megen Medicin¹⁰⁾. Principet var jo virkelig dengang og lige ned til Molières, Le Sages og Holbergs Dage aldrig at lade Naturen virke selv, men at famle sig frem i Anvendelsen af en Mængde kunstige Midler¹¹⁾. Paa Maanen¹²⁾ anvendes den forebyggende Methode, Diæt og Hygieine i Stedet for Medicin: Lægerne anordne Maaltiderne, Hvilen o. s. v. efter enhvers forskjellige Constitution, hvortil de rigtignok slutte sig af phy-

1) s. Dedicationen og Levn. v. Lev. 88. 2) Cfr. Mor. T. 22—23. Fab. 105. 139. Liebenb. Holb. Mindre poet. Skr. 343. Epigr. II 7. 28. III 102. IV 60. 64. 97. 126. 150. 179. 180. V 28. 31. Ep. 384. 416. 490. 3) D. 78. Mor. T. 407. Levn. v. Lev. 257. 4) Gull. tr. 273 ff. 5) D. 129. 6) D. 106. 7) s. S. 82. 8) Rescr. 12 Sept. 1685. 9) Levn. v. Lev. 48. 10) Hist. de la Lune 159. 11) Ep. 447. 12) Hist. de la Lune 119.

siognomiske Tegn, støttede paa Tidens phantastiske Anskuelser om Forbindelsen mellem Sjæl og Legeme. — Middelalderens Overtro og Kvaksalveri gav ved Renaissanceen i Lægekunsten Plads for blind Tivedelse af klassiske Autoriteter (Hippokrates, Galenus) og Forgudelse af Reglen ligesom i Literaturen, men derved var ikke Meget vundet. Snart betragtedes det ligesom i China som en Livssag at afvige fra de een Gang vedtagne Metoder og Autoriteter, og Uvidenheden dækkede sig her som i Juraen bag halv forstaaede latinske og græske Citater og Brokker, der næsten betragtedes som en Art Tryllemidler¹). Saa reagerede atter Empirien, der rigtig nok her er af større Betydning end noget Steds; men Lægekunsten vovede sig da med Paracelsus ind paa de eventyrligste Experimenter, ledet af Tidens phantastiske Naturphilosophi.

Baade Swift og Holb. ere Fjender af unyttig Vidtløftighed i Literaturen; i Brodningnag som i Potu²) haves kun faa, men gode Bøger, og medens Holb. i første Udgave af D. og N. St. (1728) omtaler, at der skrives saa Lidt hos os, tilføier han i en Note i anden Udg.³), at nu „er Nationen bleven sig i adskillige Ting ulig: thi nu skrives igjen alt for Meget“, og udtaler sig ogsaa andet Steds⁴) mod det Overhaand tagende Megetskriveri, til Dels begrundet i Boghandlerspeculationer. I Potu ytrer hans Uvillie sig endog i Forslag om en Smagscensur⁵), der kun skulde tillade nyttige og anstændige Skrifter. En saadan Smagscensur forekommer i øvrigt ogsaa i Utopierne og f. Ex. i *Le nouveau Gulliver* i Babilary og Letalispion. Politicensuren derimod udtaler Holb. sig saa skarpt om⁶), at man skulde tro, han havde lidt meget under den,

¹) Werl. Ant. 95. 161. Ep. 255. ²) D. 80. ³) 1749, p. 19. ⁴) s. Liebenb. Holb. Mindre poet. Skr. 364. Ep. 63 m. Br. Not., 95. 126 m. Br. Not., 447. Barselst. Act 2 Sc. 6 med Werl. Antegn. 136 ff. 142 ff. ⁵) D. 84. Ep. 3. 63. Levn. v. Lev. 203. ⁶) D. 85, cfr. Werl. hos D. 275 ff. N. M. P. IV 77. 512. Br. Not. t. Ep. 3.

og at der under dens Tryk kun kunde offentliggjøres Trivialiteter, medens i Virkeligheden næsten ingen af hans Skrifter synes at være blevne censurerede¹⁾, navnlig ikke N. Kl., en Satire saa skarp og uforbeholden, som der ikke forekom mange „i Tyskland eller Frankrige“²⁾, om end maaske i England. Hvor Holb. holdt igjen, var det vist mere grundet i naturlig Conservativisme og Moderation end i en Frygt, som allerede hans frie Ytringer om selve Censuren tale imod. Paa sin ældre Alder udtalte han sig ogsaa langt mildere om Censuren³⁾, og at han heller ikke i denne Henseende var liberal i Ordets nuværende Betydning eller betragtede Statsopsigt med Literaturen som et Onde i og for sig, ses tydelig nok af hans Bestemmelser i Potu⁴⁾ om Smagscensur, om at ingen maa optræde som Forfatter før sit 30te Aar, eller som offentlig Lærer, før han er udtraadt af Statstjenesten med den ældre Alders Erfaring, maaske navnlig i Modsætning til Tidens mange umodne Disputatser⁵⁾. — Til den pedantiske Lærdom med dens Citattærskeri⁶⁾, der især i Holbergs første Tid endnu delte hele Literaturens Mark med de brede og utværede orthodox theologiske Afhandlinger, de uendelige, trivielle Andagtsbøger og Ligtaler⁷⁾, mod hvilke han især vil have Smagscensuren rettet, sigte vel ogsaa Makrokianernes⁸⁾ Beskrivelser af Kirker, medicinske Tractater og Ligprædikener i Snese Bind, medens man i Mikrok gaar lige til Texten uden Gjentagelser og Fyldekalk („Kirkens Vadmel“). Ligeledes Mytak, hvor man bruger navnlig Prædikener og Betragtninger som Vomitiv og søvndyssende Middel⁹⁾.

Holbergs Syn paa Digtekunsten¹⁰⁾ maatte blive temmelig indskrænket ligesom hele hans Samtids. Humanismens pedan-

¹⁾ Werl. hos D. 258. 275. 319. N. M. P. IV 506. ²⁾ Levn. v. Lev. 179.

³⁾ Werl. hos D. 277—78, cfr. S. 200. ⁴⁾ D. 80. 83. Ep. 395. 478.

⁵⁾ Mor. T. 381. Danm. og Norg. St. 190. ⁶⁾ Hamm. i Nord. Univ.

Tidsskr. 1858, I 69. ⁷⁾ D. 33, cfr. S. 92. ⁸⁾ D. 125 ff., cfr. S. 152.

Ep. 151. ⁹⁾ D. 123, s. S. 98. Levn. v. Lev. 210. ¹⁰⁾ Ljunggren

Smärre skrifter I, Det moraliska elementet i Holbergs komik.

tiske Digtning, hvor de paahængte Lærdomsbrokker ansaa for det egentlig Poetiske, bekæmpede han ligesom Universitetspedanteriet, hvormed den stod i saa nær Forbindelse. Men den Følelse af, at Poesien er sit eget Maal, som var glimtet frem i Ludvig XIV.s Dage, havde ikke strakt sig til de nordiske Lande, og saaledes vare vi gledne lige over i Oplysnings- og Nytteperioden, der kun ansaa Digtningen for berettiget, naar den vilde „gavne og fornøie“¹⁾, især det Første, og lade sig bruge i heldigste Tilfælde i Moralens, men kun altfor ofte i den sociale og politiske Tendens's Tjeneste. Den samtidige svenske Literatur gik i samme sædelærende Retning²⁾. Holb. selv var jo praktisk Forstandsmenneske uden nogetsomhelst lyrisk Sving; hans Opfattelse af det i Poesien centrale Kjærlighedsforhold stemmer jo f. Ex. aabenbart med Pontoppidans³⁾, der mener, at man ved Ægteskabet „ikke bør følge sin blotte Phantasi eller det, man kalder Forlibelse“, men „søge en Person, hvis Væsens og Humørs Overensstemmelse kan ligge til Grund for et bestandigt Venskab.“ Udtrykket „poetisk“ synes hos Holb. synonymt med phantastisk eller forrykt: „Denne Tildragelse (hvorved N. Kl. saa sig omskabt fra Stifter af det femte Monarchi til en fattig og forsulten Baccalaureus) var saa forbausende og poetisk (stupendus adeo ac poëticus), at den kunde have forrykket endog den stærkeste Hjerne“⁴⁾. I alt Fald er det Poetiske det, „der sætter Læseren i Bevægelse“ og nærmest et Accessorium, Spænding og Katastrophe i en Digtning, medens hele Stemnings- og Følelsessiden er ham temmelig fremmed⁵⁾. Saaledes kommer Holb. til at lægge hele Poesien ind under Moralen⁶⁾ og til ogsaa næsten udelukkende at se sin egen digteriske Virksomhed under dette „nyttige“ Synspunkt⁷⁾, som Vehikel for Moral og

¹⁾ Skavlan Holb. 64 ff. ²⁾ s. Warburg Svenska lustspelet under frihetstiden p. 124. Eichhorn i Nord. Univ. Tidsskr. 1863: Prosadikten i Sverige p. 11. ³⁾ Menoza XXXIX. ⁴⁾ D. 243. ⁵⁾ Smith 321.

⁶⁾ Heib. Uds. ov. d. danske skjønne Litt. § 170. 171. 175 Anm. 1. 204.

⁷⁾ Smith 314.

høist Politur af Sproget¹⁾. Komedieme regner han blandt sine moralske Skrifter²⁾, N. Kl. betegnes som Exempelsamling til et Moralsystem³⁾, ligeledes Epigrammerne, ja, dette er endog Historiens væsentligste Betydning⁴⁾. Det gjælder at popularisere og udbrede Moralen ogsaa i lettere Form, saa at sige at smugle den ind; den æsthetiske Form er kun Forgyldning paa Pillen⁵⁾, og de Romaner f. Ex., der ikke have denne moraliserende Tendens, ere kun skrevne af ørkesløse Mennesker for Tidsfordriv⁶⁾, Tidens almindelige Opfattelse af den Poesi, der kun vilde være Poesi. I Fortalen til Epistlerne nævner han alle sine forskjelligartede Skrifter som Beviser paa, hvorledes han har „fuldført sit Forsæt at moralisere paa alle brugelige Maade“, og i Forberedelsen til Mor. T. bringes denne Betragtning ligesom i videnskabeligt System, idet de vigtigste Grene af Datidens skønne Literatur udførlig behandles som lige saa mange „Maader at moralisere paa.“ At det dengang var ganske almindeligt, saaledes at behandle Literaturhistorien og endog Æsthetiken som Part af Moralphilosophien ses af mange samtidige Skrifter, af hvis Titel man mindst skulde vente udførlige Oversigter og Bedømmelser af den skønne Literatur, der ved Tidens Fattigdom paa selvstændige Arbejder i denne Retning faa en ikke ringe Interesse. Et saadant er det tidligere nævnte *De variis modis moralia tradendi* af Preusseren G. Paschius, † 1707, Prof. i Kiel⁷⁾, der ogsaa har skrevet *De mundorum pluralitate contra Cartesianos*, Witeb. 1684, og *De brutorum sensu*, ib. 1686. Hans Bog gennemgaar Skjønneraturen ganske efter samme Plan, som Holb. 37 Aar senere, som Illustration til Moralen, men langt udførligere, og giver mange ret interessante historiske og literære Oplysninger om gamle og glemte Sager, ligesom Forfatterens egne Udtalelser og

¹⁾ 3die Skjemted. Ep. 179. ²⁾ Ep. 374. 392. ³⁾ S. 176. Fort. t. Mor. T. ⁴⁾ Mor. T. 47. ⁵⁾ Forber. t. Mor. 7. 9. ⁶⁾ Smith 66 ff. ⁷⁾ Mollereri Cimbria litt., s. S. 6.

Dømme om Poesiens forskjellige Arter og om ældre og nyere Digtere have deres culturhistoriske Værd, skjøndt Bibel og Klassikere for ham som for hans Samtid ere den høieste videnskabelige, ogsaa æsthetiske Lovbog. De forskjellige Former for Moralen ere efter Pasch: I. Dialog, hvorunder ogsaa Dramet, især Komædien. II. Fabler, Romaner, opdigtede Stæter¹⁾. III. Satiren, hvis Literaturhistorie han mener at være den Første, der har skrevet. IV. Characterer, Typer, Gnomer, Ordsprog, Indskrifter, Deviser, Gaader, Symboler („Portraits og Characterer“ som den for personlig Udlægning mest udsatte Art af Satire nævner Holb.²⁾ som den eneste Maade, han ikke har moraliseret paa). V. Exempler, og VI. systematisk Moral i Foredrags- og Afhandlingsform.

Nu skal det ganske vist ikke glemmes, at Moral hos Holb. ikke blot betød Sædelære, men i det Hele populær Philosophi³⁾, ofte i satirisk Form, og at Moralphilosophens og Digterens Opgave efter hans Mening ikke var at prædike, men at belære og klare Begreberne⁴⁾. Ikke heller maa det overses, at Lunet og Digterbegavelsen hos ham heldigvis ofte tager Tøilerne fra Moralen og Nytteprincippet, undtagen i hans Alderdoms Værker. Men det er dog neppe rigtigt at tillægge ham et høiere Syn paa Digtetekunsten end Samtidens almindelige, ved overdreven Fremhævelse af nogle Udtalser i 3die Skjemtedigt⁵⁾, der overfor saa mange modstaaende kun bevise, at Holberg heller ikke her var ganske konsekvent, men anede noget Høiere, Guddommeligt⁶⁾ bag det Nyttige i Poesien, uden dog ret at være sig bevidst, hvori det bestod. Naar han bekæmper den Opfattelse, der regner Digtere som Molière og Cervantes blandt „otiosi homines“⁷⁾, ser han ogsaa dem nærmest som Moralister.

¹⁾ cfr. Fort. t. Holb. Fabl. ²⁾ Fort. t. Fabl. Ep. 478, cfr. dog Ep. 158.

³⁾ Forb. til Mor. T. 7. ⁴⁾ S. 179. ⁵⁾ Boye i Fort. t. Udg. af Komæd. ⁶⁾ Ep. 435. ⁷⁾ Just. Justes. Betænkn. ov. P. Paars (v. Boye XIX).

Det kan da ikke undre os, i Holbergs Potuanere at finde et bundprosaisk Folk, ligesom i de fleste Utopier lige op til Platos Stat, der, vel nærmest af Frygt for Athenernes ensidig æsthetiske Aandsretning, stiller Poesien under streng Censur og rent forbyder visse Grene deraf, f. Ex. Dramet¹⁾, som farligt for Sæderne og æggende de uædle Lidenskaber. Ganske i hans Aand besynge Swifts Houyhnhnms²⁾, der ikke kjende til Elskov, kun Venskab, Seierherrer i Væddeløb o. s. v., og i Potu³⁾ dyrkes Poesien kun lidet og bestaar blot i høiere, ubunden Stil med Forkastelse af Rhytme og Rim, som kun foranledige Ordømtværlighed og Dunkelhed, hvori Homer var Mester⁴⁾, ligesom de europæiske Poeter kun udmærke sig ved Bombast og Rasen. At dette ikke er Satire, men Holbergs fulde Alvor, er umiskjendeligt; Versformen er et Baand paa „Geisten“⁵⁾, og naar Holb. selv satte Pris paa sine Vers, var det maaske mest paa Grund af den Anstrengelse, de kostede ham. Man bør se mere paa Materien end paa Stilen, og bunden Stil f. Ex. i Tragedier og Fabler, er nærmest en fra Frankrig indført Mode⁶⁾. Komedier paa Vers forkaster han aldeles⁷⁾. Tanken om Poesi i ubunden Stil er eiendommeligt for hele Nyttetiden⁸⁾ med dens praktiske Præg, dens Mangel paa Følelse for al lyrisk Flugt og dens Begeistring for det Jævne og Naturlige⁹⁾. Diderot anbefaler den, Utopierne optage den (Desfontaine Nouv. Gull. i Letalispou, Listonai i Voyag. philos.¹⁰⁾), og den er ogsaa senere af og til forsøgt realiseret lige ned til Chateaubriand (Les Martyrs) og Lammenais, ligesom den klopstockske Skoles urimede Vers ofte nærme sig dertil. Men hvor Holb. traf Forsøg paa praktisk Gjennemførelse af Tanken, udtalte han sig temmelig forkastende derom¹¹⁾, f. Ex. i Télémaque,

1) Ep. 112. 2) S. 140. 3) D. 84. 4) D. 211. 213. 5) Smith 258. Mor. T. 325. Ep. 447. 453. Fab. 206. 6) Fort. t. Fabl. v. Boye XIX. 7) Ep. 211. Prutz L. Holb. 170. 8) Snedorf Patr. Tilsk. No. 15. 9) Skavlan 161. 10) S. 114. 11) Forber. t. Mor. T. 8. Ep. 88.

og siger udtrykkelig, at det danske Sprog „lider ikke opskruet og afpasset Skrivemaade“¹⁾, o: „løs Tale udi bunden og poetisk Stil.“ — Datidens højere Poesi søgte jo overalt sit Mønster hos de klassiske Digtere, hvis Værd imidlertid Nytteperioden var begyndt at betvivle, uden dog at formaa at sætte noget andet i Stedet. I Frankrig foregik alt i Aarhundredets Begyndelse en Forpostfægtning mod Klassikerne²⁾, og heller ikke Holb. havde noget synderlig aabent Øie for deres Skjønheder³⁾; hos Homer fremhæver han navnlig det Belærende⁴⁾. Dog var han efter Tidens Skik vel bevandret i deres Værker⁵⁾; han yndede Ovid⁶⁾, og man kan ogsaa paavise Udtalelser, hvorefter han ikke var uden Smag for „Geisten og Enthusiasmen“ hos Homer og Klassikerne i det Hele⁷⁾. Den da herskende franske Pseudoklassicismes stive Kunstlethed, der traadte endnu stærkere frem i keitede tyske og nordiske Efterligninger, skulde ikke bidrage til at give ham et friere Blik paa Poesien: „jeg haver intet Forsøg gjort paa Tragedier . . . thi jeg væmmes ved alt det, der er affecteret og ligesom sat paa Styler“⁸⁾; men alligevel er han ikke fri for en vis Tro paa sine egne Forsøg i „Ovidii Stil“ og de pathetiske Steder i Melampe⁹⁾. Det, Holb. directe har skabt af vor moderne Digtning, er jo nærmest den satiriske Forstandspoesi, og her hævdede han sig høit over Tidens bornerte Synsmaader¹⁰⁾; i øvrigt indskrænkede han sig til at berede Veien ved at lufte ud, navnlig mellem de „Lyrikere“, af hvilke der mylrede „som af Fluier i September Maaned“¹¹⁾, den fade, indholdsløse og pedantiske Leilighedspoesi, som han ganske rimelig udelukker i Potu, men ellers ofte snærter¹²⁾, især i Martinianernes

1) Fort. t. Fabl. v. Boye XXII. 2) Paludan fr. Nationallitt. Hist. 88. 3) Smith 71 ff. 322. 4) Ep. 75 m. Br. Not. 5) Werl. hos D. 259, hvor der ved en Trykfeil henvises til N. hist. Tidsskr. VI, 1. 48—50 for VI 448—50. 6) Levn. v. Lev. 189. 7) Ep. 435. Smith 95. Boye i Athene 1817, I 229 ff. Epigr. IV 100—112. 3 Skjemted. 8) Ep. 447. 9) Levn. v. Levin 146. Hammerich i Nord. Univ. Tidsskr. 1858, I 61. 10) Smith 68. 11) N. M. P. IV 292 ff. 12) 3 Skjemted. Mor. T. 171. Epigr. I 25. III 30. Fab. 206. D. 161.

poetiske Styverfænger, flaae Lovtaler og Kryben for de Fornemme (Ærevers og Dedicationer; Mag. Rosiflengius), udført i en net og pæn Stil, hvorfor dette Land „ogsaa frembringer bedre Poeter end Historieskrivere, og det er en afgjort Sag, at intet Steds findes mere høitflyvende Digtere.“ Holb. saa nok, at Lyriken var paa feil Vei¹⁾, men ikke, hvorledes den skulde reformeres, hæves ud over de rhetoriske *panni purpurei*.

I det Hele maa man i N. Kl. anerkjende Holbergs nordisk sunde, praktiske Blik, der overalt lader ham følge den fornuftige Middelvei og undgaa den Excentricitet, der præger næsten alle de ofte mere geniale fremmede Forsøg i samme Retning. Han tror hverken paa den menneskelige Naturs absolute Fuldkommenhed, som Utopikerne, eller mistvivler ganske om den, som Swift og den senere franske Materialisme. Han staar midt imellem to bevægede Culturperioder, Renaissance, af hvis Strømninger mange først paa hans Tid og gennem ham for Alvor trængte ind i vort afsides liggende Fædreland, — og Oplysningstiden, hvis første Dagskjar brød frem med de engelske Deister, Montesquieu og Voltaire (der dog ikke synderlig har paavirket Holb., trods det aandelige Slægtskab, Suhm²⁾ fremhæver). Men de Ideer, som ved disse Mænd fik deres endelige Form og Popularitet, havde alt gennem lange Tider gjæret og kæmpet ubemærket i lærde Skrifter, Satirer, Romaner o. s. v. Med Blikket aabent for alt Nyt og Godt i Culturudviklingen formaaede Holb. at sigte Udskeielserne fra. Han indoptager Renaissancens frodige aandelige Liv, dens humane og moderat frisindede Ideer, saaledes som de kom til Orde i Montaignes³⁾ og Bacons Essais og en Række lignende Skrifter, i hvilke man med fuldt saa megen Ret tør søge Forbilledet for Holbergs Epistler og for Falsters i mange Henseender beslægtede *Amoenitates*

1) N. M. P. IV 502. 2) Saml. Skr. IV 303, cfr. S. 104. 191. 3) Note S. 85.

philologiæ 1729—32¹⁾, som i Oplysningstidens Spectatores; men hans sunde Natur holdt ham fri for Renaissancens uklare, phantastiske Speculation og Radicalisme, som f. Ex. Cyrano lider under. Han tilegner sig det 18de Aarhundredes Oplysningsbegeistring, praktiske og exacte Blik uden at forfalde til dets religiøse Fornægtelse og abstracte Tilbøielighed til at overføre Naturlovene paa Menneskeaanden og indordne Livets brogede Spil under mathematisk Regelbundenhed. De communistiske og radicale Ideer i Eiendoms-, Ægteskabs- og Opdragelsesforholdene, som kun altfor ofte stikke Hovedet frem i Utopierne, hos Cyrano og selv hos Swift, er Holb. temmelig fremmed for, og kunde man end hos ham tro at finde nogle af de Spirer, hvoraf det senere socialistiske System udvikledes: den stærke Fremhævelse af Ligheden endog paa Frihedens Bekostning, Individets absolute Indordning under Samfundshelheden og den strenge Statsopsigt, saa maa det erindres, at Socialismen har disse Træk til fælles med Datidens Absolutisme, som Holb. oprigtig sluttede sig til uden at ane, at Radicalismen hundrede Aar senere skulde tage dette System i sin Tjeneste efter forgjæves at have forsøgt sig med den politiske Liberalisme.

Reisen paa Nazar, som Holb. selv²⁾ kalder „Kjærnen af Skriftet“, er endnu mindre end Skildringen af Potu udarbejdet efter nogen bestemt Plan i et enkelt satirisk Øiemeds Tjeneste³⁾, men kun Vehikel for en Række moralske Lærdomme, der snart corrigere, snart supplere, hvad der er sagt om Potu, idet Holb. stedse skaber nye Folk som Exempler paa de Ideer, der falde ham ind, og strax forlader dem igjen; unægtelig den mageligste Form for Satiren, der tillader en hel Del Udflugter paa Omraader, som det vilde have kostet større Hovedbrud at bringe ind under en mere sammenhængende og af enkelte

¹⁾ cfr. Heibergs Ytring N. M. P. IV. 539. ²⁾ Ep. 389. ³⁾ Sm. 259 ff.

Hovedtanker behersket Skildring, som den af Potu dog er. Denne Afdeling minder noget om Partier af Rabelais¹⁾ og paa sine Steder paafaldende, endog i Enkeltheder, om Halls Mundus alter samt Swifts Laputa, og en stor Del af, hvad N. Kl. oplever paa Nazar, er derfor allerede behandlet i anden Forbindelse; men enkelte Spørgsmaal turde der dog ogsaa her være Anledning til at optage.

Satirer mod Kvinden efter Juvenals Mønster, men ogsaa Drøftelse af Emancipationsteoriene og Mandens Ret til Herredømmet vare et yndet Emne i fremmede Landes didaktiske Digtning lige fra Renaissance, der jo i alle Forhold indførte friere, om end ingenlunde altid sunde og vel overveiede Synsmaader. Den reagerede til en vis Grad mod Riddertidens, ligesom det 18de Aarh. mod Ludvig XIV's Perodes overdrevne Galanteri. Roman de la Roses Forsvar for den frie Kjærlighed og Spot over Kvinden og Ægteskabet bekæmpes i Martin Frances Champion des Dames; ogsaa kvindelige Forfattere som Christine Pisan tage Ordet til Forsvar for deres Kjønn; men Rabelais gjenoptager Satiren i sin liv. III om Panurgs Ægteskab, hvor han udtrykker sig næsten ordret som senere Kjerkegaard: „Gift Dig eller gift Dig ikke, Du vil fortryde begge Dele“²⁾. I Tyskland behandlede Spørgsmaalet i det 16—17de Aarhundrede tungere, halv religiøst med scholastisk Argumentation pro et contra „om Kvinderne ere Mennesker“³⁾, og et af disse Stridsskrifter maa det være, der faldt i Holbergs Hænder i Christianssand⁴⁾ og bragte ham til, halvt i ungdommelig Kaadhed at prædike mod Fruentimmerne, ligesom Reminiscenser af den Slags Argumentation, navnlig fra Agrippa v. Nettesheim, gjenkjendes i Hans Mikkelsens Epistel foran Zille Hansdotters Forsvarsskrift⁵⁾. Lærde

¹⁾ S. 28. ²⁾ S. ogs. Bayle Dictionn., Art. Gediccus. ³⁾ N. M. P. v. S. IV 382. Pasch De var. modis etc. 293 ff. ⁴⁾ Lævn. v. Lev. 17.

⁵⁾ Liebenb. Holb. Mindre poet. Skr. 206 ff. 422.

Damer vare jo almindelige ogsaa her i Norden i det 17de Aarhundrede ¹⁾, hvilket foranledigede Bordings Læredigt *Scutum Gynæcosophias* ²⁾ og Eleonora Christinas Forsvar i hendes haandskrevne Heltinders Pryd, ligesom senere Oplysningstidens og navnlig Rousseaus mindre velvillige Domme om Kvinden (i Brevet til d'Alembert om Artiklen *Genève* i *Encyclopædien*) ³⁾ fremkaldte Fru Nordenflychts Fruentimrets försvar. Ogsaa Jens Sten Sehested i Piger-nes Dyd- og Laster Speil 1671 og Falster ⁴⁾ kom ind paa dette Emne, som Holb. har gjenoptaget i sit 4de Skjemtedigt (efter Juvenal ⁵⁾), skjøndt det ikke er noget Angreb paa Kvinden eller Ægteskabet i og for sig) i øvrigt neppe upaa-virket af Boileaus 10de Satire, der ligeledes raader en Ven fra at gifte sig. Men især i modsat Retning, til Forsvar for Kvinden, udtaler han sig mangfoldige Steder, navnlig i Zille Hansdotters Forsvarsskrift. Dietrichson ⁶⁾ synes at betragte dette Digt som en Satire paa Kvindelærdom og en Parodi paa Forsvarsskrifterne derfor; men det vilde vist aldeles ikke passe med Holbergs mange andre Udtalelser om denne Sag; om end Digtets Form som sædvanlig hos Holb. er spøgende, og navnlig den indledende Epistel kan spotte visse Argumenter for „Fruentimmerets Herlighed“, saa er der dog neppe noget, der betegner det som Parodi. At han i Mod-sætning til sine øvrige Satirer her slaar ind i Versemaalet fra Bordings *Scutum Gynæcosophias* beviser intet, da dette Verse-maal ogsaa findes i Falsters Satirer, som Holb. snarere har for Øie ⁷⁾, og Fru Nordenflychts Digt kan der endnu mindre sigtes til, da dette afgjort er senere, først trykt 1762; det nævner ogsaa udtrykkelig Holb. som Forsvarer af Kvindens Lige-berettigelse i N. Kl. ⁸⁾.

¹⁾ Schönau Danske lærde Fruentimmer 1753, Incl. ²⁾ Skrifter v. Rostgaard, 1735. ³⁾ Oeuv. compl., Deux-Ponts 1782 tom. 11. ⁴⁾ Amoenit. philol. I. Stk. 15: Uter sexus corruptior. ⁵⁾ Levn. v. Lev. 96. ⁶⁾ Læredigtet i Nordens poet. Litt. p. 210. ⁷⁾ N. M. P. IV 427. ⁸⁾ En tidligere Samling Digte af Fru N.: Qvindeligt

Men ogsaa i de fleste Utopier lige fra Platos Stat findes, til Dels efter spartansk Forbillede, Læren om begge Kjøns fysiske og aandelige Lighed og fælles Opdragelse til fælles sociale og politiske Rettigheder, med sin naturlige Consekvens, Opløsning af Familielivet, idet Kjønnsforbindelsens individuelle Moment, Kjærligheden, overses, og Forplantningen ordnes af Staten efter Hensyn til det Heles Vel, enten med Bibeholdelse af en Art formelt Ægteskab, mere eller mindre løst, (Morus, Swifts Houyhnhnms), ofte Flerkoneri (Campanella, Sevaramberne, Ajaoiens), endog Polyandri, eller med rent Kvindefæl-

Tanke-Spil „tilligemed nogle vigtige Spørgsmaal til Hr. Assessor Holb.“, er i dansk Oversættelse optaget i Udgaverne 1746 og 1767 af Holbergs Mindre poet. Skr. Grunden hertil er efter Forlæggerens Fortale, at deri indeholdes „et Vers, som viser, at hun har corresponderet med vores lærde Hr. Ass. Holb. udi visse philosophiske Materier“, nemlig det i Titelen særlig nævnte „Vigtige Spørgsmaal til en Lærd, med Autors eget Svar“. Vel nævner hun ikke Holb. ved Navn, men hun kalder ham „Danmarks Lys“, og omtaler hans danske Skueplads, Metamorphoserne og „Reisen i den nye Luft“ (Werl. hos D. 326): N. Kl. Det er i stærke religiøse Tvivl, at Fru N. o. 1744, kort efter sin Mands, Fabricius's Død, henvender sig til Holb. uden personlig at kjende ham. Svaret, ligeledes versificeret, er holdt meget almindeligt, uden nogensomhelst personlig Hentydning eller noget, der bestemt leder Tanken hen paa Holb. som Forfatter; det indeholder praktiske religiøse Betragtninger, der vel kunde stemme med Mor. T. og Epp., men ere temmelig trivielle. I det autobiographiske Brev til Stjernman (optaget i Mindre poet. Skr. 1767) siger Fru N. selv, at hun i sin Sørgetid corresponderede med Holb., hvilket formodentlig derfra er gaaet over i Sv. biogr. Lexikon og flere svenske Literaturhistorier. Atterbom Sv. siare og skalder 1843, II 293 synes bestemt at tillægge Holb. Svaret; Hammarschöld Sv. vitterheten 1833 p. 251 lader ham endog have oversat Digte af Fru N., hvilket sikkert kun er en Feil, foranlediget ved Optagelsen af Tankespillet i hans Mindre poet. Skr. Af Holbergs Biographer omtaler mig bekjendt ingen dette Forhold, men Rimeligheden er neppe for, at vi her skulde have et hidtil upaaagtet Digt af Holb., i Emne beslægtet med hans moralsk-religiøse Skrifter, thi en kritisk Betragtning af Titelen „Wigtiga frågor til en lærd, med auctorens eget swar“ (Fru N. Qvinligt Tankespil 1744) tillader vist kun den Fortolkning, at det er Fru N., der har besvaret sine egne Spørgsmaal. Veed ellers nogen noget om denne „Correspondance“, som dog Fru N. selv omtaler?

lesskab (Doni, Campanella, Cyrano især i Elskovslandet, dog mere spøgende). Herefter bliver ogsaa Børneopdragelsen fælles og offentlig Statssag (Plato, Doni, Campanella, Sevaramberne, Sadeur, Ajaiens, hvor dog ligesom hos Swift i Lilliput Kvinderne trods den fælles Opdragelse ikke ere Mændene sideordnede i det offentlige Liv). Disse sidste Consekvenser holder Holb. rent ude af Betragtning ¹⁾, dels vel af Forsigtighed, dels fordi den praktiske Gjennemførelse af hans radicale Theori neppe vilde have tiltalt ham selv; men med Hensyn til Kjønnenes Ligestilling er han endnu mere abstract konsekvent end Utopisterne, der dog næsten alle indrømme en Grads-, om ikke nogen Sphæreforskjel i Mandens og Kvindens Natur og aandelige Anlæg, og give denne nogen Indflydelse paa Opdragelsen. Efter Holb. ere de af Naturen ens udstyrede, og Forskjellen beror blot paa Opdragelse, Samfundsforhold og Love, der trykke uretfærdig paa Kvinden (i Grunden en Udvidelse af Montesquieus Theorier, som han ellers ikke ubetinget hylder) ²⁾. Mændenes større Kræfter give dem ingen Ret til Herredømmet; Barselseng o. s. v. er ingen alvorlig Hindring for Kvindernes Deltagelse i offentlige Anliggender, og de Sindets Skrøbeligheder, man pleier at tillægge dem, ere ikke værre end Mændenes og vilde forsvinde ved en anden Opdragelse ³⁾. Galanteriet er nærmest at betragte som en Fornærmelse, da det grunder sig paa Forestillingen om Kjønnets Svaghed ⁴⁾. For Resten vil han ikke reformere, men blot henstille Ideen, ikke flattere Kjønnet, men kun vise Billighed og efter sin Sædvane tage den Svageres Parti, og ligesom alle Emancipationens tidligere Forsvarere støtter han sig paa en Mængde Exempler fra Historien og det daglige Liv paa kvindelig Begavelse og Dygtighed. Smith ⁵⁾ forklarer, hvorledes Holb. i Følge sin Natur og sine særegne Livsforhold havde

¹⁾ S. 227. ²⁾ S. 99. Ep. 518. ³⁾ Zille Hansd. Forsvarsskr. Helteh., Forber. t. Zenobia og Catharina Alexijewna. Levn. v. Lev. 212. P. Paars 3 B. 1 S. ⁴⁾ Ep. 199. ⁵⁾ Holb. Levn. 96.

faaet dette abstract ensidige Blik paa Kvinden og støttede det paa isolerede Erfaringer, hvortil maaske ogsaa kan regnes hans Ungdoms Omgang med de praktisk prosaiske Fruentimmer i Bergen¹⁾ og de andre norske Søhandelsstæder. Hermed staar i Forbindelse den fuldstændige Mangel paa Sans for Erotik i hans Komedier, hvor den eneste med Forkjærlighed udførte Type paa en ung Kvinde er den forslagne og determinerede Pernille. Om en ulykkelig Ungdomsforelskelse noget var Skyld i hele denne Synsmaade, er uvist²⁾; hvor Holb. omtaler sine Grunde til ikke at gifte sig³⁾, hentyder han, som rimeligt er, ikke dertil. Det Behag, Holb. altid fandt i Dameselskab, er uden al Forbindelse med hans Agtelse for Kvindens Aandsgaver, thi han forklarer det selv af, at „der forefalder gemenligen ikke uden jævn Snak, som ingen Meditation behøver“⁴⁾; sml. ogsaa den bekjendte Anekdote om Rokkehovedet, som talte⁵⁾.

I Potu opdrages Mænd og Kvinder ganske ens og have ens Adgang til Embeder, endog militære⁶⁾. Saaledes har Holb. sat sig ud over den naturlige som over den aandelige Forskjel mellem Kjønnene og hævet den sidste Indvending mod Kvindens fulde Borgerret: at hun ikke, som Manden, kan deltage i Landets Forsvar. Ogsaa Plato, Morus⁷⁾, Campanella og d'Allais lade Kvinderne gaa i Krig, dog mest kun som Landeværn og i Nødsfald. Alligevel opfyldte de ideale Potuanerinder deres Hustru- og Moderpligter saaledes, at de ogsaa i denne Henseende ere et Speil for Samtidens Damer. Holb. hævder ligesom tidligere Morus⁸⁾ og d'Allais Mødrenes Forpligtelse til selv at tage sig af den første Børnepleie og navnlig amme deres Børn⁹⁾, hvilket er saa vigtigt for Barnets Udvikling.

¹⁾ Daae Holb. Biogr. i Norsk hist. Tidsskr. II 264. ²⁾ Daae l. c. 285. N. M. P. v. S. IV 382. ³⁾ Levn. v. Lev. 213. Mor. T. 192, dog Slutn. af 4de Skjemted? ⁴⁾ Ep. 99. 257. Smith 330. ⁵⁾ N. M. P. IV 552. ⁶⁾ D. 25. 71. 80. ⁷⁾ Utopia, Hanov. 1613, p. 251. ⁸⁾ Utopia ed. cit. p. 162. ⁹⁾ D. 71. Werl. hos D. 270. Mor. T. 188. Ep. 331.

Datidens Mode at lade Børnene opamme er ofte Gjenstand for Polemik i det 18de Aarh. ¹⁾, ogsaa i Sverrig i et af Holb. paavirket anonymt Drama *Amman* (1756) ²⁾; men allerede et Par hundrede Aar før er altsaa denne Rousseaus bekjendte Lære fremsat, ligesom saa mange andre af hans og Oplysnings-tidens Reformforslag, ogsaa med Hensyn til Børneopdragelsen ³⁾ have groet i det Skjulte hos Moralister og Satirikere, længe før de slog igjennem. — Men hvor stor Vægt end Holb. lægger paa, at Potuanerinderne ere „gode Koner og fortræffelige Husmødre“ ⁴⁾, hvor langt han er fra at ville opløse Familielivet, er det dog ingenlunde blot af praktisk humane Hensyn til de mange ugifte Kvinders uheldige Stilling, at han hævder Kvindens borgerlige Ligeberettigelse, som en Del af Systemets Tilhængere i vore Dage. Det synes, trods nogen Uklarhed i Fremstillingen, at gifte Kvinder ogsaa beklæde Embeder i Potu, ikke blot factisk styre dem før deres Mænd (Skatmesterinden Rahagna ⁵⁾); saaledes opfattes i det Mindste Forholdet bestemt af J. E. Schlegel ⁶⁾. Klims Forslag om at udelukke Kvinderne fra Embeder ⁷⁾ reiser sig ogsaa dels af Fordom, dels af Hævnlyst, og afvises med Henvisning til, at Naturen ikke uden Hensigt har skjænket dem saa mange ypperlige Gaver, og at Statens Tarv fordrer, at man tager Dygtigheden, hvor den findes, uden at udelukke den ene Halvdel af Menneskeslægten.

Tilstanden i Potu, Kjønnenes Ligeberettigelse, er ikke opstillet som et Paradox, men som Middelvei mellem to Yderligheder, repræsenterede i Kokleku og Bostanki paa Nazar. Kokleku ⁸⁾ staar nærmest som Modbillede til europæiske Fordomme mod Kvinden: da Forskjellen mellem Kjønnene væsentlig beror paa Opdragelse og Livsvaner, faa de undertrykte

¹⁾ Oecon. Mag. VII 1763. Patr. Tilsk. 31 Aug. 1761. 18 Juni 1762.

²⁾ Warburg Sv. lustspelet, Gøteb. 1876. ³⁾ Morelly Code de la nature 1755. Swift, s. S. 141. ⁴⁾ D. 33. ⁵⁾ D. 71. ⁶⁾ Der Fremde, 1745, XI Stück. ⁷⁾ D. 136. ⁸⁾ D. 99.

Mænd her Kvindernes Egenskaber og Feil og omvendt; netop formedelst deres større Kræfter anses de kun for skikkede til grovere, legemligt Arbeide og leve under et Kvindeherredømme, som Vanen har gjort dem til Natur, ganske som i Babilary i *Nouv. Gulliver*¹⁾, hvoraf Holb. her ikke synes upaavirket. En lignende Ide findes for Resten i Fénelons Fabel *Voyage à l'île des plaisirs*, en Compilation af en Mængde Træk fra Slaraffenland og Utopierne. Begge Steder behandles de undertrykte Mænd med det 17de Aarhundredes fine franske Galanteri, men Kvinderne have dog et virkeligt, ydre Herredømme, medens mange allegoriske Romaner lige fra Halls *Mundus alter* (*Viraginia, Aphrodisia*) skildre deres Kamp med og Indflydelse over Mændene gennem Skjønhed, Toilette og Coquetteri (*Hist. du prince Soly, Aubignacs Royaume de la Coquetterie, Voyage de Milord Céton*)²⁾. I *Kokleku* spiller Galanteriet en langt mindre Rolle ligesom vel hos os paa Holbergs Tid, men Mændene sukke dog heller ikke her under det raa, amazoneagtige Despoti som f. Ex i Halls *Amazonia*. Oldtidens Sagn om Amazoner i *Scythien* og *Indien*³⁾ vare gjenoplivede ved de store Opdagelser, især den spanske Conquistador *Orellanas* eventyrlige Reise paa *Amazonfloden*⁴⁾, hvor han saa de indianske Kvinder deltage i Kampen og deraf lavede en *Amazonation*. — *Bostanki*⁵⁾ er Caricatur paa de europæiske Forhold: der ere Indbyggerne de største Kujoner og samtidig de værste Hustyranner ligesom *Byskriveren* i *P. Paars*⁶⁾, som

„var en tapper Mand, sit Husfolk hver Dag slog.“

At Holb. virkelig herved har tænkt paa Europa, ses af *Tanians* Reise (*Italienerne*)⁷⁾; hos de gamle Romere og Englænderne

1) S. 157. 2) Garnier *Voyag. imag.* XXV—XXVI. XVII—XVIII, s. S. 77. 3) *Mahabharata*, s. *Zeitschr. f. die Kunde des Morgenl.* II. 26. 28. 4) *Pinkerton Voyag. and travels*, Lond. 1812, XII 200. *Peschel Abhdl. zur Erd- und Völkerkunde* 1877 p. 17 ff. 5) D. 119. 6) 4 B. 1 S. 7) D. 210. *Betr. ov. nogle europ. Nation. i Levn. v. Lev.* 251.

er Forholdet omvendt ¹⁾: de største Helte og de mest frisin-
dede Folk staa under Tøflen. I Modsætning hertil hedder det
om hele Europa ²⁾, at „efter Loven er Konen underkastet sin
Mand, men i Praxis hersker hun over Manden“, og Holb. lov-
priser ironisk Europa ³⁾, især England og Frankrig, „hvor det
svagere Kjønn svarer til sit Navn, og Kvinderne adlyde blindt
deres Mænd, snarere som Maskiner og Automater end med
fri Villie begavede Skabninger.“ Det er altsaa ikke let at
komme efter Holbergs egentlige Mening om Forholdene i Eu-
ropa i denne Henseende paa hans Tid.

En anden Gruppe af Folk og Lande paa Nazar synes ud-
trykkelig opfunden til Belysning af de paa denne Tid i Ud-
landet, ogsaa i den didaktiske Roman, saa almindelige, fade
utopiske Drømmerier. Guldaldersphantasierne ere lige saa
gamle, som Menneskets Utilfredshed med den jordiske Tilvæ-
relse og Længsel efter en fuldkomnere; men de have aldrig
spillet en større Rolle end i det 18de Aarhundrede ⁴⁾, trods
dettes overveiende praktiske og utilitariske Retning. Man
søgte Guldalderen i to Retninger, dels tilbage, i en oprindelig
fuldkommen Tilstand, hvorfra Menneskene vare udartede (den
ideale Naturtilstand i de fleste Utopier og senere hos Rou-
seau), — dels fremad, gennem Læren om den uendelige
Perfectibilitet, hvorefter Menneskene fra en oprindelig raa
Tilstand ⁵⁾, hvor Egoismen er ledende Princip, ved den
stigende Civilisation føres frem til stedse større Fuldkommen-
hed (saaledes Voltaire og Encyclopædisterne). Begge
Retninger arbeide til samme Maal, Opløsningen af al religiøs
og politisk Autoritet, og forberede Revolutionen, men forelø-
big optræde de endnu forsigtig og tilsløret og levere smaa
Forpostfægtninger indbyrdes. — Ogsaa denne Strid indfører
Holb. i vor Literatur, uden maaske selv at tage Parti, da

¹⁾ D. 120. 208. Levn. v. Lev. 234. Mor. T. 459. Helteh. (1864) I 139. Ep.
235. Menoza XXVI. ²⁾ D. 209. Epigr. III 107. Fab. 92. Menoza
XXI. ³⁾ D. 101. ⁴⁾ S. 46. ⁵⁾ Hobbes S. 202.

hans moderate og praktiske Natur holdt ham fjern fra alle Phantasterier. Ikke blot tror Holb., der i det Hele ei er *laudator temporis acti* ¹⁾, ikke paa nogen historisk Guldalder, — om han end af Respect for Religionen indrømmer en Uskyldspe-riode før Syndefaldet ²⁾, — men han betvivler ogsaa Perfectibilitetens Paaviselighed gennem Historien ³⁾ og lægger mest an paa at vise det Daarlige i de utopiske Forhaabninger om en uforstyrret lykkelig Tilværelse paa Jorden. I Lalak paa-vises ⁴⁾, at Guldalderens Naturbetingelse, Jordens Yppighed uden Arbeid og Dyrkning, kun medfører Sløvhed, Sygelighed og Lede, i Kimal ⁵⁾ gjør Rigdommen paa Metaller og ædle Stene Indbyggerne til Guldets Trælle og vækker indbyrdes Mistænksomhed, Usikkerhed og Røveri. I Qvamso og Spelek ⁶⁾ er endog det lange Liv og den bestandige Sundhed en Ulykke, og naar Utopierne hæve sig ud over alle slige Indvendinger ved at construere sig en ideal Menneskehed, har Holb. et alt for sundt Blik til at tage denne barnagtige Udvei for god. Han frygter end ikke for det Paradox, at man skal holde Middelveien selv i Dydens Udøvelse ⁷⁾, og at mange af de saa kaldte heroiske Dyder ere af tvivlsomt Værd. En af hans Hovedsætninger er, at Forskjellen mellem Lykke og Ulykke her i Livet er mindre, end man tror, og til Dels beror paa Ind-bildning ⁸⁾, at Rigdom, Høihed, Sundhed, endog Visdom ⁹⁾ ere meget relative Goder, hvilket han udfører ¹⁰⁾ med en ganske anderledes ægte Humanitet, end den senere franske Friheds- og Lighedsphilosophi, og anvender i Theodiceen ¹¹⁾, hvor han ige saa lidt kan følge Leibnitz's absolute Optimisme og me-chaniske *harmonia præstabilita* som Bayles Pessimisme ¹²⁾, men søger sin Trøst i, at i den ufuldkomne Tilstand efter Synde-

¹⁾ Ep. 226. Mor. T. 358. ²⁾ Ep. 274. ³⁾ Mor. T. 355. ⁴⁾ D. 92.
⁵⁾ D. 96, cfr. Mor. T. 84. ⁶⁾ S. 152—53. ⁷⁾ Heltindeh., Forber. t. Mariamne og Agrippina, cfr. S. 182 og D. 117. Mor. T. 153. ⁸⁾ Ep. 197. ⁹⁾ Mor. T. 214. ¹⁰⁾ Mor. T. 80. 135. Epigr. I 182. 184. ¹¹⁾ Mor. T. 290. ¹²⁾ S. 188.

faldet er det Onde nødvendigt og tjener til at fremhæve de Gode. — I Potu synes han selv ikke upaavirket af den utopiske Tendens, og opstiller et idealt Samfund, bygget paa 18de Aarh.s Fornuft- og Nytteprincip²⁾, men ser ogsaa dets Yderligheder og Farer og giver Correctivet i det fornuftige Land, hvor han vender sig imod Nyttephilosophiens senere Udartning i den rene Utilitarisme og Egoismen som Princip. Man skal i det Hele ikke nære en altfor stor Tro til Virkningerne af ideale Love og Statsinstitutioner: i Landet Quislimiri³⁾ giver han et Supplement til N. Kl., rettet mod den theoretisk saa retfærdige Sætning om almindelig Lighed og navnlig om, at samme Arbeide altid skal lønnes ens. Dette fører nemlig til Dovenskab og Sløvhed ved Ophør af al Kappelyst om de bedre Stillinger, en Sandhed, som med ringe Modification kan anvendes paa den socialistiske Lære om Lighed i Eiendom og Arbeidsløn. Men ser Holb. saaledes bestandig en Sag fra begge Sider og følger en fornuftig Midelvei uden al ensidig Doctrinarisme, saa kan det neppe heller nægtes, at han ogsaa er uden al Begeistring for Ideer og jævnlig ligesom Montaigne indtager et noget vaklende, skeptisk Standpunkt, indskrænker, modificerer eller endog bestri- der de Sætninger, han nys syntes at hyld.

I det uskyldige Land⁴⁾, hvor Holb. ligesom i Lalak selv citerer Ovids første Metamorphose, leve Indbyggerne i en moralsk Guldalder og øve det Gode af egen Drift; men her vises, hvorledes denne naturlige Dyd og Retfærdighed, der er nok til at holde Samfundet sammen eller snarere gjør det rent overflødig, medfører Mangelen af Videnskab, Kunst og høiere Cultur i det Hele, til hvilken ofte Lasten, Misundelsen eller dog den haarde Nød ere Mødre. Som tidligere paavist⁵⁾ hyl- der Holb. Hobbes's Theori, at Naturtilstandens Ufred og

1) Ep. 232. 320. 322. 2) S. 181. 3) Ep. 79. Mikolak D. 121. 4) D. 92. 115. 5) S. 202.

Anarchi har foranledigt Menneskenes Sammenslutning i Samfund og dermed al Civilisation, for hvilken der altsaa i en Guldalder ingen Brug vilde være. Men for den Pris mener Holb., modsat Rousseau senere, at man vilde købe Guld for dyrt. Paa den anden Side forberedtes nu Voltaires og den senere franske Philosophis Paradox om Civilisationen som saa absolut frelsende, at dens Feil blive lige saa nødvendige som dens Fortrin, og at man aabent skal indrømme Egoismen som Grundlag for Samfundsbygningen. Her vilde Holb. heller ikke være med, og som en Protest herimod maa vi opfatte hans Udtalelser om, at Uskyld dog til sidst er at foretrække for Cultur, og om den Vildfarelse at tro, at Lasterne paa en Maade ere nødvendige og Kilde til Dyder¹). Dette ligner imidlertid meget en conventionelt paahængt Moral og staar til Dels i aabenbar Strid med hele Fortællingen om Uskyldslandet; det er maaske²) tilføjet af Frygt specielt for en Parallel med Mandevilles Fable on the bees or Private vices public benefits, Lond. 1714 (tidligere som Flyveskrift 1706, under Titlen The grumbling hive or Knaves turned honest), et kort Digt, ledsaget af et Par Bind raisonnerende Noter, der fremstiller Samfundet under den meget svagt holdte Allegori af en Bikube³), og gennemgaar alle Stænders Feil mod det Offentlige fra det Synspunkt, at Egennytten er det store fælles Drivhjul, og Feil, Laster og „the evil“ ei blot nødvendige Følger af Civilisationen, men nødvendig Basis for Samfundet, der uden dem maatte styrte sammen. Det er nær-

¹) D. 117. ²) Smith 263. ³) En af Holbergs bekendteste Epistler (Ep. 68 m. Br. Not., cfr. Ep. 185) viser, at Biernes Levemaade just paa den Tid var Gjenstand for de Lærdes særlige Opmærksomhed, og hvor nær det laa at overføre den allegorisk paa Samfundet; omtrent samtidig benytter Patot i sin Jacques Massé Formen af en Bifabel som Vehikel for Polemik mod Kirke og Geistlighed (1710), og Fontenelle bruger Biernes Stat som Exempel paa Naturens Rigdom i det Smaa i sin Pluralité des mondes. Alt Aar 1600 havde den nederlandske Statsmand og Digter Ph. van Marnix i sin allegoriske Biekorf angrebet Romerkirken.

mest fremkommet som en Protest mod Shaftesburys Optimisme og Læren om Mennesket som oprindelig godt, altsaa som et Slags Indlæg i orthodox Retning, men det er unægtelig lige saa tveægget som Bayles Forsvar for Orthodoxien og blev paa Grund af den paradoxale Udførelse voldsomt angrebet som umoralsk og ugudeligt¹⁾. Ogsaa her til Lands vakte det Opsigt og enkelte af dets Sætninger bekæmpes i Tidens oekonomiske Skrifter²⁾, f. Ex. den om Nødvendigheden af Luxus, i Anledning af hvilken Pontoppidan³⁾ beskylder M. for at gaa i en „daglig Rus“. Ogsaa Holb. havde det i sit Bibliothek (Fortegnelsen ved Bruun under Theologi) og har ofte angrebet det⁴⁾ og hævdet, at raa Uskyld er bedre end lastefuld Civilisation. Men at Uskyldsstanden kun er forenelig med et fattigt og raat Samfund, derom er han rigtignok enig med Mandeville og de fleste af Tidens øvrige Forfattere i denne Retning, som Swift hos Houyhnhnms, om han end ikke med Phantaster som Mably og Rousseau anbefaler Tilbagevendelsen til denne primitive Tilstand. Foruden det uskyldige Land er ogsaa Qvama Exempel herpaa, og i sin directe Kritik over Mandeville⁵⁾ gaar Holb. endog et Skridt videre og indrømmer ham, at en Del af vor nuværende Civilisation er uadskillelig forbunden med Laster, men han mener ogsaa, at vi kunde undvære Meget deraf uden at nedsynke i Raahed, og støtter sig paa Lakedæmonernes tvivlsomme, men dengang moderne Exempel.

En anden, noget tidligere, beslægtet Forfatter, mod hvem Holb. ofte drager til Felts, er Franskmanden Esprit, der 1678 skrev *De la fausseté des vertus humaines* (kgl. Bibl.s Udg. 1693), hvor han, paavirket af Hobbes og formodentlig især af La Rochefaucaulds *Maximes*, hævder, at Oprindelsen til de rent menneskelige Dyder, naar man gaar

¹⁾ Arbuthnot *Miscellan. works* eft. Flügel II 381. ²⁾ Danm. og Norg. oconom. *Magazin* I. 1757, Fortalen. ³⁾ *Oecon. Balance* 209. ⁴⁾ *Fab.* 116. ⁵⁾ *Ep.* 21 m. Bruuns Note, cfr. *Mor. T.* 22.

dybt nok, vil findes at være Egoisme, Indolens, Vane eller Opdragelse; kun de christelige Dyder øves af rene Bevæggrunde. Denne Art Forsvar for Christendommen, hvis det overhovedet er ærlig ment, er lige saa misligt som Mandevilles, og det tiltalte navnlig slet ikke Holb., for hvem den naturlige Moral staar lige saa høit som den christelige¹). Uden at tage Hensyn til denne Adskillelse mellem naturlig og christelig Dyd bebrejder han derfor Forfatteren²), at han gjør alle Dyder interesserede, hvilket hører til de Paradoxer, Holb. ikke kan billige, hvor nøie han end selv sigter „Dyders og Lasters Appearance“ ud fra deres Væsen³). „Endskjøndt man kan tilstaa, at mange nyttige Ting øves af onde Motiver og, som en vis Autor siger, Hovmod og Forfængelighed have bygget flere Hospitaler end alle Dyder tilsammen, saa flyder dog ei deraf, at de have bygget dem alle“⁴). Han har bedre Tro til den menneskelige Natur og bestrider navnlig Hobbes's og Lockes Opfattelse⁵), hvorefter Moralens første Bud ikke skulde være alle Mennesker medfødte og kunne holde Egoismen Stangen. Men naar nu paa den anden Side Utopierne og den abstract idealistiske Philosophi paastode, at man for at naa Fuldkommenheden paa Jorden hverken behøvede at vende tilbage til den primitive, ureflecterede Uskyldsstand eller at tage Civilisationens Feil med dens Fortrin, men at den naturlige Moral og den menneskelige Fornufts eget Lys var nok, — saa retter Holb. herimod Skildringen af det frie Land⁶), hvor efter den revolutionær utopiske Katechismus enhver er sin egen Herre, ingen Øvrighed adlyder, men frivillig raadspørger de Ældste, som altid raade til Fred og indskærpe det „første Naturens Bud“: Gjør mod andre, hvad Du vil, at de skulle gjøre mod Dig! medens Had og Borgerkrig uafledelig raser om dem, — ganske som Jacobinerne senere stadig

¹) s. S. 191. ²) Levn. v. Lev. 197. Mor. T. 151. ³) S. 179. ⁴) Mor. T., Forber. 22. ⁵) Ep. 144. ⁶) D. 130. S. 206, cfr. Indl. t. Nat.-og Folker. 1715, II 47. 85.

førte Dyd og Moral i Munden. Herhen horer ogsaa den bestemte Protest, han trods sit religiøse Frisind nedlægger mod Atheismen i Mikolak¹⁾, hvor „kun Lovene ere Guder“, men hvor der, trods den formelt strenge Lovoverholdelse, hersker almindelig Usikkerhed, og Uskyldigheden er uden Værn.

I Landene Miho og Liho²⁾ kommer Holb. ind paa Nationaloekonomien, en Videnskab, der dengang gjorde sine første, famlende Forsøg i Overensstemmelse med hele Tidens praktiske Nytteretning. Fra Guldlandenes Opdagelse og det uhyre Omsving, som derved var sket i alle oekonomiske og commercielle Forhold, stammede Opfattelsen af de ædle Metaller som de eneste Rigdomme og Begyndelsen til Regeringernes systematiske Indblanding i Handel og Vandel ved Monopoler, Tvangspris o. s. v. I Forbindelse med Absolutismens og Centralisationens Udvikling havde under Ludvig XIV Colbert heraf uddannet det saa kaldte Mercantilsystem: man skulde fremfor alt bevare Pengene i Landet ved at sælge saa Meget og købe saa Lidt som mulig, producere sit Forbrug selv for at spare Arbejdslønnen uden Hensyn til, om de naturlige Betingelser for Productionen vare til Stede eller ikke: denne kunde altid holdes oppe ved Forbud mod fremmede Varer, høi Indførsels-told, Monopoler og Privilegier. Regeringens Opgave var det at støtte Industrien, ofte paa kunstig Maade, og samtidig modarbejde Dyrtid ved Luxuslove og faste Priser paa Nødvendighedsartikler, 3: gennem Beskyttelse, Forbud og Tvang. Deraf i et væsentlig agerdyrkende Land som Danmark de mange unyttige og bekostelige industrielle Experimenter³⁾, 16 Silkefabriker under Frederik V, o. s. v., medens Agerdyrkingen og Bøndernes Stilling kun sjelden og leilighedsvis omtales; hele Interessen var henvendt paa de nye Næringsgrene, som maatte kunstig indpodes Landet. Herhen hørte ogsaa Nødvendigheden for et Land af Colonier i de andre Verdens-

¹⁾ D. 121, s. S. 192. 200. ²⁾ D. 123. ³⁾ Pontoppidan Oecon. Balance, cap. XII—XIII, cfr. S. 184.

dele for ikke at behøve at købe disses Producter af Fremmede, og Handelens Opmuntring ved monopoliserede Compagnier; et ostindisk Compagni oprettedes her allerede 1616, grønlandsk 1636, vestindisk 1671 o. fl. — I Midten af forrige Aarhundrede. optraadte imidlertid i Frankrig en ny oekonomisk Skole, Physiokraterne (Quesnay † 1774¹⁾) med Principer, der mere svarede til de spirende Friheds- og Humanitetsideer: den sande Rigdom er ikke Metallerne, men Jorden, al Productions Kilde, og Midlerne til at naa den ere mindre Handel og Industri end Agerbrug. De lavere Klasser, især Bondestanden, som de egentlig producerende, bør derfor hæves og befries fra de trykkende Byrder og den Foragt, som tynger paa dem, Handel og Næring fra de mange Baand og Indskrænkninger. Men Physiokraterne ventede endnu Reform fra oven og hyldede Statens Formynderskab, ligesom i Politiken Voltaire og hans Skole, der ellers ingenlunde er enig med dem. Førsthen imod Aarhundredets Slutning og Revolutionen grundede Ad. Smith (Wealth of nations 1776) det nu herskende System, den frie Concurrence og det ubetingede Selvstyre i Handel og Vandel, hvor Staten forholder sig passiv og indskrænker sig til at rydde alle Hindringer af Veien. Efter ham beror al Rigdom paa Arbeidet, men han henleder selv Opmærksomheden paa dettes Vexelvirkning med Capitalen, hvoraf i vore Dage de stærke Indvendinger mod Systemet reise sig. — I de utopiske Romaner behandles oekonomiske Spørgsmaal mærkelig tidlig; de fremhæve flere hundrede Aar før Ad. Smith Arbeidets Ret og Betydning overfor den fra Middelalderen nedarvede krigerske Foragt derfor²⁾, og naar de hylde Beskyttelsessystemet, Statens virksomme Indgriben ved Forbud og Tvang i Ind- og Udførsel, Klædedragt og Levemaade, samt ved Organisation af Arbeidet, da staar dette i Forbindelse

¹⁾ Hettner Franz. Litt. im 18 Jahrh., 2. Ausg. 262. ²⁾ S. 88.

med Ideerne om alles fuldstændige Lighed og Eiendomsfællesskabet; det er med andre Ord den moderne Socialismes Grundsætninger, der med en mærkelig Fuldstændighed komme frem allerede hos Morus, som declamerer aldeles socialistisk mod Samfundets uretfærdige Indretning og vil gjøre det til en stor Tvangsarbejdsanstalt, heri efterfulgt af de fleste senere Utopier.

I Følge Tidsforholdene og sine politiske Anskuelser hyl-der derimod Holb. uden Bagtanke Beskyttelsessystemet¹⁾, som han endog vil overføre paa det aandelige Omraade ved Forbud mod Indførsel af fremmede Skuespil²⁾. Men han er dog ikke upaavirket af Physiokraterne og har Øiet oppe for Agerdyrkningsens Vigtighed³⁾. Som Historiker kom han oftere ind paa Oekonomi og Statistik⁴⁾, og af Samtalerne mellem tvende Kjøbmænd⁵⁾ forsvare den første den ostindiske Handels Gjenoptagelse og Udvidelse ved udenlandsk Actietegning mod Fremmedes Uvillie og Jalousi⁶⁾. Vistnok fører den indiske Handel kun Pengene ud af Landet⁷⁾, men saa længe andre Nationer holde den oppe, maa vi være med for ikke at behøve at købe paa anden Haand. Den anden Samtale⁸⁾ forsvare Frd. af 1 Jun. 1726 om de saa kaldte 4 Species α : Vin, Brændevin, Salt og Tobak, som de danske Provinshandlende hidtil havde faaet tilførte fra Udlandet, men nu skulde tage fra Kjøbenhavn, hvorved Varerne bleve dyrere og Hovedstaden fik et Monopol, men „Pengene bleve i Landet“, og megen Toldsvig blev undgaaet. Ogsaa om Kvægsygen⁹⁾, om Skovcultur o. s. v. skriver Holb. Midt i Aarhundredet vaagne i det Hele her en almindelig Interesse for Drøftelse af oekonomiske Forhold¹⁰⁾, ganske vist ikke upaavirket af Physiokraterne, med Forfattere som Fr. Lütken (Oekonomiske Tanker til høiere Eftertanke, fra 1755) og E. Pon-

1) S. 206. 227. 2) Ep. 180. 3) S. 210. 4) Ep. 341. 529. Smith 225.

5) Høibergs Sml. I. Holbergiana. Stk. V—VI. 6) D. og N. St. 332.

7) S. 149. 8) Resumeret D. og N. St. 320. 9) Bruuns Not. t. Ep.

114. 10) N. M. P. V 219 ff.

toppidan (Eutropii Philadelphi Oeconomiske Balance 1759), der ogsaa redigerede et Slags Tidsskrift, Danmarks og Norges oekonomiske Magazin I—VIII, fra 1757 (Fortalen til Bd. I—II nævner en Række endnu tidligere Smaaskrifter i denne Retning, forsvarer dem mod Beskyldningen for Projectmageri¹⁾ og gjør opmærksom paa de oekonomiske Videnskabers voxende Betydning hele Europa over). Samtidig kunde der endnu bestaa et Maanedsskrift, Oekonomisk Journal. Under Frederik V oprettedes et Professorat i Oekonomien; de første, mere private Forsøg paa Forbedringer i Bondens Stilling bleve gjorte, 1757 nedsattes en Landbocommission; Interessen for Naturvidenskaberne trængte ind, og man var alle Vegne ivrig for praktiske Reforme og Forbedringer, men bestandig under Regeringens Ægide.

I N. Kl. kommer Holb. navnlig ind paa det da og senere meget omstridte Spørgsmaal om Gavnligheden for en Stat af Luxus. Man mente at burde bevare Pengene i Landet ved Forbud mod fremmede Luxusvarer; senere blev Tarvelighed og Sparsomhed jo endog en Art Mode hos Fyrsterne i Oplysningstiden i Modsætning til Ludvig XIV's Hofholdning, og Holb. fremhæver Tarveligheden ved Fyrsten af Potus Hof²⁾. Alle Utopier tage mere eller mindre den spartanske Tarvelighed til Mønster. Plato forbyder i Lovene Indførsel af Luxus- og Udførsel af Nødvendighedsgjenstande; i Morus's Utopia er Guld og ædle Stene foragtede³⁾, og en simpel, ensformig Dragt foreskrevet; Swift udtaler hos Houyhnhnms⁴⁾, at Luxus kun kjøbes for de Fattiges Trældom, og Fénelon lader i sin utopiske Stat, Salente⁵⁾, Mentor give strenge Love mod Luxus med Bekæmpelse af den Sætning, at den skulde være nødvendig for Industrien. Holb.⁶⁾ derimod lader

¹⁾ S. 186. ²⁾ D. 46—47. ³⁾ cfr. S. 91. Ep. 209. ⁴⁾ S. 138. ⁵⁾ Télémaque liv. XVII. ⁶⁾ D. 128.

Sparsomhedslandet vrimle af Tiggere, fordi de Rige ingen Overdaadighed tillade sig, saa at der hersker Arbejdsløshed; han sammenligner selv Landets Love med de lykurgiske og lader det omvendte Forhold finde Sted i det overdaadige Land; ja, han støtter denne Theori paa Tidens egne Grundsætninger: „Det er et falsk Stats-Principium at ville bringe et Land udi Velstand ved Tarvelighed alene, thi Tarvelighed kan vel gjøre et Hus rigt, men ikke et Land, ligesom Overdaad kan snart ødelægge en Familie, men ikke et helt Rige, hvor de overdaadige Ting fabrikeres, saasom det er ikke Materien, men Arbejds-Lønnen, der gjør Skade“¹⁾. Maaske Holb. her som ofte mindre udtaler en bestemt Mening end bekæmper Overdrivelsen af en i og for sig rigtig Grundsætning, thi ogsaa hos os tordnede dengang de pietistiske Præster mod Luxus, ligesom tidligere Orthodoxien i Misfostre og Naturphænomener havde set Advarsler mod den; Regeringen greb ind i Privatlivet ved Forordninger om Tarvelighed i Klædedragt, ved Gilder o. s. v. Frd. 22 Sept. 1710 paabød Luxusskat af „Carrosser, Peruquer, Fontanger eller franske Sætter og Topper“²⁾, og 16 Apr. 1736 blev udstedt „Forbud paa Juveler samt Guld og Sølv at bære, for at hæmme den i Svang gaaende Overdaadighed i Klædedragt, hvorved foruden anden Skade mange Penge gaa ud af Landet.“ Der maa ikke indføres „brocherede Silke Stoffer, undtagen de chinesiske, som paa egne Skibe hidføres“, ligeledes forbydes Kniplinger, som ei forfærdiges i Kongens Riger og Lande, Guld- og Sølvgallonerne paa Meubler, Vogne og Hestetøi m. v., dog med Forskjel for dem, som ere i Rangen, og andre. Denne Undtagelse fra Luxusforbud, som hørte til Rangens Privilegier, omtales oftere af de økonomiske Forfattere som kun førende til Overtrædelser, idet Almuen vilde agtes over sin Stand, eller til større Begjærlig-

¹⁾ D. og N. St. 362. ²⁾ Werl. Antegn. 1858, 200 ff. 103 ff. 116, cfr. Frd. 6 Octbr. 1736, 11 Apr. 1738, 16 Juni 1741, 31 Dec. 1744. Menoza LII. D. og N. St. 506.

hed efter Rang. Ganske ligesaa hos Holb. i *Martinia*, da Parrykkers Brug indskrænkes til Adelen¹⁾. Pontoppidan²⁾ mener, at Rangen kunde betegnes ved visse Tegn paa Klæderne (ligesom Mentor i *Salente*), „som betog hver Mand det Haab at kunne passere for Folk af høiere Stand.“

I alle de oekonomiske Skrifter klages over Tidens Luxus, og Forfatterne vende sig ivrig mod den af Mandeville (og Holb.) forfægtede Paastand om dens Nødvendighed for Samfundet, saaledes Fr. Lütken³⁾: selv Overdaadighed med Landets egne Varer er skadelig. Otto Lütken undersøger „den Satz, at Yppighed i en Stat . . . nødvendig maa tolereres“ og forsvarer Regeringsforbud⁴⁾. Grev F. L. Moltke i sine Breve om Overdaadighed og dens skadelige Følger i en Stat, 1758, Fortalen, klager over, at man „søger endog ved Fornufts slutninger at bevise dens Nytte“; det hjælper ikke, at den kun øder Landets egne Producter og altsaa fremmer Industrien. Han anbefaler Told paa fremmed og Skat paa indenlandsk Luxus, Forbud mod Overdaadighed i Dragt, Gjæstebud o. s. v., klager over Mængden af Vogne, Tjenere, Forbruget af Pelsværk, Porcelain, Vin, Pomader og Essenser, og over at Rangen fremmer Forfængelighed og Overdaadighed⁵⁾. At Fordringerne til Livet netop ved denne Tid steg i en overordentlig Grad, og at Luxus virkelig tog en foruroligende Overhaand, er paavist af mange Forfattere⁶⁾; Pontoppidan giver interessante detaillerede Skildringer af Tidens Leve-maade sammenstillet med Forfædrenes, og Holb. selv, der af Naturen var sparsom og tarvelig⁷⁾, udtaler sig ofte, ogsaa i N. Kl.⁸⁾, stærkt mod Tidens Luxus i Modsætning til hans egen oven nævnte Thèori. Han anbefaler Rang- og Luxusskat som den

¹⁾ D. 159. *Menoza* LIV. Molbech i *Hist. Tidsskrift* VI 537. ²⁾ *Oecon. Bal.* 208. ³⁾ *Oecon. Tanker* II cap. 1. VI cap. 2. ⁴⁾ *Oecon. Mag.* III. ⁵⁾ p. 34. 55—58. 62. 67—72. ⁶⁾ N. M. P. IV 87. Molbech Holb. og hans Samtid i *Hist. Tidsskr.* VI 518—62. Werl. *Antegn.* passim *Menoza* LIV. *Oecon. Balance* cap. 10. ⁷⁾ Ep. 51. ⁸⁾ Smith 15.

bedste¹⁾; Potuanerne og Tanian²⁾ spotte Europæernes overflødige Kjørsel og Æskerne, hvori de af to stærke vilde Dyr lade sig trække tværs over Gaden, medens det hos Martinianerne vrimler af Karether, Lakaier o. s. v. Ikke blot Forfængelighed og Lyst til at hæve sig over sin Stand, men ogsaa den ubekvemme Dragt (Knæbenklæder, Silkestrømper og Sko) forbød at gaa til Fods. Tanian opholder sig ogsaa over Portechaiserne, Pudder, Chapeauxbas og Parykker³⁾, som ligeledes maa holde stærkt for i Martinia. Ogsaa udenfor N. Kl.⁴⁾ ytrer Holb. sig ofte om Moderne og den Overdaadighed og Forfængelighed, der gjør Kjøbenhavn til et dyrere Levested end Paris.

De strenge Luxuslove gik altsaa især ud paa at bevare Pengene i Landet⁵⁾ og hindre eller vanskeliggjøre Forbrug af fremmede Varer, dengang Nationaloekonomiens Universalmid- del, hvorpaa endog Parykmageren Drubin i sine Avertisse- menter beraaber sig⁶⁾. Hvilken Rolle under disse Forhold Toldvæsenet og Smugleriet maatte spille, kan man tænke sig, og derom vidne Tidens mange Love om Toldsvig og talrige Udtalelser hos Forfatterne⁷⁾, ogsaa hos Holb., som satiriserer over Toldvæsenets Barskhed og Bestikkelighed i Skadernes Land og i Mezendore⁸⁾; men han hyldede i øvrigt den almin- delige Mening om Nødvendigheden af Tvang og Forbud⁹⁾, dadler Skadernes „Begjærighed efter adskillige Ting, alene fordi de komme fra fremmede Lande“, hvorved „Landets egne Planter, der kunde tjene til samme Brug, tabe deres Pris“,

¹⁾ Ep. 93. 469. ²⁾ D. 38. 206. 144. cfr. Werl. Ant. 240. Molb. i Hist. Tidsskr. VI 524. Menoza LIV. Epigr. II 17. III 70. IV 71. Ep. 188. ³⁾ D. 204. 205. 207. 156. Werl. Ant. 418. ⁴⁾ Ep. 174. 188—89. Epigr. III 79. D. og N. St. 20, cfr. Anecdoten eines reisenden Russen (S. 208) 11 Brev. ⁵⁾ Menoza LIII. ⁶⁾ Werl. hos D. 283. ⁷⁾ Moltke om Overdaad. 74. Lütken Oec. Tank. II cap. 4. Bruun Rostgaards Levn. 233, 2den Samt. mell. 2de Kjøbm. passim. ⁸⁾ D. 171. 179. 181. ⁹⁾ D. 171. Mor. T. 227. D. og N. St. 19. 361. Moltke om Overd. 60. 73. Swift cfr. S. 138; allerede Jac. Worm, s. S. 117.

og anpriser Indførsel ved egne Skibe, „Manufacturers“ Opretelse og til Dels Tvangsafsætning¹⁾, medens Pontoppidan revider Kræmmernes Egennytte, der opretholder Smugleriet og skader de indenlandske Fabriker. Dog begyndte der at hæve sig Stemmer mod Beskyttelsessystemet. Alt Montaigne²⁾ gjør med Hensyn til Luxus opmærksom paa, at Forbud kun tjene til at give den mere Værd i Mængdens Øine³⁾; man maa gaa den af Morus anviste Vei, søge at gjøre den foragtet. Hos os optræder en Forfatter O. L. (rimeligvis den foran nævnte Otto Lütken) med „Undersøgning, hvor vidt og under hvad Vilkaar den Satz er rigtig: At det er Statens Fordel, at Pengene beholdes i Landet ved det man selv fabrikerer sine egne Nødvendigheder af raa Vahre og Materie, samt commercerer for sig selv“⁴⁾, hvor han indrømmer at „Commerce og fabrique kan outreres, Staten til betydelig Nachdeel“, og bekæmper Indførselsforbud. Men allerede tidligere har Holb.⁵⁾ udtalt, at Fabrikers Opretholdelse ved Indførselsforbud er unaturlig og befordrer Smuglere; man maa tage Hensyn til de naturlige Betingelser for Productionen. Især er han fuldkommen klar over det Farlige i Handelens Opmuntring ved Monopoler og Compagnier⁶⁾, de første Actieselskaber i stor Stil, hvormed senere Creditanstalter og Banker bleve satte i Forbindelse (Bank her 1736), og Svindelen begyndte. Her til Lands trængte den vel ikke saaledes ind som i Mellem- og Sydeuropa, men Hollænderen Boshouwers Historie⁷⁾ viser dog, hvorledes Eventyrere og Speculanter ogsaa her alt benyttede Forholdene strax efter de store Opdagelser til at svinge sig i Veiret ved usikre Foretagender. Det underjordiske Handelsselskab i den apologetiske Fortale, det mezen-doriske Handelscompagni og især Actieselskabet for overjor-

¹⁾ D. og N. St. 362. 487. 534 ff. Menoza LII. LIII. ²⁾ Essais I ch. 43.

³⁾ Mor. T. 442. ⁴⁾ Oeconom. Mag. II 282. ⁵⁾ Ep. 529. ⁶⁾ F. Lüt-

ken Oecon. Tank. III cap. 6. ⁷⁾ D. og N. St. 321.

disk Handel i Martinia¹⁾, hvorved Mange blive ruinerede, vidne om Holbergs Opmærksomhed paa slige Forhold og sigte vel særlig til Laws Bank og missisippiske Compagni i Frankrig²⁾, Regentens og de Stores Deltagelse i et Børsspil, hvis sørgelige Udfald vakte saa stor Opsigt hele Europa over en Snes Aar før N. Kl. (1720). Endnu stærkere Reminiscenser forekomme i Sam. Brunts omtrent samtidige Reise³⁾, hvor Speculationen endog grundes paa Guld fra Maanen.

I forrige Aarhundrede, da Befolkningen i de fleste europæiske Lande var tynd, ansaa Oekonomerne Menneskeslægtens stærkest mulige Forplantning for et Gode⁴⁾, medens nu en vis Skole er betænkt paa Midler derimod. Et Par Afhandlinger om Folkemangel i Danmark⁵⁾ søge især Grunden i Bøndernes slette Kaar og til Dels deraf følgende Udvandring, en Begyndelse til den stærke Bevægelse, som førte til Stavnsbaandets Løsning. Holb. lader i Potu⁶⁾ de borgerlige Rettigheder og Friheder forøges i Forhold til Børnetallet; den, der har 6 Børn, fritages for alle Skatter og de, der efterlade det talrigste Afkom, faa Titelen „store“. Fr. Lütken⁷⁾ foreslaar det omvendte Middel; en Skat paa ugifte Personer, og mener, mest af religiøse Grunde, at man aldrig behøver at frygte Overbefolkning.

3. Martinia og Vidunderlandene.

Postfuglene, hvormed N. Kl. gjør Reisen til Firmamentet, have som paavist Forbilleder hos Godwin og Cyrano⁸⁾. Saa-danne Eventyr vare gængse om visse Trækfugle, hvis perio-

¹⁾ D. 6. 166. 155. ²⁾ Smith 275. Elberl. 163 Not. Menoza XXI, cfr. S. 187. ³⁾ S. 154. ⁴⁾ Cyrano S. 88. ⁵⁾ Oecon. Mag. V og VIII. Moltke om Overd. 43. La Beaumelle Mes pensées 1753, p. 105 ff. Roger Lettr. sur le Danemarck II. ⁶⁾ D. 55. 69. Mor. T. 198. Ep. 111. ⁷⁾ Oecon. Tank. I cap. 1, VI cap. 4. ⁸⁾ S. 55, cfr. Storkenes Reiser til Maanen hos Falster S. 118.

diske Forsvinden man ikke kunde forklare sig paa Naturhistoriens daværende Standpunkt. Holberg antyder selv dette og spotter derved Tidens overtroiske Naturhistorie¹⁾. Om Trækfuglene tales endnu i den af Werl.²⁾ citerede „Die Unterwelt“. Deres Afrettelse ved Hunger var en naturlig Analogi til Falkenes i Middelalderen og til Anvendelsen af Brevduer, som Tiden ogsaa beskjæftigede sig med³⁾. Billedet af Fugletransporten til Firmamentet i 3die og 4de Udgave af N. Kl. minder ogsaa noget om et tilsvarende hos Godwin.

Ligesom Holb. i Potu satiriserede over Europæernes Daarligheder ved i det Mindste til en vis Grad at foreholde dem Idealet⁴⁾, i alt Fald et Folk med Egenskaber aldeles modsatte dem, der efter hans Mening voldte Tidens største Feil, gaar han i Martinia den modsatte Vei og viser Caricaturen. Martinia som Taabelighedens Land skildres til Dels gennem Modsætningen til Potu og er som saadan allerede oftere omtalt: Folket er kviksølvagtig hurtigt, overfladisk, letsindigt og lattermildt, nysgjerrigt og snaksomt, saa at N. Kl. her anses for ubrugelig formedelst sin aandelige Langsomhed; hans Forhold til Potuanerne og Martinianerne⁵⁾ spiller i denne Henseende en ganske lignende Rolle, som Gullivers legemlige Størrelse i Lilliput og i Brobdingnag: Helten repræsenterer begge Steder det i vore Øine Normale som Maalestok for Overdrivelsen til to Sider. Det fremhæves med særlig Vægt, at Projectmageri er i den høieste Agtelse for sin egen Skyld, uden Hensyn til Resultatet⁶⁾; nyttige Forslag ringeagtes⁷⁾, medens Ideen med Parykkerne hæver N. Kl. til den største Anseelse fra at være Portechaisebærer, en nedværdigende Stilling i Følge Holbergs Had til denne Luxus⁸⁾. Samme Person paatager sig der de mest forskjelligartede Bestillinger⁹⁾;

¹⁾ D. 140. ²⁾ N. Kl. v. D. 290. Kbhvnspost. 1828, No. 105—6. ³⁾ s. St.-Évremont Sir Politick (Oeuvres de St.-É., Amsterd. 1726, II) Act I Sc. 4. ⁴⁾ S. 181 ff. ⁵⁾ S. 182. ⁶⁾ D. 145. 155. ⁷⁾ D. 156. ⁸⁾ D. 207, cfr. Molbech i Hist. Tidsskr. VI 520. ⁹⁾ D. 162; sml. Landet Askarak paa Nazar D. 118, Værten i Makrok D. 127, samt S. 187.

en og samme Mand er Læge, Barber og Retsskriver. Øvrigheden giver Forordninger mellem Retterne ved Bordet¹⁾, Dommerne afgjøre Sagerne, inden de ere procederede²⁾, alt Nyt vinder Bifald, og alt, hvad der har bestaaet en Tid, kjeder, lige fra Lov og Ret til Klædedragt. I Modsætning til Potuanernes Tarvelighed hersker den største Overdaadighed og Pragt i Bygninger, Møbler, Dragt og Levemaade³⁾, og endelig lægges al Vægt paa det Ydre og Uvæsentlige, Ceremonierne ved Disputatser⁴⁾, Formen i Poesi, Prædikener og Procedure⁵⁾. Religionen bestaar kun i de i Potu forbudte metaphysiske Speculationer.

Denne Satire vender sig, som tidligere paavist⁶⁾, lige saa vel som den i Potu i sine fleste Enkeltheder mod særlig danske Forhold. Alligevel er Martinia i Forbindelse med Tanians Reise de Partier af N. Kl., hvor den almeneuropæiske Character, som Holberg selv tillægger Værket, træder mest frem. Skulde der ved Potuanerne være tænkt paa nogen bestemt Nation, maatte det vel være Hollænderne, som Holberg i sin „Betænkning over nogle europæiske Nationer“⁷⁾ beskriver som langsomme, især i Regeringssager, men sundt fornuftige; Hyldere af Nytteprincippet, sparsommelige og koldsindige, men netop derfor uden store Laster. Imidlertid er Sammenligningen her ikke gennemført i det Enkelte. At Martinianerne i deres ydre Forhold, som aristokratisk Sø- og Handelsrepublik⁸⁾, der støtter sig til Leietropper, minde om de store Handelsrepublikker, især Venedig, bemærker Smith 278; men særlig er Satiren dog rettet mod Franskmandene, der fra Ludvig XIV.s Tid vare optraadte som Europas ledende Folk, efterlignede af alle andre, og hvis Indflydelse netop i Holbergs Dage hos os afløste den tyske. Hvor meget Holberg end selv befordrede denne almeneuropæiske og særlig franske

¹⁾ D. 149. ²⁾ D. 153. ³⁾ D. 144. ⁴⁾ D. 152. ⁵⁾ D. 161. 154—55.

⁶⁾ S. 183. ⁷⁾ Levn. v. Lev. 242—46. ⁸⁾ D. 166. 223. 230. 231. Ep. 134.

Culturstrømning, stemmede han sig dog ogsaa i sine senere Dage mod dens Udartning, og Meget i Satiren her har derfor lige godt sin Anvendelse paa Danmark og Frankrig. Holbergs Beskrivelse af sine Reiser i III epistolæ ad virum perillustrem, hans „Betænkning over nogle europæiske Nationer“¹⁾ ib., og Taniens Reise omtaler ofte Franskmandene næsten i samme Udtryk som N. Kl. Martinianerne. De udmærke sig ved hastigt Begreb, men ringere Judicium end mange andre Folk²⁾; de ere ustadige og letsindige³⁾, ogsaa i Statssager, deraf den store Uro i deres offentlige Liv, sml. de skiftende Love og mange nye Indretninger i Martinia og Spliden i det frie Land⁴⁾. At der ved den naragtige Præsident i Martinia er tænkt paa Hertugen af Orleans, bemærker Smith 273; samtidig havde jo Law givet Datidens store Exempel paa Projectmageri og dets sørgelige Følger. Ganske fransk er Martinianernes Snaksomhed og mange tomme Complimenter⁵⁾. I Modsetning til, hvad Holb.⁶⁾ fortæller om Parisernes umaadelige Nysgjerrighed, hvilket vel for Resten ogsaa rammer Kjøbenhavns og de fleste store Stæders livligere Befolkning, berettes derimod om Pøtuanerne⁶⁾, at N. Kl. usædvanlige Skabning ingen Opsigt og Sammenstimlen vakte der. De Franske have især deres Styrke i Formen, derfor blomstrer Veltalenhed og Poesi. Andet Steds siger Holb. derimod: „i Epistler og Orationer se de ei saa meget paa Galanterier som paa Materiens Vigtighed, efterdi Tvetydighed og Sminke kan det franske Sprog ei fordrage“⁷⁾, hvilket dog turde være tvivlsomt, i det Mindste med Hensyn til de første store franske Prosaisters, Balzacs og Voitures, berømte Breve⁸⁾. Mange Prædikanter fra Ludvig XIV's Tid (Fléchier) og de bekjendte rhetoriske Øvelser (Éloges) minde jo ogsaa om Prædikenerne i Marti-

¹⁾ Levn. v. Lev. 230—31. 239. ²⁾ Lev. 226. Ep. 288. ³⁾ D. 153. S. 206. ⁴⁾ Lev. 44. 227. 229. ⁵⁾ Lev. 53. ⁶⁾ D. 39. ⁷⁾ Lev. 230.

⁸⁾ Paludan Den franske Nationallitt. Hist. 59, cfr. ogsaa Ep. 342.

nia¹⁾, hvor alt gaar ud mere paa „smukke Talemaader og klingende Ord“, end paa Belæring og Opbyggelse, hvilket Holberg for de nyere franske Moralisters Vedkommende ogsaa indrømmer²⁾: „det gaar med de franske Skrifter som med deres Klæder, at det, -som et Aar er en Zirat, er et andet Aar en Vanbeld.“ Ep. 518 beskylder han endog Montesquieu for at sætte sin Stil paa Skruer „efter nu regerende Smag.“ Holbergs Ros over den franske Historieskrivning³⁾ udelukker neppe heller i Ludvig XIV's og XV's Periode Parallelen med den martinianske i Kryberi og Smiger for de Mægtige⁴⁾, da den Gang Aristokratiet i Frankrig langt mere end i Danmark var ene privilegeret og havde udelukkende Adgang til høie Embeder ligesom i Martinia⁵⁾, medens hos os Rangen netop dannede en Overgang mellem Adel og Borgerstand⁶⁾, som de saa eftertragtede Adelspatenter og Hofprædicater i Frankrig ikke ganske svarede til. Beskrivelsen af Advokaternes Veltalenhed og den forhastede Procedure med Dommernes Afgivelse, før Sagen er uddebatteret, er næsten ordret ens i Reisebeskrivelsen og i Martinia⁷⁾. Denne hele formelle Elegance, Hurtighed og Lethed i det aandelige Liv har mindre Anvendelse paa Danmark, hvor Literaturen og Veltalenheden snarere den Gang var temmelig uformelig, Lærdommen tynget af et aristotelisk pedantisk Apparat, som man i Frankrig var ude over⁸⁾, og Rettergangen af et Læs Formaliteter⁹⁾. Saaledes kunne hist og her i Martinia ogsaa specielt danske og specielt franske Forhold være mindre klart blandede. Ogsaa Elskovsventyr som det, der ender N. Klims Ophold i Martinia¹⁰⁾, passe vel med de franske Sæder under Regenten og Ludvig XV. Holberg, der heller ikke i Komedieme behandler sine Elskovsintriger med stor Interesse eller Omhu, har her

¹⁾ D. 155. ²⁾ Mor. T. 16 (La Bruyère). Ep. 404. ³⁾ Levin 230. ⁴⁾ D. 161. ⁵⁾ D. 145. Lev. 239. ⁶⁾ S. 208. ⁷⁾ Lev. 44. D. 153. Werl. hos D. 271. ⁸⁾ Disputatsen D. 151. ⁹⁾ D. 154, cfr. dog Levin 254. ¹⁰⁾ D. 163.

blot omskrevet Historien om Joseph og Potiphars Hustru¹⁾. — Hovedstaden Martinia sammenlignes udtrykkelig med Paris²⁾, ligesom Franskændene med Martinianerne hos Tanian³⁾; men især gaar det naturligvis ud over den franske Forfængelighed og Luxus i Klædedragt, de skiftende, ofte latterlige Moder, der nu bleve Lov for hele Europa, ogsaa hos os⁴⁾. Det gjælder her som om den fransk-klassiske Literatur og dens Efteligning Europa over, at hvad der var taaleligt i det Land, hvor det var opstaaet og nogenledes passede med Nationalcharacteren, blev utaaleligt, naar det efterlignedes af Fremmede, især de tungere nordiske Nationer⁵⁾, der søgte „at efterabe andres Natur og glemme deres egen“⁶⁾; derfor burde Franskændene lade deres Ungdom reise, men andre blive hjemme. Foragt for vort Eget og overdreven Beundring for det Fremmede bebreides os ogsaa af Pontoppidan⁷⁾. Det er dette Emne, Holberg har behandlet i sin *Jean de France* og ofte ellers i *Epistler*, *Epigrammer* o. s. v.⁸⁾, ligesom samtidig Falster i sin *Satire* den daarlige udenlandske Reise og *Amoenit. philolol.* II, Stk. XXX. Allerede 1652 klager den med Holb. og Falster saa nær beslægtede Satiriker Hans Laurenberg (*Van alamodischer Kleiderdracht*) over vælske Moder, overflødig Kjørsel⁹⁾, som om alle Mennesker vare Podagrister, over Parykker, Salver, Puder og anden Luxus. Hvilke Proportioner denne „Admiration over alt det, som kommer fra fremmede Stæder“, og Lyst endog hos dem „som liden Evne have, til at gjøre udenlandske Reiser og komme nøgne tilbage“, samt „modtage fremmede Moder . . . hvilket blandt andet foraarsager, at Landets Manufacturer ofte have slet Fremgang“¹⁰⁾, — havde antaget hos

¹⁾ Smith 279. ²⁾ D. 145. ³⁾ D. 204. ⁴⁾ Werl. hos D. 272. *Epigr.* V 2. Tanian D. 203. *Ep.* 536. *Lev.* 52. 116. ⁵⁾ *Menoza XXI*, cfr. *Ep.* 177. ⁶⁾ Levin 229. 247. ⁷⁾ *Menoza XXI. LI.* ⁸⁾ *Levn.* v. *Lev.* 117. Liebenberg Holbergs *Mindre poet. Skr.* 375. *Ep.* 48. 177. 215. 283. 296. 312. 334. 439. ⁹⁾ cfr. S. 247. ¹⁰⁾ D. og N. St. 19.

os, er her ikke Anledning til at gaa nærmere ind paa; en Del deraf er alt omtalt under Luxuslovene, og Emnet er udtømmende behandlet af tidligere Commentatorer til Jean de France¹⁾. Det er ikke Efterligningen af de franske Moder, men disse selv, Satiren i Martinia gjælder: de mange Leietjenere og Pyntere, den affecteret elegante Dragt, Essenserne²⁾ og især Allongeparykkerne, der komme til at spille en saa uhyre Rolle i Martinia, og om hvis Historie hos os Werlauff har givet udførlig Besked³⁾; Fruentimmernes endnu videre gaaende Forfængelighed, Sminken o. s. v., især den Vægt, der lægges paa at faa Halen pyntet, hvormed kan sammenlignes den bagvendte Kjole hos Jean de France⁴⁾. Jo latterligere en Mode er, desto vigtigere er det at følge den: N. Kl. maa bære forloren Hale⁵⁾, sml. Damernes forlorne Hoster, Krøller o. s. v.; forloren Pukkel forekommer i Nouv. Gulliver⁶⁾ paa de Pukkelryggedes Ø, hvor man finder den vanskabt og latterlig, som ingen Pukkel har. — Dog fremhæver Holberg udtrykkelig, at man heller ikke skal sætte en Stolthed i at trodse Moden⁷⁾.

At Skildringen her og i Tanians Reise i øvrigt ikke er Holbergs sidste Ord om den franske Nation⁸⁾, følger af sig selv. Her er navnlig lagt an paa Caricatur, som maa corrigeres efter „Betænkning over nogle europæiske Nationer“ og mange spredte Ytringer i Holbergs alvorlige Skrifter, hvor ved Siden af Franskmændenes Feil ogsaa deres Fortrin fremhæves⁹⁾. „Der er ingen Sted, hvor Holberg levede fornøieligere“ end i Paris¹⁰⁾; de Franskes Redelighed er trods deres indsmigrende Væsen lige saa stor som andres¹¹⁾. Man kan

1) Rahbek, Boye og især Werlauff Hist. Ant. 1858, p. 48 ff. 2) cfr. Moltke S. 246. D. 145—146. 3) D. 281. Ep. 90. 126 m. Bruuns Not. D. 156 ff., cfr. Tanian 207. Men. LII. Molb. i Hist. Tidsskr. VI 521. 544. 4) cfr. Rahb. Holb. som Lystspild. I 197. 5) D. 150. 6) p. 184, cfr. Epigr. II 92. 7) Mor. T. 373. Ep. 393. Epigr. III 85. 8) cfr. Werl. hos D. 271 og hist. Antegn. 56. 9) Ep. 533. 536. Lev. 41. 52. Ep. 483. 10) Lev. 119. 11) Men. XI.

leve stille der, men maa være forsigtig med sine Bekjendtskaber. „Alt, hvad han veed, har han franske Bøger at takke for“ ¹⁾, og sin for den Tid saa mærkelig klare og lette, populære Form skylder han sine tidlige Studier ved franske og engelske Akademier, saa at ogsaa hans Ivren mod de Unges Udenlandsreiser maa tages *cum grano salis*. Det var Holbergs Hovedopgave, som det blev hans Hovedfortjeneste at indføre den lettere og aandfuldere franske Opfattelse af Litteratur og Videnskab hos os i Stedet for den pedantiske tysk-latinske. Revselsen af det Overdrevne i den franske Smag er altsaa ingen Forkastelse af denne selv, og for saa vidt man i Potu nærmest ser Modstykket til Martinia, er det Første altsaa ingenlunde Holbergs ubetingede Ideal. Men mange Steder danner Forfatningen i Potu ogsaa nærmere Modsætning til danske Daarligheder eller viser blot det Omvendte af mange tilvante Forhold og Fordomme.

Holbergs Ide at carikere Franskmændene i en Abestat, er i og for sig nærliggende. Den hyppige Benyttelse af Menneskets ydre Lighed med Aben i Satirens Tjeneste i Almindelighed og til at ydmyge den menneskelige Stolthed er alt omtalt ²⁾, og Holberg har den i Potu ³⁾; Martinianerne anerkjende ogsaa N. Kl. som en af deres Egne fremfor de forviste Potuanere ⁴⁾, kun mangler han Hale, hvilken Mangel Mennesket jo netop er stolt af som et Skjelnemærke fra Dyrene, men han maa her lade sig en paasætte ⁵⁾. Abernes grimacerende Livlighed og Hurtighed, deres Efterligningslyst svarede vel til en Side af Franskmændenes sydlandske Naturel, hvis mørkere Pendant, der bragte Voltaire til at characterisere sine Landsmænd som „Tigeraber“ (singe-tigre), først for Alvor kom frem ved den store Revolution, om end Holberg ogsaa svagt alluderer dertil ⁶⁾. Ogsaa udenfor N. Kl. sammenligner han de franske *petits-maitres* med Aber ⁷⁾, og bruger Udtryk, der

¹⁾ Lev. 219. 229. ²⁾ S. 82. ³⁾ D. 40. ⁴⁾ D. 143. ⁵⁾ D. 150. ⁶⁾ S. 206. ⁷⁾ Ep. 283.

minde om Beskrivelsen af Martinia: „hvad Syn kan vel mere divertere end at se en Abe udi en Raadherres Dragt?“¹⁾ Samtidige, som Frants Hansen (Fr. Horn)²⁾ tale i Anledning af Moder og Luxus i Klædedragt om de „franske Aber“, og Falster³⁾ om dem, „qvi in Galliam homines abeunt, simiæ redeunt“. Martinia er afledet af Martin, Abens gamle franske Egennavn lige fra Roman de Renart⁴⁾ til Lafontaine; mén ingen af de Franskænd, der have behandlet N. Kl.⁵⁾, omtale dog denne Satire over deres egen Nation eller synes at være blevne opmærksomme paa den. Derimod minder Moronia mobilis i Halls Mundus alter⁶⁾ stærkt om Satiren over Franskændenes Flygtighed i Martinia, og en kort Sammenligning af Franskændene med Aber findes i Le ciel de Mercure⁷⁾, en lille Satire fra forrige Aarhundredes Slutning.

Et Værk, der med Hensyn til den specielle Satire over Franskændene som i mange andre Henseender frembyder en mærkelig Lighed med N. Kl. er *Viaggi di Enrico Wanton alle terre australi, nuova edizione in Londra 1772, I—IV*, en Englænders Reiser, dedicerede til Georg III. Lowndes⁸⁾ anfører den paa Italiensk uden Oplysninger; Michaud⁹⁾ tilskriver den Zach. Seriman, 1708—84, en Venetianer af armenisk Familie. Det er en allegorisk satirisk Reise til Sydpolarlandene ligesom i sin Tid Halls, men stærkt paavirket af de betydeligere senere Frembringelser i samme Genre, i øvrigt utaaelig langtrukken og triviell, især i de første Bind fuld af fade Godtkjæbsreflexioner, med stærk Overvægt af det romanagtige Element fremfor det satiriske. Efter adskillige Eventyr strander Helten med en Ven Syd for det gode Haabs Førbjerg og reddes paa en Ø, hvor de efter nogen Tids Liv à la Robinson støde paa et Abefolk. Deres Skjæbne er nu ganske den i slige Romaner stereotype, som synes at stamme fra

¹⁾ Mor. T. 161. ²⁾ Satiren *Somnium poeticum* 1731, p. 4. ³⁾ *Amoenit. phil.* II 198. ⁴⁾ *Rothe Les Rom. du Renard* p. 13. ⁵⁾ S. 174. ⁶⁾ S. 39. ⁷⁾ *Songes d'un hermite* hos Garnier XXXI. ⁸⁾ *Bibliogr. manual.* ⁹⁾ *Biogr. univ.*

Cyrano ¹⁾: de fanges, anses formedelst deres ualmindelige Skikkelse for Dyr, bindes og holdes paa Stald, forevises og lære i Fangenskabet Sproget (af en forelsket Abinde, ligesom Cyrano af en Maaneboerske), foræres af deres første Besidder til en fornemmere og komme til sidst til Hoffet. Det er med faa Afvigelser samme Historie som Gullivers i Brobdingnag og til Dels hos Houyhnhnms, N. Klims i Potu og Martinia. Deres Skikkelse vækker ogsaa her Latter og Foragt, ligesom forskjellige europæiske Sædvaner, f. Ex. den at gaa med Ørenringe ²⁾, der forekommer Aberne lige saa barbarisk som de Vildes Næseringe os. De anses for udartede og forvildede Aber, og det vækker stor Forbitrelse, da de fortælle, at Aberne hos os ere Dyr ³⁾. Dette varer dog ikke længe: skjøndt Aberne ere et høit civiliseret Folk, kjende de ikke forskjellige europæiske Opfindelser, Skydevaaben og Kikkerter, ved Hjælp af hvilke de Skibbrudne bringe sig i den største Anseelse. Efter deres Ankomst til Abernes Hovedstad slaar det Hele over i temmelig trivial Satire paa alt det franske Væsen: Have- og Bygningskunst, Opdragelse, overfladisk Elegance og Galanteri, Toilette med Skjønhedspletter og Pudder, Damernes Visitraseri, Spillelyst og Ligegyldighed for Hjemmet ⁴⁾, den futile franske Literatur o. s. v. Efter mange Eventyr forvises de og komme til Kynokephalernes Land, hvor Indbyggerne udtrykke sig ved tactmæssig Gjøen og leve af Kjødben (ganske efter Ktesias og senere Plinius og Marco Polo, hvis Hundehoveder ogsaa ere et retsindigt Folk) ⁵⁾, hvorfor de Reisende først anse dem for barbariske, men da de have lært Sproget og i Residensen underkastet sig Prøver for at bevise, at de ere Mennesker, hvorved satiriseres over Retsvæsenet og Embedsmændenes Bestikkelighed, finde de i Kynokephalerne et utopisk, kjedeligt moralsk Folk i Stil med Potuanerne og

¹⁾ S. 83—84. ²⁾ cfr. Ep. 401. ³⁾ cfr. S. 128. ⁴⁾ Epigr. I. 33. ⁵⁾ s. Pessel Abhandlung zur Erd- und Völkerkunde, Leipzig 1877 p. 12 ff.

modsat Aberne. Saaledes især i fjerde Del, hvor Helten efter lange Reiser vender tilbage til dem, og hvor der blandt Andet ogsaa gives Regler for unge Fyrsters Opdragelse¹⁾, skjøndt Fortællingens Detail ellers her ikke minder om N. Klim. Det gjør derimod den Reise, de herfra foretage til Philosophernes Land. Det er dog især Bogens Plan (Martinia—Potu—Nazar) og et og andet enkelt Træk, der stemmer med N. Klim, medens Swifts Laputa aabenbart oftere er efterlignet. I Philosophlandet skildres først en ideal Visdomsskole i et af Satyrer bevogtet Palads, men derefter følger Satiren, en Reise om i Landets forskjellige Provinser ligesom N. Klims paa Nazar, først til *Fortezza dei venti*, et veiløst, uculiveret Land med ødelagte Broer og usle Boliger, hvor Indbyggerne stadig ere beskæftigede med Speculationer og ligegyldige for det virkelige Liv: Kroværten grunder paa, om *non ens* kan have *qualitates*, og svarer paa Spørgsmaalet, om han vil kunne huse dem, at man ikke kan sige noget Bestemt om *futura contingentia* (dengang et yndet Disputationsemne i Striden om Alvidenhed og fri Villie)²⁾, men bliver ellers meget vred over, at de forstyrre ham³⁾. En fornem Dame, der udelukkende lever i sine Bøger, maa stadig lade sig holde Snustobak under Næsen af sine Piger for at vækkes af sin Distraction ved Nysen⁴⁾. Indbyggerne ere lige saa subtile i Tanke som uklare i Udtryk, tale stadig om *qualitates, potentiæ, formalitates, virtutes*, Kategorier, om de fornuftige Væseners Natur er actual eller virtuel Tænken o. s. v., og deres offentlige Fester holdes med Disputatser, der begynde med Complimenter, men ende med Grovheder⁵⁾. Dog er det ikke alene det aristoteliske Barbari, der maa holde for som hos Cyrano; det gaar ogsaa ud over Descartes, naar en Philosoph med stor Høitidelighed meddeler dem, at

1) S. 211. 2) Ep. 26. 28. 213. 320. 322. Montesquieu Lettres pers. LXIX. 3) Swifts Laputa, Holbergs filosofiske Land, Brakmat og den andægtige Vært i Tumbak. 4) Den filosofiske Vækker S. 145. 5) cfr. S. 215.

han har fundet det Princip, hvorfra alle Sandheder kunne udledes: „jeg gaar, — altsaa er jeg“, eller naar der disputeres, om Ideerne findes i smaa Huller i Hjernen, eller om denne er en *tabula rasa*¹⁾. — En aristotelisk pedantisk Læge, ganske i Smag med Holbergs, kommer alt for i Abelandet; i *Giumenzia* satiriseres over de philologiske Pedanter, der ere saa grumme, at Helten kun forklædt i en Bjørnehud vover at betræde deres Land. Kongen bærer et Ris som Scepter og omgives af Peblinge som Hofmænd; Soloecismer ere den største Forbrydelse, og al Videnskabelighed gaar kun ud paa at berige Lexikonet med nye Ord. For gudelsen af Klassikerne og Pedanteriet, som tog lidt af i de øvrige Videnskaber, opretholdtes jo af Philologerne. Ogsaa Holb. taler oftere²⁾ om Philologernes Stridbarhed³⁾ og henviser til St.-Évremonts Satire over dem i *Les Académiciens*⁴⁾. Ep. 233 hedder det: „nu derimod tracteres Ord og Gloser med samme Majestæt som de vigtigste Stats-Sager.“ — I *Castello delle misure* hersker den skønneste Regelmæssighed og Orden, og Jorden er vel dyrket i matematiske Figurer, men Krovæerten spørger strax, om de ere af hans matematiske Anskuelser, og da de træffe til at svare feil, kunne de ikke faa Logis. En Borger modtager dem da, og hans Familie udmaaler med Lineal og Passer alle deres Legemsforhold, for derefter at bestemme deres Diæt, Natteleie o. s. v., men glemmer rigtignok at tage Hensyn til praktiske Forhold som den ved Reisen skærpede Appetit. Alligevel er det et beundringsværdigt Folk, som ved sine Studier har underlagt sig hele Naturen. Forfatteren nærer samme Beundring for Matematik og Naturvidenskab som Swift⁵⁾, hvis Laputa han her efterligner, men har dog ikke mindre end sit Forbillede Øie for de exacte Videnskabers Overgreb og Pedanteri: Døve optræde som Lærere i theoretisk Musik, og Moralphilosophien

1) Fog Cartesius p. 54 og 57. 2) *Taniam D.* 213. 3) *Epigr.* III. 86. *Introd. til Natur- og Folker.* 1715, Fort. 12. 4) *Fab.* 152. 5) *S.* 143.

foredrages matematisk. I *Valle delle Visioni* efterlignes Rabelais's og Swifts Projectmagerakademier: man bruger ikke Ild, men Brændespeile og staar derfor hjælpeløs i Graaveir, laver Vinger og luftfyldte Blærer for at flyve til Maanen, Baade uden Seil og Aarer¹⁾, speculerer paa at gjøre Kviksølv fast og finde de Viser Sten. En tror, at alt udenfor ham kun er Sansbedrag, en anden, at Søvn og Drømmene er det virkelige Liv; en tredie er Læge for Døde, opvækker dem til stor Sorg for deres Arvinger og opfordrer de Reisende til at prøve hans Kunst. — I *Amazonia* skildres en Kvindestat, der lægger Vægt paa at bevare Herredømmet over de ubestandige Mænd og i dette Øiemed sætter Skjønhedspleie, Toiletkunster og Moder i System²⁾. Hæren og Embedsstanden er Kvinder, Arsenaler og Museer fyldte med Toiletsager, Literaturen bestaar af galante Digte, Breve og Noveller, medens alvorlig Videnskabelighed foragtes. — Den allegoriske Satire er i øvrigt ofte løs og uklar, i mange af de skildrede Lande yderst skizzeret; adskillige af disse vedkomme mindre vort Emne, saaledes *Terre delle lusinghe*, Satire paa Pavemagten og Hierarchiet, Digterlandet, snart skildret som et fattigt, elendigt Land, hvis Indbyggere intet eie, men leve i Phantasien og med store Ord udmale Alverdens Rigdomme og Herligheder, som de gavmildt skjænke bort, snart derimod som et Hyrdeland i den klassiske Guldalderstil o. s. v.

Vidunderlandene³⁾ er det Parti i Niels Klim, hvor den moralske Satire er mest tilbagetrædende, og Bihensigten, Satire over Reisebeskrivernes Overdrivelser og Fabler, er Hovedformaal efter Lucian, Rabelais og Swift⁴⁾. Ligesom disse Forfattere forstærker Holberg Satiren ved her som i Reisen paa Nazar⁵⁾ at lade N. Klim begynde med kraftige Forsikringer om sin Sandhedskjærlighed, og støtte sig til en Række klassiske Citater af Juvenal og Plinius⁶⁾, thi af Klas-

1) S. 59. 2) S. 234. 3) D. 167 ff. 4) cfr. S. 176—77. 5) D. 90. 6) Werl. hos D. 286 Not. y.

sikerne (og Bibelen) kunde man i de Dage bevise det Utrolige, og alle lærde Værker vare spækkede med Citater, ofte blot for at vise Forfatterens Belæstthed. Som sine Forgængere benytter han her ofte Leiligheden til at lade sit Lune slaa sig løs, og mange af hans Skildringer have neppe nogen bestemt satirisk Hensigt, men staa blot som spøgende Paradoxer¹⁾. Det ligger ikke i min Plan at gaa nærmere ind paa Holbergs Forhold til de klassiske Forfattere og den efter dem, især i Middelalderen uddannede, halv eventyrlige Geographi og Naturhistorie, hvorom er talt noget under Lucian og Rabalais²⁾. En Mængde af Holbergs Vidunderfolk forekomme ogsaa hos Montaigne³⁾. Elberling⁴⁾ stedfæster en Del af de klassiske Hentydninger, navnlig til Gellius, Herodot og Plinius, samt henviser for et Par Steders Vedkommende til Bidermanns Utopia. Ktesias, mod hvem Lucian især drager til Felts, men som ikke nævnes her, er vel tilligemed Megasthenes en væsenlig Kilde for Plinius, der i Indien bl. a. omtaler Astomer, som leve af Luften, Pygmæer o. s. v., og hvem Holberg ogsaa har benyttet nogle Steder i Reisen paa Nazar, ved de hovedløse Folk og de længe levende Speleker⁵⁾. Interessante Oplysninger om alle disse Vidunderfolk giver Peschel *Abhdl. zur Erd- und Völkerkunde*, Leipz. 1877, p. 9 ff.⁶⁾. — Som eneste mulige danske Forbillede for dette Parti nævnes den tidligere berørte⁷⁾ Anders Christensens Reise, oprindelig fremdragen af Rahbek. N. M. Petersen⁸⁾ overdriver vist meget, naar han mener, at Holb. her skulde have faaet Ideen til sine Træmennesker (fordi Indbyggerne i Pulton Assers Land som saa mange Vilde bare Bladskjørt?) og til Kvindernes Herredømme (fordi Gouver-

¹⁾ Werl. hos D. 271. ²⁾ S. 13. 30. ³⁾ Essais II. 12. ⁴⁾ N. Kl. iter subterr. 1866, p. 177, cfr. Tidsskr. f. Litt. og Krit. VII 358. ⁵⁾ D. 112—13, s. S. 28. 152. 211. ⁶⁾ cfr. Zeitschr. f. die Kunde des Morgenl. II 41. ⁷⁾ S. 177. Werl. hos D. 287, cfr. Werl. Antegn. 1858 p. 93 og 498. ⁸⁾ N. M. P. v. S. IV 504—5, s. ogs. Molb. i Athene 1817, II 148.

neuren i Jerusalem lod en grusom Slavefoged dømme af 12 unge Piger? — det fremhæves udtrykkelig, at det var Børn, hvis Enfold skulde sikre en retfærdig Dom, — eller fordi de eenbenede Mennesker red paa Kvindevis?). Werlauff træffer rigtigere de faa Overensstemmelser; selv de eenbenede Folk i Holbergs Musikland stamme allerede fra Megasthenes gennem Strabo¹⁾. Med N. M. P.²⁾ fra denne Reises Udgivelsesaar, 1728, at ville drage nogensomhelst Slutning om N. Klims Affattelsestid, er sikkert uberettiget.

Meget passende indledes Reisen til Vidunderlandene med Havfruernes Sang og Spaadom³⁾; men ved samtidig at lade dem tigge og saaledes gjøre dem til en Art Zigeunersker trækker Holb. Folkeovertroen ned i det Komiske. At Tidens Overtro var et vigtigt Maal for Satiren i N. Kl., er omtalt⁴⁾. Lige saa lidt som Samtidens mest oplyste Mænd, Gram, Falster, Pontoppidan⁵⁾, der bekæmper Balth. Bekker⁶⁾ med Skriftens Ord, turde Holb. absolut forkaste Troen paa Hexeri⁷⁾ og især paa Spøgeri og Forbindelse med Aandevederen, hvilket desuden let kunde udlægges som Heterodoxi og Fornægtelse af et andet Liv. Men han spotter og modarbejder dog dens grove Overdrivelser i N. Kl. som i „Uden Hoved og Hale“ og „Hexeri eller blind Allarm.“ Djævelen skal heller ikke paa manichæisk Vis have Skyld for alt⁸⁾. Saaledes bestrider han den udbredte Tro paa Misfostre, Formørkelser, Kometer og andre Naturphænomener som Varsler mod Tidens Ugudelighed eller om Verdens Undergang, som støttedes af Orthodoxien og den almindelige fysiske Uvidenhed⁹⁾. Al den overtroiske Opsigt, N. Klims Gjenkomst vækker i Bogens Slutning¹⁰⁾, benyttes til Spøg med Troen paa Jerusalems Skomager, paa

¹⁾ Zeitschr. f. die Kunde des Morgenl. II. 41. ²⁾ IV 503. ³⁾ D. 169. 184.

⁴⁾ S. 168. ⁵⁾ Men. XXXV. N. M. P. v. S. IV 211. ⁶⁾ cfr. S. 98.

⁷⁾ Levn. v. Lev. 8. Mor. T. 366. Ep. 92. 379. Werl. Ant. 355 ff. 373 ff. 385 ff. ⁸⁾ Fab. 39. 120. Mor. T. 316. Ep. 229. ⁹⁾ s. S. 67.

106. ¹⁰⁾ D. 245 ff.

Gjenfærd og Koglerier af Nisser og Bjergtrolde¹⁾, tillagt selv en lærd Mand som Abelin. Den især tidligere i Udlandet almindelige Tro paa, at Finnerne kunde føre Vind og skaffe Bud fra fjerne Egne²⁾, maa holde. før i den apologetiske Fortale. Forestillingerne om Havmænd og Havfruer, der i Forbindelse med Danmarks Naturforhold spiller en lignende Rolle i vor middelalderlige Literatur, som Bjergfolk i Norges, synes endnu meget levende i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede (Spaadommen om Christian IV's Fødsel; Hr. Sinclairs Vise). Men ogsaa i denne Henseende vige hos os Resterne af Middelalderens Mørke og Renaissancens phantastiske Physik med Holberg for den dagende Oplysning, snart efter at Kampen udenlands var optagen af den empiriske Naturvidenskab. Efter Fr. Spee († 1635) fulgte Bekkers *Betoverde wereld* 1691 og Thomasius † 1728, og snart gik man paa den ene Side saa vidt at ville drive alt Overnaturligt ud af Livet, medens paa den anden Side Oplysningsperioden fik sin egen pseudovidenskabelige Overtro. En i denne Henseende mærkelig Ytring forekommer i R. Prutz's Afhandling om Holberg³⁾, der forklarer den, i Følge P. ufortjente Opsigt, N. Kl. vakte, deraf „dass man (es war damals eben die Blüthenperiode Swedenborgs) Anfangs wirklich eine Geheimlehre, einen wirklichen Umgang mit Geistern und überirdischen Wesen darin erwartete“⁴⁾, ja, P. mener endog at „N. Kl. wurzelt in diesem bewussten Gegensatz zur Swedenborgschen Mystik“. Ganske vist var N. Kl. til Dels rettet mod Tidens Overtro, og en Side af denne, Speculationen over en Forbindelse med andre Kloders Beboere, Finnernes Luftreiser o. s. v., kunde nok minde om det Swedenborgske Illuminatvæsen. Men Sw. selv optraadte først som mystisk Skri-

¹⁾ Ep. 311. ²⁾ S. 60. 168. 177. Ep. 92. ³⁾ Literarhist. Taschenb. 1844 p. 376, lidt ændret i L. Holb., sein Leben u. seine Schr., p. 217. N. M. P. v. S. IV 518. ⁴⁾ L. Holb. 168.

bent 1745, altsaa fire Aar efter, at N. Kl. var udkommen, og det Skrift, her vel nærmest skulde sigtes til, *De Telluribus in mundo nostro solari, quæ vocantur planetæ, et de telluribus in coelo astrifero, ex auditis et visis*¹⁾, hvor han taler om sin Forbindelse med Planetboerne, fremkom først 1758, fire Aar efter Holbergs Død. Heller ikke mindes jeg, at Holb. noget Steds i sine Skrifter omtaler Sw. Men derfor kunde jo den lidt senere Samtid gjerne have sat N. Kl. i Forbindelse med Swedenborgianismen, maaske især forledet af Titlen, skjøndt Sw. mig bekjendt ikke udtrykkelig omhandler Underverdenens Beboere. Saa tungt pedantisk tog jo denne Tid paa Spøg og Satire, at selv Bogens Gjennemlæsning maaske ikke strax hindrede, at den blev anset som (symbolsk?) Lære om Forbindelse med Aande verdenen, saa meget mindre, som man ser den tagen for Alvor endnu i langt senere Tider²⁾. Samtidig Hentydning til en saadan Opfattelse skal man just ikke søge i Holbergs egne Ord i Ep. III ad virum perill.³⁾ (skrevet 1743, altsaa før Sw.s Fremtræden) om de „mange Fortolkninger“ af N. Kl., og de „Folk, der søge Hemmeligheder endog i de tydeligste Ting“, thi dette sigter vel nærmest til de personlige Udtydninger⁴⁾. Snarere derimod hos Scheibe⁵⁾: „ich kann mich selbst erinnern, dass man dieses Werk... anfangs für ein Geheimniss, ja, für eine anstößige . . . Schrift ausrief,“ og Forlæggeren i Leipzig udgav det selv for „ein geheimnissvolles Werk . . . um einen desto besseren Profit dabei zu machen.“ Dog bliver det selv her efter uklart, hvorpaa Prutz støtter sine bestemte Udtalelser. Swedenborg synes først langt senere at have vakt Opsigt i Danmark, og Oversættelser og Uddrag af hans oven nævnte Skrift findes først i Trykkefrihedsskrifterne 1771—72: Adskillige curieuse Anmærkninger om den be-

1) S. 112. 2) S. 166. 3) Levn. v. Lev. 175. 4) S. 173. 5) Holb. P. Paars 1764 p. LXXI.

kjendte, lærde Em. Sw., Kbh. 1780, og i Iris og Hebe 1804, II Beretning om Aander og Indvaanere i Saturnus, Mars, Venus og Maanen.

Det almindelige Indhold af Reisen til Vidunderlandene har Smith behandlet ¹⁾. Musiklandet minder ligesom Pyglosianerne om Rabelais ²⁾ og er jo i øvrigt det Sted, hvor Holb. nærmest skulde have benyttet And. Christensens Reise (s. Billedet af de eenbenede Indbyggere i ed. sec. og følgende af den latinske N. Kl.) Cyranos Maaneboere udtrykke sig ogsaa ved Toner ³⁾. — Hovedlandet Mezendore er det især, der udfolder „den æsopiske Fabelverden i stor Stil“ ⁴⁾, af hvilken Holb. alt har benyttet enkelte Sider i sine menneskelige Træer og Aber. Apologen med dens talende Dyr og Planter var en yndet Form for den moralsk-allegoriske Satire ikke blot fra Æsop, men i langt ældre arabiske og indiske Overleveringer, maaske i Forbindelse med Forestillingen om Sjælevandring (Lokman, Pantscha-Tantra, Sendabad), der gaa igjen i Middelalderen (Johannes af Capua Directorium humanæ vitæ, Reineke Foss, oprindelig paa Latin i Flandern c. 1150, paa Dansk ved Herm. Weigere 1555) og lige ned til Holbergs Samtid (Lafontaines Fabler 1668, Hagedorn † 1754, Gellert Fabler 1738 og Lessing Fablers Theori 1753). Ligesom de vidunderlige Reiser og den didaktiske Digtning overhovedet, der jo almindelig anses for at betegne en Literaturs Affældigheds- og Forfaldsperiode, er denne engang saa betydningsfulde Digtform nu forældet og nærmest sunken ned til Børnelæsning; men i Oplysningsperioden var den meget moderne. Holb. har benyttet den i sine Metamorphoser ⁵⁾ og i Fablerne, hans sidste Digtværk, der vidner om Alderdommens Svækkelse; men staar han her langt tilbage for sine Forbilleder, saa har han derimod i N. Kl. paa

¹⁾ p. 280 ff. ²⁾ D. 173. 175, s. S. 29. ³⁾ S. 76. ⁴⁾ D. 177. Smith 272.
⁵⁾ S. 171.

en ofte original og virkningsfuld Maade sammenvævet Fabelen og den vidunderlige Reise, hvis Forening saa ofte tidligere har været tilstræbt¹⁾. I Mezendore have vi ligesom et Compendium af Fabelens almindelige Paralleler mellem en Række Dyretyper og visse fremtrædende Træk i menneskelige Characterer eller Egenheder hos visse Stillinger og Klasser, der vel den Gang vare mere udprægede end nu. I Metamorphoserne forvandles Planter og Dyr til Mennesker efter de vedtagne Ligheder (Spiren hertil vil N. M. Petersen²⁾ og Liebenberg³⁾ finde i Den Vægelsindede A. I Sc. 6); her derimod som i den egentlige Fabel optræde, tale og handle de menneskelige, som Led af et ordnet Samfund, men med Bevarelse af Dyreskikkelsen. I Mezendore forekomme en Del Reminiscenser fra Metamorphoserne, f. Ex. Ræven som Diplomat, Ravnens som Skifteforvalter, Æslet som Degn, Slangen som Herremand, Nattergalen som Sangerinde, Studen som Hollænder (i Mezendore blot Sømand), Geden som Philosoph⁴⁾. Derimod bliver Skaden Procurator, ikke Barber, Høgen Toldbetjent, ikke Skovfoged⁵⁾. Holb. gaar imidlertid overalt temmelig skjødesløst til Værks, anbringer Dyrene efter rent ydre og vilkaarlige Ligheder og fuldt saa meget efter de Feil, der klæbe ved de forskjellige Bestillinger, som efter de Evner, der udfordres, og det skjøndt han netop lader det brogede Samfund i Mezendore holdes sammen ved de vise Love, der anvende enhver efter hans Evner og Natur, ikke efter uvedkommende Hensyn, end ikke efter Fortjenester i Almindelighed⁶⁾. Satiren vender sig altsaa ikke blot mod Nepotismen, men ogsaa mod Anciennitetssystemet, og kunde vel endnu ramme i vore Dage, naar blot Exemplerne vare mere slaaende. Enkelte Punkter heraf ere berørte i det Foregaaende⁷⁾, og Resten kan uden Skade forbigaa, da Udførelsen er temmelig trivial.

¹⁾ S. 79. ²⁾ v. Secher IV 445. ³⁾ Holb. Mindre poet. Skr. 298.

⁴⁾ Metam. I 7. 8. II 2. 4. 6. 8. 11. Fab. 9 o. fl. ⁵⁾ I 6. II 5. ⁶⁾ Smith 281 ff. D. 179. ⁷⁾ f. Ex. S. 211. 217.

I Bruuns Fortegnelse over nogle Dele af Holbergs Bibliothek findes Lucien de la traduction de N. Perrot, Sr. d'Abblancourt, Nouv. éd., Amsterd. 1597¹⁾). Denne i sin Tid berømte Oversætter, der imidlertid har behandlet de græske Texter meget frit²⁾, har selv tilføiet et Supplément de l'Histoire véritable, som i alt Fald findes i Udg. Paris 1664 paa kgl. Bibl. Han optager Fortællingen der, hvor Lucian bryder af, ved Strandingen i Antipodernes Land³⁾; men i Stedet for Lucians parodiske Overdrivelser og kaade Spøg faa vi nu en allegorisk-didaktisk Reise som saa mange andre, men ofte mindende om Partier af N. Kl. Saaledes strax i Begyndelsen Dyrenes Rige, hvor vilde og tamme Dyr leve fredelig sammen. Det grænser til Pygmæernes og Kæmpernes Lande i Fabelens Verden under Digternes Jurisdiction, og den første Regent og Civilisator var Æsop. Her komme græsk klædte Aber de Reisende i Møde som Gesandter med Papagøier til Tolke; Paafluglene ere Hofmænd, Tigre og Bjørne Soldater, Sangfugle Musikere, Hunde Gardister og Storke Læger. Svin og Muldvarpe dyrke Jorden, Myrer høste, Svaler bygge, Silkeorme og Edderkoppe væve, St. Hansorme lyse op. Ved en Hyldingsfest for Fugl Phønix slaa Paafluglene Hjul, Bjørne danse, Elephanter gaa paa Line, Aber gjøgle, Haner kæmpe, Hvalerne danne Springvand o. s. v. Endelig kommer det ligesom i Qvama til Krig mellem de civiliserede Dyr og vilde Mennesker, udmalede efter de amerikanske Indianere; men Dyrene seire, og Lucian forsoner Parterne.

I Modsætning til Pyrandriernes Land med glødende Mennesker og Dyr, der stamme fra Solen eller fra Lucians Lychnopolis, leve af Svovl og Brændevin og dræbes ved Vand, hvorpaa Sjælen flyver bort som en Gnist, — stiller Perrot Aparentierne eller Ismenneskene med Skøitefødder, der tale ved Klap-

¹⁾ Aarstallet maa være en Trykfeil; Perrot levede 1606—64. ²⁾ Ep. 368. Fort. t. Holb.s Ovs. af Herodian. ³⁾ S. 19.

ren med Tænderne, kun gaa ud ved Vintertid i Stjerneskin, voxe ved at vandes og ere gjennemsigtige, saa man kan læse dem i Hjertet. Sml. Holbergs Island ¹⁾).

En langt almindeligere Fiction ere Pygmæerne, kun en Alen høie, der kæmpe mod Traner, bære Valnøddeskaller som Hjelme, spise Fluere stegte paa Spid af Pindsvinepigge og drikke Dug af Kirsebærstene, opbevaret paa Ankere af Strudsæg, medens Fadene ere Fiskeskæl og Agern. De blive kun 8 Aar gamle. Deres Naboer ere Kæmper, der skræve over Floder og fiske Hvaler med Skibsånkere. Paa Digterøen leve de fattige Indbyggere i Hytter og klæde sig i Blomster og Laurbær. De beskjæftige sig med at pynte Morgenrøden og spænde Solens Heste for. De dø af Hunger trods deres Kvinders Guldhaar og Perletænder, Engenes Smaragder og Bølgernes Purpur. De avle i Hovedet, føde med Fingrene og finde altid selv Børnene vel skabte. Som Guder tilbede de kun Apollo og den Elskedes Øine. — Endnu mindre vedkomme os de rent allegoriske Skildringer af Møntlandet, Numismacia, og Magikernes Ø med Hexesabbater, Horoskopere, Fortunatuspunge etc.

4. Qvama. Tanians Reise. Menoza.

Den ganske livlige Beskrivelse af Stormen og Skibbrudet²⁾ svarer ganske til de Midler, der anvendes i næsten alle Utopier, Reiseromaner og Robinsonader for at bringe Helten, efter Tabet af alle hans Medreisende, til vilde eller ukjendte Folk.

¹⁾ D. 177. ²⁾ D. 184—87.

Qvamiterne ere fuldstændig raa Mennesker, udmaalede med Træk hentede fra forskjellige vilde Folk, dog vist hovedsagelig fra Grønlænderne ¹⁾, som vi selv havde fundet og for nylig saa godt som gjenfundet. 1721 begyndte Egedes Mission iblandt dem, og 1736—47 levede han i Kjøbenhavn og vakte Opmærksomhed for Grønland ²⁾ ved sine Skrifter: Relation angaaende den grønlandske Mission 1738 og Det gamle Grønlands nye Perustration 1741, som Holb. selv roser ³⁾. Grønlænderne levede ligesom Qvamiterne i raa Naturtilstand, men med en i mange Henseender mærkelig naturlig Moral og et indbyrdes broderligt Forhold, som endog indrømmes af de mod Hedningerne saa strenge Herrnhuter ⁴⁾, i øvrigt uden egentlig Øvrighed eller Love; Samfundet holdtes nærmest sammen ved de offentlige Møder, hvor alle Stridigheder afgjordes, og Forseelser straffedes ved Nidviser og Spottesange ledsagede af Dans ⁵⁾. Anden Rettergang synes ikke at have været kjendt, med Undtagelse af Blodhævn for Drab; men den Overbeviste blev Gjenstand for almindelig Afsky, man vilde ikke bo sammen med ham eller omgaas ham, ganske som hos Qvamiterne ⁶⁾, om det end ikke bestemt udtales, at saadan Isolering hos Grønlænderne førte til Selvmord. Navnlig minder denne grønlandske Rettergang i den Grad om Kanaliskernes ⁷⁾, at en umiddelbar Paavirkning synes rimelig. Dog omtaler Holb. en lignende Skik hos et Indianerfolk ⁸⁾. Ogsaa andre Træk i Qvamiternes Beskrivelse synes hentede fra Egede ⁹⁾: deres Hytter uden Bohave, hvor man sov mellem hverandre, deres Sammenstimlen om N. Kl. ligesom Grønlændernes om Egede og Lærerne, og navnlig deres Overtro ¹⁰⁾, ganske som E. skulde blæse

¹⁾ Smith 283. ²⁾ Ep. 50. 350. (E's Bog nævnt) 401. 513. Menoza LII.

³⁾ Fort. til Heltindehist. ⁴⁾ Crantz Hist. v. Grönl. 1765, I 236 ff.

⁵⁾ Egede Relat. 198, Perustr. 85. Crantz I 231. Rink Eskimoiske Event. og Sagn 17, m. Supplem. 179. ⁶⁾ D. 190. ⁷⁾ D. 234. ⁸⁾ Nat- og Folker. 1715, II. 111. ⁹⁾ Relat. 49. 58. 59. 60. ¹⁰⁾ D. 188. 189. 192.

paa Syge, helbrede ved Haandspaalæggelse og skaffe ufrugtbare Kvinder Børn¹⁾; mindre vel den astronomiske Vankundighed²⁾, skjøndt ogsaa Grønlænderne, især Angekokkerne havde meget travlt med Maane og Stjerner³⁾; men naar Qvamiterne anse Nazar (Maanen) for en Ost, er det vel snarest en Tillempeelse af det ordsproglige Udtryk for Uvidenhed. Andre Træk tyde dog mere hen paa Reisebeskrivelser især fra Australien, hvortil paa Holbergs Tid Opdagelsesiveren og til Dels den eventyrlige Reisedigtning udenlands havde forlagt sin Scene⁴⁾. Saaledes Qvamiternes sydlandske Udseende, deres Canoer, deres Formue, som mest bestaar i Svin og Træfrugter, deres Dragt af Tigerskind for at betegne, at de have fældet Tana-chiter (Skalper?), det skovrige og frugtbare Land, o. s. v.⁵⁾. Men det er dog ingenlunde Australøernes yppige Natur, Holb. her skildrer, og endnu mindre gjør han Qvamiternes raa Naturtilstand til en Guldalder, som det senere blev Mode i den Art Romaner. Deres ydre Tilstand er tværtimod temmelig elendig, om de end til fælles med Guldaldersfolkene have den primitive Uskyld og den naturlige Moral: „gjør ikke mod andre, hvad Du ikke vil, at de skulle gjøre mod Dig!“ (dog dræbe de Krigsfanger⁶⁾), en Sætning, hvis Selvtilstrækkelighed Holb. for Resten andet Steds har bestridt⁷⁾, og han tillægger da ogsaa desuden Qvamiterne en religiøs Tro, som dog kun er en ren Naturreligion uden Lære og plettet af raa Overtro⁸⁾.

Det er altsaa ikke Guldaldersphantasierne, som Holb. ingen Tro havde til, men en noget anden Klasse Romaner, vi her henviser til som Forbillede, nemlig Robinsonaderne. De ere nær beslægtede med de opdigtede og vidunderlige Reiser, vi hidtil have beskæftiget os med, men fra Begyndelsen spiller det blot underholdende Element, Reise-, Sø- og Skib-

¹⁾ Relat. 387. ²⁾ D. 190. ³⁾ Relat. 77. Perlustr. 121. 124. ⁴⁾ S. 34 ff. 47. ⁵⁾ D. 187. 190. 193. 188—89. ⁶⁾ D. 190. 196. ⁷⁾ S. 192. ⁸⁾ D. 189—90. 191—92.

brudshistorier, en mere fremtrædende Rolle, og Tendensen er ikke egentlig satirisk eller utopisk. Dunlop¹⁾ henviser til den spanske Maurer i det 12te Aarhundrede Ebn Tophail som første Forfatter af en philosophisk-didaktisk Roman, indeholdende en Eneboers Selvudvikling, og vi ledes herved til at tænke paa de i den episke Digtning saa hyppige Tilfælde, hvor orientalske Emner have forplantet sig ned gennem Middelalderen. Kort efter de store Opdagelsers Periode, da slige Historier naturlig maatte opstaa, vinde Sandsynlighed og Popularitet, finde vi en Robinsonade i alt Fald let antydet i Godwins *Man in the moon*²⁾. Med de begyndende Opdagelser i Australarchipelaget fandt Robinsonaderne imidlertid først deres rette Hjem. *Relation fidèle et véritable de la nouvelle découverte d'une quatrième île de la Terre australe . . . sous le nom de l'Île de Pines*, Leide 1668, giver sig ud for en Oversættelse fra Engelsk gennem Hollandsk (paa Dansk 1710 efter Tysk³⁾), og beretter om en Mand og 4 Kvinder, der ved Skibbrud kastedes i Land paa en øde Ø og befolkede den. Denne Bog synes at være den egentlige moderne Prototyp for Robinsonaderne, at dømme efter et Brev, som slutter den og erklærer denne nye Genre for interessantere end Lucian og Maanereiserne, da den i det Smaa giver et Begreb om Verdens første Befolkning og Samfundets Tilblivelse, hvilket netop er en Hovedside ved alle følgende Robinsonader. Bogen er i øvrigt meget løst skizzeret og giver kun en mager Skildring af de Skibbrudnes Husflid og Indretning, hvilket netop er den stærke Side ved Defoes Robinson. Omtrent samtidig findes i en Fortsættelse af Grimelshausens tidligere nævnte *Simplicissimus*⁴⁾ en skizzeret Robinsonade, og saadanne komme senere hyppig for som Episoder i de opdigtede Reiser. Alt dette er imidlertid kun For-

¹⁾ Hist. of fiction 1845, p. 300. ²⁾ S. 54. ³⁾ Nyerup Morskabslæsn. 219.

⁴⁾ S. 71. Kellers Udg. af Gr. II, *Continuatio des abentheuerlichen Simpl.*, cap. 19. Wolff *Gesch. des Rom.* 1850, p. 186.

løbere for Daniel Defoes (1661—1731) *Life and surprising adventures of Robinson Crusoe*, 1719. Hettner giver i sin lille Bog *Robinson und die Robinsonaden*, Berl. 1854, udførlige Oplysninger om Værket og Forfatteren, der i saa mange Henseender minder om sin lidt yngre Samtidige og Landsmand, Swift, hvor høit han end fra Characterens Side stod over denne. Det samme britiske Frisind, som betegner Dissenteren Defoes hele Virken, brød i politisk Retning ofte igjennem hos Høikirkemanden Swift, og begge greb med ægte engelsk praktisk Sans ved fortrinlige politiske og sociale Flyveskrifter afgjørende ind i Tidens brændende Spørgsmaal. Begge havde en Tidlang stor Indflydelse ved Hoffet og i Ministerierne, men døde tilsidesatte og utilfredse. Defoes *Essay on projects* viser ham som Projectmager i Ordets bedste Betydning i det Aarhundrede, da nye Ideer, geniale og extravagante, vrimlede mellem hverandre, men da Faa havde et saa storartet Blik for Organisation af Bank- og Assurancevæsen, Velgjørenhedsanstalter o. s. v., som han. I den politiske Satire manglede han Swifts bidende Vid, og det er heller ikke i den Henseende, at hans Robinson kan sammenlignes med Gulliver¹⁾, men vel med Hensyn til troskyldig og sandsynlig Fremstilling, psykologisk Sandhed og naturtro Detailmaleri, der ofte netop ved sin tilsyneladende Brede og Snakkesalighed bliver saa uimodstaaelig overbevisende. Robinson gjør et langt mere sympathetisk og velgjørende Indtryk end Gulliver, og den ydre Lighed, Rammen af Sø- og Skibbrudseventyr, skyldes vel snarere Tidens almindelige Hang til at benytte Reisebeskrivelsen i Satirens og Moralens Tjeneste end nogen directe Efterligning hos Swift af Defoe²⁾.

Nyt opfundet er Emnet til Robinson altsaa ikke, og Alexander Selkirks Eventyr, der specielt havde givet Anledning til Bogen³⁾, er bekjendt nok; men Defoes store For-

¹⁾ Dunlop p. 419. ²⁾ Hettner 39. ³⁾ Hettner 23.

tjeneste er Behandlingen, der afvinder den gamle Historie helt nye Sider og lægger en dyb Ide ind i det tidligere blot underholdende Emne og den næsten monologisk simple Handling: Forhold og Begivenheder ere lagte til Rette og benyttede til med den største Kunst og slaaende Sandsynlighed at lade Menneskehedens Udviklingsgang gennem Aartusinder, fra Raahed og Hjælpeløshed til Civilisation med Nødvendigheden til Læremester, gjentage sig for vore Øine og i vore Dage, mikrokosmisk klar og overskuelig i et enkelt Menneskes Historie. Uden noget Øieblik at blive kjedelig belærende har Defoe givet „eine Art von Philosophie der Geschichte“, siger Hettner¹⁾, og gjør med Rette opmærksom paa, at det i denne Henseende er af største Betydning, at Robinson kun er fremstillet som et almindeligt Gjennemsnitsmenneske. Saaledes bliver Robinson ligesom Gulliver et Værk, der i lige Grad tiltrækker Børn og Voxne, Enfoldige og Dybsindige, og saaledes forklares den umaadelige Lykke, Bogen gjorde og gjør lige ned til vore Dage, og at den endnu mere end Gulliver i al sin Simpelhed blev et uddødeligt Værk, udbredt over hele Verden i Oversættelser, Bearbejdelser og Efterligninger²⁾. Hver Stand, hvert Land, ja hver Provins fik sin Robinson, indtil en af de bekjendteste Efterligninger, Gisanders Insel Felsenburg (skreven 1731—43, paa Dansk 1761³⁾) blev Gjenstand for Behandling af Digtere som Tieck og Oehlenschläger. For Samtidens Vedkommende bidrog vel mægtig til denne Udbredelse den almindelige Mani for Beskrivelser af Reiser og ubekjendte Lande, hvorpaa Hettner⁴⁾ anfører et mærkeligt Exempel, nemlig hvorledes den under Navnet Psalmanazaar bekjendte Eventyrer 1704 i London udgav en opdigtet Description of the island Formosa, subject to the emperor of Japan, der var lagt saa nær paa den

¹⁾ p. 30. ²⁾ Hettner. 33 ff. Wolff Gesch. d. Rom. 1850 p. 237. Bibl. d. Romane II 158. Heinsius Bücherlexikon. ³⁾ Nyerup Morskabslæsn. 223. Hettner. 38. ⁴⁾ p. 25—27.

virkelige Geographi, at den blev almindelig troet, og Forfatteren, støttet af Publicums Nysgjerrighed og Geistlighedens Omvendelseslyst, i flere Aar spillede en vis Rolle hele Europa over som Formosaner. — Desuden egnede Robinson, i Form en Roman eller Børnebog, i Indhold et kulturhistorisk System, sig særlig til at exploiteres af det 18de Aarhundredes didaktiske Utilitarisme, og som bekjendt have Campes og Basedows Bearbejdelser trukket Bogen ned i flad, prosaisk Moral, medens ogsaa Rousseau (i *Émile*) fremhæver dens pædagogiske Betydning¹). Det var i den Periode, da man led og kjed af den stive Pomp *à la Louis XIV* og Rococo-tidens blødgigtige Bizarreri, af Hôtel Rambouilletts allegoriske Romaner og de opstyltede, klassiske Tragedier, begyndte „*revenir à la nature*“, at sværme theoretisk for Idyllen, det simple Naturliv og den tarvelige Opdragelse, da selv Prinser lærte et Haandværk for i Nødsfald at kunne sørge for sig selv.

I hele denne Tidsaand slog Robinson ned som en Aabenbaring og bidrog sit til at fremme den. Garnier sætter da ogsaa Bogen i Spidsen for alle Voyages imaginaires. Efter Hettner og Wolff²) skal den første tyske Oversættelse (fra Fransk) være fremkommen i Leipzig 1721; men i Wielands Lærde Tidender omtales allerede under 29 Marts 1720 en Oversættelse i Hamburg. Paa Dansk udkom den først 1745³) (dog i kgl. Bibliotheks Expl. I Del 1744), altsaa efter N. Kl., men Efterligninger eller i alt Fald Bøger under samme Navn vare allerede oversatte siden 1729⁴) (først Den beyerske Robinson), og Begejstringen for hele denne Genre var ikke ringere hos os end i Udlandet. Herom vidne Mængden af oversatte og originale Efterligninger⁵), deriblandt Underofficeren Fleischers Nordischer, dänischer, isländischer, färoeischer R., 1749—56, literære Styverfængerier, hvor

¹) Hettner. 35. ²) Gesch. d. Rom. 230. ³) Nyerups Alm. Morskabsl. 221. cfr. Bruuns Not. t. Ep. 63. ⁴) Nyerup 219 ff. ⁵) Nyerup l. c.

Robinsonaden kun spiller en underordnet Rolle ved Siden af romantiske Livseventyr, from Snak og pseudovidenskabelige Excurser, og hvor der mindre handles om en Eneboers Selvudvikling end om de opdagede Øers Colonisation, Fund af store Rigdomme o. s. v. Det nærmeste Forbillede synes at være Der englische Einsiedler oder die wunderbaren Begebenheiten Philip Quarlls, Hamb. 1728, oversat fra Engelsk¹⁾. (Kan det være Fleischer, der sigtes til i Bibl. d. Romane 1778, II 148, naar der under „unbewohnte Inseln“ siges: „ein Unterofficier in einer deutschen Reichsstadt bevölkert noch jährlich einige derselben“? Han opholdt sig i Kjøbenhavn 1725—56). — Men ogsaa allehaande ganske uvedkommende Skrifter fik den lokkende og moderne Titel Robinson, saaledes mange af de hos Nyerup nævnte; Gil Blas oversattes som den spanske R. (efter Tysk 1749²⁾); ja, en Norges Beskrivelse averteredes (men udkom aldrig) under Titel den norske R.³⁾. Ogsaa And. Christensens Reise udkom paa ny 1774 med Hovedtitel den norske R.; endnu 1792 skrev W. Fr. Abrahamson en Børnebog de russiske Robinsoner, og en lignende lille Piece de britiske R., en Episode fra Cooks Reiser, udkom som Nytaarsgave 1795. Wiwets ufuldendte lille Satire i Smag med P. Paars, den danske R.⁴⁾ 1753, begynder ogsaa:

Nu, da man fyldes med saa mange Robinsoner,
Som Færgestrædet her med Æbler og Citroner,

saa vil han hverken lade sin R. reise til fremmede Verdensdele, hvad de Danske jo ikke ere videre tilbøielige til, eller blive Slave i Tyrkiet (en hyppig Skjæbne i de romantiske Biographier, der præsenterede sig under Navnet R.⁵⁾).

At Holb. i sin N. Kl., der afspeiler næsten enhver literær Bevægelse i Europa i det 18de Aarhundrede, ikke kunde for-

¹⁾ Garnier IV. ²⁾ Hettn. 37. Schönau Lærde Fruentimm. II 949.

³⁾ Werl. i Nyt hist. Tidsskr. VI 558. ⁴⁾ Nyerup 225. ⁵⁾ Nyerup 222 Not.

blive upaavirket af et saa nærliggende og opsigtvækkende Phænomen, er naturligt. N. Klims Ankomst til Qvama som Skibbruden og hans Herredømme der, er utvivlsomt en Art Robinsonade. Men Holb. har ikke grebet den Side af Defoes Værk, som giver det sit Værd og bevidst eller ubevidst har paavirket Samtiden mest: det Skridt for Skridt gennemførte Billede af Menneskehedens Udvikling i et enkelt Menneskes Liv. I anden Del, hvor R. organiserer Samfundet paa sin Ø, gaar Bogen over fra at skildre Individets Udvikling til at give et Billede *en miniature* af Statslivets Opstaaen gennem patriarchalske Forhold; men her taber Interessen sig allerede. Ikke desto mindre have de fleste Efterlignere især dvælet ved denne Side, som mere modtagelig for afvexlende og forskjellig Fremstilling end R.s Eneboerliv (s. de foran nævnte Robinsonader¹⁾), og saaledes ogsaa Holb. i Qvama. Det er jo Samfundslivet og dets Feil, N. Kl. overalt, satirisk og alvorlig, beskæftiger sig med, og hvad der hos Defoe gaar forud herfor, selv om det for ham var det Væsentlige, vedkom da Holb. mindre. Det er heller ikke saa meget selve Defoes Værk, som hele den Literatur og Tanke- retning, det vakte, der saa stærkt har paavirket Slutningen af N. Kl.; umiskjendeligere og mere directe er Efterligningen af Hist. des Sévarambes²⁾), men ogsaa dette Værk er fra en vis Side set en *Ilias ante Homerum*, en Robinsonade før Defoe. Hovedideen hos Holb., et Miniaturbillede af Menneskehedens gradvise Fremgang i Civilisation og deraf følgende Herredømme over Naturen, er den for alle Robinsonader fælles, med en Nuance, der maaske allerede er antydet, naar Begivenhederne i Qvama kaldes det femte Monarchi³⁾), efter den gammeldags Inddeling af Historien i Verdensriger, der opstaa af et livskraftigt Barbari, beseire andre allerede af Civilisationen udmarvede Folk, og endelig selv bukke under

¹⁾ Garnier VII—IX. L'île inconnue. ²⁾ S. 45. ³⁾ D. 234. Werl. hos D. 294.

for Magtens og Rigdommens blødagtigjørende Indflydelse. Holb. skildrer nemlig ikke Grundlæggelsen af en utopisk Familiestat, men ligesom *Hist des Sévarambes* en paa Erobring støttet Civilisering af store Riger; ikke heller lader han Udviklingen i dens Enkeltheder foregaa for vore Øine, men fortæller kun ganske tørt, at N. Kl. opfinder Krudt, tæmmer Heste, exercerer Hære, bygger Flaader, sørger for Kunst og Videnskab o. s. v. Det har aabenbart her været en Bihensigt, i Romanform at skizzere en hel Række kulturhistoriske Momenter og navnlig at vise, hvorledes Menneskene fra den første Raahed, hvor de rent fysisk ere svagere end de vilde Dyr, gennem ødelæggende Opfindelser arbeide sig frem til Herredømmet over disse. Dette skildrer Holb., overensstemmende med sin tidligere Benyttelse af Dyrefabelen, allegorisk gennem Qvamiternes Kampe med civiliserede Dyrestater. Her antydes nu Krigskunstens Fremgang fra Qvamiternes Væbning med Dolke og Kastespyd og Alectorianernes giftige Pile, gennem Martinianerne, der ligesom Middelalderen kjende Ballister og Brandere, men maa bukke under for Artilleriet¹). Skildringen af Ildvaabnernes og Rytteriets forfærdende Virkning paa dermed ubekjendte Folk minder om Cortez's Expedition til Mexico; end ikke Sammenligningen med Torden og Lynild fattes²).

Holb. synes i øvrigt just ikke at have havt noget aabent Øie for det Fortrinlige ved Defoes Værk, men saa temmelig at have slaet det i Hartkorn med de slette Efterligningers Hærskare og hele den maadelige originale og oversatte Production, som han i sine senere Aar saa ofte klager over, at Landet oversvømmes med³): „(Boghandlernes) Plov gaar bedre ved Oversættelse af en Pamela, en Robinson etc., end af en Livio, en Platone.“ For saa vidt han i Qvama tager bevidst Hensyn til Robinsonaderne, tilsigter han sandsynligvis nærmest en Satire

¹) D. 195. 216. 230—31. ²) S. 45. D. 198. ³) S. 219. Ep. 63.

over deres utopiske Fremstilling af den stigende Civilisation som en ubetinget Lykke og deres patriarchalske Guldalder-samfund. Mod denne fra Midten af det 18de Aarhundrede bestandig stærkere Tro paa den menneskelige Fornufts og Cultu-rens frelsende Magt stiller Holb. en bestemt Mistillid baade til Naturtilstandens og Civilisationens Utopi¹⁾. Før N. Klims Ankomst ere Qvamiterne et raat og vildt Naturfolk²⁾, hvis Til-stand han selv betegner som elendig, men med en ren natur- lig Moral. Civilisationen gjør dem i Grunden hverken bedre eller lykkeligere: den begynder med at lære dem Krigen, Ødelæggelsens Kunst, og fra Forsvar føres de til Angreb og uretfærdige Erobringer, ligesom N. Kl. selv fra modstræbende at finde sig i deres overtroiske Forestillinger om ham føres til at benytte disse³⁾ og lader sig blænde af Magten, da den først er bleven ham paatvungen. Det hele Stykke har en gennemgaaende moralsk satirisk Tendens mod den politiske Ærgjerrighed, den umættelige Herske- og Erobringssyge, der til sidst, ligesom i vore Dage, besmykker sig med „Guds ufor- anderlige Raadslutning, at alle Folk skulle underkaste sig Qvama“⁴⁾, og maa føre til Tyranni og de værste Forbrydelser, især hos en Parvenu, der ikke føler sin Magt støttet af den moralske og juridiske Ret, hvorved vi mindes om Forsvaret for den arvelige Regering og om den til Fyrste udnævnte Philosoph i Potu⁵⁾, samt om Swifts ubarmhjertige politiske Satire. N. Klims forræderske Politik mod det legitime Kei- serhus fører ham til et Justitsmord, og ligesom Hovmod over hans Lykke har bragt ham som hans Forbillede, Alexander den Store, til at fordre Knæfald og slavisk Tilbedelse, .saale- des gjør den onde Samvittighed ham senere mistænkelig og grusom, medens han slet ikke tænker paa at bruge sin Magt til at omvende Qvamiterne til Christendommen⁶⁾. Da de nu til-

1) S. 236 ff. 2) D. 190. 3) D. 215. 221. 4) D. 226. 5) S. 203.

6) D. 234—36.

lige ved den stigende Civilisation lære at indse, at han er ganske uværdig og udygtig til Regeringen, er det intet Under, at dette Folk, der tidligere uden Love levede i Fred og Enighed, faar nok af sin Tyran og af Civilisationens Velsignelser og reiser sig imod ham. Dette er noget nær det Omvendte af de lykkelige patriarchalske Samfund, der under Culturens Paavirkning dannes i Robinsonaderne, og det er vistnok en psykologisk sandere Skildring.

Ogsaa N. M. Petersen¹⁾ mener, at „de dengang florerende Robinsonader vare . . . Holb. en Torn i Øiet“; men han synes kun at sigte til de rent romantisk phantastiske Efterligninger, der som en anden Række²⁾ gik ved Siden af de pædagogisk didaktiske Robinsonader, eller vel endog kun havde Navn til fælles med dem³⁾, og ellers i et og alt falde sammen med de eventyrlige Reiser. At Holbergs Satire over disse ogsaa kan snærte Robinsonaderne, skal ikke benægtes; men bestemte Træk har han neppe laant fra dem, heller ikke fra Den beyerske R.⁴⁾, som N. M. P. nævner. Det er en Oversættelse af en middelalderlig tysk Folkebog, der da naturligvis kun har faaet Navnet Robinson paaklistret af Oversætteren for bedre Afsætnings Skyld, men ellers i sædvanlig naiv Folkebogstone behandler Hertug Ernst af Bayerns Strid med den tyske Keiser og Eventyr paa en Reise til det hellige Land. Her bliver den rigtignok til en fuldstændig vidunderlig Reise ligesom mange andre af Middelalderens Romaner og Folkebøger⁵⁾, en forvirret Blanding af Tidens Reisendes Overdrivelser med antike Traditioner om Tranemennesker, Kykloper eller Arimasper, Kampe mellem Pygmæer og Traner, Skiopeder med een Fod saa stor, at de kunne bruge den til Solskærm, Panochi med Øren, der hænge ned til Jorden. Det er de samme Eventyrfolk, vi nu saa ofte have hørt om⁶⁾, og

¹⁾ v. S. IV 505. ²⁾ Hett. n. 34. ³⁾ Nyerup 219 ff. ⁴⁾ S. 275. Nyerup l. c. ⁵⁾ Görres Deutsche Volksb., Heidelb. 1807. Peschel Abh. z. Erd- u. Völkerk. p. 11. 12. 17. ⁶⁾ S. 13—14. 20. 262.

til Dels de samme, der forekomme i N. Kl.; men der er dog ingen Anledning til med N. M. P. at mene, at Holb. „dér fandt Forbilledet til de underlige Folk i Firmamentet“, thi det er klart nok, at den fælles Kilde er Middelalderens og især Oldtidens Fabler om Indien, stammende fra Ktesias, Plinius og den falske Kallisthenes. Oldtidsforfatterne laa naturligvis Holb. langt nærmere som Forbilleder end en obscur tysk Folkebog, selv om den var oversat paa Dansk, og han citerer dem jo desuden tydelig nok i Indledningen til Vidunderlandene¹⁾. Snarere kunde man tro at finde Mønsteret for Postfuglene²⁾ og Griffen ved Nedfarten til Nazar i Hertug Ernsts Stranding paa Magnetbjerget, hvorfra han udfries ved at lade sig indsy i en Oxehud og bortføres af en Grif til dens Rede; men denne Fiction forekommer temmelig almindelig³⁾ og er i den Form, hvori Folkebogen har den, lige laant af Sindbads 2den Reise (Rokfuglen) i 1001 Nat (oversat paa Dansk 1745), ligesom det Følgende, om den utilgængelige Dal og Seiladsen gjennem en Klippehule med Karfunkler, af Sindbads 6te Reise⁴⁾. Forestillingen om Magnetbjerget, der findes i flere Folkebøger (Mandevilles Reise⁵⁾) og er beslægtet med Troen paa Fisken Remora⁶⁾, er ligesom denne gaaet over i Beretningen om Magnus Heinesens Grønlandsfarer⁷⁾, der i Lyschanders poetiske Behandling⁸⁾ er det eneste lille Parti i dansk Literatur (ved Siden af And. Christensen), hvor der spores Tilslutning til de paa Overgangen mellem Middelalderen og den nyere Tid i det øvrige Europa saa almindelige eventyrlige Reiseberetninger⁹⁾. Helten kommer her paa

„— — — — saa underligt Vand,
Hvor Seglstenen hviled i dybest Bund,
Saa lidt kunde Skibene skride.“

1) D. 167—68. 2) D. 15. 140. 3) S. 47. 55. 4) Cfr. S. 11. 5) S. 9.
6) Peschel p. 44. S. 30. 7) Tr. Lund Magn. H. 77. 8) Grøn. Chronica, und. Aar 1608. 9) S. 177.

Af bekendtere phantastiske Robinsonader nævner ellers Hettner¹⁾ et Par engelske, Will. Bingfields og John Daniels Reiser²⁾, som ikke ere oversatte eller findes hos Nyerup; men jeg har ikke kunnet faa fat paa dem. Derimod findes Voyage of Peter Wilkins 1750, nævnt samme Steds, i Webers Popular romances og i fransk Oversættelse under Titel Les hommes volants ved Puy sieux³⁾. Ogsaa i Kirkbys Authomathes⁴⁾ 1745 findes Elementer af en Robinsonade saa vel som af en utopisk Stat i religiøs Aand og andre Eventyr. Den synes imidlertid at vise tilbage til spanske Forbilleder, til den i det Foregaaende nævnte Ebn Tophail og til Begyndelsen af Jesuiten Balth. Gracians El Criticon (skreven 1651 under hans Broder Lorenzos Navn og bl. a. bekjendt af sin affectert aandrige *estilo culto*⁵⁾). Begge Steder er det ikke en Mand, der med sine i Samfundet indvundne Kundskaber og Erfaringer hensættes i Ensomhed, men et forladt spædt Barn, der efterhaanden vækkes til Selvbevidsthed og udvikles ved de omgivende Naturforhold. Automathes gaar imidlertid særlig ud paa, herigjennem at vise, hvorledes Menneskeslægtens Opdragelse fra først af maa have staaet under særlig guddommelig Ledelse, uden hvilken Mennesket endog vilde staa under Dyrene, da Instinctet mangler⁶⁾.

Den bredere, rent romanagtige Skildring af Kampe, Beleiringer og politiske Intriger i N. Klims underjordiske Keiserdømme har i det Enkelte mindre Interesse. Den minder noget om de paa den Tid moderne, allegorisk politiske Romaner, men er endnu langt mere paavirket af Oldtidens Historieskrivere, som Holb. jo gjerne læste, og som i det Hele vare Tidens Mønstre. Saaledes de indskudte, rhetoriske Mani-

¹⁾ p. 37. ²⁾ Dunlop Hist. of fiction 1845 p. 420, cfr. S. 114. Garnier XXII—XXIII. ³⁾ S. 7. ⁴⁾ Hr. cand. mag. Gigas har gjort mig opmærksom paa Bogen, som i øvrigt synes at have været meget læst her i forrige Aarhundrede og jævnlig findes i Bogkataloger. ⁵⁾ S. 81.

ester og Taler¹⁾; N. Klims Ærgjerrighed og Erobringslyst sammenlignes med Alexander den Stores²⁾; hans Tyranni og især hans Fald og Flugt³⁾, hvor han i sit Skjul først ved Lyden af Forfølgernes Stemmer faar Mod til at vove det afgjørende Skridt, synes skildret efter Neros. I nogle af Dyrenationerne, saaledes de flyvende Haner med giftige Pile⁴⁾ (Stymphaliderne, der afskjød deres egne Fjedre?) og Elephanterne til Krigsbrug⁵⁾, spores vel ogsaa klassiske Erindringer, medens de mærkelige Kanalisker⁶⁾, der kun forsvare sig ved Skjældsord, hvis Fodblade vende bagud, og hvis Fruentimmer have Skjæg, nærmest høre hjemme ved Siden af Vidunderlandenes Pyglossianere og Musiklændere eller And. Christensens underlige Folkeslag. Som leilighedsvis Spøg over Folk, der kun have deres Styrke i Munden, staar dette Stykke temmelig løsrevet, da Skildringen af Qvama ellers blot synes at skulle afslutte Romanen, uden at indeholde enkelt speciel Satire.

Mangler nu end N. Kl. den Satirens Kraft og Værkets Enhed, som f. Ex. Swift paa sine Steder opnaar ved konsekvent Gjennemførelse af en simpel, men skarpsindig anlagt Plan, saa erstattes dette paa en vis Maade ved den Rigdom i Opfindelsen, som gjør N. Kl. til en Art Prøvekort paa alle de Midler. Satiren og særlig den opdigtede Reise har anvendt udenlands. Holbergs Satire bliver saaledes ikke mindre omfattende end Swifts, og rent literærhistorisk set fuldt saa interessant.

Disse Satirens Midler dele sig i to Hovedarter, hvoraf den første er den utopiske, der stiller menneskelige Daarligheder overfor og i Belysning af et idealt Phantasifolk⁷⁾. Denne have vi forfulgt lige tilbage til Morus i den nyere Tids Begyndelse, modificeret paa mangfoldige Maader efter de forskjellige Forfattere og Tider. Videst gaa vel de Forfattere,

1) D. 201. 219. 226. 2) D. 223. 234. 3) D. 241—42. 4) D. 216 5) D. 227.

6) D. 224. cfr. S. 270. 7) Potu, s. S. 181 ff.

især af Rousseaus Skole i Slutningen af det 18de Aarhundrede, som ligefrem søge Idealet hos vilde Folk i Naturtilstanden¹⁾ modsat Civilisationens Fordærvelse, der repræsenteres af de aandelig overlegne, men moralsk underlegne tilreisende Europæere. Saaledes f. Ex. i *Voyage de Jacques Massé*, og Spor af denne Retning findes i Holbergs *Qvama*. De fleste utopiske Forfattere slippe dog ikke ganske Troen paa Civilisationen og Menneskehedens Perfectibilitet, der jo var saa characteristisk netop for det 18de Aarhundrede, men have dog paa den anden Side ogsaa Øiet aabent for Culturens demoraliserende Virkninger. De føre derfor ikke deres ideale Folk helt tilbage til den primitive Tilstand, men construere sig en Art reflecteret Guldalder med saa megen Cultur, som efter deres Mening er mulig uden Laster. Saaledes Swifts *Houyhnhnms*, der ikke kjende Jernets Brug og Skrivekunsten, men have alt, hvad der hører til at danne et tarveligt, lykkeligt Samfund. Paa et lignende Standpunkt staa *Sadeurs Australboere*, medens f. Ex. *Morus's Utopia*, *Sevaramberne*, Swifts *Brobdingnag* og Holbergs *Potu* besidde en Civilisation, der omtrent staar jævnsides med vor, men er udrenset efter Fornuftens og Moralens Grundsætninger. Nogle enkelte Optimister som *Campanella* skildre endelig en langt høiere Cultur end vor, med Bevarelse af et moralsk Guldaldersstandpunkt, hvorved det absolute Ideal kommer frem, men paa den psykologiske Sandheds Bekostning.

Den anden Form for Satiren er tidligere omtalt²⁾ som gaaende ud paa at give et friere Blik ved at ryste Vanens og Fordommenes Magt, vende vore Forhold paa Hovedet og vise de directe modsatte Sæder og Skikke i deres relative Berettigelse. Saaledes *Cyrano*³⁾, Holb. paa mange Steder i *Potu* og paa *Nazar*; ogsaa Utopierne kunne regnes her hen ved deres Forsvar for den cultusløse Theisme, Eiendoms-, Børne-

¹⁾ S. 47. 235. ²⁾ S. 121. 179. 250. ³⁾ S. 90.

og undertiden Kvindefællesskab. En saadan Satire i den yderlig paradokse og radicale Aand fra forrige Aarhundredes Slutning er *Histoire naturelle, civile et politique des Galligènes, antipodes de la nation française*, Genève 1770. (En Bog under denne Titel fra 1765 tilskrives Quérard i *La France litt. Tiphaine de la Roche*). De ædleste Følelser, Venskab, Taknemmelighed, trofast Elskov betragtes her som Laster, fordi de forbinde de enkelte Mennesker altfor nøie til Skade for den almindelige Kjærlighed til alle, til Samfundet; ligeledes Høimod og Tapperhed, der ikke behøves, hvor alle ere lige, og almindelig Fred hersker; Samfundets Ro er bedst tjent med lavsindede Borgere (cfr. Holb. i det fornuftige Land¹)).

Uden just at gaa saa yderlig, træder ogsaa denne Art Satire ofte i Moralens Tjeneste netop ved at afrive det Slør, hvormed Vanen skjuler vore Daarligheder, og fremstille disse i en grel Belysning under uvante, fremmede Omgivelser. Den kommer saaledes til at virke gjennem Caricaturen ligesom Utopien gjennem Idealet. Hen hen hører Opdigtelsen af fornuftige Dyre- og Plantenationer for ved Parallelen med dem at ydmyge den menneskelige Stolthed²), hvad enten de nu staa over Mennesket i moralsk og intellectuel Henseende (*Houyhnhnms*, *H. Wantons Kynokephaler*, *Potu*), eller afspeile hans Feil. Menneskene i *Qvama* ere raa, men omgivne af civiliserede Dyrefolk, Aberne derimod i *Martinia* og hos *H. Wanton*, fremfor alt *Swifts Yahoos* give et overdrevent, rystende Billede af menneskelige Daarligheder. Om den Opfindelse at vise disse i Teleskop og Mikroskop, hos *Kæmper* og *Dværge*, er *Swift* ene: hans *Laputa* ligesom de allegoriske Nationer i *Halls Mundus alter* og forskjellige af *Folkene paa Nazar* ere ren Caricatur. Ikke sjelden løber Utopi og Caricatur over i hinanden, men Satiren bliver da

¹) S. 181. ²) S. 79. 84.

gjerne mindre virkningsfuld og klar, som hos Swifts Lilliputer¹⁾, der snart staa som Fornuftens Repræsentanter overfor Menneskene, snart som Speilbilleder af disses Taabelighed, og hos Holberg paa Nazar, hvor der ved Siden af Caricaturen af europæiske, ja endog potuanske Forhold opstilles i alt Fald tilnærmelsesvise Idealer, f. Ex. i det uskyldige Land, Mikrok og Joktana. Cyranos Maaneboere give egentlig slet intet Billede, da de i alle Henseender blot danne den paradoxe Modsætning til eller den rene Negation af Europæerne.

En saadan Blanding opstaar paa en Maade ogsaa, hvor Utopierne ikke nøies med at foreholde os Idealet, men tillige lade europæiske Forhold directe kritiseres af uhildede Fremmede, der i alt Fald have bevaret Fornuft- og Moralstandpunktet, eller navnlig af vilde Folk, der, uberørte af Civilisationen, se dens Forvildelser gennem den naive Enfolds og den naturlige Morals ufarvede Glas. Saaledes kalde Sevaramberne Europæerne Barbarer²⁾, fordi de sætte Dannelsen i et ydre Skin i Stedet for i Retfærdighed og indbyrdes Kjærlighed; Sadeurs Australboere sætte dem lige saa lavt, fordi de ødelægge hverandre ved Krig, og fordi ikke alle have Adgang til at uddanne deres Aand og Fornuft. I Gullivers Samtaler med Kongen af Brobdingnag og med sin Herre hos Houyhnhnms kommer det frem³⁾, at Europæerne med Urette foragte andre og tro sig selv overlegne ved det, som ikke er Civilisation, men dens Udartning og Raffinement: Luxus, Lovtrækkeri, Metaphysik, Krigskunst og politiske Rænker. Lige saa gaar det N. Kl. i Potu og Nouveau Gulliver⁴⁾.

Hidtil have vi altså bestandig set den europæiske Rejsende med alle sine Fordomme og Feil flyttet ud mellem fremmede Nationer, opdigtede til Sammenligning eller Modsætning. En anden Række Satirer sætter derimod den fremmede Iagttager midt ind mellem Europæerne, nemlig den talrige Klasse Reiser fra forrige Aarhundrede, hvor Europa be-

¹⁾ cfr. S. 131. ²⁾ S. 44. ³⁾ S. 136 ff. ⁴⁾ S. 139. 160, cfr. Ep. 38. 401.

søges af Vilde eller endnu hyppigere af Repræsentanter for en fremmed, navnlig orientalsk Cultur, der skildre deres Indtryk ved alt det Nye, de se, og sammenligne det med Hjemmets total forskjellige Forhold. Herved kan Satiren endog blive tveægget, idet den europæiske Civilisations Fortrin kunne komme til deres Ret overfor Orientens lavere Standpunkt. og dens Mangler dog træde lige tydelig frem paa den østerlandske Bevidstheds Baggrund, hvis naive Udtalelser paa engang skærpe Satiren og dække Forfatteren, der næsten kan udtale hvilkesomhelst religiøse, sociale og politiske Meninger, naar han lægger dem i Munden f. Ex. paa en Mahomedaner, lader det staa hen, hvorvidt han selv deler dem, og overlader til Læseren at gjøre Anvendelsen deraf.

Den ydre Anledning til denne Form af Fiction maa søges i de historiske Forhold. Statsafsendinges Indberetninger (f. Ex. i de venetianske Archiver) ere fra tidlig Tid en vigtig, ikke blot historisk, men ogsaa kulturhistorisk Kilde, og foruden Gesandter holdt Magterne ofte hemmelige Emissairer, Spioner, ved fremmede Hoffer i forrige Aarhundrede, saaledes Ludvig XIV¹). Hyppigst benyttedes denne Udvei af orientalske Despoter, der ikke stode i regelmæssig Forbindelse med de christne Magter, men havde al Grund til at betragte dem med Mistro, og deres Udsendinge, ofte Jøder, der dannede det naturlige Mellemlid mellem Orienten og Europa, kunde let holde sig skjulte i de store Stæder. Allerede i Utopierne findes Spor heraf: medens der kun vanskelig tilstedes Europæere Adgang til de utopiske Lande, der ikke ville have deres Sæder fordærvede, kjende Utoperne godt den europæiske Culturs Fremskridt gennem hemmelige, forklædte Emissairer.

Denne litteraire Genre synes at være bleven bragt i Mode af Genueseren Jean-Paul Marana, der levede længe i Paris og døde 1693. Han skrev en Række Breve om Europas politiske og sociale Forhold siden 1634, som han tillagde en

¹) Hettner Die franz. Litt. im 18 Jahrh., 2 Aufl. 426.

tyrkisk Spion ved det franske Hof. De første udkom i Paris (og Amsterdam) 1684 under Titel *L'espion du Grand-Seigneur et ses relations secrètes, envoyées au Divan de Constantinople traduites de l'arabe en italien par le sieur J.-P. Marana, et de l'italien en françois par ***.*¹⁾ Den arabiske Grundtext er sikkert kun Fiction, og selv den italienske (*L'esploratore turco*) synes i alt Fald ikke at have været trykt²⁾. En Mængde senere Udgaver udkom, udstyrede med Kobberstik og Kort over Paris, med ændret Titel og stadig forøgede, saa de førte Tidshistorien ned til 1682, til sidst endog til 1697 (rig, men ikke fuldstændig Samling af Udgg. paa kgl. Bibl. I Udg. Cologne 1700, som har tilhørt Luxdorph, findes nogle haandskrevne Oplysninger om Forfatteren, væsentlig efter Carpentariana, Par. 1724, en Samling literære Aphorismer af Charpentier, som havde censureret Bogen). Den af mig benyttede Udgave er *L'espion turc dans les cours des princes chrétiens, ou Lettres et mémoires d'un envoyé secret de la Porte etc.*, 15me éd. augmentée d'un volume, Lond. 1742, I—VII. Bogen er ogsaa oversat paa Engelsk (*Letters writ by a Turkish spy*, kgl. Bibl.s Udg. Lond. 1772), og behandles foruden af Barbier l. c. ogsaa af Dunlop³⁾ og udførlig af Hallam⁴⁾, som hævder, at kun de første 50 Breve ere af Marana, Resten af 1 Bd. (i Udg. Cologne 1696) af fransk, men de følgende 7 Bind, som udgive sig for fundne af en Engelskmand, af engelsk Oprindelse. Paa en saadan blandet Oprindelse kunde det ogsaa tyde, at at kun de første Udgaver bære Maranas Navn paa Titlen og under Dedicationen til Ludvig XIV, de følgende kun den franske Oversætters Signatur ***, og de sidste ere rent anonyme. Barbier mener, at Slutningen ikke er engelsk, men af Cotolendi, en omtrent samtidig fransk Advocat og Literator.

¹⁾ Bruuns Not. t. Ep. 38. ²⁾ cfr. dog Barbier Dictionn. des anonymes 1874, II. 177. ³⁾ Hist. of fict., 3 ed. 374 ff. ⁴⁾ Introd. to the litt. of Eur. 1839, IV 554 ff.

Dette i sin Tid meget læste og omtalte Værk gjorde vel nærmest Lykke, fordi man deri troede at finde Tidens hemmelige politiske og Hofhistorie. Nu er det ikke mere de officielle Breve og Indberetninger, der interessere, men den anden Klasse, hvor den tyrkiske Spion skriver i Fortrolighed til sine Venner om europæiske Sæder og Skikke, Religion o. s. v., og det er ogsaa mest denne Del af Værket, der gaar igjen i de mange Efterligninger under beslægtede Titler hele forrige Aarhundrede igjennem og langt ind i dette ¹⁾. Dog indeholder Bogen mere almindelige, moralske og filosofiske Reflexioner, Beretninger om Naturmærkværdigheder, Anekdoter o. s. v., end egentlig directe Sædeskildring, og mange af Spionens Privatbreve ere af et saa ubetydeligt Indhold, at man skulde tro det umuligt, at de kunde være opdigtede bindvis i saa stort Antal. Den tyrkiske Aand og Tone, som anvendt paa europæiske Forhold kunde være af saa slaaende satirisk-komisk Virkning, er slet ikke holdt: det er en paa europæiske Høiskoler opdragen, farveløs Mellemtung mellem Tyrk og Europæer, der taler; de lange Sammenligninger mellem europæiske og tyrkiske Forhold ere rent refererende, slet ikke satiriske; kun i Brevenes Indledning og Slutning, den slaviske Tone overfor Divanet, spores hans Herkomst. Hans Anskuelse om Europæerne ere velvillige, hans Breve til Mufti om Religionen moderate, og netop derfor ikke meget tyrkiske: han respecterer Christendommen, om han end har en Del at udsætte paa Katholicismen, hvis Lærdomme han paralleliserer med Koranens ²⁾, hvorved der naturligvis bliver Leilighed til temmelig fri Kritik af Dogmet som ikke mindre urimeligt end Mahomeds Lære. Han taler om Pavens verdslige Magt ³⁾: Paven kalder sig Guds Tjeneres Tjener og vil dog være Fyrsternes Herre; om Klosterlivet, om den ringe Andagt og Udvortesheden ved Katholikernes Gudstjeneste,

¹⁾ Barbier II 175 ff. ²⁾ Ed. cit. II 19. 77. ³⁾ cfr. D. 204.

hvor de tro at gjøre sig behagelige for Guddommen ved Sang og Musik¹⁾, modsat Mahomedanernes stille Bønner; om Sectvæsen, hvor han viser sig tolerant, kun efter Tidens Aand ikke overfor Atheister, til hvilke dog ikke maa regnes Deister²⁾, og han hævder den store Moralgrundsætning³⁾. I det Hele er han mindre skarp mod anderledes Tænkende, end protestantiske Forfattere, f. Ex. Holb., mod Katholikerne, og paa intet Punkt radical som hans senere Efterlignere. Da han skriver paa den Tid, da de astronomiske og geographiske Romaner vare i Mode, berører han mange derhen hørende Træk: Copernicus's System og Hypoteserne om Planeternes Beboelighed; Maanens Natur, Overtroen om de der overvintrende Træktugle⁴⁾; Dom. Gonzalez's Flugt til Maanen, i Anledning af hvilken han nævner flere orientalske Luftfarter; Platos Atlantis; det ubekjendte Sydland og Legenderne derom (i et Brev fra 1677); videre Descartes og hans Theori om Dyrene som Maskiner; den evige Jøde, der har vist sig i Paris 1644 og i Astrakan 1672⁵⁾. De sædeskildrende Træk ere mere tilfældig indstrøede, og hans Bemærkninger om og Sammenligninger af de europæiske Hovedfolk frembyde ikke megen Interesse eller speciel Lighed med Holb. Han fremhæver Franskmandenes Lethed og Flygtighed, Modedaarskaben, Duelsygen som en barbarisk Skik hos de Christne⁶⁾, deres indbyrdes Krige, hvor de synge Te Deum, naar de have ødelagt hverandre; skjøndt Tyrk forsvarer han Fruentimmernes Studier⁷⁾. Disse Sammentræf synes imidlertid mere tilfældige; snarere kunde man lægge Vægt paa hans Spot over, at sunde og raske Mennesker lade sig trække gennem Gaderne i firhulede Maskiner⁸⁾. — Holb. kjender l'Espion turc og citerer den tilligemed Lettres persanes⁹⁾ som Værker, der vise, at en Del af de Folk, vi

¹⁾ cfr. S. 199. ²⁾ cfr. S. 200. ³⁾ I 117. 2. II 42. 1. VII 2. II 11. 66. 67. VII 24. IV 35. VI 54. ⁴⁾ cfr. S. 249. ⁵⁾ cfr. S. 106. II 3. VII 34. II 9. 101. V 84. II 14. IV 26. VII 52. VI 37. I 113. II 4. 9. III 78. 81. II 39. VI 7. ⁶⁾ cfr. S. 89. ⁷⁾ II 2. 112. 51. I 100. 7. 113. ⁸⁾ I 11, cfr. S. 247. ⁹⁾ Ep. 38.

betragte som barbariske, med samme Ret kunde gjøre Gjengjæld; mange af vore Skikke ere ikke mindre latterlige end deres, og i det daglige Livs Værdighed og Anstand overgaa f. Ex. Mahomedanerne os langt. „Det er en stor Del i den Henseende, jeg haver skrevet den bekjendte underjordiske Reise.“ Ligeledes i Forbindelse med N. Kl. nævner Holberg „den tyrkiske Spion“¹⁾ blandt de bekjendteste Exempler paa „Morale udi fingerede Breve“. Siden har man „i Hobetal set udkomme persiske, chinesiske, jødiske, ægyptiske(?) o. a. Breve. Blandt dem ere de saa kaldne ældste Lettres persanes i stor Estime.“ — I Luxdorphs Saml. af Trykkefrihedsskrifter 1771, Bd. 15 paa kgl. Bibl. findes et Par Breve til den tyrkiske Storvezir og Mufti, som omhandle danske Forhold, men i en Form, der minder om l'Esp. turc.

Skjøndt Literærhistorikerne i Almindelighed ingen Ahner anføre for l'Espion turc, kunde man nok finde tidligere Forbilleder for den moraliserende eller satiriserende Characteristik af europæiske Folkeslag og Sæder, om det end bliver Maranas Fortjeneste at have opfundet den ret sindrige Ramme og anlagt det østerlandske Synspunkt. Allerede i Oldtiden have vi Sagnet om Skytheren Anacharsis, der kom til Grækenland paa Solons Tid og var bekjendt for sin Umiddelbarhed og skarpe Iagttagelsesevne, satirisk benyttet af Lucian i Dialogerne Toxaris eller den Fremmede og Anacharsis eller Gymnastiken. Abbé Barthélemy i Voyage du jeune A. (1788) lader en af Anacharsis's Efterkommere bereise Hellas paa Philip af Macedoniens Tid, nærmest som Paaskud for at føre Læseren ind i den græske Archæologi, og uden Spor af Satire. Den unge Vilde nærer hele det 18de Aarhundredes Begeistring for den græske Cultur, om han end til Slutning finder Lykken ved at vende tilbage til Naturlivet i Skythien. — En af Fædrene til den moderne Roman er

¹⁾ Fort. t. Mor. T. 14.

Jean Barclay, en Franskmand af oprindelig skotsk Familie, der levede ved Jacob Is Hof og døde i Rom 1621. Hans bekendteste Værk er den „politiske“ Roman *Argenis*, der behandler franske Hofforhold fra Henrik III.s og IV.s Tid under fingerede Navne og henlagte til Oldtiden, men i den affectert galante Stil, der samtidig udbredte sig fra Hôtel Rambouillet. — Denne nu til Dags utaaelig kjedsommelige Genre blev dengang høist moderne: man blev ført ind i Tidens hemmelige Hofhistorie og maatte samtidig gjætte Gaader. Allerede *Utopia* hentyder for Resten under fingerede Navne til europæiske Nationer, og som fjernt Forbillede staar maaske *Cyropædien*. Senere udviklede sig heraf den allegorisk og moralsk politiske Roman: *Harringtons Oceana*¹⁾, *Howells Dodonas grove*²⁾, *Ramsays Cyrus*, til Dels *Terrassons Sethos og Télémaque*³⁾. *Argenis* er oversat paa Dansk af Hans Paus 1746, og nævnes af Holb. som den vigtigste eller endog eneste moderne moralske Roman paa Latin før N. Kl.⁴⁾, hvorved han dog glemmer *Morus's Utopia*, *Bacos Nova Atlantis* og *Campanella* (N. M. P. IV 503 synes at overse, at Holb. andet Steds nævner *Utopia*, s. S. 3), medens han formodentlig ikke kjender *Halls Mundus alter o. fl.* Mere vedkommer os her *Barclays Euphormionis Lusini Satyricon uno cum Scarabeo*, *Francof. 1624*, der ogsaa begynder som politisk Roman, men i *Euphormionis Satyrici Icon animorum Pars III* gaar over til de europæiske Landes kortfattede *Topographi og Historie* med en almindelig *Characteristik* af Folkene, der i mange Henseender stemmer med *Holbergs* (i *Tanians Reise*, *Betænkn. over nogle europæiske Nationer et pass.*) og *Spionernes*. *Franskmændene* roses, dog fremhæves deres *Letsind, Forfængelighed, Mode- og Duelsyge*, ligesom *Spaniernes Herskesyge, Fattigdom og Hoffærdighed, Englændernes Handel og Søfart, Ærbødighed*

¹⁾ S. 202. ²⁾ S. 170. ³⁾ S. 211. ⁴⁾ *Mor. T. Fort. 9*, cfr. *Fort t. Heltindehistorier*.

for Traditionen, religiøse Strid, Nationalstolthed og Hypochondri¹⁾, Russernes Raahed og Slaviskhed, Drukkenskab og strenge Hustugt²⁾, Italienernes List og Intelligens³⁾, Tyskernes tunge Lærdom og Tilbøielighed til Drik, endog de i senere franske Reisebeskrivelser saa ofte gjenkommende Bemærkninger over deres ubekvemme Boliger og usunde Kakkellovnsvarme. Hollænderne sætte mere Pris paa Skin af Frihed og Lighed end paa Virkeligheden⁴⁾; de Danske vare fordem berømte Vikinger, nu lidet talrige Beboere af et „ufrugtbart“ Land, men trofaste og brave, ligne Tyskerne i Sprog og Sæder, men drikke endnu mere Øl og en Drik, som de „brænde af Vin“⁵⁾. Nordmændene ere Fiskere, Jægere og Troldmænd, der lave Vind⁶⁾; paa den overordentlige Kulde i deres Land anføres Exempler fra Jacob I.s Bryllup med Frederik II.s Datter Anna (1589). Barclay giver sig ogsaa efter Tidens Leilighed ind paa oekonomiske Betragtninger over Told og Skat; Klimaets, Fødestedets og Nationalitetens Indflydelse paa Menneskene undersøger han som Forløber for Montesquieu⁷⁾, og slutter med, hvad der desuden bidrager til at give dem deres Særpræg: Kjønn, Alder, Anlæg; han betragter de hurtige og langsomme Hoveder, de tapre, feige, haardnakkede, forelskede Naturer, og de forskjellige Stillinger: Konger, Hofmænd, Øvrighed, Geistlige o. s. v.

En Characteristik og Kritik af Nationerne i Europa findes ogsaa senere undertiden som Episode i Romaner, f. Ex. *Voyages de Glantzby dans les mers orientales de la Tartarie*, Amsterd. 1730, der giver sig ud for oversat fra Dansk og lader Reisen udgaa fra Kjøbenhavn, men ellers er en Blanding af Robinsonade og taabelige, eventyrlige Episoder. Den Reisendes Sjæl føres, adskilt fra Legemet, om i

1) Menoza XXX. 2) Mor. T. 143. 387. Lettr. pers. LI. Esp. turc. III 1.

3) Levn. v. Lev. 251. 247. 4) Lev. 246. D. 208. Menoza XXXVII.

5) Menoza XLVII. D. 209. Mor. T. 203. 254. Ep. 339. 537. Levn. v. Lev. 223. 6) S. 177. 7) S. 99.

forskjellige Lande, der ere en ofte utydelig Allegori paa de europæiske, med Allusioner til Tidshistorien. Skildringen af Hollænderne f. Ex. minder om Holbergs, ligesom den tilsvarende i Caracciolis *Voyage de la Raison en Europe*¹⁾. — Langt interessantere er Voltaires *Princesse de Babylone*, 1768, en Reise i Europa med Satire over Katholicisme, Inkvisition o. s. v., men Ros over England, Holland og Norden, især Christian VII.s oplyste Absolutisme²⁾.

Endnu mere end Kritiken af Nationerne hører en kritisk Gjennemgang af de forskjellige Stænder, Klasser, Aldere o. s. v. blandt Menneskene, som den er forsøgt i Slutningen af Barclays *Euphormio*, til de ældste Arter Satire. Den har Rod i Roman de Renart og Middelalderens Dødningedanse, fortsattes ved Overgangen til den nyere Tid, f. Ex. i Donis *I Mondi* og navnlig *I Inferni* med Straffesteder for Pedanter, Kujoner, Utaknemlige, slette Kvinder o. s. v., i Gracians fornævnte *El Criticon*, og endnu tidligere i Quevedo Villegas's *Sueños*³⁾, til Dels ogsaa i Halls *Mundus alter*, men især af Tyskere som Seb. Brandt (*Narrenschiiff*), Th. Murner; senere i tunge allegorisk satiriske Reiser gennem Livet, saaledes den berømte bøhmiske Philolog Comenius's *Philosophisch satyrische Reisen durch alle Stände*, 1631 (vgl. Bibl. Udg.: aus dem böhmischen, Berl. 1787), der fremstiller Livets Tummel under Billede af en stor Stad, hvor „Lehrstand, Wehrstand und Nährstand“ hver har sit Kvarter, og hvor de Lærdes Pedanteri og Kiv, Theologer, Jurister og Læger, religiøst Sectvæsen, slette Fyrster og Øvrigheder, Adelens og Soldaternes Udsvævelser og Grumhed ikke skaanes, medens det Hele ender med et Slags christelig Utopi. — Beslægtet er Moscheroschs *Philander v. Sittewald* (Udg. 1640 og senere), i Begyndelsen Bearbejdelse af Quevedo, senere original, med Spor af Paavirkning af Rabelais. I Af-

¹⁾ Garnier XXVII. ²⁾ cfr. S. 203. ³⁾ S. 150.

snittet „A la mode Kehrauss“ ivrer han mod nye vælske Sæder og Moder; 6 Th. indeholder politiske Betragtninger over de europæiske Stater. — Med mere Liv og Vid tilegne senere Franskændene sig den plumpe tyske Ramme. Md. Roberts Voyages de Milord Céton¹⁾ henlægger saaledes satirisk de forskellige Stænder og Stillinger i Frankrig hver til sin Planet: paa Maanen skildres Franskændenes Letsind og Flygtighed i Almindelighed²⁾, i Literaturen, Selskabslivet o. s. v. (der findes ogsaa akephale Beboere med Mund midt paa Brystet, ligesom i Holbergs Kabak³⁾); paa Mercur Finansverdenen, dens Luxus og Usoliditet, Skatteforpagtningen, Mercantilsystemet, Spil, Bestikkelser o. s. v.; paa Venus Galanteriet, den pompøs allegoriske Stil og Kvindeherredømmet; paa Mars Krigen og Militærstanden; i Solen er Lærdommens og Pedanteriets Rige; paa Jupiter fremstilles Adelsherredømmet, Hoflivet, Forfængeligheden og Ødselheden, endelig paa Saturn en Utopi i affecteret fransk Rococco-Hyrdestil, hvor den fineste Dannelse forenes med Agtelse for Agerbruget og „det Nyttige“. — Endnu tidligere lod den berømte Le Sage († 1747) alle Stænder og Livsforhold passere Revue i sine Romaner, især Gil-Blas, med ganske anderledes psykologisk Finhed og i en helt ny Form, der ogsaa kunde tiltale senere Tider.

Disse Værker ere snarest sideordnede med l'Espion turc, som forskjellige Udslag af en beslægtet Retning. Efterligningerne⁴⁾, som gjerne ere tungere og talentløser, men ikke mindre langtrukne, beskjæftige sig ligesom Forbilledet mest med franske Forhold; snart mere med Selskabslivet, Moderne, Galanteriet, mindende om Henry Wanton, — saaledes Eventyreren Goudars Espion chinois 1765 (hans Espion français har jeg ikke set, saa lidt som en anden Esp. chinois af Castagne 1745, der efter Barbier skal have

¹⁾ S. 77. ²⁾ cfr. S. 114. ³⁾ D. 112. ⁴⁾ Barbier under Espion, Lettres et pass.

paaført sin Forfatter Fængsling og Død). Md. Graffignys *Lettres péruviennes*, Amsterd. 1748, en fad, fransk galant Roman om en fra sit Hjem bortført Peruvianerinde, med leilighedsvis Skildring af hendes Forbauselse over europæiske Sæder, Selskabslivet og Eiendomsforholdene, modsatte det peruvianske Eiendomsfællesskab, er kun ubetydelig, men udbredt i Masser af Udgaver og Oversættelser. — Snart derimod spiller Politik og Tidshistorie Hovedrollen, og Romanen træder i Baggrunden, som i *l'Espion de Thomas Koulikan*, Cologne 1746, en Reise gennem Rusland, Polen, Tyskland og Holland; snart endelig er Hovedsagen religiøs og moralsk Satire i det 18de Aarhundredes „Oplysnings“ Aand, som i *Marquis d'Argens's Lettres juives* 1738, en Brevveksling mellem constantinopolitanske Jøder, der reise i Frankrig, Italien, Spanien, Holland og Portugal og sammenligne den jødiske, mahomedanske og christelige, især den katholske, Religion, ikke blot i tolerant Aand, som *Espion turc* og *Skrifterne fra det 17de Aarhundrede*, men med udpræget Uvillie mod den sidste. Samme Forfatters *Lettres chinoises* 1739 kjender jeg ikke. Ogsaa d'Argens's *Ven og Beskytter*, *Frederik II*, der som bekjendt gjerne efterlignede den franske Literatur, har givet sine fritænkernes Anskuelse Luft i denne Form, nemlig i *Relation de Phihihu, émissaire de l'empereur de la Chine en Europe*, Cologne 1760 (er det ikke den, *Damiron*¹⁾ forvexler med d'Argens's *Lettres chinoises*, som han vil tillægge *Frederik II*?). Den lille *Piece* er rettet mod Jesuiterne, „Bonzerne“ i Rom, der lave smaa Guder, som spises²⁾, og mod Treenighedslæren som latterlig; den fremhæver den gamle chinesiske Cultur mod Europæernes Barbari, men vidner ikke om videre Talent eller Evne til at holde den chinesiske Stil. — I England og med særligt Hensyn til engelske Sæder og Forhold fremkom *Goldsmiths*

¹⁾ Barbier II 1228. ²⁾ cfr. *Tanian*, D. 208.

Letters from a Citizen of the world to his friends ind the East, 1762, ligeledes en Chinesers Breve med indblandede Anekdoter og moralske Betragtninger.

Det er tydeligt, at denne Literaturgren staar i nær Forbindelse med de i Begyndelsen af forrige Aarhundrede over hele Europa saa moderne, moraliserende og sædeskildrende Tidsskrifter, som udgik fra England (Addisons og Steeles Spectator 1711) ligesom den populære Moralphilosophi i det Hele. Lettres juives ses f. Ex. gennem flere Aar at være udkomne i to ugentlige Leveringer, og gik saaledes over til Tidsskrift. Men selv hvor Formen er forskjellig, er Indholdet dog næsten det samme. Holb. nævner ogsaa Spectatores sammen med de opdigtede Reisebeskrivelser og Breve¹⁾, og omtaler Efterligninger i vor Nærhed, Dalins svenske Argus²⁾ (1732—34) og den hamburgske Patriot, samt de mange danske Spectatores. der en kort Tid kom over os som en hel Epidemi³⁾. Holb. selv var jo som Moralist og til Dels ogsaa i religiøs Retning stærkest paavirket fra England, dernæst fra Frankrig og næsten slet ikke fra Tyskland; ogsaa Spectatorerne have vist ikke været uden Indflydelse paa ham, og hvor beslægtet hans Moral var med deres, ses af, at man i Begyndelsen tillagde ham de danske Spectatorer⁴⁾, og at Oversættelsen af hans Moralske Tanker i Holland betitledes De deensche Spectator⁵⁾, maaske dog ogsaa for at befordre Afsætningen ved den yndede Titel ligesom saa mange Robinsonader⁶⁾.

Den berømteste af alle Efterligninger, der aldeles bragte l'Espion turc selv i Forglemmelse ved sin glimrende Stil, sit Vid, sin Aandfuldhed og satiriske Skarphed, sin skuffende, om end ingenlunde ægte, østerlandske Colorit, er tillige en af de tidligste, Montesquieus Lettres persanes, 1721. De

1) Mor. T., Indl. 14—15. 2) S. 151. 3) Fort. til Heltindehist. Ep. 72 m. Bruuns Note. N. M. P. v. S. IV 350 ff., cfr. S. 37. 4) Fort. til Heltindehist. 5) N. M. P. v. S. IV 354. 6) S. 276.

fleste franske Literaturhistorikere, f. Ex. Demogeot¹⁾), hen-
 vise end ikke til l'Espion turc som Forbillede, men derimod
 til Dufresnys Amusements sérieux et comiques, 1699, en lille Piece,
 der beskriver Paris og Livet der, til Dels gennem det Indtryk, det
 gjør paa en Siameser, som imidlertid er alt andet end orientalsk,
 blot naivt Naturmenneske, og det Hele er et løst antydet
 Tankeexperiment af Forfatteren, som man kun har kunnet sætte i
 særlig Forbindelse med Lettres persanes, naar man slet ikke kjendte
 Resten af den fra l'Esp. turc udgaaede rige Literatur. Montesquieu
 har langt mere end nogen af sine Forgængere og Efterfølgere frem-
 bragt et virkelig underholdende Værk, lagt Vægten paa den pikante
 Modsætning mellem orientalske og occidentalske Sæder, og ladet
 Romanen i Form af temmelig slibrige Haremshistorier spille en
 Hovedrolle²⁾), medens Politiken træder aldeles tilbage for
 Sædeskildring, moralske og religiøse Undersøgelser. Formen er
 lige laant fra l'Espion turc: reisende Perseres Brevvexling med
 deres Venner i andre europæiske Lande eller hjemme, og i forskjel-
 lige, Hofmænd, Eunucher, hvilket giver Anledning til at drøfte
 de forskjelligste Spørgsmaal og leilighedsvis ogsaa andre Landes
 Forhold end Frankrigs og Persiens. Men M. indfører desuden
 to Brevskrivere, af hvilke Usbek navnlig beskæftiger sig med de
 alvorligere, Rica med de lettere Emner. Usbeks Breve forberede
 M.'s Hovedværk, Esprit des lois, 1748, ved Betragtninger over
 Nationernes social-politiske Forskjelligheder, der henføres til
 klimatiske, historiske og religiøse Grunde, en allerede af Bodin og
 i Euphormio³⁾) antydet Synsmaade. Det er disse Forskjelligheder,
 denne Ideernes Relativitet, som de satiriske Reiser have beskæftiget
 sig med gennem Aarhundreder, navnlig siden de store Opdagelser
 særlig

¹⁾ Hist. de la litt. fr. 1852, p. 508, cfr. Hettner Franz. Litt. im 18
 Jahrh., 1865 p. 250. ²⁾ Antydet Esp. turc I 101. II 53. ³⁾ S. 99.
 293.

henvendte Opmærksomheden derpaa, men som hidtil væsentlig er betragtet som isoleret, uforstaaet Phænomen, egnet til at vække Forbauselse eller endog Forargelse, hvor Eftervirkningen af Middelalderens ringe Forbindelse mellem Folkene endnu lod en begrænset Livs- og Idekreds betragtes som den ene gyldige. Nu tager M. Spørgsmaalet op og bringer paa sin Vis Klarhed og System deri. Saaledes fremkomme ofte typiske Værker, idet en original Aand bemægtiger sig en længe dyrket og yndet Literaturgren, der hidtil halv ubevidst i ephemere Frembringelser har famlet efter og kun anet sin Opgave. Nu siger han ligesom det befriende Ord, concentrerer de spredte Træk til et Helhedsbillede, giver den hele Genre sin endelige, characteristiske Form, og afslutter den dermed, -saa at Forgængerne, lad dem end nok saa meget have været Forbilleder, træde i Skygge, og de mulige Efternølere gjøre et overflødigt Arbeide. Æren for saaledes at have afsluttet de opdigtede Reiser deler M., specielt for Spionernes Vedkommende, med Defoe og Swift.

Overalt frisindet, men tillige praktisk, betegner M. ogsaa i Politiken et Vendepunkt: de radicale Reformideer, som hidtil væsentlig kun i Utopiens phantastiske Form have vovet sig i Kamp med den herskende Absolutisme, faa først ved ham og Voltaire fast Grund under Fødderne og et Holdepunkt i den engelske Constitutionalisme, som desværre Rousseau og med ham Revolutionen atter opgav for at flakke om paa de phantastisk radicale Theoriers aabne Hav. Montesquieu¹⁾ nærer ingen utopisk Uvillie mod Civilisationen trods dens Misbrug, forsvarer endog Luxus, men skaaner dog ikke dens Latterligheder, omtrent som Holb.²⁾ Han er ikke fanatisk mod Christendommen, men betænker sig dog ikke paa ligesom Esp. turc at parallelisere de katholske Dogmers Urimeligheder med Mahomedanismens Fabler og fremhæve dennes Tolerance paa

¹⁾ cfr. N. M. P. v. S. IV 17 ff. ²⁾ Lettres pers. CV—CVI (Oeuvr. de M. 1761, V), cfr. S. 237 ff. 244.

de Christnes Bekostning¹⁾. Ogsaa Theodiceen og andre Spørgsmaal behandler M. i temmelig fritænkensk Aand, som Holb. dadler²⁾, hvor han kommer ind paa de samme Emner. M. dækker sig ligesom hans Forgængere ved det mahomedanske Synspunkt, Værkets Plan fordrer. Aristotelismen, Disputereysgen og det lærde Pedanteri revses ligesom hos Holb.³⁾; ogsaa Skjønaandernes Affectation, Juristerne, Romerretten og de inhumane Straffelove⁴⁾. Mange af Tidens brændende Samfundsspørgsmaal behandles: Menneskenes første Historie og Samfundsdannelsen i Allegorien om Troglodyterne, Folkeretten, Statsforfatningerne, Verdens aftagende Befolkning⁵⁾. Holb., der ellers i Meget følger M. og for Resten selv frygter for Verdens Affolkning, kritiserer dog hans Grunde her, ligesom senere i *Esprit des lois*⁶⁾, hvor han ogsaa tager Anstød af M.'s Forsvar for demokratiske Forfatninger, hans Henførelse af Characteren til væsentlig physiske og klimatiske Aarsager og Hævdelse af Mændenes Eneret til at regere⁷⁾, fordi disse Sætninger i visse Punkter stride mod Holb.s egne moralske Skrifter. En ganske lignende Imødegaaelse af M. finde vi senere hos Snedorf⁸⁾. Sine Epistler 514 og 516—19 tilligemed Ep. 111 har Holb. samlet og med ringe Ændring oversat paa Fransk i *Remarques sur quelques positions dans l'Esprit des lois*, 1753. Mærkelig nok nævner han selv i Fortalen to Gange kun „fire Breve“; ogsaa efter Bruun⁹⁾ skulde Ep. 518 (og 111?) mangle.

Ogsaa andet Steds beskæftiger Holb. sig med M.; han havde i Sinde at oversætte de Bøger af *Esprit des lois*, som handle om Religionen¹⁰⁾, og behandler atter et beslægtet Emne i noget forskjellig Aand i *Conjectures sur les causes*

¹⁾ Lettre XXIX. XXXV. ²⁾ Ep. 111. 320. ³⁾ Lettre XXXVI. CXLII.

⁴⁾ Lettr. LXVIII. LXXX. C. ⁵⁾ Lettr. XI—XIV. XCIV—XCV. CII—CIV. Lettr. CXII ff. er ovs. i Luxd. Sml. af Trykkefrihedsskr. 1771 Bd. 5, cfr. S. 249. ⁶⁾ Ep. 111. 526 b. ⁷⁾ Ep. 514. 516—19.

⁸⁾ Sml. Værk. VIII, 29—32 Brev. ⁹⁾ Not. t. Ep. 514, cfr. dog Not. t. Ep. 111. ¹⁰⁾ Ep. 520.

de la grandeur des Romains, nouvelle hypothèse opposée à quelques autres ci-devant publiées sur le même sujet, avec un discours sur l'enthousiasme, 1753, oprindeligt paa Dansk som Indledning til Oversættelsen af Herodian. Mod M., der i sine *Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*, 1734, som sædvanlig udleder Roms Storhed af Naturlove og Institutioner, fremhæver Holb. de indre Grunde, Romernes „Enthusiasmus“ : deres glødende Fædrelandskjærlighed og Tro paa Roms Ret til Verdensherredømmet, i Holbergs Øine og efter den lidt spidsborgerlige Betragtning fra Aarhundredets Begyndelse en Fanatisme, der grænser til Mani¹⁾, hvoraf han er tilbøielig til at udlede de fleste heroiske Gjerninger²⁾. Hans Hensigt ved at skrive paa Fransk, at give sin Polemik mod M.'s Ensidigheder europæisk Udbredelse, lykkedes virkelig; endnu i vore Dage roser *Sayous*³⁾, efter nogle kritiske Bemærkninger om Sproget, hans Bestræbelser for at sætte et moralsk Princip mod M.'s mekaniske Opfattelse. I øvrigt er Holb. overalt, selv i sin Polemik, meget anerkjendende overfor M.⁴⁾, og roser stærkt de nye og originale Tanker i *Lettres pers.*, bl. a. paa *Télémaques* Bekostning, saa vel som den „fyndige og nettede Stil“ i *Esprit de lois*⁵⁾; men om han alligevel har havt fuld Sans for den glimrende, spirituelle og elegante Fremstilling hos M. og dens umaadelige Fortrin ikke blot fremfor hans egen og Tidens nordiske Forfatteres, men ogsaa fremfor de fleste samtidige Franskmands, er vel dog et Spørgsmaal.

Den i saa Henseende interessanteste Del af *Lettres pers.* er *Ricas Breve*; men M. frygter ligesom Holb.⁶⁾, at denne lette, spøgende Form efter Tidens Begreber vilde blive betragtet som usømmelig for en alvorlig Mand, og forklarer i

¹⁾ Smith Holb. Levn. 309. ²⁾ Heltindeh., Forber. t. Jeanne d'Arc og Ant. Bourignon. ³⁾ Le XVIII siècle à l'étranger II 380. ⁴⁾ Ep. 111. 273. ⁵⁾ Ep. 526 b., cfr. dog Ep. 518. S. 253. ⁶⁾ cfr. S. 66.

Fortalen sin Anonymitet deraf. Ypperligt er navnlig Lettre XXX om Parisernes Nysgjerrighed, hvor det kommer frem, som foranledigede, at Reisebeskrivelser og Skildringer af fjerne Lande gjorde saa megen Lykke: Mængdens naive Forbauselse over det Fremmede; Folk, der vare vante til at betragte deres Verden som indesluttet af Stadens Mure, og Livet som umuligt paa andre Betingelser end de parisiske, finde sig pludselig Ansigt til Ansigt med Figurer fra 1001 Nat, Mennesker fra den anden Side af Jordkloden, overflyttede fra Livsforhold, som Phantasien og Afstanden næsten give Eventyrets Skjær, naar man læser derom i Bøger, men som nu faa haandgribelig Virkelighed. Alt dette samler M. i det typisk naive Udbrud: „Ah, Monsieur est Persan! C'est une chose bien extraordinaire! Comment peut-on être Persan!“ Ogsaa Holb. er opmærksom paa denne Feil, som de sindige Potuanere ikke kjende ¹⁾, men hvor langt mindre livfuld og slaende er ikke hans reflecterende og refererende Fremstilling! — Rica op- ruller for os en hel Række livlige Pariserbilleder, hvor Kvinderne og deres saa høist forskjellige Stilling i Persiens Haremer og i de franske Saloner under Regentskabet staa i Forgrunden, Galanteriet, Coquetteriet, Toiletet og Moderne, 'selv Spørgsmaalet om Berettigelsen af Kvindernes Underordning afhandles ²⁾, men her som ofte maa det indrømmes, at Rica raisonnerer mere som Pariser end som Perser. Den franske *Point d'honneur* og Duellraseriet ³⁾, de forbausende Formuesomskiftelser ved Laws Finausplaner ⁴⁾, Typer af Pariser Selskabslivet efter La Bruyère, skildres i livlig Blanding med beundrende Omtale af de store Opdagelser i Natuvidenskaben ⁵⁾, der indordner Universet under simple Love, veier Luften, maaler Lysets Hast og Stjernernes Afstande, — et Parti, der nok kunde tænkes at have inspireret Voltaire til *Micromégas*. — Beskrivelsen af et Bibliothek med en Characteristik af de

¹⁾ S. 252. ²⁾ Lettr. XXXVIII. ³⁾ S. 89. 290. Lettr. XC. ⁴⁾ CXXXVIII.
⁵⁾ XCVII.

enkelte Videnskaber og Videnskabsmændene minder om den lignende Skildring i Tanians Reise¹⁾, undertiden endog i de enkelte Udtryk, f. Ex. Definitionen af Digterne, „dont le métier est de mettre des entraves au bon sens et d'accabler la raison sous les agréments“, sml. Tanian, der lader dem „saaledes forvende Ordenes naturlige Orden, at det, som i sig selv er klart og tydeligt, derved bliver dunkelt og indviklet“, samt „udmærke sig ved Bombast og Rasen“²⁾. Et beslægtet Motiv, som M. gjerne kunde tænkes at have laant, findes i den spanske Forfatter Diego de Saavedra Fajardos (1584—1648) República literaria³⁾, Demokrits Characteristik af Videnskaberne. Skriftet indeholder literær Kritik i Ramme af et Besøg i et af Philosopher beboet Land, der dog ikke minder om Holbergs Philosophland; derimod findes p. 405 Ideen om Dyresjæles Overgang i Mennesker som Aarsag til Characterernes Uligheder⁴⁾. — Udtalelsen om de Lærde, der som Philosopher tvivle om alt, men som Theologer ikke tør nægte nogen Ting, findes ogsaa hos M.: „celui qui doute de tout comme philosophe n'ose rien nier comme théologien“⁵⁾, ligeledes Striden om Bogstaverne *Q* og *K*⁶⁾, som Holb. for Resten ikke rigtig synes at kjende, naar han siger, at „det store Raad . . . gav Tilladelse til at bruge dem begge.“ Der var Spørgsmaal om Udtalen af *Qu* i Latin⁷⁾; den berømte P. Ramus og hans Tilhængere hævdede den nu brugelige Udtale mod Sorbonnens gamle (som *K*: *kis*, *kamkam* for *quis quamquam*), og Parlamentet maatte skride ind og tillade begge 1552. — Et Sted, hvor det i alt Fald neppe kan nægtes, at Holb. directe har efterlignet M., er i Satiren over de slette og kjedelige, navnlig opbyggelige Skrifter, der i Mytak bruges som søvndyssende Midler, Vomitiver og Purgativer, i Stedet

¹⁾ D. 211 ff. Lettr. CXXXIV. ²⁾ D. 211. 213. Lettr. CXXXVII, cfr. S. 224. ³⁾ 25 Bd. af Ribadaneyras spanske Klassikersamling, p. 406, paa hvilken Hr. cand. mag. Gigas har gjort mig opmærksom. ⁴⁾ cfr. Den Vægelsindede Act 1, Sc. 6. ⁵⁾ LXVI. D. 214, cfr. S. 188. ⁶⁾ D. 213. Lettr. CIX. ⁷⁾ Dictionn. de Bayle, art. Ramus.

for Medicin¹⁾. Hele denne Ide, vittigere og mere udført, findes i *Lettre d'un médecin de province à un médecin de Paris*²⁾ med de tilføjede Recepter, hvor det vel ogsaa væsentlig gaar ud over Andagtsliteraturen, men tillige over scholastiske, casuistiske og æsthetiske Værker, til Dels med fuldt eller afkortet Forfatternavn ligesom i Boileaus og tidligere literære Satirer.

Til Montesquieus betydelige Indflydelse i Norden skal jeg komme tilbage. Holb. siger udtrykkelig, at *Lettres persanes* ere „i stor Estime, og det efter Fortjeneste“³⁾. Naar han tilføier: „Der ere nogle andre under samme Titel siden udkomne, men som ligne ikke de første“, maa han sigte til de 1735 fra Engelsk oversatte *Nouvelles lettres persanes*, som behandle specielt engelske Forhold⁴⁾. — Ogsaa efter Holb. spores hos os jævnlig M's. Paavirkning paa de stedse mere frisindede Skribenter i Aarhundredets sidste Halvdel⁵⁾, dog mindre i den skønne Literatur eller specielt af *Lettres persanes*. Det var snarere et Forsøg paa at localisere hele Genren i Almindelighed, der i det Smaa blev gjort af den indvandrede Franskmand La Beaumelle ved de 5 Fragmenter under Titlen *Le Groenlandois* i hans Tidsskrift *Spectatrice danoise*⁶⁾, 1749. Ved Egedes Colonisationsforsøg var Opmærksomheden som berørt⁷⁾ bleven henvendt paa vore egne Vilde, og de i Aaret 1724 til Kjøbenhavn nedsendte Grønlændere⁸⁾ havde vakt en Del Opsigt, bl. a. ogsaa ved deres naive Bemærkninger over, hvad de saa, som Holb. oftere citerer⁹⁾, hvor han taler om, hvorledes Folk i Naturtilstanden maatte bedømme vore Samfundsforhold. De vare altsaa selvskevne som Vehikel for en national Satire af denne Art, men under La Beaumelles meget løse og trivielle Behandling tabe de al grønlandsk Nai-

¹⁾ D. 123 ff. cfr. S. 220. ²⁾ CXLIII. ³⁾ Mor. T. Fort. 14, cfr. S. 291. ⁴⁾ Montesquieu Oeuvr. compl. par Laboulaye 1875, I p. 31 jeg har ikke set dem. ⁵⁾ Se N. M. P. v. S. V 227. ⁶⁾ II 59 ff. ⁷⁾ S. 270. ⁸⁾ Bruun Rostgds. Levnet 244 ff. ⁹⁾ Ep. 350. 401. 513.

vetet og Localfarve og blive Middel for en temmelig farveløs, kosmopolitisk Satire. Ikke mere characteristisk er en senere, beslægtet Bagatel, *En Grønlænders Besøg i Kjøbenhavn*¹⁾, hvor Naturmennesket giver sin Mening tilkjende om de Danskes Guds frygt, Videnskabelighed, Moder og Levemaade. I Sneedorfs Patriotiske Tilskuere, April 1762, findes et lille Stykke i samme Genre, hvor det fra et chinesisks Standpunkt og med Henvisning til den gamle chinesiske Cultur paavises, at Erfaringen fornægter alt, hvad Europæerne prale af deres Overlegenhed i Magt, Civilisation og Religiositet.

Tidligere og langt vigtigere end noget af disse Stykker er jo imidlertid Tanians Reise i N. Kl.²⁾, der paa nogle faa Sider sammentrænger en Kvintessens af denne Art Reiseromaner i deres mangfoldige Afskygninger, uden bestemt at slutte sig til nogen enkelt iblandt dem. Den bliver derved ligesom hele N. Kl., der jo ogsaa kan betragtes som et saadant Résumé³⁾, noget løs, skizzeret og aphoristisk, men interessant ved den Mængde fremmede Indflydelser, der her kunne spores. — Trods sin Ivren mod de daarlige Udenlandsreiser var Holb. sig vel bevidst, at intet bedre end Reiser udvikler den, der har den rette aandelige Modtagelighed, hvorfor de burde, ikke afskaffes, men „indskrænkes og efter Examen visse udkaarne Personer alene tillades“⁴⁾. Det var hans ved egne Reiser udvidede Syn, der havde gjort ham til Reformator⁵⁾, og han sandede, hvad alt Montaigne og Descartes (de Methodo) af egen Erfaring lærte, at man maa reise for at befri sig fra de fra Barndommen tilvante Anskuelser og faa Øie for alt det Tvivlsomme og det, der leder Menneskene til at dømme feil, med andre Ord, for Ideernes Relativitet. Værdien af dette Dannelsesmiddel anerkjender han factisk ved at lade sine Læsere gjøre en Reise, men ved en kyndig Førers Haand, netop i N. Kl., det af hans Værker, hvor han fremfor

¹⁾ Sml. af Trykkefrihedsskr. 1771, Bd. 14. ²⁾ D. 202—15. ³⁾ S. 283.

⁴⁾ Ep. 334. ⁵⁾ S. 256.

alt arbejder paa at bane almeneuropæiske Culturstrømninger Vei til vort afsides og dengang i mange Henseender stagnerende Land, som han vist tænker paa, naar han taler om Qvamiterne ¹⁾, der, omgivne af civiliserede Folk, havde holdt sig upaavirkede af dem, ligesom „visse europæiske Nationer, der ikke bekymre sig om, hvad der er udenfor dem, men bestandig holde deres Eget for det Bedste, have intet Samkvem med andre og blive derfor bestandig i samme Søle“, en Dadel, der for Resten i vore Dage snarere rammer store Nationer end smaa.

Holbergs Tanian er en Beboer af Underverdenen og kan altsaa ikke stille noget enkelt bestemt fremmed, nationalt eller religiøst Grundsyn mod det europæiske; men i den Henseende have vi jo ogsaa i Forbillederne lige fra Espion turc set, at f. Ex. den orientalske Character er temmelig tilfældig og uudført, og at Kritiken af europæiske Forhold gjerne enten er et naivt Naturmenneskes eller udgaar fra et rent abstract Fornuftstandpunkt, saaledes Tanians, der i denne Henseende gjerne kunde være en Potuaner. Derimod omfatter Holbergs Satire her ganske anderledes hele Europa, end de fleste Forgængeres, der væsentlig beskæftige sig med det egne Fædreland, især Frankrig. Holb. protesterer rigtignok selv mod den Opfattelse af N. Kl. ²⁾, at han deri (af Knarvurnhed) skulde have belet de fleste europæiske Skikke og Vedtægter; han gjør snarere det modsatte Synspunkt gjældende: Forsvar for fremmede Sædvaner mod vore nationale Fordomme, der finde dem latterlige ³⁾, og i Hovedparten af Bogen er ganske vist Satiren over danske Ensidigheder overveiende. Men andet Steds erklærer han dog, at Satiren sigter paa „det hele menneskelige Kjøen i Almindelighed“ ⁴⁾, og den almeneuropæiske Character træder oftere frem ⁵⁾, navnlig i Tanians Reise, hvilken det vil falde svært at

¹⁾ D. 199. ²⁾ Ep. 401. ³⁾ S. 179. N. M. P. v. S. IV 511. ⁴⁾ Levn. v. Lev. 176. ⁵⁾ S. 251 ff.

opfatte, som om det kun er ved deres Fremmedartethed, at de europæiske Skikke forekomme en Beboer af Underverdenen forkerte, altsaa med samme Ret eller Uret, som Underverdenens synes N. Klim bagvendte. Holb. ser dem ganske sikkert her for en stor Del som urimelige i og for sig, og i mange Henseender er Tanians Reise kun en Recapitulation i noget anden Skikkelse af, hvad der i samme Aand er sagt i Resten af Værket, som den derfor ofte gjentager, ligesom den i sin løse Form af og til gjentager sig selv (saaledes om Bibelens Læsning og den religiøse Selvtænkning¹⁾, om Rang- og Titelsygen²⁾, om Kvindernes Stilling i Europa³⁾). Den kaster i det Hele imellem hverandre Stort og Smaat, Religion, Politik, Videnskab og selskabelige Forhold, omtrent som det virkelig kunde tænkes at findes i en Reisendes Notitsbog, i Begyndelsen med et hurtig opgivet Forsøg paa geographisk Ordning, men uden Momenter til en egentlig Reisebeskrivelse, som Holb. jo ogsaa har givet andet Steds. Men paa træffende og vittige Bemærkninger i det Enkelte er dette Parti endnu langt rigere end Resten af N. Kl., deriblandt mange som staa rent løsrevne og isolerede, f. Ex. om Englændernes betydningsløse Spørgen til Befindende, om de dengang begyndende Journaler⁴⁾ o. s. v.

Blandt Tanians Aphorismer gjenkjendes en stor Del som udførligere behandlede i Holbergs øvrige Værker⁵⁾, da der her er Leilighed til en flygtig Bemærkning om næsten alt, hvad der ligger ham paa Hjerte. Det Hovedthema, som Satiren her efter hans egen Opgivelse skal have til fælles med den i hele N. Kl., antydes allerede i Første Skjemedigt:

G. undres over de Chinesers Skik og Sæder
 Og glæder sig, at han en Europæer hedder,

¹⁾ D. 205. 207. 210, cfr. Levn. v. Lev. 129 og S. 189. ²⁾ D. 205. 206. 209. 215 cfr. S. 208. ³⁾ D. 208. 209. 210 cfr. S. 235. ⁴⁾ D. 208. 214. ⁵⁾ Werl. hos D. 279.

At naar han hilser, han ei peger paa sin Barm,
Dog selv om Vinteren med Hat gaar under Arm¹⁾).

Endnu mere specielt mindes vi dog om T'anian ved Demokrits Latter over Verdens Forkertheder i Første Skjemtedigt, hvor han mener, at

. . . . hvis af Maanen en faldt ned
Midt i Europa, i en stor, poleret Sted²⁾,

saa vilde han snarere antage Dyrene for fornuftige Skabninger end Menneskene³⁾, naar han saa disses Daarskaber, hvoraf nævnes Tobaksrøgning, Kort- og Keglespil, Exercits, Skaaltaler, Moderne:

En Skjepper Hvedemel paa Hovedet at strø,
En anden derimod af Nød og Hunger dø⁴⁾.

Af Reminiscenser i det Enkelte nævner Werl. en Del⁵⁾; over Nytaarsvisiterne klager endnu Snedorf⁶⁾. Om Hentydningerne til Moder og Luxus er tidligere talt⁷⁾, ligeledes om den religiøse Satire, især mod Katholicismen⁸⁾: Askese, Processioner, latinsk Gudstjeneste, Klosterliv, Helgendyrkelsen, Hostien og Paven, som skaber Guder:

Man gjorde Guder før af Smaasten, Planke, Fjæl,
Nu mere kunstig man dem gjør af Hvedemel⁹⁾,

men ogsaa mod Intolerancen, den mechaniske Andagt, Kirkesmusiken¹⁰⁾. Bemærkningen om Communionen som en Pagt med Gud, der blot indgaas for at brydes igjen, vender ofte næsten ordlydende tilbage¹¹⁾. Udfaldene mod Lærdommen, Poesien og Akademierne ere ogsaa andet Steds behandlede¹²⁾;

¹⁾ D. 205, cfr. S. 247 og Ep. 401. ²⁾ Mor. T. 444. ³⁾ cfr. S. 84. ⁴⁾ D. 204 (Pudder). Mor. T. 78. Ep. 174. ⁵⁾ D. 272 ff. 280. ⁶⁾ Patr. Tilsk. 28 Dec. 1761, cfr. Ep. 490. ⁷⁾ S. 247. ⁸⁾ D. 204. 207. 209. 210, cfr. S. 189. 197. 289. Epigr. I 76, cfr. Menoza XXXVII. ⁹⁾ I Skjemted. cfr. D. 208. 210. S. 296. ¹⁰⁾ D. 205. 207. 214 cfr. S. 101. 104. 194. 197. 290. ¹¹⁾ D. 207. Ep. 38. Mor. T. 60. Epigr. I 102. Fab. 200. ¹²⁾ Werl. hos D. 280. S. 214. 303 ff. D. 207. 211 ff.

de Lærdes Bibliomani har Holb. et særligt Horn i Siden paa¹⁾, ligeledes paa de skarpsynede Metaphysikere, der ikke kunne se, hvad der ligger lige for deres Fødder²⁾. — Paa Grund af sin Nervøsitet og Søvnløshed fører Holb. en ivrig Krig mod Vægternes søvnforstyrrende Raab saa vel som mod Hunde og Klokkeringning³⁾. Holbergs Udtalelser om Carnevalet og Ceremonien paa Askeonsdag i de katholske Lande⁴⁾ stemmer næsten ordlydende med Esp. turc: „que tous les Français devenaient fous à certain jour de l'année (Mardi-gras) et qu'un peu de poudre appliquée sur le front les faisait rentrer dans leur sens“. Citatet findes i *Carpentaria* n 1724⁵⁾ p. 156; i selve Esp. turc har jeg ikke kunnet gjenfinde det, men efter Charpentiers nøie Kjendskab til Bogen, som han oftere citerer⁶⁾, er det vist correct. Mulig kunde man forklare den lidt utydelige og tvungne Form i det Foregaaende om de Sindssygdomme, der hæves ved beseglede Papirer eller Lyden af Klokker⁷⁾, deraf. at Holb. har villet lave et nordisk Pendant til den sydlandske Galskab. han fandt hos en Forgænger.

Mangfoldige Enkeltheder af Tanians Reise ere allerede behandlede i anden Forbindelse. Smith⁸⁾ omtaler den kun meget kort og i almindelige Træk; Werlauff⁹⁾ derimod giver værdifulde Oplysninger og viser bl. a., hvorledes Holbergs carikerede Fremstilling her som i *Martinia*¹⁰⁾ maa udfyldes fra hans andre Skrifter, ikke blot fra Epistler og Epigrammer (til hvilke sidste *Elberling*¹¹⁾ har samlet en Del Henvisninger), men ogsaa for Tyskland, England og Holland fra hans Anhang til de europ. Rigers Hist. 1713, og navnlig fra hans Beskrivelse af sine Reiser i *Autobiographien*¹²⁾ og Betænkning over nogle europæiske Nationer (skreven 1743, altsaa efter N. Kl.)¹³⁾,

1) D. 211. Ep. 240. Fab. 64. 2) D. 213, cfr. S. 146. 3) D. 209. N. M. P. IV 550. Epigr. II 4. Ep. 284. Maskeraden II 3. Fab. 27. Ep. 96. 120. 291. 4) D. 206. 5) S. s. 238. 6) Carp. p. 150, cfr. Esp. turc I 5. 7) Werl. hos D. 273 ff. 8) Holb. Levn. 285. 9) D. 271 ff. 10) S. 255. 11) *Iter Nic. Kl.* 217 ff. 12) Levn. v. Lev. 12 ff. 19 ff. 29 ff. 39 ff. 109 ff. 13) Levn. v. Lev. 226 ff.

hvor naturligvis meget af Stoffet til Tanians Reise er hentet eller gjenfindes i anden Form, især for Frankrigs Vedkommende¹⁾ Dette er til Dels allerede paavist ved Sammenligningen mellem den i øvrigt her kortfattede og temmelig tilfældige Characteristik af Nationerne med den tilsvarende i fremmede beslægtede Værker, især Euphormio²⁾, hvor ogsaa visse Hovedtræk og typiske Enkeltheder gjenkjendes. Desuden kan nævnes Bemærkningerne om Tyskernes³⁾ Sprog og bagvendte Ordstilling, deres Landes store Titler, men ringe Enhed og Magt, om Spanierne⁴⁾, der leve af Luften, og hos hvem Dovenskab er et Adelsmærke⁵⁾, om Hollændernes⁶⁾ Rigdom og Sparsomhed, deres Renlighed⁷⁾ med alt undtagen deres egen Person, deres Trækskøiter, Tobaksrøgen og liderlige Snak⁸⁾, deres amphibialske Liv i et Land, som de selv have skabt⁹⁾, deres indbildte Frihed¹⁰⁾ o. s. v. Om Polen (og Schweiz) s. Werlauff l. c., ogsaa omtales Englændernes¹¹⁾ Foranderlighed i Religionen, deres lige ivrige Apologeter og Fornægtere, deres Excentricitet, Kvindernes Stilling hos dem o. s. v.

Mærkelig nok udkom i Danmark aldeles samtidig med N. Kl. det eneste betydeligere Værk, der ved Siden af Holbergs hører til denné hos os saa lidt efterlignede Genre. Denne Bog, som jeg allerede helt igjennem i Enkelthederne har paralleliseret med N. Kl., men som det her turde være Stedet til at gjøre nogle almindelige Bemærkninger om, er Biskop og Prokansler Erik Pontoppidans Menoza, en asiatisk Prins, der drog Verden omkring og søgte Christne, særdeles i Indien, Spanien, Italien, Frankrig, Holland, England, Tydskland og Danmark, men fandt lidet af det, han

¹⁾ cfr. S. 252. ²⁾ S. 292. ³⁾ D. 202. Lev. 248. ⁴⁾ D. 210. Lev. 141. 223. 252. ⁵⁾ Epigr. III 40. IV 163. Menoza X. ⁶⁾ Lev. 242. Men. XXXIV. ⁷⁾ D. 209. Lev. 111. 245. Epigr. IV 9. 162. Men. XXXIII. ⁸⁾ D. 209. Lev. 113. Men. XXXIII. ⁹⁾ Lev. 241. 245. Epigr. II 159. ¹⁰⁾ S. 293. 294. ¹¹⁾ D. 208. Lev. 233. Men. XXVI. XXIX., s. S. 234. 393.

søgte, Kbh. 1742—43 (her er benyttet Birkedals Udg. 1860). — Sammenligningen mellem Holb. og hans 14 Aar yngre Samtidige Pontoppidan (1698—1764) er interessant ogsaa ved den ikke ringe Lighed i deres ydre Livsskjæbne: begge vare tidlig forældreløse og overladte til sig selv, Huslærere i Norge, reiste udenlands (P. kun til Holland og England) og fik derved mere end almindelig Kjendskab til og Blik for fremmede Forhold¹⁾, ligesom senere begge lagde deres Interesse for dansk Sprog, Historie, Literatur og Oekonomi for Dagen ved Skrifter²⁾, rigtignok af høist forskjellig Character og Værd. Ved at sammenholde Holbergs Autobiographi med Pontoppidans³⁾ (der i øvrigt ikke nævner sin berømte Samtidige), faar man imidlertid ikke mindre Øie for det svælgende Dyb, der i aandelig Henseende var befæstet og ved senere Livsstilling mere og mere blev udvidet mellem H. og den strenge Theolog og moderate Pietist P. Ganske overensstemmende hermed er Forholdet mellem Menoza og N. Kl.: de høre til samme Gruppe af Reiseromaner og ere til Dels prægede af samme Tidsaand, ligesom ogsaa Menoza ved sin store Udbredelse i tysk, fransk og hollandsk Oversættelse afgiver et nyt Vidnesbyrd om Populariteten af den Art Didaktik; men de ere vidt forskjellige i Anlæg og Grundsyn. Menoza er en religiøs Roman, kun leilighedsvis satirisk, og gaar ud paa at vise Christendommens samtidige Stilling i de europæiske Hovedlande, samt polemisere mod Jøder, Mahomedanere og alle ikke lutherske Confessioner, og det i en ganske anderledes skrap orthodox Stil end Holbergs Episuler af tilsvarende Indhold. Paa den anden Side er den stærkt præget af Pietismen, som er Holb. saa meget imod; dog forsværer Pontoppidan den ikke heller, hvor den udarter i Separatisme og Sectvæsen, og han indrømmer Hykleriet under Christian VI⁴⁾.

¹⁾ S. 187. ²⁾ S. 243 ff. ³⁾ udg. v. Hofman (Bang), Odense 1874.

⁴⁾ Men. XLVII. S. 198.

Efter Formen slutter Menoza sig endnu nærmere end selv Tanians Reise til Espion turc og Montesquieu. Det er en Asiatters Reise gennem Europa, skildret i en i øvrigt slet holdt Brevform, og ved Siden af den mere intelligente Menoza staar hans Tjener Ninaruk, hvis enfoldige Christendom tjener som kritisk Brille til stærkere Fremhævelse af Europæernes Vantro og Laster. Af og til forekomme Typer paa Hyklere o. s. v., som kunde minde om La Bruyère, Montesquieu, Molière og Holb. Ved Siden af de religiøse Tilstande drager Pontoppidan hele den europæiske Civilisation ind under sin Kritik, udførligere, jo længer han kommer mod Nord og særlig i Danmark, hvor der forekomme mange for Tidshistorien interessante Anekdoter, Meddelelser og Reflexioner, især om økonomiske Forhold¹⁾. Det er, som Birkedal siger i sin Fortale, „et Arbeide, hvor han saa at sige nedlægger Udbyttet af alle de Betragtninger paa Kirkens, Statens og i det Hele paa Menneskesamfundets Omraåde, han har faaet Blik for,“ i Reisebeskrivelsens Form, som giver fuld Ytringsfrihed. Som man ser, kunde denne almindelige Definition lige overføres paa N. Kl. — N. M. P.²⁾ undrer sig over, at en Theolog kunde falde paa at vælge Romanformen for den religiøse Tendens, men det er dog ikke saa ganske uden Exempel, sml. Joh. Val. Andreæ³⁾, Bunyans Pilgrims progress og et helt Af-snit hos Dunlop⁴⁾ „Spiritual Romance“. Pontoppidan selv udvikler sine Grunde til at iklæde det religiøse Indhold den opdigtede Reises Form, ganske som Holb. for at klæde Moralen deri⁵⁾: den skal give Folk Smag derfor og skaffe forøget Udbredelse, „naar man har Haab om at fornøje i det Samme, som man forbedrer“, thi ikke alle taale de „alvorlige Sandheder“ ublandede. Det er vel ikke alt lige vigtigt, men dog alt „i nogen Maade nyttigt“. Man ser det 18de Aarhun-

¹⁾ S. 246. ²⁾ v. S. IV 131. ³⁾ S. 48. ⁴⁾ Hist. of fiction, ch. IX. ⁵⁾ XIX Brev, cfr. S. 8.

dredes herskende Tanker afspeile sig i næsten ordret ens Udtalelser¹⁾ hos to saa forskjellige Individualiteter som Holb. og P., hvis Domme derfor ogsaa falde sammen i Meget, hvor de ere hele Tidens, men atter danne en interessant Modsætning, hvor det subjective Moment, den overveiende religiøse eller moralske Livsanskuelse, faar Lov at gjøre sig gjældende. — Det reisebeskrivende Element i Menoza er imidlertid tørt historisk-topographisk: Blik for Naturen mangler P. lige saa fuldstændig som Holb. og næsten hele Samtiden; først efter at han i Norge havde begyndt at sysle med Naturvidenskaben, kommer det frem hos ham²⁾. Romanrammen i det Hele er meget tynd og phantasiløs i Menoza; at europæiske Forhold ses med asiatiske Øine er der neppe Spor af; Synspunktet er stadig den orthodoxe Christendoms, ligesom hos Holb. og Forgængerne den ideale Morals, og „det ene Fornødne“ kvæler, som N. M. P. bemærker, alt, hvad der nuomstunder kunde give Bogen Værd, al Aand, Skjemt og Lune. Ved Siden af den Slags Didaktik staar N. Kl. uendelig høit trods alle sine Mangler. P. er en for sin Tid dannet Mand, human trods sit strengt orthodoxe Standpunkt, ingenlunde intolerant undtagen mod Katholiker og Atheister, som „den forløbne Jøde“ Spinoza³⁾, men pietistisk fjendtlig mod alle Forlystelser, Dans, Skuespil, endog Tidsskrifter, Kaffehuse, hvilke Holb. derimod tager i Forsvar mod Tidsaanden⁴⁾, og hele Livets Lysside, samt yderlig tør og poesiløs.

Af hans Bemærkninger og Domme i det Enkelte ere en stor Del allerede anførte paa forskjellige Steder til Sammenligning med Holb. Han taler meget fornuftig om Astronomiens store Fremskridt⁵⁾ og Copernicus's System, som ikke strider mod Bibelen, der jo ikke vil belære os om slige Ting,

¹⁾ s. S. 221. ²⁾ s. Dbg. fra en Reise i Norge 1749, i Levn. v. Hofman (Bang). ³⁾ Br. XXXIII, s. S. 200 ⁴⁾ Br. XV. XXVII. Ep. 87 m. Bruuns Note. ⁵⁾ Br. XXIV.

og som behandles opbyggelig. Maanen og Planeterne ere ikke blot skabte til Nytte for Jorden, men af samme Natur som den og beboelige (Maanen har Bjerger, Atmosfære og Vand), men om deres Beboeres Natur, Forhold til Syndefaldet o. dsl. er det ørkesløst at spørge¹⁾. — Mærkelig er ogsaa hans Sammenligning mellem Danmarks og Sverrigs Magt, og den Bestemthed, hvormed han for snart 150 Aar siden udtaler den skandinaviske Tanke²⁾: „om alle tre nordiske Rigers Magt blev styret ved eet Raad, da gjorde den alle Misunderes Anslag til intet.“ Ogsaa har han Blik for Danskheden i Slesvig³⁾, hvor han saa længe havde opholdt sig.

Hvor nær Menoza end staar N. Kl. i Tid, Emner og Form, kan der dog ikke være Tale om Efterligning; de to Værkers og Forfatteres Aand er altfor modsat til at paavirke hinanden. Holb. er den frisindede Oplysnings Talsmand, P., om end ikke upaavirket af Oplysningen, Pietismens; de synes at have været personlige Uvenner⁴⁾, og hvor fjendtlig P. paa Kirkens Vegne optraadte mod N. Kl., da den fremkom, hvorledes han endnu senere fandt sig foranlediget til at advare mod den og Holbergs øvrige Skrifter, fortæller Werlauff⁵⁾. Snarere maatte det forundre, at han slet ikke, eller i alt Fald kun eet Sted⁶⁾, og det i et oekonomisk Spørgsmaal, har benyttet den nærliggende Anledning til directe Polemik; men da Menoza udkom kun et Aar efter N. Kl. og sandsynligvis samtidig har været under Arbeide, er det let forklarligt, at intet nærmere indbyrdes Forhold kan finde Sted.

¹⁾ S. 57. ²⁾ Br. LII. ³⁾ Br. XLVII. ⁴⁾ Daae i Norsk hist. Tidsskr. II 293. ⁵⁾ D. 261. 264. ⁶⁾ s. S. 186.

III. Plagiater og Efterligninger.

Holberg har ikke dannet Skole i vor Literatur, ikke engang stærkt paavirket samtidige Forfattere¹⁾. Egentlige Efterligninger af N. Kl., som f. Ex. af Swift o. a., kunne da heller ikke paavises; men at et saa udbredt og opsigtvækkende Skrift dog maa have efterladt Spor af sin Indflydelse, er en Selvfølge. Holb. selv synes at have sat N. Kl. høit blandt sine Skrifter og kommer oftere tilbage dertil²⁾, ligesom Swift til Gulliver, ikke blot i Epp. og Mor. T., men han laaner Motiver derfra til sine svagere Alderdomsværker, f. Ex. Republiken og Philosophus udi egen Indbildning, endog hele Stoffet til Sganarels Reise³⁾. — I den senere Literatur nævner Werlauff⁴⁾ en Del temmelig ubetydelige Piecer, som ligeledes have taget Motivet fra N. Kl., og paa hvilke jeg skal gaa lidt udførligere ind.

1) Aplot hos og Aletheia, 1749, er en yderlig slet skreven, moralsk Allegori paa Oprigtigheds og Sandheds Skjæbne i Verden, indklædt i fladt pedantisk Romanform og ledsaget af endnu værre Noter. Det er rent tilfældigt, at Scenen er henlagt til Martinia og Qvama, da Indholdet end ikke er sat i den løseste Forbindelse med N. Kl.

¹⁾ N. M. P. v. S. IV 325. V 3 ff. ²⁾ N. M. P. v. S. IV 510 ff. ³⁾ Werl. hos D. 293. S. 25. 147. 148. ⁴⁾ D. 331 ff.

3) Tanker efter N. Klims Maade eller en opmærksom reiseende Amerikaners Efterretning til en Borger i Maanen om et vist Land og Folk, 1767, kjender Werl.¹⁾ kun af Anmeldelsen i Kbhvnske lærde Efterr. 1769, der med Rette erklærer det Hele for temmelig tamt og forslidt. Selve Piecen findes kun i Sorø Akademis holbergske Samling, hvorfra jeg ved Hr. Overlærer Bangs Velvillie har havt den saa vel som flere af de følgende til Laans. Werl. nævner²⁾ N. K. Bredal som Forfatter, men Piecen erklærer sig selv for tagen af et fransk Ugeblad, kun med ændret Titel efter Overensstemmelsen med N. Kl., hvoraf den altsaa ikke kan være nogen egentlig Efterligning. Worm³⁾ angiver da ogsaa M. Hallager som den, der har oversat den efter et fransk Ugeskrift, som jeg har fundet paa kgl. Bibl., en Art Spectator, Amusements périodiques (begyndt 1761, paa Titelbladet dog baade 1761 og 1765) à Copenhague et à Genève chez Cl. Philibert, dediceret til den russiske Gesandt, Baron Korff. Der synes kun at være udkommet 25 No., de sidste udaterede. Den anonyme Forfatter eller Udgiver erklærer sig i Indledningen for Kosmopolit, men refererer ofte til Frankrig. Hallager har uddraget sin Piece af No. 16, Juni 1761, ordret med Undtagelse af Slutningslinierne, der angive det omhandlede Lands (Europas) Beliggenhed mellem $35\frac{1}{2}$ — 71° Brede og 9 — 70° Længde. — Den „reiseende Amerikaner“ er en uhildet fremmed Iagttager ligesom de tyrkiske og chinesiske Spioner⁴⁾, men forekommer ligesom „Borgeren i Maanen“ egentlig kun i Oversættelsens Titel, thi Indholdet er ganske almindelig, moralsk kosmopolitisk Satire uden Localfarve eller Romanramme. „Landet og Folket“, der berettes om, er Europa, og Europæerne skildres som Vilde, skjøndt de holde sig selv for de allerpolerteste Folk. De bekjende sig til en Kjærlighedens og Broderskabets Religion, men bekrige, myrde og bagtale

¹⁾ D. 331. ²⁾ eft. Nyerup og Kraft. ³⁾ Lex. ov. lærde Mænd. ⁴⁾ cfr. Patr. Tilsk. 1762. S. 305.

dog hverandre, forføre Kvinder under Skin af at hylde dem, og omgaas med indbyrdes Mistro og Kulde. Alt er tilfals, Ægteskabet er en Handel, Mødrene forsømme at amme deres Børn¹⁾, og ødelægge Fostret ved at snøre sig; Kvinderne male deres Ansigter, gjennembore Ørene som andre Vilde Næsen²⁾, og bruge Fiskebensskjørt, Pudder og falske Haar. Spilleraseriet skildres som en overtroisk Ceremoni; Tiden forstaa Europæerne at maale, men ikke at bruge. Eiendommen er ulige fordelt, og de Rige ville heller underholde Heste og Hunde end deres fattige Brødre, medens Straffenes Strenghed driver Tyven til Mord, og Henrettelser ere et yndet Skuespil, De foragte hverandre blot paa Grund af Farven (Negere), bestræbe sig for at forøge Folkemængden ved kunstige Midler³⁾ i Stedet for ved Fred, Maadehold og Driftighed, og aflægge Prøver i Lærdom, men ikke i Dyd.

I Trykkefrihedsperioden under Struensee mylrede det pludselig frem med Flyveskrifter og Brochurer fulde af mere eller mindre umodne Reformforslag og Betragtninger over Administrationen, Rangsygen, Folkemangel, Dyrtid, Fabriker, Luxus og alle mulige oekonomiske Spørgsmaal, ofte i en plump satirisk Form, der nærmede sig Skandskriftet. Vi træffe da ganske naturlig ogsaa Reminiscenser fra og Allusioner til N. Klim, et af de første og berømteste Skrifter, der havde behandlet vore politiske og sociale Forhold satirisk. I Luxdorphs oftere citerede Samling af Trykkefrihedsskrifter paa det kgl. Bibl. findes i Bd. 15: 4) Samtale i Klims Rige, en Afhandling om oekonomiske Forhold, Trykkefrihed o. s. v., med smigrende Hentydning til Christian VII som ægte Oplysningskonge, men uden anden Forbindelse med N. Kl. end Titelen.

Det samme gjælder 5) Beretning om den bugede Ræv i Bd. 16, som maa være en Paskvil mod bestemte Personer og Tilstande i Datidens Administration, og som i For-

1) cfr. S. 232. 2) cfr. S. 258. 3) S. 249.

tegnelse over de Skrifter, Trykkefriheden har givet Anledning til, 1 Aarg. 197, betegnes som særdeles giftig.

Det Par Sider i 6) Forslag til et Par allegoriske Kobbere m. m., 1787, der referere sig til N. Klim, synes at skulle være et Slags radical Tidssatire (bl. a. i Anledning af Forbud mod Brændevinsbrænding); men det Hele, der er tænkt som Prøvehefte til et Ugeskrift, er rent meningsløst.

7) Ogsaa Zetlitz's Digt, Brev fra Abelin til N. Kl., har kun Berøring med vort Emne ved Titelen og handler ellers om alt andet, en Klokkers hæderlige Stilling, Kangesyge o. s. v.

8) N. Klims efterladte Papirer, 1798, er en lige saa slet skreven som raat radical Piece af det Slags, som skød op under Paavirkning af den franske Revolution og til Dels misbrugte den opdigtede Reises Form i yderlig gaende revolutionære Ideers Tjeneste, hvorved de trak deres Forbilleder fra den moralske Tendens's Sphære ned i Smudset, kun endnu plumpere og ubehændigere hos os end i Udlandet¹⁾. N. Klims Sønneson faar i Arv efter ham en Kuffert Papirer med Paaskrift: „Observationer paa min underjordiske Reise gjennem Najaderiget.“ Indbyggerne her ere blinde, og de faa Seende ere forhadte; „Nokkepærten“ og hans „Arlequins“ (Konge og Hoffolk) i Forbindelse med Adelen undertrykke og udsuge Landet; Bibelen er en taabelig og forbrydersk Bog; Alumen alene er noget værd, men forkuet og overlæst med Skatter og Byrder til Fordel for Dagdriverne, som løbe af med alle Embeder o. s. v. — Egentlig Efterligning af N. Kl. findes heller ikke her.

9) Den Liden underjordiske Urtebog, 1798, indeholder ogsaa bitter radical Oplysningssatire paa danske Forhold under den allegoriske Form af en Haandbog i underjordisk Botanik, hvor Planternes latinske og danske Navne afgive Udgangspunkter for de satiriske Allusioner. Den tænkes skreven af

¹⁾ cfr. S. 46.

N. Klims Søn, Niels II., der efter at have nedlagt Kronen i Underverdenen er kommen til Jorden gennem Hulen ved Bergen. Piecen alluderer hyppig til N. Kl. og er jo, om end paa helt anden Maade, ogsaa en Slags Planteallegori, men for Resten affectert skreven og temmelig værdiløs.

11) P. Klims overjordiske (ikke som hos Werlauff¹⁾ underjordiske) Reise, 1816, der standser ufuldendt i Aprils-numeret 1817 af Soldins Skilderi, er snarere en daarlig Pastiche efter de fremmede astronomiske Reiser end Efterligning af N. Kl. Helten besøger i en Montgolfiere²⁾ Mercur, hvis Indbyggere ere en Art Dværgaber. Han lærer Sproget, kommer til Hoffet, bereiser Poeternes høist forsømte Land, Pamphletisternes By o. s. v. Den minder af og til om Henry Wanton og d'Ablancourt³⁾.

Noget ganske Lignende, men mere paavirket af N. Kl., skjøndt ikke nævnt af Werlauff, er i Trykkefrihedsskrifter efter 17 Jan. (1772) Bd. 18: Den fra Maanen hjemkomne Politicus, Nr. 1—5 af et Ugeskrift (af den i Trykkefrihedsperioden mindre heldig bekendte Skribent J. C. Bie). Det er en Compilation af Maanereiserne, Ariost, Swift og Holb. og minder desuden, navnlig i Slutningen, stærkt om lignende svenske Piecer (Fonton Freemasson). Ogsaa her gaar Helten op med med et Luftskib, men hans Anker overskjæres, og han nødes til at styre til Maanen. Paa Veien føler han ingen Trang til Føde eller Søvn og anses fra Jorden for en Komet⁴⁾. Efter at have faaet sin Maskine ødelagt ved Landingen paa et Maanebjerg, modtages han gjæstmildt af Maaneboerne, kæmpemæssige, lodne Mennesker⁵⁾, der ere temmelig uciviliserede, anse det for Synd at spise Kjød, og anvende Mænd og Kvinder efter deres Dygtighed uden Hensyn til Kjønn⁶⁾. Han føres til Hoffet; Regeringsformen er moderat absolutistisk, Rettergangen upartisk, Religionen Theisme

¹⁾ D. 333. ²⁾ S. 113. ³⁾ cfr. S. 258. 261. 269. ⁴⁾ S. 58. D. 14. 16.

⁵⁾ S. 80. 83. Cyrano. ⁶⁾ D. 99.

med ren Moral; ingen Adel, men Ærestitler for fortjente Mænd¹⁾: „Agerdyrkningens Forbedrer“, „den bedste Skomager“. Fyrsten vil lige saa lidt her som i Potu²⁾ æres ved Knæfald som kun tilkommer Gud. Helten kan ligesom N. Kl. ikke gjøre sig gjældende under disse nye Forhold, hvor man ingen Pris sætter paa, at han er *baccalaureus philosophiæ laudabilis* og en Snes Gange har „disputeret ex cathedra“, endog „absque præsidio“. Han søger at gjøre sin Lykke ved Projecter og foreslaar Oprettelsen af en regulær Hær, hvis Nytte Fyrsten dog ikke kan forstaa³⁾. Han maa da vende sig til noget Nyttigere, construerer en Plov og tæmmer Oxer, som Indbyggerne ikke kjende, opfinder ogsaa Børe, Vogne o. s. v. Dette paaskjønnes, han udnævnes til Agerdyrkningsinspecteur, men er dog misfornøiet og længes tilbage til Jordens Forlystelser og Laster, hvorfor han rømmer bort med Maaneboernes Penge, efter først at have besøgt Ariosts Dal⁴⁾ og en Hule, hvoraf der fremgaar Luftninger og brølende Hvirvelvind, og som minder om N. Kl. Hule ved Bergen. Her indflettes en Del triviel, allegorisk moralsk Satire og uforstaaelige Tidsallusioner.

I samme Bind findes i Andres Tanker Nr. 5, et af de mange ephemere Tidsskrifter, denne Periode fremkaldte, en saa kaldet Fortsættelse af Gullivers Reiser, en ganske meningsløs Allegori i Form af et Skibbrud og Besøg hos et vidunderligt Indianerfolk.

Et af de bekendteste Laan fra N. Kl. i vor moderne Literatur turde være H. C. Andersens, der i Mer end Perler og Guld i Abekattenes og Sandhedens Land har benyttet Motiver fra Martinia og Tumbak⁵⁾.

Det er naturligvis især gennem Komedieme, at Holberg har sin store Betydning, ikke blot hos os, men ogsaa i Udlandet. Imidlertid udbredtes jo ogsaa N. Kl. hele Europa over, og en udtømmende Samling af især samtidige fremmede

¹⁾ D. 68—69. ²⁾ D. 43. ³⁾ S. 137. Swift. ⁴⁾ S. 51. ⁵⁾ D. 133.

Kritiker derover vilde have sin store Interesse, men det er overordentlig vanskeligt at finde dem. En Del ere dog tidligere givne¹⁾. Prutz²⁾ mener, at N. Klim ligesom P. Paars ingen synderlig Indflydelse har havt i Tyskland, men derimod taler dens Udbredelse i tidlige og talrige Oversættelser, og Werlauff³⁾ paa viser Spor af dens Indvirkning, som jeg ogsaa her lidt nærmere skal omtale.

Rabeners Todttenliste 1743⁴⁾ er tænkt som er Fortegnelse, N. Kl. i sin Klokkertid har ført over de Døde, med vedføjede Characteristiker, der gjøre det Hele til en Række Typer i La Bruyères Stil, men tillige til en Satire paa Tidens vidtløftige og smigrende Nekrologer over ganske dagligdags og ubetydelige, endog slette Personer. Da Holberg oftere har skrevet i samme Retning⁵⁾, synes denne Liste at være bleven ham tillagt endog af Samtidige⁶⁾. Der findes ogsaa enkelte ganske holbergske Typer: Lærde, Bibliomaner, Raadmanden Gustav Gripp, der ved Afstemninger lader sig vække af sin Nabo for altid at slutte sig til Borgmesteren. Ogsaa Allusioner til N. Kl. forekomme, skjøndt Emnet jo ligger temmelig fjernt. Som Satirikere have Rabener og Holb. meget til fælles; en Sammenligning findes i Nyeste Skilderi af Kb hvn., 1816 Nr. 60—61. — En lignende Satire af Rabener er Nachricht von Dr. Swifts letztem Willen og Schlüssel zu Swifts Codicille⁷⁾, og aabenbare Efterligninger af Dødelisten ere atter de af Werl.⁸⁾ under Nr. 2 og 10 som danske Skrifter paavirkede af N. Kl. nævnte Levninger af N. Klims efterladte Papirer⁹⁾, hvor der ogsaa hentydes til Rabeners Chronik des Dörfleins Querlequitsch¹⁰⁾, — og Klokkeregisteret i Clio, 1799, som ligeledes udgiver sig for en Levning af N. Klims Papirer. — Stykket af Schlegels Der Fremde (1745) er tidligere

¹⁾ S. 173 ff. ²⁾ L. Holb. 219. ³⁾ D. 333—34. ⁴⁾ Rabeners Sämmtl. Schr., Lpz. 1777, II 44 ff. ⁵⁾ S. 92. ⁶⁾ N. M. P. v. S. IV 519. Høiberg Holbergiana I, Fort. Bl. n. 2. ⁷⁾ Ed. cit. II 274 ff. 305 ff. ⁸⁾ D. 331. 333. ⁹⁾ i Patr. Tilsk. 1762., ¹⁰⁾ Ed. cit. I 220, ovs. i Trykkefrihedsskr. eft. 17 Jan. Bd. 18.

omtalt¹⁾), og Hagedorns Digt Mezendore²⁾), en Versification af Dyrefabelen i N. Kl.³⁾), lidt ændret og udvidet, er ogsaa optaget i Mylius's tyske Oversættelse af N. Klim, 1788, p. 351.

Denne Oversættelse, saa vel som et Par andre af de hos Werl. anførte⁴⁾), er selv nærmest at betragte som Bearbejdelse og Tillempning af N. Kl. efter tyske Forhold. Den vrimler af Indskud og uvedkommende tyske Allusioner i en meget fremskreden, vantro Oplysningsaand, ofte personlige og i skrigende Modsætning til Bogens øvrige Indhold og til den norske Localfarve i Begyndelsen og Slutningen. Mylius har, siger han selv i Fortalen, strøget nogle stokorthodoxe Steder og gjort nogle Tilsætninger i Holbergs frisindede Aand, mest efter tyske Bøger. Det er især Reisen paa Nazar, han har forkludret med fad kirkefjendtlig og ofte uanstændig Oplysningssnak (mod Pietismen, Exorcismen, den offentlige Gudsdyrkelse). Ved Vidunderlandene henviser han⁵⁾ til Swift og Münchhausen; efter Tilbagekomsten til Jorden lader han⁶⁾ N. Kl. møde „Conrector Ewersen“ (Mag. Edvard D. 10 ff.?) i Stedet for Abelin, som slet ikke nævnes; i Tanians Reise gjør han Tilføielser ved Tyskland og indskyder sin berygtede Characteristik af de Danske⁷⁾), ved hvilken han lader N. Kl. kaste Bogen: „In Dänemark lebt man beständig wie auf einem Schiffe, das eine Reise um die Welt macht. Gesalzenes Speck, Hülsenfrüchte und Brantewein sind die hauptsächlichen Nahrungsmittel der groben und trägen Einwohner, die auch bei ihren Nachbarn als tückisch und betrügerisch verschrien sind. Der unmäßige Gebrauch des Branteweins trägt ohne Zweifel mit zu ihrer Indolenz, ihrer Dummheit und Verwilderung bei. Sie sind noch wenigstens um ein Jahrhundert . . .“⁸⁾). Allerede et saadant Indskud i en Bog af vor store og patriotiske Holberg betegner tilstrækkelig den tysk-

1) S. 233. 2) Poet. Werke, Hamb. 1800. 3) D. 178. 4) D. 303.

5) p. 330. 6) p. 505. 7) Werl. hos D. 303. 8) p. 434.

gale Bearbejder, som desuden overalt røber sig, bl. a. ved sin umaadelige Begeistring for „unsern grossen Friedrich“ (II), Oplysningens Repræsentant i Tyskland, over hvis Død han til sidst lader N. Kl. (hvis Levetid derfor henlægges til Slutningen af det 18de Aarhundrede, 100 Aar senere end hos Holb.), sørge sig ihjel! Vistnok roser Holb. oftere Frederik II.¹⁾ og billiger navnlig hans Forordning om Trosfrihed, men det berettiger ikke til i en af Holbergs Bøger at lade ham spille en Rolle, som om han paa N. Kl. Tid havde været Norges Konge. — Mærkelig nok udtaler Werl.²⁾ sig nærmest rosende om dette Makværk, som dog dadles selv af den tyske Anmelder i *Allg. deutsche Bibliothek*.

Ikke stort bedre er en anden Omarbejdelse: *Des weltberühmten Niclas Klim höchst merkwürdige Reisen und Abenteuer in einer ganz neuen Welt, zur Unterhaltung der Jugend neu bearbeitet*, Nürnberg. 1824, med yderst slette, illumerede Kobbere. N. Kl., som i Fortalen erklæres for en ringere Efterligning af Gulliver, er her til en Forandring bearbejdet for Drengene fra 9—14 Aar, det Eneste den efter Bearbejderens Opfattelse nu til Dags egner sig til, og derfor er alt udeladt, som ikke passer for denne Alder, ikke blot slibrige Steder, Kjærlighedseventyr og alle de indskudte Vers, men ogsaa store Stykker af, hvad der især giver Bogen sit Værd, de politiske og sociale Reflexioner. Saaledes er største Delen af Beskrivelsen af Potuanernes Religion, Character og Sæder forbigaaet som „uinteressant“, ligeledes hele Tanians Reise og den apologetiske Fortale m. m.; Disputatserne i Keba og Martinia erstattes ved Beskrivelser af en Henrettelse, et Gjæstebud og en Skole, med passende Moral for Børn paa 9 Aar. Desuden ere Holbergs Ord overalt paa den trivielleste Maade omskrevet, N. Kl. Tidligere Historie og Kampene i Qvama udførligere fortalte o. s. v. — Dette

¹⁾ Ep. 450. 508. 533. ²⁾ D. 302.

interessante Arbeide har jeg havt til Laans fra Sorø Akademi, da det ikke findes paa Hovedstadens Bibliotheker, lige saa lidt som den anden hos Werl.¹⁾ nævnte Bearbejdelse. Nic. Klims unterirdische Reise i Pantheon 1828, der i Følge Anmeldelsen i Kbhvnsposten 1828 Nr. 103 ligeledes skal være en Tildannelse efter moderne tydsk Tidsaad. (Den anden her af Werl. citerede Kritik, i Kbhvnsp. 1829 Nr. 11, angaar ikke denne Oversættelse, men Skriftet Die Unterwelt²⁾).

En lille tysk Piece, hvori forekomme talende Træer, Apologie der Baume, der patriotischen Gesellschaft zugeeignet von einer alten, abgängigen Ulme, Kiel 1792 (af J. Mummsen), er uden Forbindelse med N. Kl. og blot en Indklædning for oekonomiske Betragtninger om Træernes Udryddelse i Hamburgs Omegn, Nyttens af Skovcultur o. s. v.

Et egentligt Plagiat af N. Kl. er derimod mærkelig nok fremkommet kun 4 Aar efter, at Bogen selv saa Lyset, og det i Kjøbenhavn, om end maaske nærmest bestemt for et tysk Publicum. Paa Universitetsbibliotheket findes Reise eines Europäers in den Mond nebst einer Reisebeschreibung eines Monden-Bürgers von seiner Reise auf unserer Erd-Kugel, worinne besonders die Sitten, Gebräuche und Gewohnheiten derer Inwohner des Mondes und derer Europäischen Völcker nachdencklich beschrieben werden. — Fingendo scribere verum quis prohibet? Coppenhagen 1745. — I Fortalen, dateret „ex Musæo 6 Oct. 1744,“ findes den sædvanlige Betragtning, at, da moralske Skrifter ei kunne bøde paa Menneskenes utallige Daarligheder, have forstandige Mænd søgt et virksommere Middel i de satiriske; men Forfatteren her foretrækker at skrive „fingendo“ for „ridendo“, da han ikke vil spøge med et saa alvorligt Emne.

For Maanens Beboelighed citeres først Huyghens, Kin-

¹⁾ D. 303. ²⁾ s. S. 166.

dermann¹⁾ og Swifts Reise nach Cacklogallinien²⁾, hvorefter Maaneboerne ere fuldkomnere end vi, Skygger eller Aander. Paa Maanenskindres en utopisk Stat, dels i Oplysningstidens, dels i Christian VI.s Pietismes Aand, men i en Compilation uden Spor af original Phantasi eller romanagtig Indklædning. Ingen Soldater eller Krig, Tarvelighed overalt, fra Hoffet ned ad, ensformig Dragt uden Moder; opbyggelige i Stedet for forargelige Kunstværker; Speilene indfattes endog i Rammer af Dødningshoveder for at modarbejde Forfængelighed. Mellem Borgerne findes ingen Laster eller Udsvævelser, og de naa ved et sundt Liv en høi Alder; der vises stor Omhu for de Fatige, og i Stedet for haarde Straffe anvendes Forbryderne til offentligt Arbejde. Love og Rettergang ere simple og Dommerne ubestikkelige.

Uden Overgang følge derefter Überbliebene Stücke von der Reisebeschreibung des Lunamondi über die Erde, et Brudstykke uden Efterretning om, hvorledes Forfatteren kommer ned til Jorden, ganske som Tanians Reise hvoraf det kun er et noget udvidet og omskrevet Plagiat med særligt Henblik paa Tyskland, men med Udeladelse af England, Nederlandene, Stykkerne om Kaffe, Rangsyge o. s. v. Holbergs aphoristiske Bemærkninger ere lidt mere sammenarbejdede, saaledes Kritiken over Katholikernes Forbud mod Bibelen, Hostiens Ombæring, Klostre, Videnskabernes Tilstand o. s. v. Vidtløftig Polemik mod Parykker, mod de langtrukne Processer, Formalismen og Romerrettens Fremhersken i Tyskland. Ofte er dog Holberg ordret plagieret, især de gode Indfald. — Forfatteren kan jeg ikke finde. Sproget, Tiden og den ubehændige, aandløse Fremstilling kunde tyde hen paa den oven nævnte Fleischer³⁾, som foruden Robinsonader har skrevet „flere andre Ubetydeligheder“⁴⁾, men den fuldstændige Mangel

¹⁾ s. S. 112. ²⁾ s. S. 153. ³⁾ S. 275. ⁴⁾ Nyerup og Kraft Literaturlex.

paa Romanramme, den mere pietistiske Aand og Spor af noget større Kundskab og Dannelselse tale atter derimod.

I Frankrig, hvor dog Holbergs Navn var bekjendt, og man tilegnede sig hans Komedier¹⁾, vakte Niels Klim ikke stor Opmærksomhed, skjøndt den blev oversat der før i Danmark²⁾. Wandal³⁾ tror, at „Rousseau selv kort før sin Død“ oversatte N. Kl., en komisk Misforstaaelse af den hos Werl. omtalte, paatænkte Oversættelse af en P. Rousseau⁴⁾.

Et ret mærkeligt fransk Plagiat af N. Kl. har jeg fundet paa det kgl. Bibliothek i en Piece, Zamar, député à la lune par Amilec, grand-maitre de la manufacture des graines d'homme, 3me éd. augmentée de la relation du voyage d'un Sublunaire, 12mo, hos Hugène, Luneville, à l'enseigne de Fontenelle, uden Forfatter og Trykkeaar. I samme Bind følger umiddelbart Amilec ou la graine d'homme qui sert à peupler les planètes, par L'a. d. P***, 3me ed., augmentée tres considérablement. Barbier (Dictionn. des anonymes), Quérard (la France litt.) og Michaud (Biographie univ.) anføre som Forfatter til denne Bog, hvis første Udgave er af 1754, Tiphaine de la Roche 1729—74, Læge og Forfatter til flere oekonomiske og satirisk filosofiske Skrifter, Visioner o. s. v., deriblandt den satirisk kritiske Roman Gi-phantie 1760⁵⁾. I Amilec benyttes Fictionen om Menneskenes Opstaaen af forskjellige Slags Frø til en meget løs og ubehændig Satire over de forskjellige Stænder, Characterer o. s. v. Den slutter med Ankomsten af et Brev fra Maanen og Henviisning til „Amilec part. II.“ 3: vistnok den oven nævnte Zamar, som netop har Form af et saadant Brev til Amilec, og altsaa med en vis Sandsynlighed kan antages at have samme Forfatter, skjøndt den intet Steds findes særlig

1) Levn. v. Lev. 133. 2) Werl. hos D. 304, cfr. S. 174. 3) De paa Jægerspris ved Mindesmærker hædrede fortjente Mænds Levnetsbeskr. II 159. 4) D. 305. 5) cfr. S. 114. 285.

nævnt blandt Tiphaines Skrifter. Det samme tør da formodes om den tredie Del af Bogen, den hvori N. Kl. plagieres, La Suite de Zamar, der umiddelbart fortsætter Fortællingen i Zamar, skjøndt Amilec, maaske ved Bogbinderens Skjødesløshed, er skudt ind imellem dem i Stedet for at staa først. Suite de Zamar har desuden et andet Titelblad, lydende paa Amilec ou la graine d'hommes etc. 3me partie, hvilket bestyrker Formodningén om, at Zamar er den manglende 2den Del af Amilec, skjøndt den ikke har dobbelt Titelblad. I Quérards Supercheries litt. I 197, anføres da ogsaa udtrykkelig, at Amilec er i tre Dele, og Voy. d'un Sublunaire nævnes, men Plagiatet af Holb. veed han intet om. Derimod siger han, at Bogen udkom i Paris, og at Trykkestedet Luneville, hos Hugène o. s. v. kun er Allusion til La lune, Huyghens og Fontenelle.

Zamar beretter i sit Brev, hvorledes han, der var sendt op for at befolke Maanen med Menneskefrø, allerede har fundet den befolkede, nemlig med det lette Frø af de Letsindige, som hæver sig op i Luften, støder paa Maanen og udklækkes der. Derfor er Letsind og Tankeløshed der oppe den første Lov og den høieste Visdom¹⁾; Menneskefrøet kan vel frembringe Kvinder og Digtere, men ingen Philosopher. Derefter giver han en satirisk Oversigt over Videnskabeligheden paa Maanen: Physikere *en gros*, som give Systemer, og *en détail*, som med stor Flid, men uden Sammenhæng undersøge i det Enkelte. Endvidere findes der Museer af „Livsaander“, „Monader“, „tænkende Stof“, Elementaraander, de Visers Sten og lignende filosofiske Curiositeter. — Saa følger le Voyage d'un Sublunaire: en Jordboer har en Søn paa Maanen, der efter at være opdragen i „la religion des honnêtes gens“ (Vantroen), med Foragt for Jeannots (Calvinister), Martiniens (Lutheranere) og „la religion universelle“ (Katholicismen; aabenbare

¹⁾ S. 114.

Reminiscenser fra Swifts Tale a tub), nu er gaaet over til den sidste og bleven devot. Paa en Maanereise for at besøge denne Søn lægger le Sublunaire Veien over Venus, hvor der udkastes en meget løs, men moderat Plan til en Utopi i det 18de Aarhundredes Oplysnings almindelige Stil: den „dydige Borgers“ Opdragelse begynder lige fra Fødselen med sund Diæt, og Mødrene amme selv¹⁾. Man virker mere ved at indgive gode Principer end ved Lovene, som ere faa og simple, og de sletteste Borgere udføres i Colonier for at undgaa Overbefolkning. Eiendomsfælleskab kan ikke indføres, men man kan moderere Formueulighederne. Det patriarchalske Ærbødighedsforhold overføres fra Familien paa Staten, og Traditionen bevares; voldsomme Omvæltninger ere altid værre end en Fyrstes Overgreb²⁾. Fyrsten bør kunne taale at høre sine Feil³⁾ og ikke vælge Smigrere til sine Venner; Embedsmændene tages blandt de bedste Borgere, og Følket har Indflydelse paa deres Valg. Kun Fortjenstadel anerkjendes; Handel, Industri og Agerdyrkning hædres; Fyrsten pløier af og til selv en Fure (som Keiseren af China; Joseph II's Exempel kan her neppe være tænkt paa, da han først fødtes 1741). Beskyttelsessystemet flourer med faste Kornpriser, Luxuslove, men ingen Skat paa Nødvendighedsartikler. Dødsstraf findes kun for Kvinder, der ikke kunne bruges til offentligt Arbeide⁴⁾, en eiendommelig Modification af Humanitetsgrundsætningerne. Rettergangen er simpel; de franske Advocaters Misbrug af den indviklede Lovgivning fremstilles udførlig og gaar umiddelbart over i la Suite de Zamar. Her fortæller dernæst Jordboeren efter sin Ankomst til Maanen sin Søn om europæiske Forhold, og fra nu af have vi næsten helt igjennem et Plagiat af Mauvillons franske Oversættelse af N. Kl., Copenh. 1744, senere udkommen 1753, 1766, samt i Garniers Voyag. imag. 1788⁵⁾. — Af den Dristighed og Aaben-

¹⁾ S. 233. ²⁾ cfr. S. 185. ³⁾ cfr. S. 212. ⁴⁾ S. 216. ⁵⁾ Werl. hos D. 304.

hed, hvormed dette literære Tyveri er foretaget, tør man slutte, at den franske N. Kl. kun har været lidet læst og udbredt i Frankrig, enten nu Plagiatet er sket midt i det 18de Aarhundrede (Amilec udkom 1754, men om Fortsættelserne findes ingen Oplysning), eller noget senere. Det begynder med Tannians Reise i Frankrig¹⁾ (Tyskland er forbigaaet) og følger ordret Mauvillon paa et Par Omsætninger og indbildte Forbedringer nær, dog med Udeladelse af alt, hvad der henviser til noget Foregaaende i N. Kl. (saaledes Sammenligningen mellem Pariserne og Martinianerne²⁾), af de Steder, hvor de nordiske Laude specielt behandles, samt med Forbigaaelse eller forsigtig Omarbejdelse af de stærke Angreb paa Katholicismen, som man sagtens ikke turde vove i en Bog, der udgav sig for en fransk Original, thi de synes ikke at have været i Strid med Forfatterens egen Overbevisning. Saaledes mangler hele Stykket om Rom³⁾, om Intolerancen, de fleste Bemærkninger D. p. 207, ogsaa Satiren over Parykker, — fordi de vare ved at gaa af Brug i Frankrig? — endvidere om Sacramentets Ombærelse, Klosterlivet, Katholikernes mange Guder og Sætningen: „i Rom sælger man Himlen“; om Salighed efter Fødestedet, samt hele Slutningen af Reisen fra Stykket om de to Sandheder⁴⁾. Desuden findes i Stykket om Europæernes Videnskabelighed et Par Smaaafvigelser, og fra Mauvillon⁵⁾ er optaget et Par Indskud, om de Lærdes Disputer angaaende *Toga laticlavis* og *angusticlavis*, samt om en uanstændig Digter. I Stykket om Hollænderne⁶⁾ er Mauvillons Text, „ils lavent tout, excepté leurs mains“ blevet til det uklare: „ils aiment plus la propreté que l'usage des choses.“

Hertil knytter nu Jordboeren en speciel Skildring af Feil og Latterligheder i det franske Selskabsliv og ved Hoffet i Versailles, som han stiller i Modsætning til „le bon vieux temps“, hvorpaa hans Søn, ganske uden Overgang og brud-

¹⁾ D. 203. Mauv. 308. ²⁾ D. 204. ³⁾ D. 204—5. ⁴⁾ D. 208—9. 210—11. 214—15. ⁵⁾ p. 315. 323. ⁶⁾ D. 209.

stykkeagtigt, som hele dette Makværk er, beretter om sin Reise i Nitramie (Anagram af Martinie) og Nautopie (Utopie, Potu). Holbergs Martinia fra D. 144 plagieres ordret efter Mauvillon med Forbigaaelse af det, der refererer til den tidligere Fortælling og til Martianernes Abeskikkelse, saaledes hele Stykket om Klim som Porteur indtil Disputatsen¹⁾, samt Stykket om Parykkernes Opfindelse og Kjærlighedshistorien med Præsidentens Frue, hvorved Reisen kommer til at mangle al Afslutning. — I Nautopie plagieres Potu fra Beskrivelsen af Byen Keba²⁾ (som han kalder Abec; Navnene ere overalt omskrevne), til Cap. 5; men ogsaa her udelades alt, hvad der angaar Potuanernes Skikkelse af Træer og N. Klims tidligere Historie: Karatternes Bedømmelse, Afskeden med hans Vært, Episoden med Aberne. Fyrsten af Potus Fordømmelse af Religionsfølgelse³⁾ er forandret til en kort Udtalelse mod Sectvæsen, og Udnævnelsen til Løber⁴⁾ er forbigaaet, hvorpaa der i en Fart sættes en meget abrupt Slutning paa hele Bogen.

Sverrig er jo ganske naturlig og uden Sammenligning det Land udenfor vore egne Grænser, hvor Holb. har havt mest Indflydelse⁵⁾, og der spore vi ogsaa oftere Eftervirkning af N. Kl. (oversat 1746) i Forbindelse med Swift (oversat 1745) og Montesquieu⁶⁾, som midt i Aarhundredet, i „Friedhedstidens“ svenske Literatur, synes at have været langt bedre kjendte og mere efterlignede end hos os. Nogle af disse svenske Efterdigtninger ville vi betragte lidt nøiere, da de danne interessante Paralleler til N. Kl., om end ingen af dem ere egentlige Efterligninger eller i nogen Henseende kunne maale sig med Holbergs Værk. Disse Skrifter findes

¹⁾ D. 148—51. ²⁾ D. 29—53. ³⁾ D. 45. ⁴⁾ D. 48. ⁵⁾ Gjørwell Bref om bl. ämn. 9. 12. Warburg Sv. lustsp. und. frihetstiden 139. Rahbek Erindr. III 335. N. M. P. v. S. IV 545. Werl. i N. hist. Tidsskr. VI 401. 424 ff. Ep. 222. 447. ⁶⁾ Werl. hos D. 326, cfr. S. 229. Eichhorn Vår prosadikt und. frihetstiden i Nord. Univ. Tidsskr. 1863, cfr. S. 151. 164. 304.

ikke paa vore Bibliotheker, men have velvillig været udlaante til mig fra det kgl. Bibliothek i Stockholm.

Ældst i denne Genre og samtidig med N. Klim er Tanckar om jordens skapnad eller Fonton Freemassons äfventyr af Antichthon (Joh. Krook), Sth. 1741. Dette temmelig vidtløftige og snaksomme Arbeide vrimler af Citater, der vise en udbredt Belæsthed i Maanereisernes Literatur hos Klassikerne, Fontenelle, Huyghens, Cyrano (som Eichhorn¹⁾) dog vist med Urette finder det stærkt paavirket af), Ariost, Père Daniel, Godwin, Kircher, Sam. Brunt, af hvilke mange samtidig hos os neppe vare kjendte af Navn. — De Lærdes Strid om Jordens Form bringer Fonton Freemasson paa den Tanke at finde et Standpunkt udenfor den, hvorfra han kan betragte den. Han opfinder et Luftskib; men da han nu paa Farten ser Stjernerne voxe til Kloder, drages Tanken bort fra Jorden. og han vil besøge Maanen, hvor han alt kan skimte Land og Vand. I den Anledning citeres tidligere Maanereiser og Autoriteter for Maanens Beboelighed; den kan ikke. som man paa Jorden tror, være til blot for vor Skyld. Han lander der oppe i et formeligt Eden, men længes efter Mennesker, skjønt noget urolig for, hvorledes de ville modtage ham: Spanierne ansaa jo Indianerne for Halvdyr, og paa Jorden vilde en Maaneboer neppe gjælde for et Menneske. Bornert overfor alt Usædvanligt vil man formodentlig ved hans Tilbagekomst heller ikke fæste mere Lid til hans Maanereise, end i sin Tid til Copernicus's eller Columbus's Opdagelser, maaske endog forfølge ham som Biskop Vergilius eller Galilei²⁾. — Endelig træffer han Maaneboere paa Jagt og finder i dem et idealt fornuftigt Folk, der modtager ham venlig. Han forelsker sig, befinder sig vel iblandt dem og tænker ikke paa at vende tilbage, før han engang forvilder sig til et stort Tempel, beliggende ved en Høi af Glasstumper og

¹⁾ l. c., p. 33. ²⁾ S. 167.

Flasker med romerske Indskrifter: Opbevaringsstedet for alt, hvad der paa Jorden er spildt eller gaaet tabt i Tidernes Løb, lige efter Ariost¹⁾. Her omgaas han med Præsterne ved Templet, der bl. a. have lært Gothisk, som er en af de forglemte Ting, de bevogte. Han beretter dem om Jordens Daarskaber og finder til sidst, efter en hel Del trivial Reflexion, blandt mange andre ogsaa en Flaske med sin egen tabte Forstand, som han inddrikker. Nu mister han Lysten til at blive paa Maanen og til at speculere over Himmellegermernes Matur, men længes til Jorden igjen, hvor han hører hjemme, og reiser bort i sit Luftskeib, uden at have erfaret noget om Jordens Form, men bedre oplyst om dens og sit eget moralske Væsen, som Philosopherne og de Lærde forsømme at sætte sig ind i.

Indianiska bref eller utförlig beskrifning öfver tvånnne obekanta rikens moraliska, politiska och oeconomiska beskaffenhet, Carlsrona 1770, 1—2 (af Provsten og Literaten Hans Bergeström, 1735—84) erklæres af Eichhorn²⁾ og i Sv. biogr. Lexikon for en Efterligning af Lettres persanes. Ligheden ligger dog kun i Titelen; Planen minder snarere om N. Kl. ved Mod-sætningen mellem et utopisk og et moralsk fordærvet Folk (Potu og Martinia), men Behandlingen er en ganske anden og langt ringere, Romanrammen er forsvindende, kun i Begyndelsen antydes en Reise og et Skibbrud N. V. for Grønland. Ellers indeholder Værket kun den tørreste, langtrukne og trivielle Moral i kjedelig Brevform og i en affectert, opskruet Stil, ingen aandfuld, „paradox“ Satire som hos Holb. Skildringerne fra „ett olyckligt Philippinien“ og „ett sält Petraë“ afvexle, og Tonen er pedantisk religiøs, endog pietistisk. I Philippinien er Lasten og Fordærvelsen gennemgaaende overalt, i Politik, Religion og Samfundsliv; den skjuler sig under Civi-

¹⁾ cfr. S. 320. ²⁾ l. c. 34.

lisationens Maske, men røber sig atter ved Indbyggernes delvise allegoriske Dyreskikkelse, der er mere eller mindre fremtrædende i Forhold til deres moralske Standpunkt. Regeringsformen er aristokratisk republikansk med Bestikkelse, Partiregimente og Undertrykkelse af de lavere Klasser, der heller ingen Ret kunne faa ved de corrumperede Domstole, og Præsidenten nyder ingen Agtelse. Denne Skildring af en næsten Swiftsk Bitterhed sigter øiensynlig til de sørgelige Forhold i Sverrig under „Frihedstiden“, som netop nu culminerede, og som Gustav III to Aar efter gjorde Ende paa. Forfatteren blev ogsaa beskyldt for saadan politisk Allusion, som han i Fortalen til anden Del forsigtig fralægger sig. I Modsætning dertil fremstiller han i *Petræa* et idealt Monarchi med meget detaillerede Bestemmelser for Valg, Stænderraad, Præsternes Stilling og Studier o. s. v. ligesom i *Oceana*¹⁾ og andre politiske Romaner. Hele Befolkningen er oplyst, Embederne ere borgerlige Ombud, der besættes ved Lodtrækning; Kongen er hellig og ukrænkelig, men der hersker stor Frihed, og den offentlige Mening regulerer alt, derfor ingen Censur (men man tør dog ikke optræde som Forfatter før det fyldte 30te Aar, en Bestemmelse, der synes laant fra Holb.)²⁾, og alle Processer og indbyrdes Trætter føres gjennem Pressen for Publicum saa vel som for Domstolene. Samfundsforholdene skildres til Dels paa fransk Vis gennem Typer: i Philippinien er Opdragelsen taabelig streng og aandløs, ved Universitetet hersker Pedanteri, i Skolerne Definitioner og uforstaaet Hukommelsesværk. Landet vrimler af Tiggere og Røvere, de Fattige snydes og exploiteres, og Straffene ere lige saa barbariske for dem, som milde for de Fornemme. Kvinderne ere lidet ærbare og efterligne i Miner og Lader Katte, ligesom de europæiske Kvinder lade sig foreskrive Moder af Skuespillerinder. Kattemusik og Linedans ere de mest agtede Kunstarter. — I *Petræa* derimod

1) S. 202. 2) cfr. S. 220.

ere alle lige, Eiendommene ens fordelte som i Sparta, ingen Arveadel findes, i Oekonomien hersker Beskyttelsessystemet, Lovene ere lige for alle, sjelden Dødsstraf og ingen Tortur, men strenge Legemsstraffe og offentligt Arbeide, endog en Slags Statsslaveri ligesom i Utopia; dog gaar Straffen aldrig ud over Forbryderens Slægt. Forlystelserne bestaa i moralske Skuespil censurerede af Præsterne.

Samme Forfatters Nahkhanahamahhem eller dumhetens och dårskapens land, Carlscrona 1771 (Særtryk af Aftonro för läsaren af Carlscrona veckoblad, en Art Feuilleton), er ganske vist paavirket af Swift¹⁾, men ogsaa af andre vidunderlige Reiser. Forfatteren optages i Luften ved en Sky og finder et Land, beboet af to forskjellige Folkeslag, nogle lange og magre som Skygger med et uhyre Hoved, andre lutter Mave med en Mund og Øine, men uden Hoved. De sidste ere dumme og uvidende, men praktiske, store og stærke og have hele Magten, „Hovederne“ ere deres Slaver, Informatorer, Secretærer og Skrivere, høist Præster, fordybe sig i Speculation og blive derved Skeptikere, sygelige og usikre; de opfinde og udrette alt uden at faa Æren for noget, men bruges ogsaa til Løbere, Ridedyr o. s. v. Øvrighedspersoner derimod vælges efter Mavens Omfang ligesom i Halls Pamphagonia²⁾; Hovederne maa saa lave Ærevers til dem, og da det ikke kan bevises ved Disput, befaler Magistraten at tro, at Adam har været en „Mave“³⁾. Satiren fortsættes temmelig løst ved Beskrivelse af forskjellige Selskaber: Oprigtighedsselskabet, hvor Folk sidde paa Forundringsstol og faa alle deres Feil at høre, er kun for „Hoveder“; Mavernes have Maadeholdenhedsselskaber, hvor det kommer an paa at æde og drikke mest, Husholdningsselskaber, som gaa ud paa at tjene Penge ved Spil, Tyveri og Bedrageri, Visdomsselskaber, for at drage den størst mulige Fordel af det offentlige

¹⁾ Eichhorn 35. ²⁾ S. 37. ³⁾ cfr. Cyrano S. 96.

Projectmageri, o. fl. — Bergestrøm slutter med ligesom Sam. Brunt¹⁾ og Holb. i Vidunderlandene at henvise til de mærkelige Folkeslag i fremmede Verdensdele, Pygmæer, langørede Folk o. s. v.: man ser jo overalt, at Tænkning udvikler Hovedet, Vellefnet Bugen, og denne Forskjel har han her givet en prægnant, legemlig Form. — Allegorien er jo for saa vidt klar nok, som den sigter til det aandelige Arbeides ugunstige Vilkaar, til Dels begrundet paa Videnskabsmænds, Kunstneres og Digteres upraktiske Natur, hvor Swifts Laputa vistnok har paa-virket Forfatteren. Men skulle „Maverne“ staa som Type paa de praktiske Folk, „Philistrene“, er Satiren dog temmelig ensidig, og om der sigtes til særlige Forhold i Samtiden kan ikke afgjøres.

Mappa geographica Scelestinæ eller Stora-Skälms-Landets geographiska beskrifning, Sth. 1786 (af Præsten Carl Nyrén), er senere end Frihedstiden og findes ikke hos Eichhorn, men nævnes af Hammar-schöld²⁾ som en Efterligning af Gulliver og N. Kl. Denne Angivelse beror som saa ofte paa et meget løst Kjendskab til Bogen; med Swift har den intet til fælles, og skjøndt Holb. nævnes et Par Steder³⁾, finde vi snarere Forbilledet, hvis et saadant er benyttet, i Halls Mundus alter, skjøndt man af den Maade, hvorpaa dette Værk omtales (som „Alb. Gentilis's Mercurius Britannicus“⁴⁾), Forfatterens Pseudonym forvexlet med Bogens Titel), gjerne kunde slutte, at Nyrén kun kjendte det af en misforstaaet Anførelse, f. Ex. i et af de tyske Skrifter om Slaraffenland, han ogsaa henviser til⁵⁾. Bogen begynder som Beretning om en Expedition af „ett luftseglande cosmographiskt sällskap“ i Ballon fra Sverrig over Rusland Jorden rundt, med Betragtninger over Luftseilads, Maanereiser, o. s. v. Men efter Opdagelsen af et Land i det store ube-kjendte Sydhav gaar den over i den aandløseste og trivielleste

¹⁾ S. 161. ²⁾ Sv. vitterh. 1833, p. 261. ³⁾ p. 72. Musiklandet p. 76

⁴⁾ p. 20, cfr. S. 36. ⁵⁾ p. 16.

allegoriske Geographi, som det 17de Aarhundredes franske Roman havde indført den, men uden nogetsomhelst Forsøg paa at bearbejde det raa Stof og gjøre det lidt underholdende. Endnu værre bliver det ved de pedantiske moralske Reflexioner, som efter hvert Capitel forklarende optrevle Allegorien. Det er Syndens og Lasternes Land, der skildres, især befolket af Mahomedanere, Katholiker og Jøder. De enkelte Feil og Laster aflægges paa Kortet og opremses tørt, ligesom i et ethisk System, med alle deres Underafdelinger som Riger, Provinser, Amter, Byer, Floder og Have, undertiden ligesom i Mundus alter med Tilnærmelse til virkelige geographiske Navne. Som Exempler paa, hvad man kunde byde Læserne af Barnagtighed og pedantisk Trivialitet kan anføres: Stor Magonien eller Fraadserland med Byerne Postei, Bakkelse, Tærte, Vildbrad, Herredet Klapjagt med Sognene Hare og Kanin. Bibonien med Bouteilleland, Rusland, Rødenæs. Stor Wurstendømmet Swinland, Irrland, den veneriske Republik med Buhlgarien. Enkeltheder minde om Rabelais, som Chicanosa¹⁾ eller Procesland. I Daarelandet, Stultitien, og især i Grilleland forekommer allehaande Projectmageri og Taabeligheder, ligesom i Laputa og hos Holb., deriblandt Compagnier for Handel paa Maanen²⁾, og et Udfald mod Nytaarsgratulationer i Sverrig³⁾. — At man af et saadant Arbeide kunde vente sig moralsk forbedrende Virkning, er betegnende for Tidens litteraire Standpunkt i det Mindste i visse Kredse, selv i den gustavianske Periode.

Det kunde maaske endnu have sin Interesse at sammenligne N. Kl. med beslægtede moderne Romæner som Cabets Voyage en Icarie, 1840, og især det eneste nyere danske

¹⁾ s. S. 26. ²⁾ S. 154. 248. ³⁾ S. 308.

Arbeide, der i visse Henseender danner en Parallel til Holbergs Værk, skjøndt det ikke har Form af en Reise, F. C. Sibberns Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135. Men dels høre disse Arbeider bestemt til den utopiske Retning, som det kun leilighedsvis har været Hensigten at drage ind under Betragtningen, dels beskjæftige de sig næsten udelukkende med saadanne rent moderne. politiske og sociale Ideer (Socialisme og Communisme), for hvilke der paa Holbergs Tid og i hans Bog kun vilde findes faa og løse Sammenligningspunkter.

Rettelser.

- S. 1, Lin. 4 den første l. den Første
- " — 6 Spor l. Spor;
- " — 19 Levin 193 l. Levin 183
- " — 20 Rode l. Rode 80
- 3 — 26 Foss l. Foss^s)
- 5 — 30 Nogen l. nogen
- 6 — 11 Sider l. Sider,
- 9 — 34 Völksbücher l. Volksbücher
- 11 — 27 Standukt l. Standpunkt
- 14 — 33 36—78 l. 36. 78
- 30 — 7 Kap. l. Cap.
- 35 — 2 incognita l. incognita"
- 37 — 14 Boutege l. Boutelge
- 39 — 31 forresten l. for Resten
- 42 — 22 Idee l. Ide
- 44 — 3 behandlede l. behandle
- 54 — 27 besjæftiger l. beskjæftiger
- " — 29 han l. Godwin
- " — 32 Romana l. Romans
- 61 — 25 Kepter l. Kepler
- 73 — 33, tilføi^r) p. 405.
- 74 — 4 standses l. standser
- 76 — 34 54 b. l. 54
- 78 — 31 Attributaer Tnken l. Attributer, Tanken
- 79 — 12 Mulighededen l. Muligheden
- 83 — 27 1548 l. 1648
- 103 — 32 S. 75 l. S. 63
- 124 — 15 hiemme l. hjemme
- 127 — 17 tvert l. tvært
- 137 — 26 Noget l. noget
- 172 — 23 didactisk l. didaktisk
- 174 — 10 de fleste l. de Fleste
- 198 — 33 Men. IV l. Men. LV
- 200 — 4 Tilladelige l. Tilladelige:
- 212 — 15 1777 l. 1757
- 219 — 4 Tibedelse l. Tilbedelse
- 222 — 13 Maade l. Maader
- 236 — 27 ige l. lige
- 250 — 33 Sc. 4 l. Sc. 3
- 270 — 32 D. 234 l. D. 224
- 272 — 32 p. 300 l. p. 390
- 283 — 1 (Mani)ester l. (Mani)fester
- 297 — 2 ind l. in
- 309 — 32 S. 288. s. l. S. 288.
- 312 — 32 S. 48 l. S. 41.
- 318 — 25 Alumen l. Almuen
- 321 — 8 er l. en

Bekjendtgjørelse.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet har under 12te d. M. bifaldet følgende af Consistorium i Henhold til § 5 2 d i den allerhøieste Resolution af 10de Maj f. A. (Bekjendtgjørelse af 19de s. M.) angaaende Erhvervelsen af de akademiske Grader ved Kjøbenhavns Universitet foreslaaede Bestemmelser til Ordens Opretholdelse ved det offentlige Forsvar af Afhandlinger for Erhvervelsen af bemeldte Grader, nemlig:

1. Forsvarshandlingen styres af Fakultetets Dekanus eller af en anden dertil af Fakultetet udnævnt Professor. Styrelsen giver Ordet og paaser, at Handlingen foregaar paa en værdig Maade; han kan paalægge en Opponent at ophøre og i fornødent Fald afbryde Handlingen. Styrelsen deltager ikke selv i Disputationen.
2. Berettiget til at optræde som Opponent er ordentligvis kun akademiske Borgere, uden Hensyn til Livsstilling, samt Kandidaterne fra det polytechniske Institut og det forrige chirurgiske Akademi. Andre, som ønske at opponere, maa derom forud henvende sig til vedkommende Fakultet.
3. De, som ville opponere, have at melde sig hos Fakultetets Dekanus inden Begyndelsen af Handlingen; dog kan Styrelsen ogsaa give Tilladelse under selve Handlingen, men uden at betage dem, som tidligere have meldt sig, Forretten.
4. Der tilstaas ordentligvis hver Opponent ex auditorio $\frac{3}{4}$ Time; dog kan Styrelsen, for saa vidt som Antallet af de anmeldte Opponent er tillader det, tilstaa en længere Tid. Hele Handlingen maa ikke vare over 6 Timer.
5. Foranførte Bestemmelser skulle indtil videre trykte medfølge enhver Disputats.

Dette bekjendtgjøres herved til Efterretning for alle vedkommende.

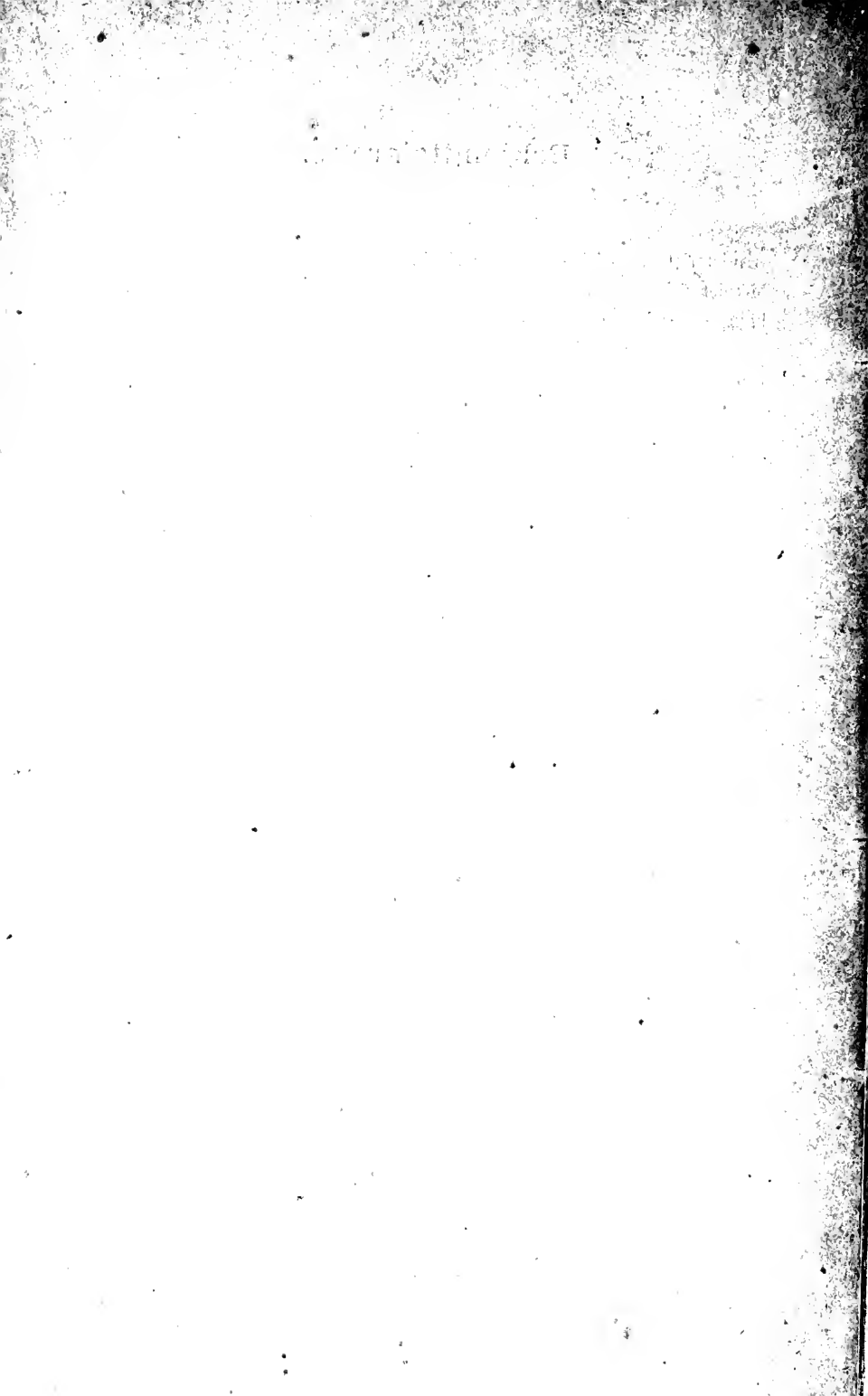
Consistorium, den 26de April 1855.

J. E. Larsen.

J. Gram.

F. C. Petersen.

(L. S.)

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 084203121